

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΙΣΤΟΡΙΑ, ΤΟΠΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ, ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ**

Διπλωματική εργασία:

**« Η γυναικεία εκπαίδευση μέσα από τις σελίδες φεμινιστικών περιοδικών του
Μεσοπολέμου: Η περίπτωση του *Αγώνα της Γυναίκας*»**

Ελευθερία Γιαπράκη

Επιβλέπων Καθηγητής: κ. Μπέτσας Ιωάννης
Εξεταστές/άστριες: κ. Ηλιάδου Σοφία
κ. Φούκας Βασίλειος

Φλώρινα,
2019

Περιεχόμενα

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	4
ABSTRACT	6
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	8
Θεωρητικό μέρος	
1ο Κεφάλαιο: Οι επικρατούσες πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου	10
2ο Κεφάλαιο: Η εκπαιδευτική πραγματικότητα	25
3ο Κεφάλαιο: Η γυναικεία εκπαίδευση	34
3.1. Η πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση των γυναικών στον Μεσοπόλεμο	34
3.2. Η επαγγελματική και ανώτατη εκπαίδευση των γυναικών	40
3.3. Η Ανωτέρα Γυναικεία Σχολή και οι θέσεις του Γληνού για τη γυναικεία αγωγή	44
4ο Κεφάλαιο: Η θέση της γυναίκας	48
4.1. Οι πεποιθήσεις για τη φύση και τον προορισμό της γυναίκας	48
4.2. Η συμμετοχή στη μισθωτή εργασία	51
4.3. Η απόκτηση εκλογικών δικαιωμάτων	61
5ο Κεφάλαιο: Το φεμινιστικό κίνημα	67
6ο Κεφάλαιο: Ο περιοδικός τύπος	77
6.1. Γενικά χαρακτηριστικά του μεσοπολεμικού τύπου	77
6.2. Τα μεσοπολεμικά περιοδικά φεμινιστικού προσανατολισμού	79
6.3. Ο Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας και το περιοδικό <i>Ο Αγώνας της Γυναίκας</i>	87
Ερευνητικό μέρος	
7ο Κεφάλαιο: Μεθοδολογία της έρευνας	96
7.1. Σκοπός και στόχοι	96
7.2. Καθορισμός του υπό έρευνα υλικού	97
7.3. Ερευνητικό εργαλείο- Ποιοτική Ανάλυση Περιεχομένου	100
7.4. Σύστημα κατηγοριών	104
8ο Κεφάλαιο: Παρουσίαση των δεδομένων της ανάλυσης περιεχομένου	109
9ο Κεφάλαιο: Συζήτηση	161
9.1. Συμπεράσματα	161
9.2. Περιορισμοί της έρευνας	168
9.3. Προτάσεις προς διερεύνηση	169
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	170
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	220

For most of history, anonymous was a woman.
Virginia Woolf

Ευχαριστίες

Αρχικά, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον κ. Ιωάννη Μπέτσα, επιβλέποντα της διπλωματικής μου εργασίας, για την πολύτιμη αρωγή που μου προσέφερε σε όλα τα στάδια εκπόνησης της έρευνας. Τον ευχαριστώ θερμά για τη συμβολή του στην επιλογή του θέματος και στην οργάνωση του τρόπου διάρθρωσης της εργασίας, καθώς και για το επιπρόσθετο υλικό που με παρακίνησε να μελετήσω. Από την πρώτη γραφή των κεφαλαίων οι επισημάνσεις και οι διορθώσεις του με βοήθησαν ιδιαίτερα στη βελτίωση και στον εμπλουτισμό του αρχικού κειμένου. Είμαι ιδιαίτερα ευγνώμων για την υπομονή του, τις έγκαιρες και εύστοχες απαντήσεις στα ερωτήματα που του έθετα και την αμέριστη υποστήριξή του, η οποία με ώθησε να συνεχίσω την εν λόγω ερευνητική προσπάθεια.

Ουσιαστική υπήρξε η συμβολή και των υπόλοιπων μελών της επιστημονικής επιτροπής κ. Ηλιάδου και κ. Φούκα για την ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας. Θα ήθελα να τους ευχαριστήσω για τον χρόνο που διέθεσαν στην αξιολόγησή της, καθώς και για τις παρατηρήσεις τους. Η συνδρομή τους κατά τη διάρκεια των σπουδών μου, καθώς και του συνόλου των καθηγητών/τριών του μεταπτυχιακού προγράμματος, στην άσκηση στην επιστημονική ερευνητική μέθοδο, την εμβάθυνση σε ιστορικά ζητήματα και τη διεύρυνση του τρόπου σκέψης μου απέβη σημαντική.

Τις ευχαριστίες μου οφείλω και στους δικούς μου ανθρώπους για τη στήριξή τους, την πίστη στις δυνάμεις μου, το κουράγιο και την ενθάρρυνση να φέρω εις πέρας την προσπάθεια αυτή. Για τη διακριτικότητα και την ανοχή που επέδειξαν σε μία αγχωτική περίοδο για μένα είμαι απεριόριστα ευγνώμων.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η εν λόγω εργασία διερευνά τις απόψεις και τα αιτήματα που άρθρωσε ο Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας για τις διδάσκουσες και τον εκπαιδευτικό θεσμό, ειδικά τη γυναικεία εκπαίδευση. Επιχειρεί, μάλιστα, να συνδέσει τις ανωτέρω θέσεις με τη θεώρηση που ανέπτυξε για τη γυναικεία χειραφέτηση.

Ο Σύνδεσμος δραστηριοποιήθηκε κατά τον Μεσοπόλεμο, μία περίοδο που χαρακτηρίστηκε από συνεχείς κυβερνητικές εναλλαγές, επιβολή δικτατορικών καθεστώτων και οικονομική αστάθεια. Κατά τη διάρκειά του θεμελιώθηκε στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης το αστικό σχολείο. Ο αριθμός των γυναικών στον εργασιακό στίβο και στην τριτοβάθμια εκπαίδευση αυξήθηκε, κυρίως σε τομείς που θεωρούνταν σύμφυτοι με τη γυναικεία φύση, και το 1930 κατακτήθηκε η δημοτική ψήφος υπό προϋποθέσεις. Παρά ταύτα, οι θέσεις για τον ιδιαίτερο γυναικείο ρόλο επιβίωσαν. Οι γυναίκες είχαν να αντιμετωπίσουν εργασιακές και νομοθετικές διακρίσεις, καθώς και τον ανδρικό ανταγωνισμό.

Σε ιδεολογικό επίπεδο η διάχυση των φιλελεύθερων ιδεών, η επιθυμία οικοδόμησης μιας κοινωνίας με διαφορετικές αξίες και η είσοδος των γυναικών στον δημόσιο βίο ευνόησαν την εξάπλωση φεμινιστικών ιδεών και τη στρατολόγηση των γυναικών στον αγώνα για τη χειραφέτηση. Ομάδες φεμινιστικής ιδεολογίας, συχνά σε συνεργασία, διεκδίκησαν με μαχητικό τρόπο την κατάκτηση δικαιωμάτων, επικαλούμενες τις δημοκρατικές αρχές. Ο Σύνδεσμος, η ριζοσπαστική συνιστώσα του κινήματος, έδωσε έμφαση στην αλλαγή της νομοθεσίας, με κύριο αίτημα το εκλέγειν, και επιδίωξε ο αγώνας για την ισότητα να λάβει μαζικό χαρακτήρα.

Τα ερευνητικά δεδομένα αντλήθηκαν από τον *Αγώνα της Γυναίκας*, δημοσιογραφικό έντυπο του Συνδέσμου, και για την επεξεργασία τους αξιοποιήθηκε η ποιοτική ανάλυση περιεχομένου. Από την ερευνητική διαδικασία προέκυψε πως το σωματείο τασσόταν υπέρ της καθιέρωσης του λαϊκού, πρακτικού σχολείου. Ανέδειξε τα υψηλά επίπεδα σχολικής διαρροής και αναλφαβητισμού στους κόλπους της εργατικής τάξης και ζήτησε τη λήψη προνοιακών μέτρων. Ο Σύνδεσμος πρέσβευε πως κάθε παιδί έπρεπε να μορφωθεί σύμφωνα με τις ειδικές ανάγκες του. Για την αγωγή των γυναικών υποστήριξε μετά το 1929 τη συνεκπαίδευση σε κάθε βαθμίδα και την παρακολούθηση κοινών μαθημάτων, με εξαίρεση τα οικοκυρικά, ώστε τα δύο φύλα να έχουν ίσες ευκαιρίες. Τα μέλη του πίστευαν ότι η εκπαίδευση θα βοηθούσε τη γυναίκα να ασκήσει τα νέα και τα παλαιότερα καθήκοντά της, να βελτιώσει τη θέση της και να κατακτήσει την ισότητα.

Αναφορικά με τους εκπαιδευτικούς λειτουργούς, τοποθετήθηκε υπέρ της πλήρους εξίσωσης ανδρών και γυναικών, ζητώντας τον καταρτισμό σαφούς νομοθετικού πλαισίου, ώστε να μη παραβιάζονται τα κεκτημένα γυναικεία δικαιώματα. Εξάιρεση αποτελούσαν όσα προνόμια συνδέονταν με τον μητρικό ρόλο. Ταυτόχρονα, προέτρεπε τις γυναίκες να υπερασπίζονται τα συμφέροντά τους και να συμμετέχουν δυναμικά στους συνδικαλιστικούς συλλόγους. Ως σωματείο, τέλος, πίεσε για αλλαγές σε κλάδους του διοικητικού δικαίου και ασχολήθηκε έμπρακτα με τη μόρφωση των γυναικών, προσθέτοντάς τη το 1927 στους βασικούς στόχους λειτουργίας του.

Abstract

This paper explores the views and requests formulated by the Association for Women's Rights with regard to female teachers, the educational system and especially women's education. In fact, it attempts to link these positions to the vision developed for female emancipation.

The Association was active during the Middle War, a period characterized by continued government alterations, the imposition of dictatorial regimes and economic instability. In this course, the urban school was founded in the context of the educational reform. The number of women in the work arena and in higher education increased, particularly in sectors considered inherent to female nature, and in 1930 under certain conditions the municipal vote was established. Nevertheless, the beliefs on the particular role of women survived. Women faced labor and legislative discrimination, as well as competition by men.

Ideologically, the spread of liberal ideas, the desire to build a society of different values and the inclusion of women in public life favored the spread of feminist ideas and the active integration of women in the fight for emancipation. Groups that embraced the feminist ideology, often in cooperation, fought in a militant way to claim and gain rights, by pointing to democratic principles. The Association, the radical component of the movement, emphasized the change of legislation, with the right to vote as the main demand, and sought struggle for equality to take on a mass character .

Research data was obtained from the *Women's Struggle*, a journalistic publication of the Association, and quality analysis of content was applied to process it. The research showed that the association was in favor of establishing a practical school, suitable for the lower social classes. It highlighted the high levels of school dropouts and illiteracy within the working class and called for welfare measures. The Association asserted that every child had to be educated according to his or her special needs. After 1929, with reference to the education of women, co-education at all educational levels and the attendance of joint courses, with the exception of home economics, were supported, so that the two sexes had equal opportunities. Its members believed that education would help women carry out their new and older duties, improve their social status and achieve equality.

With respect to teachers, it fully supported gender equality, calling for a clear legislative framework to be established in order the acquired women's rights not to be violated. The

privileges associated with the maternal role were the only exception. At the same time, the Association urged women to defend their interests and to actively participate in trade unions. Finally, as a feminist union, it lobbied for changes in areas of administrative law and worked on the education of women, adding adding the latter among its main objectives from 1927 onwards.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα διπλωματική εργασία επιδιώκει την ανίχνευση των θέσεων που εξέφρασαν οι φεμινίστριες που συσπειρώθηκαν στον Σύνδεσμο για τα Δικαιώματα της Γυναίκας για τον εκπαιδευτικό θεσμό και τον διδασκαλικό κλάδο. Αποβλέπει να αναδείξει μία πτυχή των θεωρήσεων, που ασπάζονταν, η οποία δεν μελετάται συνήθως, καθώς η πλειονότητα των διεξαχθεισών ερευνών επικεντρώνεται στη διεκδίκηση της ψήφου, τον πρωταρχικό στόχο του πρώτου φεμινιστικού ρεύματος. Ειδικότερα, μέσα από τις σελίδες της προβάλλεται ο τρόπος με τον οποίο αποτιμούσαν το σύστημα εκπαίδευσης, το εργασιακό καθεστώς των διδασκόντων και τα νομοσχέδια που κατέθεσαν οι μεσοπολεμικές κυβερνήσεις. Παράλληλα, καταγράφονται οι αλλαγές που εισηγήθηκαν για την αναμόρφωση αμφοτέρων, καθώς και τα μέσα που αξιοποίησαν για την προώθηση των διεκδικήσεών τους. Επισημαίνονται, επιπλέον, οι μορφωτικές ενέργειες των μελών του σωματείου και οι λόγοι που υπαγόρευαν την ενασχόληση του με τη γυναικεία αγωγή. Για τη διερεύνηση των προαναφερθέντων επιλέχθηκε ο *Αγώνας της Γυναίκας*, το περιοδικό που εξέδιδε ο Σύνδεσμος από το 1923 έως το 1936. Πρόκειται για αμιγώς φεμινιστικό έντυπο, στο οποίο αποτυπώθηκε το σύνολο των αιτημάτων και των δράσεων που πραγματοποίησε το σωματείο.

Η εργασία διακρίνεται σε δύο μέρη. Το θεωρητικό της μέρος επιμερίζεται σε έξι κεφάλαια. Στα δύο πρώτα αναλύονται οι κοινωνικές, οικονομικές, πολιτικές και εκπαιδευτικές συνθήκες της περιόδου. Η γενική και επαγγελματική εκπαίδευση των γυναικών μελετάται σε ξεχωριστή ενότητα. Σε αυτήν περιγράφονται, επίσης, η οργάνωση και οι αρχές υπό τις οποίες λειτούργησε η Ανωτέρα Γυναικεία Σχολή. Στο 4ο κεφάλαιο της εργασίας αναδεικνύονται οι πεποιθήσεις που ενστερνίζονταν η κοινωνία και οι φεμινίστριες για τα χαρακτηριστικά και τον προορισμό του γυναικείου φύλου. Προβάλλονται, επιπλέον, η επαγγελματική δραστηριοποίηση των γυναικών, οι κυβερνητικές και εργοδοτικές διακρίσεις που αντιμετώπιζαν, η ανάμειξή τους στο εργατικό κίνημα και ο αγώνας για την κατάκτηση του εκλογικού δικαιώματος. Στο επόμενο κεφάλαιο παρουσιάζεται η ανάδυση και η εξέλιξη του πρώτου φεμινιστικού ρεύματος και εξετάζονται οι διεκδικήσεις και η δράση που ανέπτυξαν οι διαφορετικές συνιστώσες του. Στην τελευταία ενότητα περιγράφεται η εκδοτική δραστηριότητα του Μεσοπολέμου και τα φεμινιστικά έντυπα της περιόδου. Ειδική μνεία γίνεται στο ιστορικό της ίδρυσης και λειτουργίας του Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας και στην ταυτότητα του *Αγώνα*.

Στο πρακτικό μέρος πραγματοποιείται αναφορά στον σκοπό της έρευνας, στα ερωτήματα που επιχειρήθηκε να απαντηθούν και στο υλικό που αξιοποιήθηκε. Έπειτα, παρουσιάζεται περιληπτικά η μέθοδος της ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου, η οποία επιλέχθηκε για τη διεξαγωγή της έρευνας. Στη συνέχεια, διατυπώνονται οι κατηγορίες της ανάλυσης και παρατίθενται οι πληροφορίες που περιλαμβάνουν τα χωρία που εντάχθηκαν σε αυτές. Στη συζήτηση καταγράφονται τα συμπεράσματα στα οποία κατέληξε η εκπονήτρια της εργασίας, τα οποία συγκρίνονται με τις πληροφορίες που συνέλεξε κατά τη μελέτη της διαθέσιμης βιβλιογραφίας. Σημειώνονται, ακόμη, οι ερευνητικοί περιορισμοί και προτείνονται πιθανοί τρόποι για την ενδεδειγμένη ανάλυση του παρόντος, καθώς και παρεμφερών ζητημάτων.

1. ΟΙ ΕΠΙΚΡΑΤΟΥΣΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ

Με την κατάρρευση του μετώπου στη Μικρά Ασία τον Αύγουστο του 1922 εκδηλώθηκε στη χώρα “επανάσταση”. Οι δυνάμεις του στρατού ξηράς και θαλάσσης με αρχηγούς τους βενιζελικούς Πλαστήρα, Γονατά και Φωκά εξεγέρθηκαν στις 11 Σεπτεμβρίου με αίτημα την αποπομπή από την εξουσία όσων συνέβαλαν στη Μικρασιατική καταστροφή.¹ Στην προσπάθειά τους αυτή καταδίκασαν σε θάνατο έξι σημαίνοντα στελέχη της αντιβενιζελικής παράταξης, γεγονός που βάθυνε το χάσμα ανάμεσα σε βενιζελικούς και αντιβενιζελικούς.² Αν και σχημάτισαν κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Κροκιδά και μετά τη δίκη των έξι τον Γονατά, η πραγματική εξουσία βρισκόταν στα χέρια της τριμελούς επαναστατικής επιτροπής, αποτελούμενης από τους Πλαστήρα, Γονατά και Χατζηκυριάκο. Η τελευταία αντικατέστησε τον βασιλιά Κωνσταντίνο με τον γιο του, Γεώργιο Β³ και επιθυμώντας να διατηρήσει την εξουσία, εγκαθίδρυσε ένα στρατοκρατικό, αυταρχικό καθεστώς, στο οποίο η βούληση του λαού και η αντιπολίτευση δεν είχαν θέση.⁴ Επιπλέον, εξουσιοδότησε τον Βενιζέλο να εκπροσωπήσει τη χώρα στη Συνδιάσκεψη της Λωζάνης, όπου στις 30 Ιανουαρίου του 1923 αποφασίστηκε η ανταλλαγή πληθυσμών ανάμεσα σε Ελλάδα και Τουρκία.⁵

Η πολιτική κατάσταση ήταν έκρυθμη, όπως υπογραμμίζει η εκδήλωση αποτυχημένου πραξικοπήματος στα τέλη του Οκτωβρίου του 1923, η μη συμμετοχή των αντιβενιζελικών στην εκλογική αναμέτρηση της 16^{ης} Δεκεμβρίου,⁶ αλλά και το υψηλό ποσοστό αποχής που καταγράφηκε.⁷ Αρχικά, δόθηκε εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον Βενιζέλο και έπειτα από την παραίτησή του στον Καφαντάρη, ο οποίος επίσης αποχώρησε. Αμφότεροι αρνήθηκαν να μεταβάλουν το πολίτευμα με βουλευτική πράξη, παρά τις πιέσεις που δέχθηκαν από τον στρατό και ορισμένους πολιτικούς. Τελικά, ο Παπαναστασίου, ο οποίος σχημάτισε κυβέρνηση

¹ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), *Η Δημοκρατία του Μεσοπολέμου, 1922-1936*. Αθήνα: Φυτράκης, σ. 7- Γιαννουλόπουλος, Γ. (2005), “Η Μικρασιατική περιπέτεια” και “Ο διακανονισμός της Λωζάνης”. Στο: Βερέμης, Θ.- Νικολακόπουλος, Ηλ., [επιμ.], *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ. 256

² Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 9-10- Γιαννουλόπουλος, Γ. (2005), ό.π., σσ. 257-258

³ Ένα χρόνο αργότερα, ο βασιλιάς υποχρεώθηκε από τον στρατιωτικό σύνδεσμο, που είχε ιδρυθεί με σκοπό την καταστολή πιθανού μοναρχικού κινήματος, να φύγει από τη χώρα (Ανδρικόπουλος, 1987: 13, 18).

⁴ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 8-14, 18

⁵ Γιαννουλόπουλος, Γ. (2005), ό.π., σσ. 257, 262-263

⁶ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 15-17- Βερέμης, Θ. (2005), “Η εφήμερη πρωθυπουργία”. Στο: Βερέμης, Θ.- Νικολακόπουλος, Ηλ., [επιμ.], *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 266-267

⁷ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 18

στις αρχές Μαρτίου του 1924, εγκαθίδρυσε την αβασίλευτη δημοκρατία. Την απόφασή του επικύρωσε η Βουλή στις 25 Μαρτίου και ο λαός στο δημοψήφισμα που διεξήχθη τον Απρίλιο του ίδιου έτους.⁸ Παρά την ύπαρξη κοινοβουλίου, αλλά και τη ρύθμιση του καθεστωτικού, ο στρατός εξακολουθούσε να παρεμβαίνει και να κατευθύνει τις εξελίξεις, αλλά και πολιτικοί να ανατρέπουν κυβερνήσεις, προσπαθώντας να ικανοποιήσουν προσωπικές φιλοδοξίες. Έτσι, έως την επιβολή της Παγκαλικής δικτατορίας σχηματίστηκαν άλλες τρεις κυβερνήσεις, μία υπό τον Σοφούλη (30/7) και δύο οικουμενικές υπό τον Μιχαλακόπουλο (7/10 και 15/7).

Στις 24 Ιουνίου του 1925 εκδηλώθηκε πραξικόπημα των ενόπλων δυνάμεων για την ανατροπή της κυβέρνησης. Με την παραίτηση του Μιχαλακόπουλου, ο Πάγκαλος ήλεγξε την πρωτεύουσα κι έγινε αρχηγός του κινήματος. Στη συνέχεια, σύστησε νέα κυβέρνηση, η οποία νομιμοποιήθηκε λαμβάνοντας τη ψήφο εμπιστοσύνης της Βουλής. Συγκεκριμένα, τη στήριξαν οι περισσότεροι πολιτικοί αρχηγοί που πρόσκειντο στον βενιζελισμό. Για να παγιώσει την εξουσία του, ο Πάγκαλος νομοθέτησε εναντίον του αντικυβερνητικού τύπου, παρέπεμψε σε δίκη κομμουνιστές για τα φρονήματά τους και προήγαγε 400 αξιωματικούς της εμπιστοσύνης του. Μάλιστα, δρώντας καιροσκοπικά προσέγγισε πολιτικά τους αντιβενιζελικούς και εξόρισε αρκετούς βενιζελικούς. Τέλος, διέλυσε το κοινοβουλευτικό σώμα, έθεσε σε ισχύ καινούριο σύνταγμα, χωρίς να ζητήσει τη ψήφο του τελευταίου, και στις 3 Ιανουαρίου του 1926 κήρυξε δικτατορία, ισχυριζόμενος ότι είχε απολέσει την εμπιστοσύνη του στο κοινοβούλιο. Την τελευταία ανέτρεψε στις 22 Αυγούστου ο Κονδύλης, στηριζόμενος στα Δημοκρατικά Τάγματα των Ζέρβα και Ντερτιλή, πρώην οπαδών του Πάγκαλου που ήθελαν να ανέλθουν στην εξουσία. Καθώς το σύνολο του πολιτικού κόσμου εξέφρασε την αντίθεσή του για τη σύσταση νέας δικτατορίας, παρά τις προσωπικές φιλοδοξίες του, ο Κονδύλης σχημάτισε κυβέρνηση και δέχθηκε να προκηρύξει εκλογές.

Στην εκλογική αναμέτρηση της 7^{ης} Νοεμβρίου του 1926 οι δύο παρατάξεις απέσπασαν περίπου το ίδιο ποσοστό ψήφων. Αν και συγκρότησαν οικουμενική κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Ζαΐμη στις 1 Δεκεμβρίου του 1926,⁹ η αντιπαράθεσή τους οξύνθηκε αναφορικά με το θέμα ελέγχου του στρατού. Αναλυτικότερα, οι αντιβενιζελικοί επιθυμούσαν να αυξήσουν το ποσοστό των απότακτων ομοφρονούντων αξιωματικών που θα επέστρεφαν στην ενεργό δράση, ενώ οι βενιζελικοί εκδήλωναν την αντίθεσή τους, φοβούμενοι την

⁸ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 18-22- Βερέμης, Θ. (2005), ό.π., σσ. 269-271

⁹ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 23-34

ενορχήστρωση πραξικοπήματος¹⁰ και την καθυστέρηση στην ιεραρχική τους ανέλιξη.¹¹ Τελικά, στις 2 Ιουνίου του 1927 αποφασίστηκε η επιστροφή 341 αξιωματικών του 1922-1923.¹² Την ίδια μέρα η Βουλή επικύρωσε το νέο σύνταγμα της χώρας, το οποίο, μεταξύ άλλων, όριζε τη σύσταση ενός παράλληλου νομοθετικού σώματος, της Γερουσίας.¹³

Την ίδια περίοδο, ο Βενιζέλος επέστρεψε στην ενεργό δράση. Λίγο αργότερα ως αρχηγός των Φιλελεύθερων σύστησε κυβέρνηση και προκήρυξε εκλογές με πλειοψηφικό σύστημα, για να λάβει αυτοδυναμία. Το γεγονός αυτό ανάγκασε τα μικρότερα σε εκλογική δύναμη κόμματα που ασπάζονταν τη βενιζελική ιδεολογία να συνασπισθούν υπό τον Βενιζέλο. Στις βουλευτικές εκλογές της 19^{ης} Αυγούστου του 1928 και περίπου ένα χρόνο αργότερα στις εκλογές για τη στελέχωση της Γερουσίας τα βενιζελικά κόμματα συγκέντρωσαν υψηλό ποσοστό ψήφων.¹⁴ Ο Βενιζέλος, θέτοντας υπό τον έλεγχό του αμφότερα τα νομοθετικά σώματα, κατάφερε να αποδυναμώσει την αντιπολίτευση.¹⁵ Σημειώνεται πως κατά την περίοδο αυτή, στράφηκε σε συντηρητικότερες θέσεις, όπως καταδεικνύει η ψήφιση του ιδιώνυμου το 1929. Ο εν λόγω νόμος επέσυρε ποινή φυλάκισης από 6 μήνες έως 5 έτη και εξορία σε όποιον κήρυττε ή εφάρμοζε ιδέες με στόχο την καθεστωτική ανατροπή με βίαιο τρόπο.¹⁶ Ακόμη, όριζε ότι δεν επιτρεπόταν η λειτουργία κομμουνιστικών σωματείων και η διεξαγωγή συγκεντρώσεων με ανάλογο περιεχόμενο.¹⁷ Ψηφίστηκε για να περιορίσει τις εργατικές κινητοποιήσεις και τη διασάλευση της καθεστωτικής τάξης.¹⁸

Το ίδιο χρονικό διάστημα, σημειώθηκαν εντάσεις μεταξύ των δύο παρατάξεων. Το Λαϊκό Κόμμα αποφάσισε να απόσχει για 6 μήνες από το κοινοβουλευτικό έργο, καθώς δύο μέλη της κυβέρνησης που προέκυψε από τον ανασχηματισμό του Ιουνίου είχαν συμμετάσχει στη δίκη των έξι. Τη διαμάχη επέτεινε η επιθυμία του Βενιζέλου να προωθήσει νόμο για τον

¹⁰ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 34-35- Ρίζας, Σ. (2005), “Η επιστροφή στην Κρήτη”. Στο: Βερέμης, Θ.- Νικολακόπουλος, Ηλ., [επιμ.], *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 284-285

¹¹ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 34

¹² Ρίζας, Σ. (2005), ό.π., σσ. 284, 287

¹³ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 36

¹⁴ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 39-40- Μαραντζίδης, Ν. (2005), “Η επάνοδος στην εξουσία” και “Η πορεία προς την πόλωση”. Στο: Βερέμης, Θ.- Νικολακόπουλος, Ηλ., [επιμ.], *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 289-291, 293, 295

¹⁵ Μαραντζίδης, Ν. (2005), ό.π., σσ. 295

¹⁶ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 42- Μαραντζίδης, Ν. (2005), ό.π., σσ. 301

¹⁷ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 42

¹⁸ Close, D. H. (1989), “Η αστυνομία στο καθεστώς της 4ης Αυγούστου”. Στο: Fleischer, H.- Σβορώνος, Ν., [επιμ.], *Ελλάδα 1936-44. Δικτατορία- Κατοχή- Αντίσταση. Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας*. Αθήνα: Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, σσ. 78- Μαραντζίδης, Ν. (2005), ό.π., σσ. 302- Μουζέλης, Ν. Π. (1978), *Νεοελληνική κοινωνία: Όψεις υπανάπτυξης*. 3η έκδοση, Αθήνα: Εξάντας, σσ. 51-52- Χατζηιωσήφ, Χρ. (1988), “Η βενιζελογενής αντιπολίτευση στο Βενιζέλο και η πολιτική ανασύνταξη του αστισμού στο μεσοπόλεμο”. Στο: Μαυρογορδάτος, Γ. Θ.- Χατζηιωσήφ, Χρ., [επιμ.], *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, σσ. 445

περιορισμό της ελευθερίας του τύπου, εξαιτίας των καταδικαστικών για τη πολιτική του άρθρων που δημοσίευαν οι αντικυβερνητικές εφημερίδες.¹⁹ Μάλιστα, ακόμη και εντός της βενιζελικής παράταξης εκδηλώθηκαν αποσχιστικές τάσεις, με υψηλόβαθμα στελέχη να εγκαλούν τον πρωθυπουργό για συγκέντρωση πληθώρας εξουσιών και οικονομική κακοδιαχείριση.²⁰ Ιδιαίτερα ανησυχητικές ήταν για τον Βενιζέλο δύο απόπειρες πραξικοπήματος, διότι αποδείκνυαν πως εντός του στρατεύματος είχαν παρεισφρήσει μοναρχικά στοιχεία.²¹

Όσον αφορά την οικονομία, στο πρώτο μισό του Μεσοπολέμου η χώρα σύνηψε δύο προσφυγικά δάνεια, το 1923 και το 1928, ύψους 13 εκ. λιρών, για να αντιμετωπίσει το ζήτημα της περίθαλψης και αποκατάστασης των προσφύγων.²² Οι τελευταίοι ανέρχονταν σε 1.300.000, αντιπροσώπευαν δηλαδή το ¼ του γηγενούς πληθυσμού.²³ Για τη χορήγησή τους, οι Μεγάλες Δυνάμεις έθεσαν ως προαπαιτούμενο την ομαλοποίηση της πολιτικής ζωής και κατ' επέκτασιν της οικονομίας και έπειτα τη ρύθμιση των χρεών, από τα δάνεια που είχε λάβει η χώρα για να συμμετάσχει στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο,²⁴ και τη σταθεροποίηση του εθνικού νομίσματος.²⁵

Την περίοδο αυτή συνήφθησαν συνολικά δάνεια ύψους 1.022 εκατομμυρίων φράγκων, τα οποία διατέθηκαν για τη δημιουργία παραγωγικών έργων,²⁶ την αντιμετώπιση των δημοσιονομικών προβλημάτων και την αποπληρωμή των δανειακών υποχρεώσεων της χώρας, που ανέρχονταν περίπου στο 9% του εθνικού εισοδήματος. Η Ελλάδα αποτέλεσε κατάλληλο μέρος για επενδύσεις, χάρις στην αναμόρφωση του πιστωτικού συστήματος, τη σταθεροποίηση της δραχμής το 1928 και την επέκταση της τοπικής αγοράς. Τα κεφάλαια προέρχονταν κατά κύριο λόγο από την Αγγλία, γεγονός που επέτεινε την πολιτική και οικονομική εξάρτηση της χώρας από αυτήν.²⁷

Η εισροή προσφύγων προώθησε, επιπλέον, την αγροτική μεταρρύθμιση. Η τελευταία διεύρυνε την εθνική αγορά, με την αύξηση της αγροτικής παραγωγής²⁸ και την εκ νέου

¹⁹ Μαραντζίδης, Ν. (2005), ό.π., σσ. 295, 303-306

²⁰ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 41- Μαραντζίδης, Ν. (2005), ό.π., σσ. 297

²¹ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 41-42

²² Βεργόπουλος, Κ. Β. (1978), *Εθνισμός και οικονομική ανάπτυξη: Η Ελλάδα στον Μεσοπόλεμο*. Αθήνα: Εξάντας, σσ. 40-41- Παντελάκης, Ν. (1988), "Τα πολεμικά δάνεια 1918-1919 παράγοντας εξωτερικής οικονομικής και πολιτικής εξάρτησης". Στο: Μαυρογορδάτος, Γ. Θ.- Χατζηϊωσήφ, Χρ., [επιμ.], *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, σ. 411

²³ Βεργόπουλος, Κ. Β. (1978), ό.π., σσ. 40

²⁴ Λούβη, Α. (1988), ό.π., σσ. 391, 395, 397, 402-403- Παντελάκης, Ν. (1988), ό.π., σσ. 410-415

²⁵ Βεργόπουλος, Κ. Β. (1978), ό.π., σσ. 54- Κωστής, Κ. (2005), ό.π., σσ. 332

²⁶ Βεργόπουλος, Κ. Β. (1978), ό.π., σσ. 63-64, 68- Μουζέλης, Ν. Π. (1978), ό.π., σσ. 47-48

²⁷ Βεργόπουλος, Κ. Β. (1978), ό.π., σσ. 21, 34, 43, 53-57, 63-66, 68, 71, 72

²⁸ Βεργόπουλος, Κ. Β. (1978), ό.π., σσ. 20-21, 40, 43-44, 48- Μουζέλης, Ν. Π. (1978), ό.π., σσ. 46-48

κατανομή των εισοδημάτων που προέκυπταν από τις αγροτικές δραστηριότητες.²⁹ Από κοινού, η άφιξη των προσφύγων και η μεταρρύθμιση συνέβαλαν στην εκβιομηχάνιση.³⁰ Τα έτη 1920-1929 σημειώθηκε αύξηση των βιομηχανικών μονάδων κατά 82%.³¹ Στην αύξηση αυτή συνετέλεσε και η πολιτική της κυβέρνησης, η οποία προέβλεπε εξαιρέσεις στη φορολογία και στην παροχή πιστώσεων.³²

Η ελληνική οικονομία επηρεάστηκε δυσμενώς από τη διεθνή οικονομική κρίση που έπληξε το 1929 την Αμερική και ακολούθως τις ισχυρές οικονομικά χώρες της Ευρώπης, οδηγώντας σε μείωση των επενδύσεων και των εμβασμάτων, καθώς και παύση του δανεισμού.³³ Ο πρωθυπουργός επιδιώκοντας να αποφύγει την υποτίμηση του εθνικού νομίσματος, η οποία συνεπαγόταν την εμφάνιση του πληθωρισμού, δεν έλαβε αυστηρά μέτρα. Αντίθετα, αιτήθηκε νέο δάνειο από τις Μεγάλες Δυνάμεις και το πάγωμα της καταβολής των τόκων για μια πενταετία, προτάσεις που δεν έγιναν αποδεκτές.³⁴ Παράλληλα, η κατάσταση ολοένα επιδειωνόταν, με την ελάττωση των εξαγωγών, τον υποτριπλασιασμό του συναλλάγματος το 1932, το κλείσιμο εργοστασίων, την εκτίναξη του κόστους ζωής, της ανεργίας και της πείνας. Αντιδρώντας στην κατάσταση ο λαός προέβη σε διαδηλώσεις, τις οποίες κατέστειλαν με τη βία ο στρατός και η αστυνομία.³⁵

Όταν τον Απρίλιο του 1932 το Συμβούλιο της κοινότητας των εθνών γνωστοποίησε την αδυναμία του να συμβάλει στην αναστολή της αποπληρωμής των ελληνικών δανείων και στη σύναψη νέου, η χώρα σταμάτησε να εφαρμόζει τον χρυσό κανόνα, με αποτέλεσμα την υποτίμηση του εθνικού νομίσματος.³⁶ Ταυτόχρονα, η κυβέρνηση εφάρμοσε μέτρα για την ελάττωση των εισαγωγών, διέκοψε προσωρινά την καταβολή των τόκων των εσωτερικών και εξωτερικών δανείων και περιόρισε τη διαρροή συναλλάγματος. Επιπλέον, μείωσε τα επιδόματα των εργαζομένων στο δημόσιο, επανέφερε τη φορολογία στους αγρότες και καθυστέρησε τον χρόνο ολοκλήρωσης μεγάλων έργων. Αναφορικά με το εμπόριο, ακολούθησε

²⁹ Βεργόπουλος, Κ. Β. (1978), ό.π., σσ. 21

³⁰ Βεργόπουλος, Κ. Β. (1978), ό.π., σσ. 20-21, 45-47, 63-72- Μουζέλης, Ν. Π. (1978), ό.π., σσ. 47-48

³¹ Βεργόπουλος, Κ. Β. (1978), ό.π., σσ. 77

³² Μουζέλης, Ν. Π. (1978), ό.π., σσ. 48-49

³³ Ανδρικόπουλος, Γ. Α. (1987), ό.π., σσ. 47-49

³⁴ Ανδρικόπουλος, Γ. Α. (1987), ό.π., σσ. 50-51-Βεργόπουλος, Κ. Β. (1978), ό.π., σσ. 29-30, 60- Κωστής, Κ. (2005), "Το στοίχημα της οικονομίας: Αντιμέτωποι με τη διεθνή οικονομική κρίση". Στο: Βερέμης, Θ.-Νικολακόπουλος, Ηλ., [επιμ.], *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 338-340

³⁵ Ανδρικόπουλος, Γ. Α. (1987), ό.π., σσ. 49-54

³⁶ Ανδρικόπουλος, Γ. Α. (1987), ό.π., σ. 55- Βεργόπουλος, Κ. Β. (1978), ό.π., σ. 30-31, 60- Κωστής, Κ. (2005), ό.π., σ. 340

την πολιτική της ανταλλαγής προϊόντων clearing, δραστηριοποιούμενη κυρίως στη γερμανική αγορά.³⁷

Τα εν λόγω μέτρα επέφεραν τον διπλασιασμό των οφειλών της χώρας. Το κόστος ζωής αυξήθηκε κατά 30% σε λιγότερο από ένα χρόνο,³⁸ με τις περισσότερες οικογένειες να μη λαμβάνουν επαρκές εισόδημα για τη συντήρησή τους. Σε συνδυασμό με την αύξηση της ανεργίας, η οποία αφορούσε περίπου το 30% των εν δυνάμει εργαζομένων, εκδηλώθηκαν το διάστημα αυτό πολλές απεργίες. Λόγω της δραστηριοποίησης συνδικαλιστικών οργανώσεων και της αύξησης των απεργιακών κινητοποιήσεων,³⁹ η κυβέρνηση αναγκάστηκε να λάβει μέτρα κοινωνικού χαρακτήρα, τα οποία αύξησαν τον κρατικό έλεγχο.⁴⁰

Σε βάθος χρόνου, πάντως, η βελτίωση της παγκόσμιας οικονομικής κατάστασης και η λήψη των μέτρων οδήγησε στην ανάκαμψη της εθνικής οικονομίας.⁴¹ Πιο συγκεκριμένα, τα προαναφερθέντα μέτρα βοήθησαν στην παγίωση της οικονομικής αυτάρκειας, στην ανάπτυξη της τοπικής παραγωγής, στην ισχυροποίηση των υπαρχόντων βιομηχανικών μονάδων και στην ίδρυση νέων, με την πτώση της τιμής των πρώτων υλών και του εργατικού μισθού. Η Ελλάδα αποτέλεσε μία από τις πιο αναπτυσσόμενες βιομηχανικές χώρες παγκοσμίως, καθώς στράφηκε στην παραγωγή έναντι της εισαγωγής βιομηχανικών προϊόντων. Ιδιαίτερα αναπτύχθηκαν οι κλάδοι της ελαφριάς βιομηχανίας, που ήταν κατάλληλοι για εσωτερική κατανάλωση. Αξίζει να σημειωθεί πως η ανάκαμψη που επήλθε το διάστημα 1932-1936 είχε συγκυριακό χαρακτήρα. Η εγκαθίδρυση, δηλαδή, μιας οικονομίας κλειστού τύπου και η εδραίωση του ελληνικού καπιταλιστικού συστήματος αποτέλεσε απότοκο της διεθνούς οικονομικής κρίσης. Γι' αυτό μόλις στα τέλη της δεκαετίας η παγκόσμια οικονομία ξεκίνησε να ανακάμπτει, η χώρα εισήλθε εκ νέου στη διεθνή αγορά.⁴²

Εν τω μεταξύ, ο Βενιζέλος παραιτήθηκε από το πρωθυπουργικό αξίωμα, εξαιτίας της αποτυχίας της αντιπληθωριστικής πολιτικής του και της τροπής που έλαβε η εθνική οικονομία μετά τη λήψη των προστατευτικών μέτρων.⁴³ Με την αποχώρησή του, ο Παπαναστασίου συγκρότησε μία βραχύχρονη κυβέρνηση, διάρκειας μίας μόλις εβδομάδας. Στη συνέχεια, έλαβε πάλι εντολή σχηματισμού κυβέρνησης ο Βενιζέλος, ο οποίος ανακοίνωσε τη διεξαγωγή εκλογών τον Σεπτέμβριο. Για να αυξήσει την εκλογική του δύναμη, κατέθεσε προς ψήφιση στη

³⁷ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σ. 55- Βεργόπουλος, Κ. Β. (1978), ό.π., σ. 30-32, 39, 76, 87

³⁸ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σ. 56

³⁹ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σ. 56- Βεργόπουλος, Κ. Β. (1978), ό.π., σ. 91-95

⁴⁰ Βεργόπουλος, Κ. Β. (1978), ό.π., σ. 95-97, 99

⁴¹ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σ. 56

⁴² Βεργόπουλος, Κ. Β. (1978), ό.π., σ. 18-23, 32-39, 50, 73-77, 81, 92, 100

⁴³ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σ. 57

Βουλή το φιλολαϊκό νομοσχέδιο για τις κοινωνικές ασφαλίσεις, το οποίο πρωτίτερα είχε απορρίψει, φοβούμενος ότι θα διευρύνει την εκλογική βάση του Παπαναστασίου. Οι εκλογές της 25^{ης} Σεπτεμβρίου κατέδειξαν τη συρρίκνωση της δημοφιλίας του Βενιζέλου, καθώς οι έδρες που εξασφάλισε το κόμμα των Φιλελευθέρων, μειώθηκαν κατά 46%, από 189 σε 102. Το Λαϊκό κόμμα απέκτησε 96 έδρες και σχημάτισε κυβέρνηση με τα προσκεείμενα στη δεξιά κόμματα υπό τον Τσαλδάρη. Για να εξασφαλίσει την ψήφο εμπιστοσύνης της Βουλής, ο τελευταίος αναγκάστηκε στις 3 Οκτωβρίου να υπογράψει δήλωση, ότι το κόμμα του αναγνωρίζει το υφιστάμενο πολιτειακό καθεστώς.⁴⁴ Ακόμη, γνωρίζοντας ότι ο έλεγχος του στρατού θα εξασφάλιζε στην παράταξή του την αποκλειστική νομή της εξουσίας, ανέθεσε τα πολεμικά υπουργεία σε αντιβενιζελικούς και προχώρησε σε διοικητικές αλλαγές στις ένοπλες δυνάμεις.⁴⁵ Τα παραπάνω προσέφεραν στον Βενιζέλο την αφορμή να ανατρέψει την κυβέρνηση τον Ιανουάριο του 1933.⁴⁶

Στις εκλογές που διεξήχθησαν στις αρχές Μαρτίου το Λαϊκό Κόμμα συγκρότησε μαζί με τα κόμματα που διέθεταν παρόμοιες ιδεολογικές αρχές την Ηνωμένη Αντιπολίτευση, η οποία εξασφάλισε αυτοδυναμία. Στην εκλογική νίκη συνέβαλε η αναγνώριση του δημοκρατικού καθεστώτος, αλλά και η προσχώρηση στις τάξεις της ακραίων βενιζελικών στοιχείων, όπως ο Κονδύλης και ο Χατζηκυριάκος.⁴⁷ Επιπλέον, ήδη πριν από το 1929, τα αστικά στρώματα είχαν ξεκινήσει να προσανατολίζονται προς τον μοναρχικό εθνικισμό, ως αντίδραση στη σταθεροποίηση του νομίσματος, που τα έπληξε οικονομικά, και στις προσπάθειες πραξικοπηματικής κατάληψης της εξουσίας. Η εγκαθίδρυση ενός καταπιεστικού και παρεμβατικού κράτους το 1932, απόρροια της οικονομικής κρίσης, επέτεινε τη μεταστροφή τους.⁴⁸ Επισημαίνεται πως με την ανακοίνωση των πρώτων αποτελεσμάτων, ο Πλαστήρας αποφάσισε να επέμβει και να εγκαθιδρύσει δικτατορία. Αν και διασφάλισε την ανοχή αρκετών μονάδων στρατού, το κατεστημένο του στρατεύματος και της πολιτικής τάχθηκε εναντίον του. Επομένως, παραιτήθηκε και με παραίνεση του Βενιζέλου στρατιωτική κυβέρνηση σχημάτισε ο Οθωναίος.⁴⁹ Η δικτατορία του διάρκειας 14 ωρών, δεν ευοδώθηκε διότι ο Βενιζέλος, υπολογίζοντας το πολιτικό κόστος, δεν πήρε θέση υπέρ του κινήματος.

⁴⁴ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σ. 60-63, 65- Μαραντζίδης, Ν. (2005), ό.π., σ. 342-343, 345

⁴⁵ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σ. 66, 68

⁴⁶ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σ. 68- Μαραντζίδης, Ν. (2005), ό.π., σ. 346

⁴⁷ Κολιόπουλος, Ι. (2005), “Ο αντιβενιζελισμός στην εξουσία” και “Το κίνημα της 1ης Μαρτίου 1935”. Στο: Βερέμης, Θ.- Νικολακόπουλος, Ηλ., [επιμ.], *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ. 347, 349

⁴⁸ Βεργόπουλος, Κ. Β. (1978), ό.π., σ. 137-141

⁴⁹ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σ. 69-74- Κολιόπουλος, Ι. (2005), ό.π., σ. 349-350

Με την παραίτησή του Οθωναίου, ο Τσαλδάρης σχημάτισε κυβέρνηση στις 10 Μαρτίου.⁵⁰ Αμέσως οι αντιβενιζελικοί προχώρησαν σε εκκαθάριση των σωμάτων από τα βενιζελικά στοιχεία, με συλλήψεις, καθαιρέσεις και δυσμενείς μεταθέσεις σε παραμεθόριες περιοχές.⁵¹ Παρομοίως, μετέβαλαν τη διοικητική σύνθεση της αστυνομίας και της χωροφυλακής. Σημειώνεται πως εντός της κυβέρνησης υπήρχε μία πτέρυγα που επιθυμούσε την ανατροπή του κοινοβουλευτισμού. Με την επικράτησή της θα καθίστατο δυνατή η παλινόρθωση της βασιλείας, καθώς ο Γεώργιος δήλωνε πρόθυμος να συνεργαστεί με ένα δικτάτορα για τη σωτηρία της χώρας. Την πτέρυγα αυτή κατηγόρησε ο Βενιζέλος για ενορχήστρωση της απόπειρας δολοφονίας του, ιδιαίτερα αφού η πολιτική ηγεσία δεν δραστηριοποιήθηκε για την εύρεση των υπαιτίων.

Και από το βενιζελικό στρατόπεδο οργανώθηκαν παρόμοιες κινήσεις, με σημαντικότερη αυτή που εκδηλώθηκε την 1^η Μαρτίου 1935. Τα σχέδια των κινηματιών απέτυχαν, παρά τις διαστάσεις που έλαβε η επιχείρηση με την εξέγερση μονάδων στρατού στην Ανατολική Μακεδονία και στη Θράκη, λόγω προχειρότητας και υιοθέτησης λανθασμένων τακτικών. Στις 10 Μαρτίου αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν. Ο Βενιζέλος, ο οποίος στις 4 Μαρτίου ηγήθηκε του κινήματος, κατέφυγε στην Ιταλία με άλλους 118 κινηματίες.⁵²

Με την καταστολή του κινήματος, ο πρωθυπουργός δραστηριοποιήθηκε στην εγκαθίδρυση ενός μονοκομματικού και απολυταρχικού κράτους⁵³ και στην εκκαθάριση του κρατικού μηχανισμού. Έχοντας ήδη από την 1^η Μαρτίου κηρύξει τη χώρα σε κατάσταση πολιορκίας,⁵⁴ απαγορεύσει την κυκλοφορία εφημερίδων με αντίθετη πολιτική ιδεολογία και επιβάλει λογοκρισία,⁵⁵ προχώρησε σε συλλήψεις βενιζελικών και στην εκδίωξή τους από το στρατό και τις κρατικές θέσεις.⁵⁶ Επιπροσθέτως, εξέδωσε 46 συντακτικές πράξεις, με τις οποίες, μεταξύ άλλων, κατήργησε τη Γερουσία, όπου εξουσίαζαν οι βενιζελικοί, και παραχώρησε τις νομοθετικές αρμοδιότητες της Βουλής, που διέκοψε τη λειτουργία της, στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Στις 14 Μαΐου προσέδωσε νομιμότητα στις παραπάνω ενέργειες, ορίζοντας με συντακτική πράξη ότι μία κυβέρνηση μπορεί σε περίπτωση κρατικού κινδύνου να προχωρεί στην αναστολή συγκεκριμένων συνταγματικών ελευθεριών. Με την άρση του

⁵⁰ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σ. 74-75

⁵¹ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σ. 75-77, 81- Κολιόπουλος, Ι. (2005), ό.π., σ. 354

⁵² Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σ. 77-79, 82-86, 94-96, 104-106, 112-115

⁵³ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σ. 133, 135- Κολιόπουλος, Ι. (2005), ό.π., σ. 361

⁵⁴ Αλιβιζάτος, Ν. Κ. (1986), *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση, 1922-1974: Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*. Αθήνα: Θεμέλιο, σ. 89-90- Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σ. 99-100, 130

⁵⁵ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 100, 130

⁵⁶ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 131-133, 135-136- Κολιόπουλος, Ι. (2005), ό.π., σσ. 360-361

στρατιωτικού νόμου η Συντακτική Συνέλευση επικύρωσε όλα τα νομοθετήματα που είχαν εκδοθεί.⁵⁷

Παράλληλα, ο Μεταξάς και άλλα ακραία μέλη της παράταξης καιροφυλακτούσαν για την επιβολή δικτατορίας, φανατίζοντας τους ακροδεξιούς οπαδούς τους να διαδηλώνουν με αίτημα τη θανάτωση όσων στρατιωτικών παραπέμπονταν σε δίκη. Η κατάσταση επιδεινώθηκε με την εκτέλεση τριών στρατιωτικών τον Απρίλιο. Οι δύο εξ αυτών δεν είχαν αναμιχθεί στο κίνημα του 1935, αλλά είχαν ενεργό ρόλο στη δίκη των 6. Το ίδιο χρονικό διάστημα ξεκίνησε η δίκη κορυφαίων βενιζελικών πολιτικών. Η καταδικαστική απόφαση για αυτούς ήταν προειλημμένη, εντούτοις οι στρατοκράτες ενέδωσαν στις παραινέσεις των Βρετανών, των Γάλλων και του τέως βασιλιά και επέβαλαν μόνο στον Γονατά μία ήσσονος σημασίας ποινή.⁵⁸ Εν τω μεταξύ, οι Πλαστήρας και Βενιζέλος καταδικάστηκαν ερήμην σε θάνατο.⁵⁹ Την περίοδο αυτή, ο Τσαλδάρης υποχωρώντας στην πίεση των στρατοκρατών, που διάκειντο ευνοϊκά στην επιστροφή του μονάρχη, υποσχέθηκε ότι θα διεξάγει δημοψήφισμα για το καθεστωτικό.

Στις εκλογές που πραγματοποιήθηκαν την 9^η Ιουνίου ο συνασπισμός του Τσαλδάρη με τον Κονδύλη απέσπασε το 65% των ψήφων, ενώ οι βενιζελικοί δεν συμμετείχαν. Λόγω της απειλής εγκαθίδρυσης ενός απολυταρχικού καθεστώτος από τη νέα κυβέρνηση, εργατικές, φοιτητικές και επαγγελματικές ομάδες διεξήγαγαν διαδηλώσεις υπέρ της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας σε μεγάλες πόλεις της χώρας. Τη διάλυσή τους μέσω της χρήσης βίας αναλάμβανε η αστυνομία μαζί με μοναρχικές συμμορίες. Σε πολλές περιπτώσεις οι συμπλοκές κατά τη διάρκεια των διαδηλώσεων πήραν τη μορφή μάχης, με την κυβέρνηση να επιβάλλει τον στρατιωτικό νόμο και να σημειώνονται νεκροί. Όσοι συλλαμβάνονταν, δικάζονταν από τον στρατό ή και εξορίζονταν. Η κατάσταση εκτραχύνθηκε, όταν ο Κονδύλης ανέλαβε τον Αύγουστο του 1935 την πρωθυπουργία, έπειτα από την αναχώρηση του Τσαλδάρη για τη Βαυαρία.

Σημειώνεται πως τόσο ο Κονδύλης, όσο και οι υπόλοιποι μοναρχικοί είχαν αποφασίσει τη βίαιη επιβολή του βασιλικού καθεστώτος. Για αυτόν τον λόγο ενορχήστρωσαν τη σύλληψη του Τσαλδάρη, μόλις αφίχθη στην Αθήνα, η οποία απέτυχε και προέβησαν αργότερα στον εκφοβισμό του. Έπειτα από την άρνηση του πρωθυπουργού να προχωρήσει στην παλινόρθωση χωρίς τη διενέργεια δημοψηφίσματος, οι Παπάγος, Ρέππας και Οικονόμου έλαβαν τα απαραίτητα στρατιωτικά μέτρα και τον ενημέρωσαν στις 10 Οκτωβρίου του 1935 πως έχει ανατραπεί. Η νέα κυβέρνηση που σχημάτισε ο Κονδύλης επέβαλε τον στρατιωτικό νόμο,

⁵⁷ Αλιβιζάτος, Ν. Κ. (1986), ό.π., σσ. 90-94

⁵⁸ Ανδρικόπουλος, Γ. Α. (1987), ό.π., σσ. 130-134, 136-139

⁵⁹ Ανδρικόπουλος, Γ. Α. (1987), ό.π., σσ. 139- Κολιόπουλος, Ι. (2005), ό.π., σσ. 361

θέτοντας υπό κατ' οίκον περιορισμό τους ηγέτες των αντίπαλων κομμάτων. Η Βουλή, χωρίς την απαιτούμενη πλειοψηφία, έπειτα από την αποχώρηση των περισσότερων βουλευτών του Λαϊκού κόμματος και υπό την απειλή διάλυσής της, αποφάσισε την επαναφορά της βασιλείας και του Συντάγματος του 1911.⁶⁰ Την απόφαση αυτή νομιμοποίησε με ποσοστό 97% το νόθο δημοψήφισμα, που διεξήχθη στις 25 Νοεμβρίου.⁶¹ Ο νέος πρωθυπουργός, επιθυμώντας να παγιώσει τη θέση του, έλαβε μια σειρά από απολυταρχικά μέτρα. Συγκεκριμένα, απαγόρευσε τις συναθροίσεις δημοκρατικών και την αντιβασιλική διασπορά ειδήσεων, συνέλαβε και εξόρισε πολίτες και πολιτικούς αντιπάλους. Πάντως, η εξουσία του δεν ήταν θεμελιωμένη, όπως αποδεικνύει το γεγονός ότι ο ίδιος έγινε στόχος μηχανορραφιών, ακόμη και από ομοφρονούντες, και ότι ο βασιλιάς τον αντικατέστησε, χωρίς να συναντήσει αντιδράσεις.⁶²

Με την επιστροφή του στη χώρα, ο Γεώργιος σχημάτισε υπηρεσιακή κυβέρνηση υπό τον Δεμερτζή. Ακόμη, δρομολόγησε την αμνήστευση βενιζελικών πολιτικών και την παροχή χάριτος στους στρατιωτικούς,⁶³ με στόχο τον περιορισμό της επιρροής των στρατοκρατών.⁶⁴ Έπειτα, προκήρυξε εκλογές, οι οποίες διεξήχθησαν με το σύστημα της αναλογικής,⁶⁵ ώστε να αποσοβηθεί ο κίνδυνος δημιουργίας αυτοδύναμης κυβέρνησης και κατ' επέκτασιν ελάττωσης της προσωπικής του δύναμης.⁶⁶ Στις εκλογές της 26^{ης} Ιανουαρίου αναδείχθηκαν 126 φιλελεύθεροι βουλευτές και 143 αντιπρόσωποι της αντιβενιζελικής παράταξης, ενώ το ΚΚΕ εξέλεξε 15 εκπροσώπους.⁶⁷ Οι Φιλελεύθεροι και οι Λαϊκοί δεν κατόρθωσαν να έρθουν σε συμφωνία για τη δημιουργία οικουμενικής κυβέρνησης, διαφωνώντας στον πολιτικό χαρακτήρα του στρατεύματος και κατ' επέκτασιν του κράτους. Ακολούθως, θέλοντας να ασκήσει πίεση για την κατοχύρωση συμφωνίας, ο Σοφούλης υπέγραψε σύμφωνο με το ΚΚΕ.⁶⁸ Η κίνηση του αυτή αποτέλεσε αφορμή για τον σχηματισμό δικτατορικής κυβέρνησης από τους στρατοκράτες, κίνδυνο που απέτρεψε ο βασιλιάς χρίζοντας τον Μεταξά υπουργό Στρατιωτικών.⁶⁹

⁶⁰ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 130, 141-147, 150-153, 155-167

⁶¹ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 172, 174- Κολιόπουλος, Ι. (2005), ό.π., σσ. 362

⁶² Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 169-173, 180, 182-183

⁶³ Αλιβιζάτος, Ν. Κ. (1986), ό.π., σσ. 98- Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 183- Κολιόπουλος, Ι. (2005), ό.π., σσ. 362

⁶⁴ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 183

⁶⁵ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 186- Κολιόπουλος, Ι. (2005), ό.π., σσ. 362

⁶⁶ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 186

⁶⁷ Αλιβιζάτος, Ν. Κ. (1986), ό.π., σσ. 99- Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 189-191

⁶⁸ Αλιβιζάτος, Ν. Κ. (1986), ό.π., σσ. 99-100- Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 192-194- Κολιόπουλος, Ι. (2005), ό.π., σσ. 363

⁶⁹ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 194-197- Κολιόπουλος, 2005: 363

Στη νέα κυβέρνηση του Δεμερτζή ο Μεταξάς διατήρησε τη θέση του και ανέλαβε επιπροσθέτως την αντιπροεδρία.⁷⁰ Με τον θάνατο του πρώτου, στο μεταξύ είχαν αποβιώσει ο Βενιζέλος κι ο Κονδύλης, ο Γεώργιος ανέθεσε την πρωθυπουργία στον Μεταξά. Καθώς η απόφαση αυτή ελήφθη χωρίς να υπάρξει σχετική συζήτηση στη Βουλή,⁷¹ επέσυρε την οργή του πολιτικού κόσμου.⁷² Παρά ταύτα, η κυβέρνηση που σχηματίστηκε κατάφερε στις 28 Απριλίου να λάβει ψήφο εμπιστοσύνης. Μόλις 17 βουλευτές, μεταξύ των οποίων οι 15 του ΚΚΕ και ο Παπανδρέου, την καταψήφισαν. Στις 30 Απριλίου η Βουλή ανέστειλε τις εργασίες της για 5 μήνες⁷³ και ανέθεσε στην κυβέρνηση και σε 40 βουλευτές τη λήψη αποφάσεων για τα επιμέρους ζητήματα των νόμων.⁷⁴

Ως πρωθυπουργός, ο Μεταξάς συνέχισε τις βιαιοπραγίες σε βάρος αριστερών και την καταστολή απεργιακών κινητοποιήσεων με τη χρήση βίας από την αστυνομία. Χαρακτηριστικά αναφέρεται η απεργία των καπνεργατών στη Θεσσαλονίκη, όπου λόγω συμπλοκών με δυνάμεις της χωροφυλακής έχασαν τη ζωή τους 12 διαδηλωτές και τραυματίστηκαν περίπου 300.⁷⁵ Τα αστικά κόμματα δεν αντέδρασαν στην πολιτική του.⁷⁶ Μέλη των Φιλελευθέρων, μάλιστα, τάσσονταν υπέρ της εγκαθίδρυσης δικτατορικού καθεστώτος, που θα ήλεγχαν οι ίδιοι και ο Μεταξάς.⁷⁷ Συγκεκριμένα, ο Σοφοκλής Βενιζέλος διαπραγματευόταν την επιβολή βραχύχρονης δικτατορίας, με αντάλλαγμα την επάνοδο των απότακτων βενιζελικών στο στρατό.⁷⁸

Τελικά, ο Γεώργιος και ο Μεταξάς αποφάσισαν την ανατροπή του πολιτεύματος, υπό την προοπτική συμφωνίας ανάμεσα στην πτέρυγα των μετριοπαθών στρατοκρατών υπό τον Θεοτόκη και στους φιλελευθέρους.⁷⁹ Ως πρόφαση ο πρωθυπουργός αξιοποίησε την απεργία που προκηρύχθηκε για τις 5 Αυγούστου. Ισχυρίστηκε, συγκεκριμένα, πως κατά τη διάρκειά της οι κομμουνιστές θα ανέτρεπαν το καθεστώς. Στην προσπάθειά του να δικαιολογήσει την επιβολή δικτατορίας, επικαλέστηκε την άποψη ότι το κοινοβουλευτικό σύστημα

⁷⁰ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 201

⁷¹ Αλιβιζάτος, Ν. Κ. (1986), ό.π., σσ. 101-102- Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 192, 201, 210

⁷² Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 210-211

⁷³ Αλιβιζάτος, Ν. Κ. (1986), ό.π., σσ. 102-103- Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 214-215

⁷⁴ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 215

⁷⁵ Αλιβιζάτος, Ν. Κ. (1986), ό.π., σσ. 102- Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 216-221, 225-226- Close, D. H. (1989), ό.π., σσ. 81-83

⁷⁶ Αλιβιζάτος, Ν. Κ. (1986), ό.π., σσ. 102-103- Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 221, 226-229- Λιναρδάτος, Σπ. (1989), "Αντίσταση στη δικτατορία του Μεταξά". Στο: Fleischer, H.- Σβορώνος, Ν., [επιμ.], *Ελλάδα 1936-44. Δικτατορία- Κατοχή- Αντίσταση. Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας*. Αθήνα: Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, σ. 92

⁷⁷ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 221-222, 227-228, 230

⁷⁸ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 227, 230- Λιναρδάτος, Σπ. (1989), ό.π., σσ. 92

⁷⁹ Αλιβιζάτος, Ν. Κ. (1986), ό.π., σσ. 103-104- Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 231-234

χρησιμοποιείται από διεφθαρμένους πολιτικούς για την αποκόμιση οικονομικών οφελών.⁸⁰ Επομένως, το προηγούμενο βράδυ ο βασιλιάς υπέγραψε τη διακοπή λειτουργίας της βουλής, χωρίς ταυτόχρονη προκήρυξη εκλογών, και την έναρξη ισχύος του στρατιωτικού νόμου.

Όσον αφορά την ιδεολογική ταυτότητα του καθεστώτος, ο Μεταξάς πίστευε στη δημιουργία μιας κοινωνίας, χωρίς έντονες διαφοροποιήσεις, όπου το εθνικό κέντρο, όντας ο φορέας όλων των εξουσιών, θα διασφάλιζε την κοινωνική ισορροπία.⁸¹ Σε αυτήν την προσπάθεια, ο ίδιος αποτελούσε τον δημιουργό του Νέου Κράτους, που θα εγκαθίδρυε τον “τρίτο ελληνικό πολιτισμό”, συνέχεια του αρχαίου και του βυζαντινού.⁸² Για την αφομοίωση των αξιών του από τη νέα γενιά και τη διεύρυνση της αποδοχής του, ίδρυσε τον Νοέμβριο του 1936 την ΕΟΝ. Στην προσπάθειά του αυτή, μετέλθε μέσα όπως το ραδιόφωνο, τα βιβλία και τα περιοδικά, τη διεξαγωγή εκδηλώσεων, διαγωνισμών και μαθημάτων.⁸³ Προς την ίδια κατεύθυνση, επέβαλε περιορισμούς στις ειδήσεις που αναπαρήγαγαν οι εφημερίδες και άσκησε πίεση για τη συγγραφή εγκωμιαστικών προς το πρόσωπό του άρθρων. Πάντως, το κίνημά του δεν έτυχε μαζικής αποδοχής, επειδή εξέλιπε η πίστη σε ένα εθνικιστικό, φασιστικό ή αντικομμουνιστικό ιδεώδες, που θα μπορούσε να συνενώσει τον λαό.⁸⁴ Αναφέρεται χαρακτηριστικά πως, αν και ο ίδιος υιοθέτησε φασιστικά στοιχεία από δικτατορικά καθεστώτα του εξωτερικού, δεν κατόρθωσε να επιτύχει τον εκφασισμό της τοπικής κοινωνίας.⁸⁵

Γενικότερα, δεν καταγράφηκαν σημαντικές λαϊκές κινητοποιήσεις εναντίον της δικτατορίας, εξαιτίας της ασκούμενης τρομοκρατίας από την αστυνομία, η οποία, μεταξύ άλλων, εμπόδιζε την εκδήλωση αντιδράσεων, διέλυε οργανώσεις, εξόριζε και βασάνιζε βουλευτές και μέλη αριστερών κομμάτων. Το μεγαλύτερο μέρος του πολιτικού κόσμου περιορίστηκε σε διαβήματα προς τον βασιλιά.⁸⁶ Μόνο το ΚΚΕ ζήτησε από τον λαό και τα κόμματα να συμπαραταχθούν μαζί του στον αγώνα εναντίον της δικτατορίας, ενώ υπέρ της τάχθηκαν οι Γερμανοί, οι Άγγλοι και οι κεφαλαιούχοι.⁸⁷ Αργότερα εκδηλώθηκαν ορισμένες

⁸⁰ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 234-235- Νούτσος, Χ. (1989), “Συνιστώσες της ιδεολογίας του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου”. Στο: Fleischer, Η.- Σβορώνος, Ν., [επιμ.], *Ελλάδα 1936-44. Δικτατορία-Κατοχή- Αντίσταση. Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας*. Αθήνα: Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, σ. 59, 64

⁸¹ Αλιβιζάτος, Ν. Κ. (1986), ό.π., σσ. 104-105, 111, 120-122- Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 235-238

⁸² Αλιβιζάτος, Ν. Κ. (1986), ό.π., σσ. 111, 116-117, 122- Νούτσος, Χ. (1989), ό.π., σσ. 63-65

⁸³ Μπάλτα, Αθ. (1989), ό.π., σσ. 70-75

⁸⁴ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 237, 241

⁸⁵ Αλιβιζάτος, Ν. Κ. (1986), ό.π., σσ. 87, 109, 111, 119- Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 238-241- Νούτσος, Χ. (1989), ό.π., σσ. 62-67

⁸⁶ Λιναρδάτος, Σπ. (1989), ό.π., σσ. 93-96

⁸⁷ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 239-240

στρατιωτικές και πολιτικές προσπάθειες, οι οποίες σταμάτησαν στα μέσα του 1939, υπό τον φόβο επικείμενης Ιταλικής εισβολής.⁸⁸

Επιγραμματικά, όσον αφορά τον πολιτικό τομέα, ο μεσοπόλεμος χαρακτηρίζεται από τη συνεχή ανατροπή κυβερνήσεων, εξαιτίας της διαμάχης των δύο αστικών παρατάξεων, των βενιζελικών και των αντιβενιζελικών.⁸⁹ Από τη μία πλευρά, οι βενιζελικοί πρέσβευαν τον εξευρωπαϊσμό της χώρας και την εγκαθίδρυση του καπιταλιστικού συστήματος. Γύρω τους συσπείρωναν τα μεσαία επιχειρηματικά στρώματα και τους κατόχους του κεφαλαίου, που πίστευαν ότι ο εκμοντερνισμός θα ευεργετήσει τις οικονομικές τους δραστηριότητες. Οι αντιβενιζελικοί, από την άλλη, τάσσονταν ενάντια στον εκσυγχρονισμό και συγκέντρωναν γύρω τους διαφορετικές κοινωνικές τάξεις, θιασώτες της μοναρχίας και μικροαστούς, αλλά και λαϊκά εργατικά στρώματα. Προέτασσαν τη συντήρηση των θεσμών, την ανάπτυξη του παρεμβατικού κράτους και την ανάδειξη των χαρακτηριστικών της ελληνικής ψυχής.⁹⁰

Παρά τις διαφορές τους, αμφότερες οι παρατάξεις προσδοκούσαν να δημιουργήσουν ένα κόμμα που θα διέθετε την απόλυτη εξουσία, χωρίς ισχυρή αντιπολίτευση, οι μεν χρησιμοποιώντας ως προκάλυμμα τη δημοκρατία και οι δε τη μοναρχία.⁹¹ Για να το επιτύχουν, ήταν πρόθυμες να μετέλθουν αυταρχικά μέσα, να περιορίσουν τις ατομικές ελευθερίες και να αξιοποιήσουν το στρατό.⁹² Έτσι, κατά την εξεταζόμενη περίοδο ήταν συνεχείς οι επεμβάσεις του στρατού στην πολιτική, μέσω ενορχήστρωσης πραξικοπημάτων, αλλά και οι επεμβάσεις των πολιτικών στο στρατό, μέσω διοικητικών αλλαγών.⁹³

Παράλληλα, από το 1922 και έπειτα παρατηρείται το φαινόμενο οι κυβερνήσεις να πραγματοποιούν συχνά χρήση της κατάστασης πολιορκίας, να αναστέλουν δηλαδή τα ατομικά δικαιώματα, για την απόκτηση και τη διασφάλιση της νομής της εξουσίας είτε αυτή αμφισβητούνταν από έτερα κόμματα είτε από εργατικές συνδικαλιστικές οργανώσεις. Σημειώνεται, πως οι Συντακτικές Συνελεύσεις εξουσιοδοτούσαν τις κυβερνήσεις να εκδίδουν νομοθετικά διατάγματα, με πρόφαση την επιτακτικότητα λήψης μέτρων για την εξομάλυνση της πολιτικής και οικονομικής ζωής. Ακόμη, σε αρκετές περιπτώσεις στρατιωτικές, αλλά και πολιτικές κυβερνήσεις ιδιοποιούνταν τη συντακτική εξουσία για την προώθηση κομματικών συμφερόντων, προχωρώντας στην έκδοση διαταγμάτων με ισχύ νόμου, χωρίς να έχουν

⁸⁸ Λιναρδάτος, Σπ. (1989), ό.π., σσ. 95-96

⁸⁹ Μουζέλης, Ν. Π. (1978), ό.π., σσ. 251- Χατζηιωσήφ, Χρ. (1988), ό.π., σσ. 440

⁹⁰ Βεργόπουλος, Κ. Β. (1978), ό.π., σσ. 122-125, 130

⁹¹ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 46

⁹² Χατζηιωσήφ, Χρ. (1988), ό.π., σσ. 439-440

⁹³ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 33-34, 45-46, 58-60, 76-77, 87-89, 165, 195- Μουζέλης, Ν. Π. (1978), ό.π., σσ. 251-253

εξουσιοδοτηθεί. Οι πρακτικές αυτές υποβάθμιζαν τους θεσμούς και νομιμοποιούσαν την κατάχρηση της νομοθετικής εξουσίας, καθιστώντας δυνατή την αυθαιρεσία και διευκολύνοντας την καθεστωτική ανατροπή.⁹⁴

Από όσα προαναφέρθηκαν γίνεται αντιληπτό ότι η κρίση δημιούργησε ένα εθνικιστικό κίνημα με διαφορετικές εκδοχές, επομένως δεν αποτέλεσε έκπληξη η επικράτηση του φασισμού, της πιο δυναμικής μορφής του εθνισμού.⁹⁵ Το καθεστώς της 4ης Αυγούστου προετοίμασε η αφομοίωση φασιστικών ιδεολογημάτων από τις συντηρητικές αστικές δυνάμεις⁹⁶ και η υπονόμευση των δημοκρατικών θεσμών, με στόχο την απόκτηση εξουσίας.⁹⁷ Ακόμη, η απήχηση των κομμουνιστικών ιδεών, που οδήγησε στην αύξηση του εκλογικού ποσοστού του ΚΚΕ και στην πλήθυνση των απεργιακών κινητοποιήσεων, επίσπευσε την επιβολή του.⁹⁸

Τέλος όσον αφορά τον ιδεολογικό τομέα, αξίζει να σημειωθεί πως η κοινωνική πραγματικότητα με τον τρόπο που ήταν διαμορφωμένη προξενούσε δυσφορία στους ανθρώπους του πνεύματος. Επομένως, κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου στην περιρρέουσα ιδεολογική ατμόσφαιρα, και κυρίως στον χώρο της τέχνης, ήταν διάχυτη η αίσθηση της “παρακμής”. Η ιδεολογική αυτή κρίση οδηγούσε τους νέους να απορρίπτουν την πραγματικότητα, να αναζητούν τη λύτρωση σε άλλους κόσμους και να επιδίδονται στην προσέγγιση της ουσίας και της αλήθειας. Αρκετοί διανοούμενοι, μάλιστα, ασπάζονταν τον σοσιαλισμό, διότι επιθυμούσαν την αλλαγή και την εύρεση ενός κόσμου με νέες αξίες. Απόλυτο ιδανικό γι αυτούς συνιστούσε η πραγμάτωση μιας κοινωνίας με ισότητα, όπου κανείς δεν θα εργαλειοποιούσε τον άλλο, προοπτική αντίθετη με τον αστισμό.⁹⁹

⁹⁴ Αλιβιζάτος, Ν. Κ. (1986), ό.π., σσ. 44-47, 70-74, 79-80, 96-97

⁹⁵ Βεργόπουλος, Κ. Β. (1978), ό.π., σσ. 146-150

⁹⁶ Βεργόπουλος, Κ. Β. (1978), ό.π., σσ. 156-157- Νούτσος, Χ. (1989), ό.π., σσ. 61-62

⁹⁷ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 87-88, 242

⁹⁸ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σσ. 191, 216-218, 220- Μουζέλης, Ν. Π. (1978), ό.π., σσ. 51-52, 254-255- Χατζηιωσήφ, Χρ. (1988), ό.π., σσ. 439-440

⁹⁹ Βεργόπουλος, Κ. Β. (1978), ό.π., σσ. 196-200

2. Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου δεν μετεβλήθη πλήρως ο θεωρητικός προσανατολισμός της εκπαίδευσης, παρά τις σχετικές προσπάθειες,¹⁰⁰ ενώ οι ανάγκες ίδρυσης κατάλληλων σχολικών κτιρίων και πρόσληψης εκπαιδευτικού προσωπικού επιτάθηκαν με τη Μικρασιατική Καταστροφή και την άφιξη των προσφύγων στον ελλαδικό χώρο.¹⁰¹ Ως εκπαιδευτικά προβλήματα χαρακτηρίζονταν η απουσία σύνδεσης του σχολείου με τον νεοελληνικό πολιτισμό¹⁰² και τις κοινωνικο-οικονομικές ανάγκες της χώρας και η ελλιπής κατάρτιση των δασκάλων, των γυναικών και των κατώτερων οικονομικά στρωμάτων, τα οποία συντελούσαν στην αύξηση της σχολικής διαρροής.¹⁰³ Το σχολείο προετοιμάζε τους μαθητές για την επόμενη βαθμίδα και όχι για τη ζωή. Παρά ταύτα, έως το 1929 σημειώθηκαν ορισμένες μόνο προσπάθειες αντιμετώπισης των προαναφερθέντων προβλημάτων και εξυγίανσης του εκπαιδευτικού συστήματος, οι οποίες θα περιγραφούν στη συνέχεια. Η πολιτική αστάθεια της περιόδου, σε διάστημα εννιά ετών αναδείχθηκαν 25 υπουργοί Παιδείας, δεν επέτρεψε τη χάραξη μιας σταθερής εκπαιδευτικής πολιτικής ή την προώθηση μιας καινοτόμου μεταρρύθμισης.¹⁰⁴

Αναλυτικότερα, λίγους μήνες μετά τη σύσταση νέας βενιζελικής κυβέρνησης, έπειτα από την εκδήλωση του κινήματος των Γονατά, Πλαστήρα και Φωκά, οι Δελμούζος και Τριανταφυλλίδης διορίστηκαν και πάλι Ανώτεροι Επόπτες, ενώ ο Γληνός εκπαιδευτικός σύμβουλος. Από κοινού επικεντρώθηκαν στην εκπαίδευση των δασκάλων, αναλαμβάνοντας ο Δελμούζος τη διεύθυνση του Μαρασλείου Διδασκαλείου το 1923 και ο Γληνός της Παιδαγωγικής Ακαδημίας το 1924.¹⁰⁵ Η Ακαδημία ήταν επιφορτισμένη με το έργο της

¹⁰⁰ Δημαράς, Αλ. (1973), *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε- Τεκμήρια ιστορίας*. τόμ. Β', Αθήνα: Ερμής, σσ. 164-165- Δημαράς, Αλ. (2013), *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης: το «ανακοπτόμενο άλμα». Τάσεις και αντιστάσεις στην ελληνική εκπαίδευση, 1833-2000*. Αθήνα: Μεταίχμιο, σσ. 171- Κρητικός, Γ. (2007), “Ένταξη προσφύγων και σταθερότητα στον ελληνικό χώρο μέσω της εκπαίδευσης (1922-1932)”. Στο: Βαρουχάκη, Β.- Βατσάκη, Αρ., [επιμ.], *Η εκπαιδευτική πολιτική στα χρόνια του Ελευθέριου Βενιζέλου. Πρακτικά συνεδρίου (Αθήνα, 20-24 Ιανουαρίου 2004)*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών “Ελευθέριος Βενιζέλος”, σσ. 359- Μπουζάκης, Σ. (2006), *Νεοελληνική εκπαίδευση (1821-1998): εξαρτημένη ανάπτυξη*. 5^η έκδ., Αθήνα: Gutenberg, σσ. 95-96, 100- Φραγκουδάκη, Άν. (1977), *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι: άγονοι αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο μεσοπόλεμο*. Αθήνα: Κέδρος, σσ. 60, 62

¹⁰¹ Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σσ. 164-165- Δημαράς, Αλ. (2013), ό.π., σσ. 172- Κρητικός, Γ. (2007), ό.π., σσ. 357-358

¹⁰² Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σσ. 164

¹⁰³ Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σσ. 164- Μπουζάκης, Σ. (2006), ό.π., σσ. 95-96, 100

¹⁰⁴ Μπουζάκης, Σ. (2006), ό.π., σσ. 87-88, 95, 100- Φραγκουδάκη, Άν. (1977), ό.π., σσ. 61, 64-65

¹⁰⁵ Γάτος, Γ. Κ. (2003), *Το μέγα πάθος του εκπαιδευτικού δημοτικισμού. 41 γράμματα του Γληνού στον Δελμούζο*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 46, 67-68- Δημαράς, Αλ. (2013), ό.π., σσ. 171-172- Μπουζάκης, Σ. (2006), ό.π., σσ. 88- Νούτσος, Χ. (1990), *Ιστορία της εκπαίδευσης και ιδεολογία. Όψεις του Μεσοπολέμου*. Αθήνα: Ο πολίτης, σσ. 43-44, 47- Τερζής, Ν. Π., [επιμ.], (2010), *Μελέτη της εκπαίδευσης του νεοελληνισμού: Πριν από το κράτος*,

μετεκπαίδευσης των καθηγητών που επρόκειτο να στελεχώσουν τα διδασκαλεία.¹⁰⁶ Βασικό της μέλημα αποτελούσε η κατάρτιση εκπαιδευτικών που θα συνέβαλαν στην ανάπτυξη της σύγχρονης κοινωνίας και θα προετοίμαζαν τους/τις μελλοντικούς/ες μαθητές/μαθήτριές τους για αυτήν.¹⁰⁷ Στην Ακαδημία δινόταν έμφαση στην πρακτική άσκηση και εφαρμογή των διδαχθέντων, η οποία θα λάμβανε χώρα στο Μαράσλειο.¹⁰⁸

Ως διευθυντής του από το 1923, ο Δελμούζος εφάρμοσε σε αυτό τις αρχές του σχολείου εργασίας, προετοιμάζοντας τους/τις μαθητές/τριες για τη ζωή, προσφέροντάς τους μια ενεργητική και αυτενεργή εκπαιδευτική εμπειρία¹⁰⁹ και έχοντας ως βασικό σκοπό την ανάδειξη του σχολείου σε ρυθμιστή των κοινωνικών εξελίξεων. Ο παιδαγωγός απέρριπτε την ενασχόληση με ζητήματα πολιτικής στο πλαίσιο του διδασκαλείου, θεωρώντας ότι οι μαθητές/τριες οφείλουν να εργάζονται για την ευημερία του ευρύτερου εθνικού και κατ' επέκτασιν ανθρώπινου συνόλου.¹¹⁰ Στην ίδια κατεύθυνση με αυτά τα ιδρύματα λειτούργησε και το ιδρυθέν το 1926 πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης. Όπως φάνηκε από τη στελέχωση του ιδρύματος με δημοτικιστές, επιδιώχθηκε να λειτουργήσει ως αντιστάθμισμα στη μονολιθικότητα του πανεπιστημίου Αθηνών.¹¹¹

Η προσπάθεια των παιδαγωγών δεν διήρκεσε πολύ, καθώς λίγο καιρό αργότερα εκδηλώθηκαν έντονες αντιδράσεις για τη λειτουργία του Μαρασλείου. Τον Μάιο του 1925 τρεις δημοδιδάσκαλοι κατηγόρησαν την Ιμβριώτη, διδάσκουσα στο Μαράσλειο, για τον τρόπο που δίδασκε το μάθημα της Ιστορίας.¹¹² Με παρέμβαση του Δελμούζου αποπέμφθηκαν από τον χώρο του ιδρύματος,¹¹³ αλλά το ζήτημα δεν έληξε. Δημοσιεύθηκαν δυσμενή άρθρα για τον τρόπο λειτουργίας του διδασκαλείου, ενώ για την εξακρίβωση των γεγονότων διεξήχθησαν ανακρίσεις, μεταξύ άλλων, από το υπουργείο, από εκπαιδευτικούς συμβούλους και από τη γενική ασφάλεια, η οποία διερεύνησε τη σχέση του Μαρασλείου με τον κομμουνισμό.

έξω από το κράτος, στο κράτος. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη, σσ. 314- Φραγκουδάκη, Άν. (1977), ό.π., σσ. 72-74- Χαραλάμπους, Δ. Φ. (1987), *Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος: η ίδρυση, η δράση του για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και η διάσπασή του*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη, σσ. 107-108, 112

¹⁰⁶ Δημαράς, Αλ. (2013), ό.π., σσ. 171- Μπουζάκης, Σ. (2006), ό.π., σσ. 88- Τερζής, Ν. Π., (2010), ό.π., σσ. 315- Φραγκουδάκη, Άν. (1977), ό.π., σ 73- Χαραλάμπους, Δ. Φ. (1987), ό.π., σσ. 112

¹⁰⁷ Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σσ. 140-141- Μπουζάκης, Σ. (2006), ό.π., σσ. 88

¹⁰⁸ Γάτος, Γ. Κ. (2003), ό.π., σσ. 46- Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σσ. 137, 140- Δημαράς, Αλ. (2013), ό.π., σσ. 172-173- Φραγκουδάκη, Άν. (1977), ό.π., σσ. 73-74

¹⁰⁹ Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σσ. 138, 141-142- Μπουζάκης, Σ. (2006), ό.π., σσ. 89- Τερζής, Ν. Π., (2010), ό.π., σσ. 314-317

¹¹⁰ Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σσ. 141-143- Μπουζάκης, Σ. (2006), ό.π., σσ. 89, 92

¹¹¹ Γάτος, Γ. Κ. (2003), ό.π., σσ. 46-47- Δημαράς, Αλ. (2013), ό.π., σσ. 182, 184-185- Τερζής, Ν. Π., (2010), ό.π., σσ. 134-136- Χαραλάμπους, Δ. Φ. (1987), ό.π., σσ. 115-116

¹¹² Γάτος, Γ. Κ. (2003), ό.π., σσ. 47, 69- Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σσ. 145- Μπουζάκης, Σ. (2006), ό.π., σσ. 89- Νούτσος, Χ. (1990), ό.π., σσ. 76-77- Φραγκουδάκη, Άν. (1977), ό.π., σσ. 74

¹¹³ Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σσ. 145- Μπουζάκης, Σ. (2006), ό.π., σσ. 90- Νούτσος, Χ. (1990), ό.π., σσ. 76-77- Φραγκουδάκη, Άν. (1977), ό.π., σσ. 74

Μάλιστα, με την εγκαθίδρυση δικτατορίας από τον Πάγκαλο, οι Γληνός και Δελμούζος απομακρύνθηκαν από τις θέσεις τους.¹¹⁴ Τέλος στα “Μαρασλειακά”, όπως ονομάστηκαν, έδωσε η έκθεση του αρεοπαγίτη Αντωνακάκη το 1926.¹¹⁵ Συνοψίζοντας τις κατηγορίες σε ανθελληνική διδασκαλία, μη επαρκή ανάπτυξη του θρησκευτικού αισθήματος και ροπή προς την ανηθικότητα,¹¹⁶ ο Αντωνακάκης τις κατέρριψε ισχυριζόμενος ότι το γλωσσικό ζήτημα συνιστούσε την πραγματική αιτία της διαμάχης.¹¹⁷ Οι αιτιάσεις των επικριτών του ιδρύματος στηρίχθηκαν σε χαλκευμένα γεγονότα και αποδείξεις, διαμορφωμένες ειδικά για να φανατίσουν την κοινή γνώμη.¹¹⁸

Ένα χρόνο μετά διασπάστηκε ο Εκπαιδευτικός Όμιλος. Τα μέλη του διαφώνησαν στο ζήτημα της συνειδητής εθνικής και θρησκευτικής διαπαιδαγώγησης και κυρίως στο θέμα της πολιτικοποίησης του σωματείου. Η πλειοψηφία εντάχθηκε σε δύο ομάδες, τις θέσεις των οποίων εξέφρασαν οι Γληνός και Δελμούζος σε εννέα συνελεύσεις που πραγματοποιήθηκαν από τον Φεβρουάριο έως τον Μάρτιο του 1927.¹¹⁹ Ο Γληνός αποφαινόμενος πως η αστική τάξη χρησιμοποίησε ως όργανό της την εκπαίδευση¹²⁰ και σκόπιμα έθεσε εμπόδια στην πραγμάτωση του λαϊκού σχολείου,¹²¹ αναγνώρισε ως μοναδικό φορέα της τα λαϊκά στρώματα.¹²² Δείγματα ριζοσπαστικοποίησης της ιδεολογίας του μπορούν να αναζητηθούν νωρίτερα από το 1927.¹²³ Γεγονότα που ενδεχομένως επίσπευσαν τη μεταστροφή της θέσης του αποτέλεσαν η νέα αποτυχία εξυγίανσης του εκπαιδευτικού συστήματος¹²⁴ και, σύμφωνα με τον Τερζή, η ανάθεση του υπουργείου Παιδείας σε βουλευτή του Λαϊκού Κόμματος επί της οικουμενικής

¹¹⁴ Γάτος, Γ. Κ. (2003), ό.π., σσ. 47-48, 69- Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σσ. 145-146- Δημαράς, Αλ. (2013), ό.π., σσ. 177-178- Μπουζάκης, Σ. (2006), ό.π., σσ. 90- Νούτσος, Χ. (1990), ό.π., σσ. 76-79, 81-84, 90-95- Φραγκουδάκη, Άν. (1977), ό.π., σσ. 74-75

¹¹⁵ Γάτος, Γ. Κ. (2003), ό.π., σσ. 48, 69- Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σσ. 146-147- Μπουζάκης, Σ. (2006), ό.π., σσ. 89-91- Φραγκουδάκη, Άν. (1977), ό.π., σσ. 75

¹¹⁶ Παρόμοιες κατηγορίες διατυπώθηκαν δύο χρόνια αργότερα και ενάντια στον Κουντουρά, διευθυντή του διδασκαλείου θηλέων της Θεσσαλονίκης (Δημαράς, 1973: 155-157, Δημαράς, 2013: 180-181).

¹¹⁷ Γάτος, Γ. Κ. (2003), ό.π., σσ. 48- Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σσ. 146-147- Μπουζάκης, Σ. (2006), ό.π., σσ. 89-91

¹¹⁸ Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σσ. 147- Μπουζάκης, Σ. (2006), ό.π., σσ. 91- Νούτσος, Χ. (1990), ό.π., σσ. 95

¹¹⁹ Γάτος, Γ. Κ. (2003), ό.π., σσ. 49-50, 71- Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σσ. 151-153- Μπουζάκης, Σ. (2006), ό.π., σσ. 91-94- Νούτσος, Χ. (1990), ό.π., σσ. 218-225- Τερζής, Ν. Π., (2010), ό.π., σσ. 317, 320- Φραγκουδάκη, Άν. (1977), ό.π., σσ. 76-78- Χαραλάμπους, Δ. Φ. (1987), ό.π., σσ. 130, 132-140

¹²⁰ Φραγκουδάκη, Άν. (1977), ό.π., σσ. 79- Χαραλάμπους, Δ. Φ. (1987), ό.π., σσ. 134

¹²¹ Γάτος, Γ. Κ. (2003), ό.π., σσ. 69-71- Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σσ. 152- Μπουζάκης, Σ. (2006), ό.π., σσ. 93- Φραγκουδάκη, Άν. (1977), ό.π., σσ. 81- Χαραλάμπους, Δ. Φ. (1987), ό.π., σσ. 134

¹²² Γάτος, Γ. Κ. (2003), ό.π., σσ. 71- Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σσ. 152- Μπουζάκης, Σ. (2006), ό.π., σσ. 93- Χαραλάμπους, Δ. Φ. (1987), ό.π., σσ. 134

¹²³ Τερζής, Ν. Π., (2010), ό.π., σσ. 317-318- Νούτσος, Χ. (1990), ό.π., σσ. 279-280- Φραγκουδάκη, Άν. (1977), ό.π., σσ. 80-81- Χαραλάμπους, Δ. Φ. (1987), ό.π., σσ. 126-128

¹²⁴ Γάτος, Γ. Κ. (2003), ό.π., σσ. 48, 69-70- Φραγκουδάκη, Άν. (1977), ό.π., σσ. 76- Χαραλάμπους, Δ. Φ. (1987), ό.π., σσ. 124

κυβέρνησης Ζαΐμη.¹²⁵ Τους παραπάνω ισχυρισμούς αντικρούει ο Νούτσος, διατεινόμενος πως ερμηνεύουν με ψυχολογικούς όρους την υιοθέτηση ενός διαφορετικού παραδείγματος από τον Γληνό για τη θεώρηση των κοινωνικών και πολιτικών ζητημάτων, μια θέση που είχε εκφράσει και παλαιότερα η Φραγκουδάκη.¹²⁶

Από την άλλη μεριά, και ο Δελμούζος μετέβαλε τη στάση που ως τότε διατηρούσε. Απέρριψε την πολιτική,¹²⁷ θεωρώντας ότι ήταν ασύμβατη με το εκπαιδευτικό έργο¹²⁸ και αντέβαινε στο εθνικό συμφέρον.¹²⁹ Υποστήριξε πως σκοπός του Εκπαιδευτικού Ομίλου αποτελούσε η εκπαίδευση της ολότητας¹³⁰ και για αυτή θα έπρεπε να διαφωτίσει όλες τις τάξεις και κάθε κομματικό σχηματισμό.¹³¹ Στην πραγματικότητα, χωρίς να το συνειδητοποιήσει, υιοθέτησε μία ορισμένη πολιτική στάση, καθώς η ουδετερότητα που επέλεξε ευνοούσε τη διαιώνιση της κοινωνικής ανισότητας και τη διατήρηση της πολιτικής κυριαρχίας της αστικής τάξης.¹³² Με την επικράτηση των θέσεων του Γληνού, ο Δελμούζος και η ομάδα του αποχώρησαν από το σωματείο, ενώ οι δύο παιδαγωγοί δεν ανέπτυξαν ξανά κοινή δράση.¹³³ Δύο χρόνια αργότερα, ο όμιλος ουσιαστικά αδρανοποιήθηκε, εξαιτίας των διαφωνιών ανάμεσα στην κομμουνιστική και στη σοσιαλιστική πτέρυγα που τον αποτελούσαν.¹³⁴

Το ίδιο έτος, το 1929, επικυρώθηκαν από τη Βουλή τα πρώτα εκπαιδευτικά νομοσχέδια της νέας κυβέρνησης των Φιλελευθέρων, τα οποία υλοποίησαν αιτήματα παλαιότερων μεταρρυθμιστικών προσπαθειών.¹³⁵ Κατόρθωσαν να ψηφιστούν, διότι στη χώρα είχαν διαμορφωθεί οι κατάλληλες οικονομικές και πολιτικές συνθήκες. Συγκεκριμένα, είχαν τεθεί οι

¹²⁵ Τερζής, Ν. Π., (2010), ό.π., σσ. 318

¹²⁶ Νούτσος, Χ. (1990), ό.π., σσ. 227, 267-269, 273-274, 282-283- Φραγκουδάκη, Άν. (1977), ό.π., σσ. 88

¹²⁷ Γάτος, Γ. Κ. (2003), ό.π., σσ. 48, 50- Φραγκουδάκη, Άν. (1977), ό.π., σσ. 76, 88, 111-114, 119-120, 144, 147, 151, 154- Χαραλάμπους, Δ. Φ. (1987), ό.π., σσ. 132-133

¹²⁸ Φραγκουδάκη, Άν. (1977), ό.π., σσ. 88, 129-130- Χαραλάμπους, Δ. Φ. (1987), ό.π., σσ. 133

¹²⁹ Φραγκουδάκη, Άν. (1977), ό.π., σσ. 88, 110, 113, 119-120, 126, 144, 148

¹³⁰ Γάτος, Γ. Κ. (2003), ό.π., σσ. 50- Δημαράς, Άλ. (1973), ό.π., σσ. 151- Δημαράς, Άλ. (2013), ό.π., σσ. 186- Μπουζάκης, Σ. (2006), ό.π., σσ. 92-93- Νούτσος, Χ. (1990), ό.π., σσ. 220, 224-225

¹³¹ Δημαράς, Άλ. (1973), ό.π., σσ. 151-152

¹³² Φραγκουδάκη, Άν. (1977), ό.π., σσ. 114, 126, 130-132, 141, 147, 152-153, 155- Χαραλάμπους, Δ. Φ. (1987), ό.π., σσ. 130

¹³³ Γάτος, Γ. Κ. (2003), ό.π., σσ. 50, 71-72- Δημαράς, Άλ. (2013), ό.π., σσ. 186- Νούτσος, Χ. (1990), ό.π., σσ. 202- Τερζής, Ν. Π., (2010), ό.π., σσ. 320- Φραγκουδάκη, Άν. (1977), ό.π., σσ. 76-77- Χαραλάμπους, Δ. Φ. (1987), ό.π., σσ. 140, 143

¹³⁴ Γάτος, Γ. Κ. (2003), ό.π., σσ. 23, 51, 73- Δημαράς, Άλ. (2013), ό.π., σσ. 186- Τερζής, Ν. Π., (2010), ό.π., σσ. 320- Χαραλάμπους, Δ. Φ. (1987), ό.π., σσ. 143

¹³⁵ Δημαράς, Άλ. (1988), "Χαρακτηριστικά αστικού φιλελευθερισμού στα εκπαιδευτικά προγράμματα των κυβερνήσεων Βενιζέλου". Στο: Μαυρογορδάτος, Γιώργος Θ.- Χατζηϊωσήφ, Χρήστος, [επιμ.], *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, σσ. 24-27, 30-31- Δημαράς, Άλ. (2013), ό.π., σσ. 193, 196, 198, 200- Μπουζάκης, Σ. (2002), *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα: πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια γενική και τεχνικοεπαγγελματική εκπαίδευση. Μεταρρυθμιστικές προσπάθειες 19^{ος} αιώνας-1913, 1929*. Τόμος Α', 3^η έκδοση, Αθήνα: Gutenberg, σ. 63, 68-69- Μπουζάκης, Σ. (2006), ό.π., σσ. 99, 101-102- Νούτσος, Χ. (1979), *Προγράμματα μέσης εκπαίδευσης και κοινωνικός έλεγχος (1931-1973)*. Αθήνα: Θεμέλιο, σσ. 215- Τερζής, Ν. Π., (2010), ό.π., σσ. 321-322- Φραγκουδάκη, Άν. (1977), ό.π., σσ. 59-61, 64, 66, 68

βάσεις για την καπιταλιστική οργάνωση της ελληνικής οικονομίας, ενώ με την ανάληψη της εξουσίας από τον Βενιζέλο το 1928, είχαν επανέλθει στο προσκήνιο οι αστικές δυνάμεις, που είχαν προσπαθήσει κατά το παρελθόν να προωθήσουν αστικές εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις.¹³⁶ Βέβαια, τα νέα νομοσχέδια ήταν αρκετά συντηρητικότερα από τα νομοσχέδια του 1917, όπως αναχρονιστική υπήρξε γενικότερα η πολιτική που χάραξε το κόμμα των Φιλελευθέρων στα κοινωνικά ζητήματα.¹³⁷ Η εν λόγω μεταβολή μπορεί να ερμηνευθεί ως προσπάθεια περιορισμού της κομμουνιστικής επίδρασης στην κοινωνία, η οποία αποτελούσε κίνδυνο για το ήδη εδραιωμένο αστικό καθεστώς.¹³⁸

Μια εκ των εκπαιδευτικών αλλαγών που εισήχθη αποτέλεσε η αύξηση της φοίτησης στο δημοτικό κατά δύο χρόνια. Στο εξαετές, πλέον, δημοτικό¹³⁹ η φοίτηση ήταν κοινή για όλα τα παιδιά και υποχρεωτική.¹⁴⁰ Όσον αφορά τη γλώσσα διδασκαλίας, χρησιμοποιούνταν η δημοτική κατ' αποκλειστικότητα στις τέσσερις πρώτες τάξεις και στις δύο ανώτερες από κοινού με την καθαρεύουσα.¹⁴¹ Υπήρξε, επίσης, πρόβλεψη για τη δημιουργία σχολείων ή την ίδρυση τάξεων για άτομα με ειδικές ανάγκες.¹⁴² Στο πλαίσιο της προνοιακής πολιτικής του κόμματος θεσπίστηκαν υποτροφίες για τους άριστους που δεν διέθεταν την οικονομική δυνατότητα να συνεχίσουν τις σπουδές τους,¹⁴³ παρασχέθηκε υλική βοήθεια σε πρόσφυγες¹⁴⁴ και άπορους¹⁴⁵ και ιδρύθηκαν νυχτερινές σχολές, που αποσκοπούσαν στη μείωση του αναλφαβητισμού.¹⁴⁶ Τέλος, με σκοπό την προετοιμασία των μαθητών/τριών για την αγορά

¹³⁶ Μπουζάκης, Σ. (2002), ό.π., σσ. 62-63, 66, 70- Μπουζάκης, Σ. (2006), ό.π., σσ. 96, 99-101- Μπουζάκης, Σ. (2007), "Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929: "Νέα παράσταση της παλιάς κωμωδίας" ή "προσπάθεια των κομμουνιστών, όπως υπονομευθώσι τα θεμέλια του αστικού κράτους"; Μία ακόμη προσπάθεια ερμηνείας". Στο: Βαρουχάκη, Β.- Βατσάκη, Αρ., [επιμ.], *Η εκπαιδευτική πολιτική στα χρόνια του Ελευθέριου Βενιζέλου. Πρακτικά συνεδρίου (Αθήνα, 20-24 Ιανουαρίου 2004)*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών "Ελευθέριος Βενιζέλος", σσ. 148, 154, 156- Νούτσος, Χ. (1979), ό.π., σσ. 222, 230-232, 263-264

¹³⁷ Δημαράς, Αλ. (2013), ό.π., σσ. 195, 201, 203- Νούτσος, Χ. (1979), ό.π., σσ. 233, 236- Φραγκουδάκη, Άν. (1977), ό.π., σσ. 69-70, 103

¹³⁸ Δημαράς, Αλ. (1988), ό.π., σσ. 27-29- Κρητικός, Γ. (2007), ό.π., σσ. 362-363, 370, 372-373- Μπουζάκης, Σ. (2007), ό.π., σσ. 151-152, 157- Νούτσος, Χ. (1979), ό.π., σσ. 232-235- Φραγκουδάκη, Άν. (1977), ό.π., σσ. 91, 101-103

¹³⁹ Το εκπαιδευτικό σύστημα έως τη μεταρρύθμιση του 1929 αποτελούνταν από το τετρατάξιο δημοτικό και στη μέση βαθμίδα από το τριτάξιο ελληνικό σχολείο και το τετρατάξιο γυμνάσιο (Μπουζάκης, 2006: 101- Τερζής, 2010: 321, 327).

¹⁴⁰ Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σ. 164, 171- Δημαράς, Αλ. (2013), ό.π., σ. 193- Μπουζάκης, Σ. (2006), ό.π., σ. 96-98, 102- Τερζής, Ν. Π., (2010), ό.π., σ. 321-322

¹⁴¹ Δημαράς, Αλ. (2013), ό.π., σ. 193- Κρητικός, Γ. (2007), ό.π., σ. 362- Μπουζάκης, Σ. (2006), ό.π., σ. 99- Τερζής, Ν. Π., (2010), ό.π., σ. 322- Φραγκουδάκη, Άν. (1977), ό.π., σ. 63

¹⁴² Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σ. 172- Μπουζάκης, Σ. (2006), ό.π., σ. 98- Μπουζάκης, Σ. (2007), ό.π., σ. 152-153

¹⁴³ Δημαράς, Αλ. (1988), ό.π., σ. 28- Μπουζάκης, Σ. (2007), ό.π., σ. 152-153- Νούτσος, Χ. (1979), ό.π., σ. 230

¹⁴⁴ Κρητικός, Γ. (2007), ό.π., σ. 361, 370

¹⁴⁵ Μπουζάκης, Σ. (2002), ό.π., σ. 65

¹⁴⁶ Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σ. 172- Μπουζάκης, Σ. (2002), ό.π., σ. 65- Μπουζάκης, Σ. (2006), ό.π., σ. 98- Μπουζάκης, Σ. (2007), ό.π., σ. 152-153- Φραγκουδάκη, Άν. (1977), ό.π., σ. 62

εργασίας,¹⁴⁷ δημιουργήθηκε για πρώτη φορά ένα παράλληλο επαγγελματικό σχολικό δίκτυο. Στα κατώτερα επαγγελματικά σχολεία, διετούς ή τριετούς φοίτησης, γίνονταν δεκτοί/ες απόφοιτοι/ες δημοτικού χωρίς εξετάσεις. Διακρίνονταν σε εμπορικά, βιοτεχνικά, γεωργικά και οικοκυρικά μόνο για τις γυναίκες.¹⁴⁸

Στα ιδρύματα της μέσης βαθμίδας συγκαταλέγονταν τα γυμνάσια και τα πρακτικά λύκεια, τα οποία αποτελούνταν από έναν εξαετή κύκλο σπουδών, με κοινό αναλυτικό πρόγραμμα στις δύο πρώτες τάξεις. Για τη φοίτηση σε αυτά ήταν αναγκαία η επιτυχία σε εξετάσεις.¹⁴⁹ Επιπροσθέτως, μπορούσαν να συγχωνευθούν σε ένα ίδρυμα, με την ονομασία “Σχολή Μέσης Εκπαιδύσεως”, το οποίο έπειτα από τις δύο πρώτες τάξεις χωρίζονταν σε κλασικό και πρακτικό τμήμα. Όσον αφορά την εκπαίδευση των γυναικών, οι τελευταίες μπορούσαν να φοιτήσουν σε γυμνάσια θηλέων ή τετρατάξια ανώτερα παρθεναγωγεία. Τα τελευταία αποσκοπούσαν στη μόρφωση των γυναικών σύμφωνα με τη φύση και τον κοινωνικό προορισμό τους. Η εισαγωγή πραγματοποιούνταν χωρίς εξετάσεις και οι απόφοιτες δεν θεμελιώναν δικαίωμα φοίτησης στο πανεπιστήμιο.¹⁵⁰ Το αναλυτικό πρόγραμμα του γυμνασίου αναθεωρήθηκε λίγο αργότερα, το 1931, περιλαμβάνοντας καινοτομίες, όπως την προαιρετική διδασκαλία μαθημάτων, την καθιέρωση απογευμάτων ελεύθερης εργασίας¹⁵¹ και τη διδασκαλία αρχαίων κειμένων από μετάφραση.¹⁵²

Όπως έγινε αντιληπτό, με τη μεταρρύθμιση υιοθετήθηκε ένας πρακτικότερος εκπαιδευτικός προσανατολισμός. Σκοπός της εκπαίδευσης έγινε η μετάδοση των απαραίτητων γνώσεων για τη ζωή,¹⁵³ καθώς η οικονομική κρίση και η αύξηση της ανεργίας έστρεψαν το ενδιαφέρον στην παροχή γνώσεων προσαρμοσμένων στα τρέχοντα οικονομικά δεδομένα.¹⁵⁴

¹⁴⁷ Μπουζάκης, Σ. (2002), ό.π., σ. 63-65, 70- Μπουζάκης, Σ. (2006), ό.π., σ. 98- Φραγκουδάκη, Άν. (1977), ό.π., σ. 60-61

¹⁴⁸ Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σ. 171-173- Μπουζάκης, Σ. (2002), ό.π., σ. 64-65- Μπουζάκης, Σ. (2006), ό.π., σ. 97-98- Μπουζάκης, Σ. (2007), ό.π., σ. 150- Τερζής, Ν. Π., (2010), ό.π., σ. 322- Φραγκουδάκη, Άν. (1977), ό.π., σ. 60-62

¹⁴⁹ Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σ. 164, 169- Μπουζάκης, Σ. (2006), ό.π., σ. 97-98- Τερζής, Ν. Π., (2010), ό.π., σ. 321-322

¹⁵⁰ Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σ. 169-170- Μπουζάκης, Σ. (2006), ό.π., σ. 97-98

¹⁵¹ Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σ. 175-176- Δημαράς, Αλ. (1988), ό.π., σ. 30-31- Δημαράς, Αλ. (2013), ό.π., σ. 196-197- Μπουζάκης, Σ. (2006), ό.π., σ. 98, 102- Νούτσος, Χ. (1979), ό.π., σ. 61, 88-89, 94, 146, 188, 216, 229, 237- Τερζής, Ν. Π., (2010), ό.π., σ. 322-323

¹⁵² Δημαράς, Αλ. (1988), ό.π., σ. 22, 31- Δημαράς, Αλ. (2013), ό.π., σ. 197- Μπουζάκης, Σ. (2006), ό.π., σ. 102- Νούτσος, 1979: 188, 225, 229, 240, 244- Τερζής, Ν. Π., (2010), ό.π., σ. 322

¹⁵³ Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σ. 169-173- Μπουζάκης, Σ. (2002), ό.π., σ. 63-64, 68- Μπουζάκης, Σ. (2006), ό.π., σ. 98, 101-102- Μπουζάκης, Σ. (2007), ό.π., σ. 149-150, 156-157- Τερζής, Ν. Π., (2010), ό.π., σ. 322- Φραγκουδάκη, Άν. (1977), ό.π., σ. 59-60

¹⁵⁴ Μπουζάκης, Σ. (2002), ό.π., σ. 63, 65-68- Μπουζάκης, Σ. (2007), ό.π., σ. 149, 156- Φραγκουδάκη, Άν. (1977), ό.π., σ. 59, 61, 64, 66

Θεμελιώθηκε το αστικό σχολείο,¹⁵⁵ το οποίο προετοίμαζε τους/τις μαθητές/τριες για την ένταξή τους στην αγορά εργασίας και στην ταξικά οργανωμένη κοινωνία.¹⁵⁶ Συγκεκριμένα, διαφοροποιώντας την εκπαίδευση που οι μαθητές/τριες λάμβαναν, με γνώμονα το κοινωνικό και οικονομικό τους υπόβαθρο,¹⁵⁷ και απαγορεύοντας τη μετάβαση από τον έναν τύπο σχολείου στον άλλο και από τα τεχνικά επαγγελματικά ιδρύματα στο πανεπιστήμιο,¹⁵⁸ επιτυγχανόταν η αναπαραγωγή της υφιστάμενης κοινωνικής δομής.¹⁵⁹ Παρομοίως δρούσε η μείωση του αριθμού των γυμνασίων¹⁶⁰ και η καθιέρωση εξετάσεων για την εισαγωγή στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, οι οποίες έθεταν εμπόδια στην πανεπιστημιακή φοίτηση των μαθητών/τριών από κατώτερα κοινωνικά στρώματα.¹⁶¹

Σε όσα προέβλεπε η μεταρρύθμιση ασκήθηκε ηπιότερη κριτική από τους συντηρητικούς εκπαιδευτικούς και πολιτικούς κύκλους. Οι τελευταίοι αναγνώρισαν την αναγκαιότητά της, γεγονός που άμβλυσε τις αντιπαραθέσεις που εκδηλώνονταν παραδοσιακά ανάμεσα στις αστικές δυνάμεις.¹⁶² Ο Γληνός, από την άλλη μεριά, χαρακτήρισε ως ελλιπή τα μέτρα που ελήφθησαν και σημείωσε πως η μεταρρύθμιση δεν κατάφερε να στρέψει προς μια πιο πρακτική κατεύθυνση την εκπαίδευση, παρά την έντονη αναφορά της σε αυτήν. Πράγματι, η μεταρρύθμιση δεν εξάλειψε το θεωρητικό χαρακτήρα του εκπαιδευτικού συστήματος, καθώς στο γυμνάσιο εξακολουθούσε να δίνεται έμφαση στα θεωρητικά μαθήματα, έναντι των θετικών. Μάλιστα, στα αρχαία ελληνικά αφιερόνονταν διπλάσιες ώρες διδασκαλίας σε σχέση με τα νέα.¹⁶³ Η επιλογή αυτή αντανάκλασε την πρόθεση μετάδοσης στον μαθητικό πληθυσμό των παρελθοντικών αξιών του έθνους, ώστε ο τελευταίος να αντιληφθεί ως φυσικό το ισχύον κοινωνικό καθεστώς και να μην το αμφισβητήσει, σκοπιμότητα την οποία εξυπηρετούσε και η χρήση της καθαρεύουσας στο γυμνάσιο.¹⁶⁴ Γενικότερα, αρκετές από τις βασικές θέσεις της

¹⁵⁵ Μπουζάκης, Σ. (2002), ό.π., σ. 63, 67, 70- Μπουζάκης, Σ. (2006), ό.π., σ. 102- Νούτσος, Χ. (1979), ό.π., σ. 215, 223- Φραγκουδάκη, Άν. (1977), ό.π., σ. 59-60, 64, 66

¹⁵⁶ Μπουζάκης, Σ. (2002), ό.π., σ. 63, 65, 69-70- Μπουζάκης, Σ. (2006), ό.π., σ. 102- Νούτσος, Χ. (1979), ό.π., σ. 222-223, 235- Φραγκουδάκη, Άν. (1977), ό.π., σ. 61

¹⁵⁷ Κρητικός, Γ. (2007), ό.π., σ. 371, 373-374- Νούτσος, Χ. (1979), ό.π., σ. 222-223

¹⁵⁸ Μπουζάκης, Σ. (2006), ό.π., σ. 101

¹⁵⁹ Κρητικός, Γ. (2007), ό.π., σσ. 371, 373-374- Μπουζάκης, Σ. (2006), ό.π., σσ. 101- Νούτσος, Χ. (1979), ό.π., σσ. 220, 222-223

¹⁶⁰ Δημαράς, Αλ. (1988), ό.π., σσ. 26-27- Δημαράς, Αλ. (2013), ό.π., σσ. 202, Κρητικός, Γ. (2007), ό.π., σσ. 370-373- Μπουζάκης, Σ. (2007), ό.π., σσ. 150

¹⁶¹ Δημαράς, Αλ. (2013), ό.π., σσ. 201-202- Κρητικός, Γ. (2007), ό.π., σσ. 371-373- Νούτσος, Χ. (1979), ό.π., σσ. 223, 225

¹⁶² Νούτσος, Χ. (1979), ό.π., σσ. 221-222, 224, 229

¹⁶³ Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σσ. 175- Δημαράς, Αλ. (2013), ό.π., σσ. 197- Κρητικός, Γ. (2007), ό.π., σσ. 362- Μπουζάκης, Σ. (2006), ό.π., σσ. 98-99- Νούτσος, Χ. (1979), ό.π., σσ. 65, 67, 143, 190-191- 217-218- Φραγκουδάκη, Άν. (1977), ό.π., σσ. 63, 65, 150

¹⁶⁴ Κρητικός, Γ. (2007), ό.π., σσ. 373-374- Νούτσος, Χ. (1979), ό.π., σσ. 147, 191-204, 206-207, 209-211, 220, 224, 229, 238-239, 264-265, 300

μεταρρύθμισης δεν υλοποιήθηκαν,¹⁶⁵ υπό τον φόβο απώλειας της εξουσίας, την οποία θα επέφερε η κλιμάκωση των συγκρούσεων ανάμεσα στις αστικές δυνάμεις και η ισχυροποίηση της θέσης των εργατικών στρωμάτων.¹⁶⁶

Με την άνοδο στην εξουσία συντηρητικότερων αστικών δυνάμεων, η μεταρρύθμιση διεκόπη.¹⁶⁷ Επί δικτατορίας Κονδύλη, ακόμη, έπαυσαν να διδάσκονται τα νέα ελληνικά στο γυμνάσιο,¹⁶⁸ ενώ στο δημοτικό επανήλθε η καθαρεύουσα στις τρεις ανώτερες τάξεις.¹⁶⁹ Λίγους μήνες μετά, με την επιβολή δικτατορίας από τον Μεταξά (1936) ελήφθησαν μέτρα για τον έλεγχο της εκπαίδευσης από τον κρατικό μηχανισμό, όπως η ίδρυση το 1937 του Οργανισμού Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, γεγονός που έδωσε τη δυνατότητα στο κράτος να εποπτεύει τη συγγραφή των σχολικών εγχειριδίων.¹⁷⁰ Άλλα συντηρητικά μέτρα αποτέλεσαν η απαγόρευση της κοινής φοίτησης αγοριών και κοριτσιών, η διάλυση αρκετών εκπαιδευτικών οργανώσεων και η σύνδεση του εκπαιδευτικού συστήματος με την ΕΟΝ.¹⁷¹

Το ίδιο έτος τα σχολεία μέσης εκπαίδευσης έγιναν οκτατάξια,¹⁷² αποτελούμενα από δύο κύκλους σπουδών, πέντε και τριών ετών. Δύο χρόνια αργότερα, η διάρκεια του πρώτου κύκλου σπουδών, του γυμνασιακού, ορίστηκε σε έξι έτη, ενώ του δεύτερου, του λυκειακού, σε δύο, όπου λειτουργούσε κλασικό και πρακτικό τμήμα. Τα δύο ιδρύματα αποσκοπούσαν στην παροχή της απαραίτητης ανθρωπιστικής και επιστημονικής μόρφωσης για την εισαγωγή στο πανεπιστήμιο.¹⁷³ Όσον αφορά την πρωτοβάθμια εκπαίδευση, το 1937 λειτούργησε το τετρατάξιο δημοτικό¹⁷⁴ και το “Ανώτερο Δημοτικό”, διάρκειας δύο ετών. Οι απόφοιτοί/ές του δεν μπορούσαν να εγγραφούν στο γυμνάσιο, ενώ για τη φοίτηση σε αυτό απαιτούνταν η επιτυχία σε εξετάσεις.¹⁷⁵ Με τα προαναφερθέντα μέτρα, περιορίστηκε η εκπαίδευση που λάμβαναν τα μέλη των κατώτερων κοινωνικά στρωμάτων.¹⁷⁶

¹⁶⁵ Νούτσος, Χ. (1979), ό.π., σσ. 217, 223-226, 229, 236, 265- Φραγκουδάκη, Άν. (1977), ό.π., σσ. 65-66, 149-150

¹⁶⁶ Νούτσος, Χ. (1979), ό.π., σσ. 236-237, 239, 265

¹⁶⁷ Μπουζάκης, Σ. (2006), ό.π., σσ. 104-105, 107- Νούτσος, Χ. (1979), ό.π., σσ. 248-251, 253-254, 264

¹⁶⁸ Μπουζάκης, Σ. (2006), ό.π., σσ. 107

¹⁶⁹ Μπουζάκης, Σ. (2006), ό.π., σσ. 107- Νούτσος, Χ. (1979), ό.π., σσ. 250- Τερζής, Ν. Π., (2010), ό.π., σσ. 326-Φραγκουδάκη, Άν. (1977), ό.π., σσ. 66, 150

¹⁷⁰ Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σσ. 185-186- Δημαράς, Αλ. (2013), ό.π., σσ. 205

¹⁷¹ Δημαράς, Αλ. (2013), ό.π., σσ. 205

¹⁷² Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σσ. 192- Δημαράς, Αλ. (2013), ό.π., σσ. 205- Μπουζάκης, Σ. (2006), ό.π., σσ. 108- Τερζής, Ν. Π., (2010), ό.π., σσ. 327-328

¹⁷³ Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σσ. 192-193

¹⁷⁴ Δημαράς, Αλ. (2013), ό.π., σσ. 205- Μπουζάκης, Σ. (2006), ό.π., σσ. 108- Νούτσος, Χ. (1979), ό.π., σσ. 261- Τερζής, Ν. Π., (2010), ό.π., σσ. 327

¹⁷⁵ Μπουζάκης, Σ. (2006), ό.π., σσ. 108- Τερζής, Ν. Π., (2010), ό.π., σσ. 327

¹⁷⁶ Δημαράς, Αλ. (2013), ό.π., σσ. 205- Μπουζάκης, Σ. (2006), ό.π., σσ. 108- Τερζής, Ν. Π., (2010), ό.π., σσ. 327-328

Επιχειρώντας να αιτιολογήσει τα μέτρα που έλαβε, ο Μεταξάς ανέφερε ότι αποσκοπούσε στην προστασία της εκπαίδευσης από την εισβολή των κομμουνιστών. Σύμφωνα με τον ίδιο, οι τελευταίοι κατόρθωσαν να πείσουν με τα ιδεολογήματά τους τις παλαιότερες κυβερνήσεις να προωθήσουν μεταρρυθμίσεις,¹⁷⁷ οι οποίες κατέστρεψαν τα ιδανικά του έθνους, τη χριστιανοσύνη, την πατρίδα και την οικογένεια,¹⁷⁸ και οδήγησαν σε αύξηση του αναλφαβητισμού και της ανηθικότητας.¹⁷⁹ Επιπλέον, πολλοί εκπαιδευτικοί λειτουργοί άσκησαν προπαγάνδα στον μαθητικό πληθυσμό, για να ασπαστεί τις κομμουνιστικές ιδέες, με στόχο την οριστική επικράτηση της συγκεκριμένης ιδεολογίας.¹⁸⁰ Μάλιστα, ο Μεταξάς ανέλαβε ο ίδιος τον Νοέμβριο του 1938 το αρμόδιο υπουργείο,¹⁸¹ επιδιώκοντας να οργανώσει το εκπαιδευτικό σύστημα με βάση φασιστικά πρότυπα, κίνηση η οποία εντασσόταν στη γενικότερη προσπάθειά του να δημιουργήσει ένα κόμμα εφάμιλλο με τα ευρωπαϊκά φασιστικά κόμματα.¹⁸²

¹⁷⁷ Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σσ. 186-187

¹⁷⁸ Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σσ. 184, 187- Μπουζάκης, Σ. (2006), ό.π., σσ. 107-108

¹⁷⁹ Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σσ. 184

¹⁸⁰ Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σ. 183-184- Δημαράς, Αλ. (2013), ό.π., σ. 187- Φραγκουδάκη, Άν. (1977), ό.π., σ. 145-146)

¹⁸¹ Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σ. 189-190- Δημαράς, Αλ. (2013), ό.π., σ. 206

¹⁸² Δημαράς, Αλ. (2013), ό.π., σ. 206

3. Η ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

3.1. Η πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση των γυναικών στον Μεσοπόλεμο

Οι επικρατούσες απόψεις για τις έμφυτες έμφυλες διαφορές και ως εκ τούτου για τον ειδικό προορισμό και το ειδικό πεδίο δράσης της γυναίκας νομιμοποιούσαν τη διαφορετική εκπαιδευτική πραγματικότητα αρρένων και θηλέων κατά τον 19ο αιώνα.¹⁸³ Συγκεκριμένα, η στοιχειώδης εκπαίδευση των γυναικών λάμβανε χώρα στα δημοτικά θηλέων,¹⁸⁴ ενώ όσες διέθεταν την οικονομική δυνατότητα μπορούσαν να συνεχίσουν τη φοίτησή τους σε ιδιωτικά παρθεναγωγεία,¹⁸⁵ ιδρυθέντα σε μεγάλα αστικά κέντρα, σε σχολεία συλλόγων, δήμων και καλογραιών ή να εκπαιδευθούν κατ' οίκον.¹⁸⁶ Τα προαναφερθέντα ιδρύματα διέθεταν απλούστερο πρόγραμμα σπουδών σε σχέση με τα αντίστοιχα σχολεία αρρένων, προσαρμοσμένο στο κατώτερο- όπως θεωρούνταν- διανοητικό επίπεδο των γυναικών.¹⁸⁷ Αποσκοπούσαν στην ανάπτυξη των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών που διέθεταν εκ φύσεως οι

¹⁸³ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), *Η εκπαίδευση των γυναικών- Οι γυναίκες στην εκπαίδευση. Κοινωνικοί, ιδεολογικοί, εκπαιδευτικοί μετασχηματισμοί και η γυναικεία παρέμβαση (18ος- 20ός αιώνα)*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, σ. 27-30, 34-35, 40, 58, 66, 70, 78, 82-83, 179-180- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ.- Κελεσιδου, Ελ. (1997), "Οι νομοθετικές ρυθμίσεις για την εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα κατά τον 20ο αιώνα: κενά και αντινομίες". Στο: Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. [επιμ.], *Φύλο και σχολική πράξη: συλλογή εισηγήσεων*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας, σ. 189-190- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (1999), "Η εξέλιξη του προβληματισμού για τη γυναικεία εκπαίδευση στην Ελλάδα". Στο: Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. [επιμ.], *Εκπαίδευση και φύλο: Ιστορική διάσταση και σύγχρονος προβληματισμός*. 2η έκδοση, Θεσσαλονίκη: Βάνιας, σ. 71, 73-75, 77-79, 86-87, 94-95, 97-103, 194, 196- Λαμπράκη-Παγανού, Αλ. (1995), "Η γυναικεία εκπαίδευση και οι νομοθετικές ρυθμίσεις στην Ελλάδα (1878-1985)". Στο: Παπαγεωργίου, Ν., [επιμ.], *Εκπαίδευση και ισότητα ευκαιριών. Παιδαγωγικό υλικό και ισότητα ευκαιριών στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Πρακτικά ευρωπαϊκού συνεδρίου (Αθήνα, 7-9 Απριλίου 1994)*. Αθήνα: Υπουργείο προεδρίας της Κυβέρνησης, Γενική γραμματεία ισότητας, σ. 84-89- Μπακαλάκη, Αλ.- Ελεγκίτου, Ελ. (1987), *Η εκπαίδευση εις τα του οίκου και τα γυναικεία καθήκοντα: Από την ίδρυση του Ελληνικού κράτους έως την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929*. Αθήνα: Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, σ. 18-22

¹⁸⁴ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 61-62- Λαμπράκη-Παγανού, Αλ. (1995), ό.π., σ. 84-89

¹⁸⁵ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 65-69, 75, 79- Ζιώγου-Καραστεργίου&Κελεσιδου, (1997), ό.π., σ. 189-190- Ζιώγου-Καραστεργίου, (1999), ό.π., σ. 76-77, 79, 94, 194- Κίτσου, Αγ. (1993), *Ιστορική εξέλιξη του θεσμού της συνεκπαίδευσης των δύο φύλων στην Ελλάδα*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη, σ. 33, 43, 50- Λαμπράκη-Παγανού, Αλ. (1995), ό.π., σ. 86-87, 89- Μπακαλάκη, Αλ.- Ελεγκίτου, Ελ. (1987), ό.π., σ. 135, 147-148

¹⁸⁶ Κρίνεται σημαντικό να αναφερθεί η απουσία πολιτικής βούλησης για τη θεσμοθέτηση δημόσιας δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης για τις γυναίκες (Ζιώγου-Καραστεργίου&Κελεσιδου, 1997: 189, 191- Ζιώγου-Καραστεργίου, 1999: 86- Κίτσου, 1993: 32-33- Λαμπράκη-Παγανού, 1995: 89-92). Μοναδική νομοθετική ρύθμιση κατά τον 19ο αιώνα συνιστούσε η καθιέρωση το 1893 ενιαίου προγράμματος για τα ανώτερα παρθεναγωγεία (Δαλακούρα&Ζιώγου-Καραστεργίου, 2015: 71- Ζιώγου-Καραστεργίου, 1999: 87, 195).

¹⁸⁷ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 62-63, 67-69, 75, 82- Ζιώγου-Καραστεργίου, (1999), ό.π., σ. 75-79, 85- Μπακαλάκη, Αλ.- Ελεγκίτου, Ελ. (1987), ό.π., σ. 28

γυναίκες¹⁸⁸ και παρείχαν χρήσιμες για την οικία γνώσεις, ώστε οι μαθήτριες να αντεπεξέλθουν στον ρόλο της συζύγου και μητέρας που επρόκειτο μελλοντικά να αναλάβουν.¹⁸⁹ Τέλος, στα παρθεναγωγεία προσφέρονταν αρκετά μαθήματα διακοσμητικής φύσεως.¹⁹⁰ Σημειώνεται πως η πλειονότητα των γυναικών (περίπου το 93%) δεν γνώριζε ανάγνωση και γραφή.¹⁹¹

Στα τέλη του αιώνα πρόβαλαν οι πρώτες φωνές, κυρίως από γυναίκες εκπαιδευτικούς, που αξίωναν παρόμοια ή ίσα δικαιώματα μόρφωσης με τους άνδρες.¹⁹² Με την είσοδο των γυναικών στο πανεπιστήμιο και στην αγορά εργασίας, τη δραστηριοποίηση σε οργανώσεις, έντυπα και στο νεοδιαμορφούμενο φεμινιστικό κίνημα¹⁹³ δημιουργήθηκε ένα νέο πρότυπο γυναίκας, αυτό της διανοούμενης, δίπλα στο πρότυπο της συζύγου και μητέρας,¹⁹⁴ και ασκήθηκαν πιέσεις για την ίδρυση γυμνασίων θηλέων και τη βελτίωση του προγράμματος σπουδών των ήδη υπαρχόντων ιδρυμάτων.¹⁹⁵ Καθώς το κράτος δεν μεριμνούσε για την ικανοποίηση των αιτημάτων αυτών, από τις αρχές του 20ου αιώνα σε ορισμένα σχολεία εφαρμόστηκε χωρίς νομική κατοχύρωση η συνεκπαίδευση.¹⁹⁶ Η όλο και αυξανόμενη φοίτηση γυναικών στα εκπαιδευτικά ιδρύματα αρρένων ώθησε το κράτος να ιδρύσει γυμνάσια θηλέων.

¹⁸⁸ Λαμπράκη-Παγανού, Αλ. (1995), ό.π., σ. 85, 87-88

¹⁸⁹ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 62-63, 66, 69, 75, 82- Ζιώγου-Καραστεργίου, (1999), ό.π., σ. 75-77, 94- Λαμπράκη-Παγανού, Αλ. (1995), ό.π., σ. 85, 87-88- Μπακαλάκη, Αλ.- Ελεγκίτου, Ελ. (1987), ό.π., σ. 28, 33-34, 36-38, 51-52, 55, 83-87, 147, 168-169

¹⁹⁰ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 66, 68, 75, 82- Ζιώγου-Καραστεργίου&Κελεσιδου, (1997), ό.π., σ. 190- Ζιώγου-Καραστεργίου, (1999), ό.π., σ. 77-78, 94-95, 194, 410- Κίτσου, Αγ. (1993), ό.π., σ. 43- Λαμπράκη-Παγανού, Αλ. (1995), ό.π., σ. 86-87, 89- Μπακαλάκη, Αλ.- Ελεγκίτου, Ελ. (1987), ό.π., σ. 52, 56, 168-169

¹⁹¹ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 63- Ζιώγου-Καραστεργίου, (1999), ό.π., σ. 75-76- Κίτσου, Αγ. (1993), ό.π., σ. 29, 33-34- Λαμπράκη-Παγανού, Αλ. (1995), ό.π., σ. 86

¹⁹² Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 33-34, 40, 76-77- Ζιώγου-Καραστεργίου, (1999), ό.π., σ. 83, 85, 95-96, 195- Μπακαλάκη, Αλ.- Ελεγκίτου, Ελ. (1987), ό.π., σ. 26

¹⁹³ Στη διαμόρφωση νέων κατευθύνσεων στη γυναικεία εκπαίδευση συνέβαλε, ακόμη, η διάδοση των ιδεών του εκπαιδευτικού δημοτικισμού (Δαλακούρα&Ζιώγου-Καραστεργίου, 2015: 121-123, 132, 136-137), η πεποίθηση πως η εκπαίδευση συντελεί στην κοινωνική άνοδο (Κίτσου, 1993: 32) και οι νέες οικονομικές συνθήκες που δημιουργήθηκαν με την ανάπτυξη των δευτεροβάθμιων παραγωγικών κλάδων (Ζιώγου-Καραστεργίου&Κελεσιδου, 1997: 192- Κίτσου, 1993: 32, 43-44, 49-50, 76).

¹⁹⁴ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 33-34, 76-77, 79-80, 121, 132- Ζιώγου-Καραστεργίου, (1999), ό.π., σ. 83, 85-86, 95-96- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2007), "Η γυναικεία εκπαίδευση στο πλαίσιο των μεταρρυθμίσεων του Ελευθέριου Βενιζέλου". Στο: Βαρουχάκη, Β.- Βατσάκη, Αρ., [επιμ.], *Η εκπαιδευτική πολιτική στα χρόνια του Ελευθέριου Βενιζέλου. Πρακτικά συνεδρίου (Αθήνα, 20-24 Ιανουαρίου 2004)*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών "Ελευθέριος Βενιζέλος", σ. 313-315

¹⁹⁵ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 76-77- Ζιώγου-Καραστεργίου&Κελεσιδου, (1997), ό.π., σ. 191-192- Ζιώγου-Καραστεργίου, (1999), ό.π., σ. 83, 85-86- Κίτσου, Αγ. (1993), ό.π., σ. 33, 40, 43

¹⁹⁶ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 72, 77, 79, 121, 144- Ζιώγου-Καραστεργίου, (1999), ό.π., σ. 88, 196- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2007), ό.π., σ. 307- Κίτσου, Αγ. (1993), ό.π., σ. 50, 53-54, 57-58, 81- Λαμπράκη-Παγανού, Αλ. (1995), ό.π., σ. 94

Τα πρώτα εξ αυτών ιδρύθηκαν¹⁹⁷ στην πρωτεύουσα το 1917.¹⁹⁸ Τρία χρόνια νωρίτερα, το 1914, ξεκίνησαν τη λειτουργία τους τα αστικά σχολεία θηλέων, τα οποία αντικατέστησαν τα παρθεναγωγεία.¹⁹⁹ Παράλληλα με τη διαμόρφωση συζύγων και μητέρων, φιλοδοξούσαν να προπαρασκευάσουν τις μαθήτριες για την επαγγελματική ζωή και να τις φέρουν σε επαφή με τις πνευματικές και κοινωνικές εξελίξεις της εποχής.²⁰⁰ Γεγονός βαρύνουσας σημασίας κατά το πρώτο μισό του Μεσοπολέμου ήταν η αύξηση που σημειώθηκε στον αριθμό των μαθητριών που φοιτούσαν στη μέση βαθμίδα. Συγκεκριμένα, τη χρονιά 1927-1928 υπήρχαν 22.795 μαθήτριες σε δευτεροβάθμια ιδρύματα, έναντι 1.221 μαθητριών περίπου είκοσι χρόνια πριν, το διδακτικό έτος του 1910-1911.²⁰¹ Πάντως το ποσοστό των αναλφάβητων γυναικών συνέχιζε να είναι υψηλό, αγγίζοντας το 70%.²⁰²

Στην εν λόγω περίοδο το ζήτημα της συνεκπαίδευσης βρέθηκε στον πυρήνα του εκπαιδευτικού προβληματισμού. Διαμορφώθηκαν δύο αντίθετες απόψεις σχετικά με το θέμα, οι θιασώτες των οποίων επιστράτευαν μια σειρά από επιχειρήματα για να στηρίξουν τις θέσεις τους. Αναλυτικά, οι υποστηρικτές της κοινής φοίτησης ανδρών και γυναικών επισήμαιναν τα οικονομικά οφέλη που θα προέκυπταν από την εφαρμογή της.²⁰³ Ακόμη, τόνιζαν πως με αυτήν μπορούσε να παρασχεθεί επαρκέστερη εκπαίδευση στις γυναίκες, να επεκταθούν οι επαγγελματικές τους προοπτικές,²⁰⁴ να βελτιωθούν οι σχέσεις ανάμεσα στα δύο φύλα²⁰⁵ και η συμπεριφορά των ανδρών. Αρκετοί εξ αυτών πρέσβευαν τον περιορισμό της στο δημοτικό. Οι υπόλοιποι δέχονταν τη συμφοίτηση στη μέση εκπαιδευτική βαθμίδα, ορισμένοι υπό προϋποθέσεις. Από την άλλη, όσοι αντιτάσσονταν στη μικτή φοίτηση ανέφεραν την πιθανότητα να επηρεαστεί αρνητικά η προσοχή των ανδρών κατά τη διάρκεια των μαθημάτων. Επιπλέον, σημείωναν πως οι εκπαιδευτικές ανάγκες των μαθητριών δεν είναι ίδιες με αυτές των μαθητών, διότι οι γυναίκες είναι προορισμένες από τη φύση να αναλάβουν διαφορετικούς

¹⁹⁷ Η ίδρυση δευτεροβάθμιων γυναικείων σχολείων σε μεγάλες πόλεις οδήγησε στην απαγόρευση της μικτής φοίτησης σε αυτές το 1923 (Ζιώγου-Καραστεργίου, 1999: 196).

¹⁹⁸ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σσ. 82, 134, 137, 144- Ζιώγου-Καραστεργίου, (1999), ό.π., σσ. 196- Κίτσου, Αγ. (1993), ό.π., σσ. 58

¹⁹⁹ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σσ. 72, 82, 134, 137- Κίτσου, Αγ. (1993), ό.π., σσ. 50-51- Λαμπράκη-Παγανού, Αλ. (1995), ό.π., σσ. 94- Μπακαλάκη, Αλ.- Ελεγκίτου, Ελ. (1987), ό.π., σσ. 178

²⁰⁰ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σσ. 137- Ζιώγου-Καραστεργίου&Κελεσίδου, (1997), ό.π., σσ. 193- Κίτσου, Αγ. (1993), ό.π., σ. 52- Μπακαλάκη, Αλ.- Ελεγκίτου, Ελ. (1987), ό.π., σσ. 177-180

²⁰¹ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σσ. 144, 148- Ζιώγου-Καραστεργίου, (1999), ό.π., σσ. 202

²⁰² Ζιώγου-Καραστεργίου&Κελεσίδου, (1997), ό.π., σσ. 194- Κίτσου, Αγ. (1993), ό.π., σσ. 55-56

²⁰³ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σσ. 144-145- Ζιώγου-Καραστεργίου, (1999), ό.π., σσ. 197- Κίτσου, Αγ. (1993), ό.π., σσ. 58, 64-65, 73

²⁰⁴ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 145- Ζιώγου-Καραστεργίου, (1999), ό.π., σ. 197

²⁰⁵ Κίτσου, Αγ. (1993), ό.π., σ. 58-59, 65, 73, 75

ρόλους από τους άνδρες.²⁰⁶ Τέλος, επισήμαιναν τον κίνδυνο διάβρωσης της ηθικής των μαθητών και των μαθητριών.²⁰⁷

Σταθμό στο ζήτημα αποτέλεσε η μεταρρύθμιση του 1929, η οποία θεσμοθέτησε τη μικτή φοίτηση στη στοιχειώδη εκπαίδευση.²⁰⁸ Το εν λόγω μέτρο αύξησε το ποσοστό των εγγράμματων γυναικών²⁰⁹ και έγινε δεκτό με ικανοποίηση από γυναικείους συλλόγους. Οι τελευταίοι θεώρησαν ότι αποτελεί το πρώτο βήμα για τη συμμετοχή των γυναικών στις πολιτικές διαδικασίες και για τη βελτίωση της θέσης τους στην κοινωνία.²¹⁰ Βέβαια η συνεκπαίδευση δεν επεκτάθηκε στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, με πρόσχημα τις ιδιαίτερες κοινωνικές συνθήκες της χώρας και την ηλικία των μαθητών.²¹¹ Μόνο σε περιοχές όπου δεν καθίστατο εφικτή η ίδρυση αμιγών σχολείων μέσης βαθμίδας επετράπη στις μαθήτριες να παρακολουθούν τα μαθήματα που πραγματοποιούνταν στα σχολεία αρρένων.²¹² Οι προαναφερθείσες ρυθμίσεις επέσυραν αντιδράσεις, εκδηλούμενες μέσω άρθρων και εισηγήσεων σε συνέδρια, με κύριο επιχείρημα την αποχαλίνωση των ηθών. Αναφέρεται χαρακτηριστικά πως σε σχετική έρευνα που διεξήχθη το 1931 με δείγμα 100 γονείς, μόλις 4 τάχθηκαν υπέρ της συνεκπαίδευσης.²¹³

Με τη μεταρρύθμιση του 1929, η μέση εκπαίδευση των γυναικών αναδιαρθρώθηκε περιλαμβάνοντας τα εξατάξια γυμνάσια θηλέων και τα τετρατάξια ανώτερα παρθεναγωγεία, τα οποία αντικατέστησαν τα πρακτικότερα αστικά σχολεία θηλέων.²¹⁴ Το πρόγραμμα των γυμνασίων ήταν κοινό στα σχολεία αμφοτέρων των φύλων, με τη διαφορά ότι μόνο οι γυναίκες μπορούσαν να επιλέξουν να διδαχθούν τα μαθήματα των οικοκυρικών²¹⁵ και της υγιεινής.²¹⁶

²⁰⁶ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σσ. 145-146- Ζιώγου-Καραστεργίου, (1999), ό.π., σσ. 197-198, 200- Κίτσου, Αγ. (1993), ό.π., σσ. 65, 67-68, 70-71, 75, 79

²⁰⁷ Κίτσου, Αγ. (1993), ό.π., σσ. 73, 79

²⁰⁸ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σσ. 133, 138, 145- Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σσ. 171- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2007), ό.π., σσ. 320- Κίτσου, Αγ. (1993), ό.π., σσ. 57, 79, 81- Λαμπράκη-Παγανού, Αλ. (1995), ό.π., σσ. 94

²⁰⁹ Λαμπράκη-Παγανού, Αλ. (1995), ό.π., σσ. 94-95

²¹⁰ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σσ. 135- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2007), ό.π., σσ. 320

²¹¹ Ζιώγου-Καραστεργίου&Κελεσίδου, (1997), ό.π., σσ. 195-196- Κίτσου, Αγ. (1993), ό.π., σσ. 59-61- Λαμπράκη-Παγανού, Αλ. (1995), ό.π., σσ. 95

²¹² Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., χσ. 133, 135, 138, 145- Ζιώγου-Καραστεργίου&Κελεσίδου, (1997), ό.π., σσ. 195-196- Ζιώγου-Καραστεργίου, (1999), ό.π., χσ. 198, 201- Λαμπράκη-Παγανού, Αλ. (1995), ό.π., σσ. 95

²¹³ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σσ. 145-146- Ζιώγου-Καραστεργίου, (1999), ό.π., σσ. 198-200- Κίτσου, Αγ. (1993), ό.π., σσ. 67-70, 73-75, 77

²¹⁴ Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σσ. 169-170- Ζιώγου-Καραστεργίου&Κελεσίδου, (1997), ό.π., σσ. 195-196- Λαμπράκη-Παγανού, Αλ. (1995), ό.π., σσ. 95

²¹⁵ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 139- Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σ. 175- Ζιώγου-Καραστεργίου&Κελεσίδου, (1997), ό.π., σ. 194-195- Ζιώγου-Καραστεργίου, (1999), ό.π., σ. 198- Μπακαλάκη, Αλ.- Ελεγκμίτου, Ελ. (1987), ό.π., σ. 184

²¹⁶ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 139- Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σ. 175

Τα Παρθεναγωγεία απευθύνονταν στις γυναίκες των ανώτερων οικονομικά στρωμάτων,²¹⁷ που ενδιαφέρονταν να συμπληρώσουν την εκπαίδευσή τους, αλλά δεν επιθυμούσαν να εξειδικευτούν σε ορισμένο επάγγελμα ή να φοιτήσουν στο πανεπιστήμιο,²¹⁸ καθώς οι απόφοιτες δεν θεμελιώναν δικαίωμα εγγραφής στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Όπως προαναφέρθηκε, σε αυτά γίνονταν δεκτές απόφοιτες δημοτικού χωρίς εξετάσεις.²¹⁹ Σημειώνεται πως τα μαθήματα ήταν εναρμονισμένα με τις ιδιαίτερες ανάγκες που απέδιδαν στο γυναικείο φύλο και με τον προορισμό κάθε γυναίκας, τη μητρότητα.²²⁰ Η εν λόγω εξέλιξη προξένησε την αντίδραση γυναικείων οργανώσεων και παιδαγωγών, οι οποίοι/ες τόνισαν πως η ίδρυση διαφορετικών ιδρυμάτων για τα δύο φύλα υποβαθμίζει τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση των γυναικών και κατ' επέκτασιν τις επαγγελματικές προοπτικές τους.²²¹ Ακόμη, μέμφθηκαν την κυβέρνηση για τις συντηρητικότερες, σε σχέση με τις αντίστοιχες της μεταρρύθμισης του 1913, διατάξεις των νομοσχεδίων του 1929. Η κυβέρνηση, από την πλευρά της, ισχυρίστηκε ότι με αυτόν τον τρόπο διαφύλαττε την υγεία των έφηβων κοριτσιών.²²²

Στα εισαγωγικά κείμενα των νομοσχεδίων ως σκοπός της γυναικείας εκπαίδευσης αναφερόταν η παροχή γνώσεων σύμφωνων με τη φύση και τον προορισμό της γυναίκας, η οποία αναμενόταν ως σύζυγος και μητέρα να φροντίσει το σπίτι και να διαπαιδαγωγήσει τα παιδιά της.²²³ Μάλιστα, τονιζόταν πως μέσω της κατάλληλης εκπαίδευσης θα απεσοβείτο ο κίνδυνος εκτροπής από τον πρωτεύοντα ρόλο της, στον οποίο μπορούσε να οδηγήσει η είσοδος της γυναίκας στην αγορά εργασίας και ο αγώνας για την απόκτηση δικαιωμάτων.²²⁴ Κατά αυτόν τον τρόπο οριοθετούνταν το πεδίο δραστηριοποίησης των γυναικών, διασφαλιζόταν η αναπαραγωγή της υφιστάμενης κοινωνικής πραγματικότητας και ορθωνόταν ανάχωμα στις αξιώσεις των γυναικών να μεταβάλουν τη θέση τους.²²⁵ Όπως γίνεται αντιληπτό, παρά τη

²¹⁷ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 133, 139- Μπακαλάκη, Αλ.- Ελεγκμίτου, Ελ. (1987), ό.π., σ. 184

²¹⁸ Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σ. 170- Ζιώγου-Καραστεργίου&Κελεσίδου, (1997), ό.π., σ. 194-195- Μπακαλάκη, Αλ.- Ελεγκμίτου, Ελ. (1987), ό.π., σ. 182-184

²¹⁹ Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σ. 170

²²⁰ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 134- Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σ. 170- Ζιώγου-Καραστεργίου&Κελεσίδου, (1997), ό.π., σ. 194-195- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2007), ό.π., σ. 318-319- Μπακαλάκη, Αλ.- Ελεγκμίτου, Ελ. (1987), ό.π., σ. 182-184

²²¹ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 136- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2007), ό.π., σ. 321- Κίτσου, Αγ. (1993), ό.π., σ. 65-67- Μπακαλάκη, Αλ.- Ελεγκμίτου, Ελ. (1987), ό.π., σ. 209-211

²²² Κίτσου, Αγ. (1993), ό.π., σ. 66

²²³ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 134- Ζιώγου-Καραστεργίου&Κελεσίδου, (1997), ό.π., σ. 194-195- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2007), ό.π., σ. 318-319- Μπακαλάκη, Αλ.- Ελεγκμίτου, Ελ. (1987), ό.π., σ. 181

²²⁴ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 134-136- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2007), ό.π., σ. 319, 321- Κίτσου, Αγ. (1993), ό.π., σ. 56- Μπακαλάκη, Αλ.- Ελεγκμίτου, Ελ. (1987), ό.π., σ. 181

²²⁵ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 136- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2007), ό.π., σ. 321

μεταβολή των οικονομικών συνθηκών και την αυξανόμενη επαγγελματική δραστηριοποίηση των γυναικών, οι θέσεις για τον ιδιαίτερο προορισμό τους επιβίωσαν και στον 20ο αιώνα.

Λίγα χρόνια αργότερα, το 1933, με την ανάληψη της εξουσίας από συντηρητικότερους αστικούς πολιτικούς σχηματισμούς ιδρύθηκαν εκ νέου τριτάξια αστικά σχολεία,²²⁶ στα οποία το 1937 προστέθηκαν δύο τάξεις. Τα ιδρύματα αυτά διέθεταν πρακτικό προσανατολισμό²²⁷ και αποσκοπούσαν στην προετοιμασία των μαθητών και των μαθητριών για την αγορά εργασίας. Σύμφωνα με τον νόμο 1800, που δημοσιεύθηκε το 1939, οι μαθήτριες μπορούσαν να επιλέξουν να ειδικευτούν στην εμπορική, γεωργική και οικοκυρική κατεύθυνση. Μάλιστα, σε περιοχές, όπου δεν λειτουργούσαν αμιγή σχολεία θηλέων, τους παρέχονταν η δυνατότητα να φοιτήσουν σε σχολεία αρρένων.²²⁸ Ως σχολεία μέσης εκπαίδευσης για τον γυναικείο πληθυσμό κατά τη διάρκεια της μεταξικής δικτατορίας αναγνωρίζονταν, επιπλέον, τα γυμνάσια και τα πρακτικά λύκεια θηλέων, συνολικής φοίτησης 8 ετών,²²⁹ στα οποία απαγορευόταν η συνεκπαίδευση αρρένων και θηλέων.²³⁰ Στα εν λόγω ιδρύματα εγγράφονταν οι μαθήτριες έπειτα από την ολοκλήρωση του τετραετούς δημοτικού.

Σε αυτά- όπως και στα υπόλοιπα ιδρύματα της μέσης εκπαιδευτικής βαθμίδας- οι μαθήτριες προετοιμάζονταν για τον ρόλο τους ως σύζυγοι, μητέρες και νοικοκυρές. Χαρακτηριστικά αναφέρεται πως στο αναλυτικό πρόγραμμα γυμνασίων θηλέων του 1937 σε μαθήματα όπως τα θρησκευτικά, τα αρχαία και τα νέα ελληνικά περιγραφόταν η παλαιότερη και σύγχρονη θέση της γυναίκας, όπως και η δέουσα γυναικεία συμπεριφορά σύμφωνα με τον χριστιανισμό. Κατά αυτόν τον τρόπο εγχαρασσόταν στις μαθήτριες η κυρίαρχη ιδεολογία, καθώς ο ρόλος που αποδιδόταν στις γυναίκες παρουσιαζόταν ως αιώνιος και αμετάβλητος και συνεπώς μη αμφισβητήσιμος. Ακόμη, δεν διδασκόταν το μάθημα της πολιτικής αγωγής, με την αιτιολογία ότι δεν συνάδει με τη γυναικεία φύση.²³¹ Τέλος, με το νέο αναλυτικό πρόγραμμα του 1939 τα οικοκυρικά έγιναν υποχρεωτικό μάθημα, ενώ μαθήματα όπως η υγιεινή εναρμονίστηκαν με τις κοινωνικές επιταγές, παρεισέφρησαν δηλαδή σε αυτά στοιχεία τα οποία προετοίμαζαν τις γυναίκες να εκπληρώσουν τον ρόλο για τον οποίο η φύση τις

²²⁶ Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σ. 191

²²⁷ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 142- Ζιώγου-Καραστεργίου&Κελεσίδου, (1997), ό.π., σ. 196

²²⁸ Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σ. 191-192

²²⁹ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 142- Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σ. 192-193

²³⁰ Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σ. 192-193- Ζιώγου-Καραστεργίου&Κελεσίδου, (1997), ό.π., σ. 196-197

²³¹ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 141-142- Ζιώγου-Καραστεργίου&Κελεσίδου, (1997), ό.π., σ. 196-197

προόρισε.²³² Σημειώνεται πως τα ανώτερα παρθεναγωγεία εξακολουθούσαν να λειτουργούν, αλλά δεν συμπεριλαμβάνονταν στα δευτεροβάθμια ιδρύματα.²³³

3.2. Η επαγγελματική και ανώτατη εκπαίδευση των γυναικών

Κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, η γυναικεία αγωγή, παράλληλα με την εκμάθηση οικιακών εργασιών, αποσκοπούσε στη δημιουργία διδασκαλισσών,²³⁴ ενός επαγγέλματος εναρμονισμένου με τις κοινωνικές επιταγές και συνυφασμένου με τη γυναικεία φύση. Όσες γυναίκες, κυρίως από κατώτερα οικονομικά στρώματα, επιθυμούσαν να γίνουν δασκάλες, για να εξασφαλίσουν τα προς το ζην, φοιτούσαν στα ανώτερα τμήματα των παρθεναγωγείων,²³⁵ παρακολουθώντας κοινό πρόγραμμα σπουδών με εκείνες που διαπαιδαγωγούνταν για να γίνουν καλές οικοδέσποινες. Ως εκ τούτου η διδασκαλική εκπαίδευση των γυναικών ήταν υποβαθμισμένη σε σχέση με αυτή των ανδρών, η οποία διεξαγόταν σε διδασκαλεία.²³⁶ Τα πρώτα δημόσια διδασκαλεία θηλέων ιδρύθηκαν μόλις το 1914.²³⁷ Ανέρχονταν σε επτά και από το 1918 έως το 1929 σε οκτώ. Διέθεταν κοινά μαθήματα με τα διδασκαλεία αρρένων, με ορισμένες εξαιρέσεις, όπως τα οικοκυρικά που απευθύνονταν σε γυναίκες και το δίκαιο που διδασκόταν μόνο σε άνδρες.²³⁸

Ταυτόχρονα, αρκετές γυναίκες, ιδιαίτερα όσες ανήκαν στην κατώτερη οικονομικά τάξη, στράφηκαν σε πρακτικές σχολές, σε μια προσπάθεια να αποκτήσουν εφόδια για την άσκηση κάποιου επαγγέλματος και να αποκατασταθούν οικονομικά. Το είδος της επαγγελματικής μόρφωσης που λάμβαναν οι γυναίκες καθοριζόταν από το φύλο τους.²³⁹

²³² Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 146- Ζιώγου-Καραστεργίου, (1999), ό.π., σ. 200-201

²³³ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 142- Ζιώγου-Καραστεργίου&Κελεσιδου, (1997), ό.π., σ. 196, 198

²³⁴ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 67, 76-77- Ζιώγου-Καραστεργίου&Κελεσιδου, (1997), ό.π., σ. 190- Ζιώγου-Καραστεργίου, (1999), ό.π., σ. 83- Μπακαλάκη, Αλ.- Ελεγκίτου, Ελ. (1987), ό.π., σ. 28

²³⁵ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 65-67, 69, 71-73, 76, 177, 222-223, 227-229, 234, 244, 246-247- Ζιώγου-Καραστεργίου&Κελεσιδου, (1997), ό.π., σ. 190- Ζιώγου-Καραστεργίου, (1999), ό.π., σ. 81-82, 194- Λαμπράκη-Παγανού, Αλ. (1995), ό.π., σ. 87

²³⁶ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 67-68, 227-229- Ζιώγου-Καραστεργίου, (1999), ό.π., σ. 81-82- Λαμπράκη-Παγανού, Αλ. (1995), ό.π., σ. 87

²³⁷ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 137, 229-230, 239-240- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2007), ό.π., σ. 313)

²³⁸ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 239-240

²³⁹ Ακόμη και οι γυναίκες που άρθρωναν φεμινιστικό λόγο θεωρούσαν έως και τον Μεσοπόλεμο πως η επαγγελματικοποίηση της οικιακής εργασίας θα εξύψωνε το γυναικείο φύλο και θα έθετε τέλος στην περιθωριοποίησή του (Ζιώγου-Καραστεργίου, 1999: 80- Μπακαλάκη-Ελεγκίτου, 1987: 26-28, 71, 195, 213, 218, 220).

Φοιτούσαν, δηλαδή, σε τμήματα και εργαστήρια που προσέφεραν εξειδίκευση στις οικιακές τέχνες, ιδρυθέντα από φιλανθρωπικά σωματεία και ενώσεις.²⁴⁰ Οι εν λόγω πρακτικές σχολές θηλέων εξακολούθησαν να λειτουργούν και κατά τον 20ο αιώνα²⁴¹ και μάλιστα το 1918 κατοχυρώθηκαν νομικά ως επαγγελματικά ιδρύματα.²⁴²

Η επιθυμία για ανώτατες σπουδές και ο κορεσμός του διδασκαλικού επαγγέλματος ώθησε ορισμένες γυναίκες,²⁴³ κυρίως από υψηλά κοινωνικο-οικονομικά στρώματα, να φοιτήσουν σε πανεπιστήμια του εξωτερικού ή στα τέλη του 19ου αιώνα να εγγραφούν στο πανεπιστήμιο Αθηνών.²⁴⁴ Η πρώτη γυναίκα που έγινε δεκτή ήταν η Ιωάννα Στεφανόπολι το 1890.²⁴⁵ Σε αυτήν την προσπάθεια, είχαν να αντιμετωπίσουν την ανδρική επιφυλακτικότητα για τις γυναικείες ικανότητες και το φόβο ηθικής παρέκκλισης, που εκφράζονταν στον δημόσιο λόγο, αλλά και εντός του πανεπιστημίου, από τους καθηγητές και τους άνδρες φοιτητές. Οι περισσότερες φοιτήτριες επέλεξαν σχολές, όπως η ιατρική και η φιλοσοφική, που προσidiaζαν στη γυναικεία “φύση”, σχετίζονταν με την εκπαίδευση που είχαν λάβει και τους παρείχαν τη δυνατότητα να προσφέρουν στο κοινωνικό και εθνικό σύνολο. Σταδιακά και έως την έναρξη του Μεσοπολέμου καταγράφηκε αύξηση στις φοιτήτριες, οι οποίες απάρτιζαν περίπου το 5% του συνολικού φοιτητικού πληθυσμού και παρατηρήθηκε το φαινόμενο απόφοιτες παρθεναγωγείων²⁴⁶ να παρακολουθούν ιδιωτικά μαθήματα και να προσέρχονται σε εξετάσεις, για να λάβουν απολυτήριο γυμνασίου.²⁴⁷ Βαθμιαία οι εντάσεις εξομαλύνθηκαν ως ένα βαθμό, ενώ οι γυναίκες ξεκίνησαν να δραστηριοποιούνται σε πανεπιστημιακά σωματεία και να μετεκπαιδεύονται.²⁴⁸ Κατά τη διάρκεια της μεσοπολεμικής περιόδου, μάλιστα, ο αριθμός των φοιτητριών αυξήθηκε σημαντικά. Συγκεκριμένα, στα πανεπιστήμια Αθηνών και Θεσσαλονίκης οι γυναίκες αποτελούσαν περίπου το 10% του φοιτητικού πληθυσμού.²⁴⁹

²⁴⁰ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 63-65, 284-286- Ζιώγου-Καραστεργίου, (1999), ό.π., σ. 79-81, 108- Μπακαλάκη, Αλ.- Ελεγκίτου, Ελ. (1987), ό.π., σ. 66-72, 74-76, 78-80, 193-194, 254)

²⁴¹ Μπακαλάκη, Αλ.- Ελεγκίτου, Ελ. (1987), ό.π., σ. 199-200

²⁴² Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 138- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2007), ό.π., σ. 313

²⁴³ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 176-178- Ζιώγου-Καραστεργίου, (1999), ό.π., σ. 333, 335- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2007), ό.π., σ. 307

²⁴⁴ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 73, 79, 177, 186- Ζιώγου-Καραστεργίου, (1999), ό.π., σ. 334-335, 337-338, 410- Κίτσου, Αγ. (1993), ό.π., σ. 30-31

²⁴⁵ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 76, 121, 178, 187- Ζιώγου-Καραστεργίου, (1999), ό.π., σ. 83, 194, 354, 367

²⁴⁶ Οι απόφοιτες των παρθεναγωγείων δεν θεμελιώναν δικαίωμα εγγραφής στο πανεπιστήμιο (Ζιώγου-Καραστεργίου, 1999: 79)

²⁴⁷ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 178-181, 187-189, 191, 193-199- Ζιώγου-Καραστεργίου, (1999), ό.π., σ. 336-337, 340, 345-355, 363-364, 367-371, 384, 409-412

²⁴⁸ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 195, 197-198, 204- Ζιώγου-Καραστεργίου, (1999), ό.π., σ. 353, 355-356, 369-370

²⁴⁹ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 199, 201

Την εξεταζόμενη περίοδο το επάγγελμα της εκπαιδευτικού εξακολουθούσε να προσελκύει αρκετές γυναίκες, παρά την αδυναμία επαγγελματικής αποκατάστασης των πτυχιούχων.²⁵⁰ Έως το 1923 τα διδασκαλεία ήταν αμιγή και η συμφοίτηση αρρένων και θηλέων απαγορευόταν.²⁵¹ Το 1923, όμως, εφαρμόστηκε για πρώτη φορά η συνεκπαίδευση στο Μαρασλείο²⁵² και το 1931 επεκτάθηκε σε όλα τα δημόσια διδασκαλεία.²⁵³ Το γεγονός αυτό προσέφερε τη δυνατότητα να διερευνηθεί η επίδραση της συνεκπαίδευσης σε μεγαλύτερες ηλικιακές ομάδες και να αποσαφηνιστεί το αν συμβάλλει στην αποχαλίνωση των ηθών. Τα πορίσματα σχετικής έρευνας κατέδειξαν πως η συμφοίτηση δεν είναι βλαβερή για τα δύο φύλα, αντιθέτως βοηθά στην τιθάσευση των γενετήσιων ορμών.²⁵⁴ Παρά ταύτα, στα πλαίσια των συνηθισμένων επιφυλάξεων που διατυπώνονταν εναντίον της συνεκπαίδευσης, το 1925 η υποδαύλιση της ανηθικότητας χρησιμοποιήθηκε ως κατηγορία εναντίον διδάσκουσας του Μαρασλείου Διδασκαλείου.²⁵⁵ Μία επίκριση που το 1928 στράφηκε και εναντίον του διευθυντή του διδασκαλείου θηλέων Θεσσαλονίκης Κουντουρά.²⁵⁶ Αναλυτικότερα, η επιτροπή του διδασκαλείου εγκάλεσε τον παιδαγωγό για θρησκευτική ασέβεια, παροχή υπερβολικής ελευθερίας στις μαθήτριες, αλλοίωση του ήθους τους, απαξίωση της παράδοσης και περιφρόνηση θρησκευτικών και εθνικών προσωπικοτήτων.²⁵⁷

Λίγα χρόνια αργότερα, με τη μεταρρύθμιση του 1929 καθιερώθηκε η λειτουργία τετρατάξιων διδασκαλείων για τις νηπιαγωγούς και πεντατάξιων διδασκαλείων αμιγών ή μικτών για τους/τις δασκάλους/ες. Τα αμιγή διδασκαλεία διέθεταν κοινό και για τα δύο φύλα πρόγραμμα. Εξαιρεση αποτελούσε το μάθημα οικιακής οικονομίας, το οποίο διδασκόταν αποκλειστικά σε γυναίκες. Ακόμη, διατηρήθηκαν όσα ιδιωτικά ιδρύματα ικανοποιούσαν συγκεκριμένους όρους λειτουργίας.²⁵⁸ Τέλος, ιδρύθηκε οικοκυρικό τριτάξιο διδασκαλείο, όπου δεκτές γίνονταν άνευ εισαγωγικών εξετάσεων απόφοιτες αστικών σχολείων²⁵⁹ ή γυναίκες που συμπλήρωσαν το ήμισυ της φοίτησής τους σε γυμνάσια ή ημιγυμνάσια,²⁶⁰ με σκοπό να

²⁵⁰ Λαμπράκη-Παγανού, Αλ. (1995), ό.π., σ. 94-95

²⁵¹ Κίτσου, Αγ. (1993), ό.π., σ. 63

²⁵² Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 129, 138, 145- Ζιώγου-Καραστεργίου, (1999), ό.π., σ. 198- Κίτσου, Αγ. (1993), ό.π., σ. 63

²⁵³ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 137, 140, 145

²⁵⁴ Κίτσου, Αγ. (1993), ό.π., σ. 77-78

²⁵⁵ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 129, 145- Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σ. 145, 147- Ζιώγου-Καραστεργίου, (1999), ό.π., σ. 198

²⁵⁶ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 130- Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σ. 155-157, Δημαράς, Αλ. (2013), ό.π., σ. 180-181

²⁵⁷ Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σ. 155-157

²⁵⁸ Λαμπράκη-Παγανού, Αλ. (1995), ό.π., σ. 96

²⁵⁹ Μπακαλάκη, Αλ.- Ελεγκίτου, Ελ. (1987), ό.π., σ. 188-189- Λαμπράκη-Παγανού, Αλ. (1995), ό.π., σ. 96

²⁶⁰ Μπακαλάκη, Αλ.- Ελεγκίτου, Ελ. (1987), ό.π., σ. 189

αναλάβουν το μάθημα οικοκυρικής στα δευτεροβάθμια ιδρύματα.²⁶¹ Το 1934 μετονομάστηκε σε Ανωτέρα Οικοκυρική Σχολή, χωρίς να τροποποιηθεί αισθητά το πρόγραμμά του.²⁶² Ένα χρόνο νωρίτερα, το 1933, τα διδασκαλεία υποκαταστάθηκαν από τις παιδαγωγικές ακαδημίες.²⁶³ Αυτές λειτουργούσαν ως αμιγή ιδρύματα, με κοινό πρόγραμμα σπουδών, και ως μικτά, μέχρι το 1937, όπου η συνεκπαίδευση ανδρών και γυναικών απαγορεύθηκε. Προαπαιτούμενα για την εγγραφή αποτελούσαν το απολυτήριο λυκείου ή γυμνασίου και η επιτυχία σε εισαγωγικές εξετάσεις.²⁶⁴

Τέλος, κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου με τη σταδιακή επικράτηση του καπιταλισμού και την ανάπτυξη δευτερογενών και τριτογενών κλάδων παραγωγής,²⁶⁵ διευρύνθηκε η επαγγελματική δραστηριοποίηση των γυναικών, επομένως το αίτημα για επαγγελματική μόρφωση έγινε επιτακτικότερο.²⁶⁶ Στην κατεύθυνση αυτή συνέβαλε και η πεποίθηση πως η παροχή εκπαίδευσης εξασφάλιζε την κοινωνική άνοδο και την οικονομική αυθυπαρξία.²⁶⁷ Η κυβέρνηση μερίμνησε σχετικά με την προπαρασκευή των γυναικών για την αγορά εργασίας στα νομοσχέδια του 1929.²⁶⁸ Τα τελευταία προέβλεπαν την ίδρυση μικτών κατώτερων επαγγελματικών σχολείων²⁶⁹ υπαγόμενων στη στοιχειώδη εκπαίδευση,²⁷⁰ τα οποία τελικά δεν λειτούργησαν. Αποκλειστικά για τον γυναικείο πληθυσμό θα λειτουργούσαν τα οικοκυρικά σχολεία, διάρκειας δύο ετών. Σε αυτά οι γυναίκες θα αποκτούσαν γνώσεις βιομηχανίας και γεωργίας, όσες σχετίζονταν με τη γυναικεία “φύση”, και κυρίως θα ασκούσαν σε οικιακές τέχνες, που μπορούσαν να αποβούν χρήσιμες για τον βιοπορισμό τους.²⁷¹ Η ίδρυσή τους θα λειτουργούσε ως αντίβαρο στην απόκτηση ανώτερης μόρφωσης και πολιτικών δικαιωμάτων από τις γυναίκες, καθώς και στην υλοποίηση υψηλών επαγγελματικών στόχων.²⁷² Μάλιστα, θα συντελούσαν στην αναπαραγωγή του κοινωνικά προσδιορισμένου ρόλου της γυναίκας, της ενασχόλησης δηλαδή με τη διοίκηση και τη φροντίδα του σπιτιού.²⁷³

²⁶¹ Μπακαλάκη, Αλ.- Ελεγκίτου, Ελ. (1987), ό.π., σ. 188- Λαμπράκη-Παγανού, Αλ. (1995), ό.π., σ. 96

²⁶² Μπακαλάκη, Αλ.- Ελεγκίτου, Ελ. (1987), ό.π., σ. 190

²⁶³ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 229- Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σ. 179

²⁶⁴ Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σ. 179-181, 189

²⁶⁵ Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2007), ό.π., σ. 320- Κίτσου, Αγ. (1993), ό.π., σ. 44, 49-50

²⁶⁶ Κίτσου, Αγ. (1993), ό.π., σ. 44, 49-50- Μπακαλάκη, Αλ.- Ελεγκίτου, Ελ. (1987), ό.π., σ. 181

²⁶⁷ Κίτσου, Αγ. (1993), ό.π., σ. 43-44, 50, 76

²⁶⁸ Μπακαλάκη, Αλ.- Ελεγκίτου, Ελ. (1987), ό.π., σ. 181

²⁶⁹ Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σ. 171- Μπακαλάκη, Αλ.- Ελεγκίτου, Ελ. (1987), ό.π., σ. 185-186

²⁷⁰ Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σ. 171

²⁷¹ Μπακαλάκη, Αλ.- Ελεγκίτου, Ελ. (1987), ό.π., σ. 185-186, 189

²⁷² Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 136- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2007), ό.π., σ. 321

²⁷³ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 133-135- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2007), ό.π., σ. 319- Μπακαλάκη, Αλ.- Ελεγκίτου, Ελ. (1987), ό.π., σ. 181

3.3. Η Ανωτέρα Γυναικεία Σχολή και οι θέσεις του Γληνού για τη γυναικεία αγωγή

Ειδική αναφορά θα πραγματοποιηθεί σε ένα βραχύβιο ανώτερο γυναικείο ίδρυμα, την Ανωτέρα Γυναικεία Σχολή, διότι με το καινοτόμο πρόγραμμα σπουδών και το νεωτεριστικό τρόπο λειτουργίας του διέφερε από τις αντίστοιχες ιδιωτικές σχολές, οι οποίες προσανατολιζόνταν στην καλλιέργεια πρακτικών δεξιοτήτων, συμβατών με τη γυναικεία φύση. Η Ανωτέρα Γυναικεία Σχολή, ιδρυθείσα το 1921, αποτελούσε διετή σχολή, επιφορτισμένη με το έργο της παροχής φιλοσοφικών, ιστορικών, καλλιτεχνικών και κοινωνιολογικών γνώσεων στις γυναίκες, ώστε μέσω της ένταξής τους στο πολιτικό και κοινωνικό γίγνεσθαι να συμβάλουν στην πρόοδο της κοινωνίας.²⁷⁴ Στην ίδρυσή της πρωτοστάτησε ο “Σύνδεσμος Ελληνίδων υπέρ των δικαιωμάτων της γυναικός” από κοινού με τον Γληνό,²⁷⁵ ο οποίος ανέλαβε χρέη διευθυντή.²⁷⁶ Το όλο παιδαγωγικό εγχείρημα τέθηκε υπό την εποπτεία του Εκπαιδευτικού Ομίλου, στον οποίο δόθηκε για πρώτη φορά η δυνατότητα εφαρμογής των προταγμάτων του εκπαιδευτικού δημοτικισμού σε ανώτερο επίπεδο.²⁷⁷ Καθηγητές διετέλεσαν αρκετοί λόγιοι της εποχής,²⁷⁸ ενώ ανάμεσα στους διδάσκοντες υπήρχε μόνο μία γυναίκα, η Μυρσίνη Κλεάνθους, εκπαιδευτικός.²⁷⁹

Τα μαθήματα της σχολής ήταν επηρεασμένα από το πρόγραμμα του ελεύθερου πανεπιστημίου, που οι Γληνός και Δελμούζος είχαν προτείνει στον Βενιζέλο.²⁸⁰ Διεξάγονταν στη δημοτική γλώσσα, σε μια περίοδο όπου δεν διδασκόταν στη στοιχειώδη εκπαίδευση,²⁸¹ και αφορούσαν, μεταξύ άλλων, τη φιλοσοφία, την ψυχολογία, την τέχνη,²⁸² την κοινωνιολογία, την πολιτική και την οικονομία. Σημειώνεται πως ορισμένα από τα προαναφερθέντα γνωστικά αντικείμενα δεν είχαν διδαχθεί ξανά στη χώρα. Πέρα από τα μαθήματα, λειτουργούσαν προαιρετικά φροντιστήρια, για τη μύηση των μαθητριών στην έρευνα των ανθρωπιστικών

²⁷⁴ Γάτος, Γ. (2003), ό.π., σ. 66- Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 128, 287- Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σ. 134- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2007), ό.π., σ. 314- Μπακαλάκη, Αλ.- Ελεγκίτου, Ελ. (1987), ό.π., σ. 203- Μπέλλα, Μ. (2013), “Η Ανωτέρα Γυναικεία Σχολή του Δημητρίου Γληνού (1921-1923)”

²⁷⁵ Γάτος, Γ. (2003), ό.π., σ. 66- Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 128, 287- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2007), ό.π., σ. 314- Μπέλλα, Μ. (2013:), ό.π.

²⁷⁶ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 128- Μπέλλα, Μ. (2013:), ό.π.

²⁷⁷ Μπέλλα, Μ. (2013:), ό.π.

²⁷⁸ Γάτος, Γ. (2003), ό.π., σ. 66- Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 129- Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σ. 135- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2007), ό.π., σ. 314- Μπακαλάκη, Αλ.- Ελεγκίτου, Ελ. (1987), ό.π., σ. 203- Μπέλλα, Μ. (2013:), ό.π.

²⁷⁹ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 129- Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σ. 135- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2007): 314- Μπέλλα, Μ. (2013:), ό.π.

²⁸⁰ Γάτος, Γ. (2003), ό.π., σ. 66- Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 128- Μπέλλα, Μ. (2013:), ό.π.

²⁸¹ Μπέλλα, Μ. (2013:), ό.π.

²⁸² Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 128-129, 287- Δημαράς, Αλ. (1973): 134-135- Μπακαλάκη, Αλ.- Ελεγκίτου, Ελ. (1987), ό.π., σ. 203- Μπέλλα, Μ. (2013:), ό.π.

επιστημών και την πρακτική ενασχόληση με όσα διδάχθηκαν θεωρητικά.²⁸³ Παράλληλα, διενεργούνταν διαλέξεις, κατά τη διάρκεια των οποίων ειδικοί πραγματεύονταν ζητήματα νομικού, φυσικού, βιολογικού, ιατρικού και λογοτεχνικού ενδιαφέροντος.²⁸⁴ Η απουσία βαθμολόγησης και αποτίμησης της επίδοσης των φοιτητριών με γραπτές εξετάσεις αποτελούσε έναν ακόμη νεοτερισμό. Μόνο για την απόκτηση του διπλώματος "ανωτέρας γυναικείας μορφώσεως", έπειτα από την παρακολούθηση του διετούς προγράμματος σπουδών, απαιτούνταν η επιτυχία σε εξετάσεις.²⁸⁵

Στο πρώτο έτος λειτουργίας του ιδρύματος εγγράφηκαν 170 μαθήτριες και στον δεύτερο 146,²⁸⁶ αριθμοί αρκετά μεγάλοι για τα δεδομένα της εποχής. Ένα μεγάλο ποσοστό των γυναικών που είχαν εγγραφεί στη σχολή δραστηριοποιούνταν στον εκπαιδευτικό όμιλο, στο φεμινιστικό κίνημα και σε συνδικαλιστικά σωματεία. Ακόμη, οι περισσότερες προέρχονταν από εύπορες οικογένειες και διέθεταν ανώτερο μορφωτικό επίπεδο, καθώς για την εισαγωγή στο ίδρυμα καθίστατο αναγκαία η καταβολή υψηλών διδάκτρων και η προσκόμιση διπλώματος από το αρσακείο παρθεναγωγείο ή από γυμνάσιο. Βέβαια, δινόταν η δυνατότητα σε όποια γυναίκα και σε όποιον άνδρα το επιθυμούσε να παρακολουθήσει τα μαθήματα της σχολής ως ακροάτρια/ακροατής.²⁸⁷ Η σχολή έπαυσε να λειτουργεί το 1923, λίγο πριν την έναρξη εργασιών της παιδαγωγικής ακαδημίας.²⁸⁸

Ο σκοπός της και οι θέσεις του Γληνού για τη γυναίκα και τη δέουσα εκπαίδευσή της αντανακλώνται στην εισήγηση του παιδαγωγού, που πραγματοποιήθηκε κατά τον εγκαινιασμό της λειτουργίας της στις 11 Οκτωβρίου του 1921. Στον λόγο του ερμήνευσε κοινωνιολογικά την κυριάρχηση του γυναικείου προτύπου της οικοδέσποινας και της γυναίκας-κούκλας, που υιοθετήθηκε από την αστική τάξη,²⁸⁹ και την οποία απέδωσε στην επικρατούσα στον ελληνικό χώρο τάση της απόρριψης των ευρωπαϊκών εξελίξεων ή της άκριτης αντιγραφής τους.²⁹⁰ Στα παραπάνω αντιπαρέθεσε το πρότυπο της εργαζόμενης γυναίκας,²⁹¹ η οποία διαθέτει οικονομική ανεξαρτησία και αγωνίζεται για τη βελτίωση της κοινωνικής της θέσης και την επίτευξη της πνευματικής της τελείωσης.²⁹² Για τη διάδοσή του τόνισε πως ήταν απαραίτητη

²⁸³ Μπέλλα, Μ. (2013:), ό.π.

²⁸⁴ Δημαράς, Αλ. (1973), ό.π., σ. 134-135

²⁸⁵ Μπέλλα, Μ. (2013:), ό.π.

²⁸⁶ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 128-129- Μπέλλα, Μ. (2013:), ό.π.

²⁸⁷ Μπέλλα, Μ. (2013:), ό.π.

²⁸⁸ Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σ. 129- Μπέλλα, Μ. (2013:), ό.π.

²⁸⁹ Γληνός, 1921: 97, 101-104, 110-111- Μπακαλάκη, Αλ.- Ελεγκμίτου, Ελ. (1987), ό.π., σ. 203-205

²⁹⁰ Γληνός, Δ. (1921), ό.π, σ. 108-110

²⁹¹ Γληνός, Δ. (1921), ό.π, σ. 111-112- Μπακαλάκη, Αλ.- Ελεγκμίτου, Ελ. (1987), ό.π., σ. 203- Μπέλλα, Μ. (2013:), ό.π.

²⁹² Γληνός, Δ. (1921), ό.π, σ. 101, 105-106, 112- Μπέλλα, Μ. (2013:), ό.π.

η εξίσωση της γυναικείας εκπαίδευσης με την ανδρική, μέσω της ίδρυσης όμοιων αμιγών σχολείων ή μέσω της συνεκπαίδευσης. Ο παιδαγωγός ισχυριζόταν πως είχαν ωριμάσει οι συνθήκες, ύστερα από τον ριζοσπαστικό τρόπο με τον οποίο επιβλήθηκε η συνεκπαίδευση, την εισαγωγή των πρώτων γυναικών στο πανεπιστήμιο και την ανάπτυξη του φεμινιστικού κινήματος,²⁹³ για να αναβαθμιστεί η μόρφωση της γυναίκας και κατ' επέκτασιν η θέση της στην κοινωνία. Προς τον σκοπό αυτό κατέτεινε και η σχολή, η οποία θα έφερνε τις σπουδάστριες σε επαφή με επιστημονικά και πνευματικά επιτεύγματα, τον νεοελληνικό πολιτισμό και θα διέπλαθε προσωπικότητες, που θα εργάζονταν και θα απέβλεπαν προς την κοινωνική πρόοδο.²⁹⁴ Σημειώνεται πως ο λόγος του παιδαγωγού ήταν προοδευτικός, καθώς υποστήριζε πως η γυναίκα δεν είναι εκ φύσεως κατώτερη, αλλά μπορεί να αναλάβει οποιαδήποτε εργασία και να φοιτήσει στο πανεπιστήμιο.²⁹⁵ Βέβαια, δεν αμφισβητούσε τον μητρικό και οικιακό ρόλο που της αποδιδόταν, αντίθετα τόνιζε πως η παροχή κατάλληλης εκπαίδευσης και η επαγγελματική δραστηριοποίηση της γυναίκας μπορούν να αποβούν ωφέλιμες στον διττό αυτό ρόλο.²⁹⁶

²⁹³ Γληνός, Δ. (1921), ό.π, σ. 99-100, 104-105, 107-108, 112-115

²⁹⁴ Γληνός, Δ. (1921), ό.π, σ.97-98, 108, 115- Μπέλλα, Μ. (2013:), ό.π.

²⁹⁵ Γληνός, Δ. (1921), ό.π, σ. 106

²⁹⁶ Γληνός, Δ. (1921), ό.π, σ. 105-108, 111-112- Μπακαλάκη, Αλ.- Ελεγκίτου, Ελ. (1987), ό.π., σ. 203-205.

4. Η ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ

4.1. Οι πεποιθήσεις για τη φύση και τον προορισμό της γυναίκας

Στην ελληνική κοινωνία του 19ου αιώνα ήταν ευρύτατα αποδεκτό πως άνδρες και γυναίκες διέθεταν διαφορετικά εγγενή χαρακτηριστικά,²⁹⁷ με τη γυναικεία φύση να θεωρείται αδύναμη,²⁹⁸ ανήθικη²⁹⁹ και υποδεέστερη σε διανοητικό επίπεδο από την ανδρική,³⁰⁰ συγκεντρώνοντας ταυτόχρονα αρετές, όπως ευαισθησία και ανιδιοτέλεια.³⁰¹ Η εν λόγω πεποίθηση οδηγούσε στη διάκριση δύο ξεχωριστών πεδίων δράσης για τα φύλα, του δημοσίου για τους άνδρες και του οικιακού για τις γυναίκες.³⁰² Βέβαια ακόμη και μέσα στον οίκο η θέση των γυναικών ήταν υποβαθμισμένη. Οι σχέσεις που αναπτύσσονταν εντός της οικογένειας ήταν ιεραρχικές με τα άρρενα μέλη της να ασκούν την εξουσία, να διαχειρίζονται τα περιουσιακά στοιχεία και να λαμβάνουν το σύνολο των αποφάσεων, ακόμη και όσων αφορούσαν τις ίδιες.³⁰³ Από την άλλη μεριά, οι γυναίκες υιοθετούσαν έναν παθητικότερο ρόλο, αποδεχόμενες τις αποφάσεις των ανδρών. Δεν διέθεταν ατομική και κοινωνική υπόσταση εκτός της οικογένειας και αποκτούσαν λειτουργικότητα μέσω της διαχείρισης του οίκου,³⁰⁴ της γέννησης ανδρών και της ανατροφής τους.³⁰⁵ Συνεπώς σκοπός της ζωής τους ήταν ο

²⁹⁷ Αβδελά, Έφ. (2006), “Ανάμεσα στο καθήκον και στο δικαίωμα. Το φύλο και η ιδιότητα του πολίτη στην Ελλάδα, 1864-1952”. Στο: Δραγώνα, Θ.- Birtek, F. [επιμ.], *Ελλάδα και Τουρκία: Πολίτης και Έθνος-Κράτος*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σσ. 227-228, 236- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), *Ηγεμονία και φεμινισμός*. Αθήνα: Τυπωθήτω, σσ. 164, 171, 173, 189-190, 194- Ρεπούση, Μ. (2003), “Το φύλο των γυναικών: έμφυλες ομάδες και γυναικείες διεκδικήσεις”. Στο: Παναγιωτόπουλος, Β. [επιμ.], *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000*. τόμ. 5, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 187-189

²⁹⁸ Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 239- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 174, 189

²⁹⁹ Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 165- Ρεπούση, Μ. (2003), ό.π., σσ. 188

³⁰⁰ Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 139, 189-190

³⁰¹ Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 158, 160, 163-164, 167, 174- Ρεπούση, Μ. (2003), ό.π., σσ. 187-189

³⁰² Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 227, 231- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 144, 148-149, 153, 156-158, 160, 163, 171, 174, 189-190, 196, 221- Ρεπούση, Μ. (2003), ό.π., σσ. 187-188, 190

³⁰³ Αβδελά, Έφ. (2002), “Οι γυναίκες κοινωνικό ζήτημα”. Στο: Χατζηιωσήφ, Χρ. [επιμ.], *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*. τόμ. Β', μέρ. 1ο, Αθήνα: Βιβλιόραμα, σσ. 340- Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 230-232- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 149-158, 160, 163-164, 168, 172, 190, 221-222

³⁰⁴ Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 144, 150-153, 155-156, 158, 163-164, 172

³⁰⁵ Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 227- Παλαιού, Ν. (2011), “Μητρότητα και εθνική ανάπτυξη: καθοριστικοί παράγοντες στη διαμόρφωση της γυναικείας ταυτότητας κατά την περίοδο 1900-1940”. Στο: Δημάδης, Κωνσταντίνος Α., [επιμ.], *Ταυτότητες στον ελληνικό κόσμο (από το 1204 έως σήμερα). Πρακτικά Δ' ευρωπαϊκού συνεδρίου νεοελληνικών σπουδών (Γρανάδα, 9-12 Σεπτεμβρίου 2010)*. τόμ. Δ', Αθήνα: Ευρωπαϊκή εταιρεία νεοελληνικών σπουδών, σσ. 87, 89-95, 97- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 151-153, 156, 158-160, 163, 190

γάμος³⁰⁶ και η μητρότητα, η οποία τις ανύψωνε ηθικά και κοινωνικά.³⁰⁷ Κάθε παρέκκλιση από τον κοινωνικό τους ρόλο, που προβαλλόταν ως απαραίτητος για τη διαφύλαξη της εθνικής ταυτότητας και την πρόοδο του εθνικού συνόλου,³⁰⁸ γινόταν αντιληπτή ως δυνητικά απειλητική για τη διασάλευση της λειτουργίας της κοινωνίας.³⁰⁹ Αν και το παραδοσιακό γυναικείο πρότυπο ήταν κοινό για όλες τις γυναίκες,³¹⁰ η πραγματικότητα που βίωναν διέφερε ανάλογα με την κοινωνικο-οικονομική τάξη και το περιβάλλον, αστικό ή αγροτικό, από το οποίο προέρχονταν.³¹¹ Συγκεκριμένα, διαφοροποιούνταν οι τρόποι με τους οποίους οι άνδρες τις ηγεμόνευαν και συνεπώς οι σχέσεις που αναπτύσσονταν εντός της οικογένειας.³¹²

Παρά τις νέες απόψεις που υιοθέτησαν οι αστοί,³¹³ την πρόοδο που συντελέστηκε στον κοινωνικό και οικονομικό τομέα και την είσοδο των γυναικών στη δημόσια ζωή,³¹⁴ κατά τον επόμενο αιώνα μια σημαντική μερίδα του κόσμου συνέχισε να ασπάζεται τη στερεοτυπική άποψη πως η φυσική θέση της γυναίκας ήταν στο σπίτι.³¹⁵ Εξακολούθησε να θεωρεί τον γάμο και τη μητρότητα ως το ύψιστο γυναικείο ιδανικό, να αναγνωρίζει τη γυναικεία φύση ως εύθραυστη³¹⁶ και να πρεσβεύει τον περιορισμό της δράσης της στον δημόσιο βίο σε συγκεκριμένους ρόλους, σύμφωνους με την ιδιαίτερη φύση της.³¹⁷ Το κράτος, μάλιστα, νομιμοποιούσε τις προαναφερθείσες πεποιθήσεις, αποκλείοντας τις γυναίκες από τα

³⁰⁶ Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 231-232, 237- Παλαιού, Ν. (2011), ό.π., σσ. 92, 94- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 152-153, 155, 191

³⁰⁷ Παλαιού, Ν. (2011), ό.π., σσ. 87, 89-95, 97- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 152-153, 158-160, 163, 190

³⁰⁸ Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 233- Παλαιού, Ν. (2011), ό.π., σσ. 87, 89-91- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 137-138, 147, 159, 160, 163, 167, 169-171- Ρεπούση, Μ. (2003), ό.π., σσ. 189-190

³⁰⁹ Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 345- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 137-138, 141, 167, 170-171, 221- Ρεπούση, Μ. (2003), ό.π., σσ. 188- Ψαρρά, Αγγ. (1999), “Μητέρα ή πολίτις; Ελληνικές εκδοχές της γυναικείας χειραφέτησης (1870-1920)”. Στο: Κέντρο Γυναικείων Μελετών και Ερευνών ΔΙΟΤΙΜΑ, [επιμ.], *Το φύλο των δικαιωμάτων, εξουσία, γυναίκες κι ιδιότητα του πολίτη. Πρακτικά συνεδρίου (Αθήνα, 9-10 Φεβρουαρίου 1996)*. Αθήνα: Νεφέλη, σσ. 96-97

³¹⁰ Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 143, 158-159, 162-163, 167

³¹¹ Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 252- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 156-163- Ρεπούση, Μ. (2003), ό.π., σσ. 188

³¹² Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 252- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 157-158, 160-163

³¹³ Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 242- Αθανασιάδης, Χ. (2007), ό.π., σσ. 16, 19- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 225, 227, 229, 233, 251

³¹⁴ Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 341-342- Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 242- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 225, 227, 229, 232

³¹⁵ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), *Ο φεμινισμός στην Ελλάδα του μεσοπολέμου. Μια ανθολογία*. Αθήνα: Γνώση, σσ. 23-24- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 343, 356- Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 249- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 229-230, 233- Παλαιού, Ν. (2011), ό.π., σσ. 90- Ρεπούση, Μ. (2003), ό.π., σσ. 188

³¹⁶ Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 343, 345, 356-357

³¹⁷ Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 339, 356- Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 241, 249

δικαιώματα που απολάμβαναν οι άνδρες,³¹⁸ θεσμοθετώντας εργασιακές διακρίσεις σε βάρος τους³¹⁹ και αδιαφορώντας για την επεξεργασία ενός κοινού νομοθετικού πλαισίου για αμφότερα τα φύλα.³²⁰ Μέσω της ειδικής νομοθεσίας που προώθησε περιχαράκωσε τη γυναικεία δραστηριότητα σε συγκεκριμένα πεδία δράσης και παγίωσε την υποτελή της θέση σε αυτά.³²¹ Παράλληλα, οι τρέχουσες ιατρικές, φιλοσοφικές³²² και θεολογικές θεωρίες ενίσχυαν την επικράτηση ανάλογων απόψεων και παγίωναν την υπάρχουσα έμφυλη ιεραρχία.³²³

Σε σύγκριση με την προηγούμενη περίοδο αυξήθηκαν οι άνδρες και οι γυναίκες που εξέφρασαν προοδευτικές απόψεις για την αποσύνδεση της γυναικείας ολοκλήρωσης από τον θεσμό του γάμου.³²⁴ Μέλη του πολιτικού κόσμου και της διανοήσης θεώρησαν αναπόδραστη την αλλαγή της κοινωνικής θέσης της γυναίκας και είδαν ως σημάδι προόδου την είσοδό της στη μισθωτή εργασία. Επιπλέον, αντίθετα με ό,τι ίσχυε κατά το μεγαλύτερο μέρος του 19ου αιώνα, ορισμένες γυναίκες διεκδίκησαν τη δυναμική ένταξή τους στη δημόσια ζωή, προσπάθησαν να συνδυάσουν την εργασία με τον γάμο και να επαναδιαπραγματευτούν τη σημασία της θηλυκότητας.³²⁵ Στο πλαίσιο αυτό φεμινιστικές συλλογικότητες προέβαλαν για πρώτη φορά αιτήματα γυναικών που έρχονταν σε αντίθεση με το γυναικείο πρότυπο που ασπαζόταν η κοινωνία.³²⁶

Βέβαια ακόμη και στον προοδευτικό λόγο επιβίωσαν στερεότυπα σχετικά με το γυναικείο φύλο. Οι πρώτες υπέρμαχοι της χειραφέτησης οικειοποιήθηκαν και αναπαρήγαγαν τις παραδοσιακές απόψεις για τον γυναικείο ρόλο,³²⁷ απεκδύοντάς τες από τις αρνητικές συνδηλώσεις και προσδίδοντας θετική χροιά στη “γυναικεία φύση” και στα “γυναικεία

³¹⁸ Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 340, 345- Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 227, 229, 231-232, 241, 252- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 136, 139, 168, 172-173, 221, 223

³¹⁹ Αβδελά, Έφ. (1987), “Μισθωτές σχέσεις και φυλετικός καταμερισμός της εργασίας: Οι γυναίκες δημόσιοι υπάλληλοι στην Ελλάδα, στο πρώτο μισό του 20ου Αιώνα”. Μνήμων, 11, σσ. 236, 239, 241-242, 245-246- Αβδελά, Έφ. (1999), ό.π., σσ. 23-24- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 345- Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 246, 251- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 230-231

³²⁰ Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 230-231, 241, 252- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 168, 234-235

³²¹ Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 338, 345- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 143-144

³²² Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 227

³²³ Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 164-168, 221, 223, 235

³²⁴ Παλαιού, Ν. (2011), ό.π., σσ. 94, 99

³²⁵ Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 343, 345, 349, 355, 357

³²⁶ Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 246-247

³²⁷ Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 228, 232-238, 241- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 205-208, 225- Ρεπούση, Μ. (2003), ό.π., σσ. 190, 194-195- Σαμίου, Δ. (1992), “Το φεμινιστικό κίνημα στην Ελλάδα (1860-1960)”. Στο: Λεοντίδου, Ευτ.- Ammer, S. R. [επιμ.], *Η Ελλάδα των γυναικών. Διαδρομές στο χώρο και στο χρόνο*. Αθήνα: Εναλλακτικές εκδόσεις, σσ. 58

καθήκοντα”.³²⁸ Συγκεκριμένα, αιτήθηκαν την απόκτηση δικαιωμάτων και κατ’ επέκταση την πολιτογράφησή τους επικαλούμενες την ανάγκη ορθής επιτέλεσης του μητρικού ρόλου,³²⁹ τον οποίο ανήγαγαν σε ύψιστο χρέος του γυναικείου φύλου προς το εθνικό σύνολο.³³⁰ Τις παραπάνω θέσεις δεν εγκατέλειψαν τελείως οι ομάδες που ανέπτυξαν φεμινιστική δράση κατά τον Μεσοπόλεμο. Αν και επισήμαναν πως η κατάκτηση της ισότητας είναι αναφαίρετο ανθρώπινο δικαίωμα, συμφώνησαν, παρά τις διαφορές τους, με την ύπαρξη βιολογικών διαφορών στα δύο φύλα³³¹ και απέδωσαν στη γυναικεία φύση ειρηνικές ιδιότητες.³³² Ακόμη, υποστήριξαν την προστασία της μητρότητας, τονίζοντας ότι αποτελεί αναγνώριση της γυναικείας προσφοράς στο κοινωνικό σύνολο, ενώ εξέφρασαν την αντίθεσή τους σε όσες φεμινίστριες υποστήριξαν κατά τη δεύτερη δεκαετία του 20ου αιώνα ότι η μητρότητα αποσπά τη γυναίκα από την ολόπλευρη ανάπτυξή της.³³³

4.2. Η συμμετοχή στη μισθωτή εργασία

Κύριο επιχείρημα ενάντια στην είσοδο της γυναίκας στην αγορά εργασίας αποτελούσε η παραμέληση των φυσικών της καθηκόντων, του νοικοκυριού και της ανατροφής των παιδιών.³³⁴ Βέβαια, οι γυναίκες από παλιά συμμετείχαν αμισθί στις ανδρικές δουλειές και στις οικογενειακές επιχειρήσεις χωρίς η εργασία τους να αναγνωρίζεται.³³⁵ Τα πρώτα επαγγέλματα,

³²⁸ Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 338- Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 236, 240, 248-249- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 207-210

³²⁹ Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 338-340- Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 228, 232-233, 235-237, 240-241, 251, 253- Παλαιού, Ν. (2011), ό.π., σσ. 99-100- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 205, 225- Ρεπούση, Μ. (2003), ό.π., σσ. 190, 194- Σαμίου, Δ. (1992), ό.π., σσ. 58- Ψαρρά, Αγγ. (1999), ό.π., σσ. 97-99

³³⁰ Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 338-340- Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 232-237, 241, 251, 253- Παλαιού, Ν. (2011), ό.π., σσ. 88, 99-100- Ρεπούση, Μ. (2003), ό.π., σσ. 190, 194- Ψαρρά, Αγγ. (1999), ό.π., σσ. 97-98

³³¹ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 28, 33, 37, 59-60, 94-95- Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 228, 230, 241-243, 250-251

³³² Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 26, 28-29, 33, 37, 56-57, 59-60- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 71, 76- Παλαιού, Ν. (2011), ό.π., σσ. 100

³³³ Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 356- Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 246-249, 253

³³⁴ Αβδελά, Έφ. (1988), “Στοιχεία για την εργασία των γυναικών στον Μεσοπόλεμο: Όψεις και Θέσεις”. Στο: Μαυρογορδάτος, Γιώργος Θ.- Χατζηϊωσήφ, Χρήστος, [επιμ.], *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, σσ. 200-203- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 196, 230- Χρονάκη, Ζ. (1999), “Εργαζόμενες γυναίκες. Η είσοδος των γυναικών στη μισθωτή εργασία (1850-1940)”. *Η Καθημερινή-Επτά Ημέρες*, σσ. 2-4

³³⁵ Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 193- Αβδελά, Έφ. (1999), “Όψεις της γυναικείας εργασίας: Οι πολύπλευρες βιοποριστικές και επαγγελματικές δραστηριότητες των γυναικών κατά το Μεσοπόλεμο”. *Η Καθημερινή- Επτά Ημέρες*, σσ. 29- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 201, 203- Παπαστεφανάκη, Λ. (1999), “Στα καπνομάγαζα, στα υφαντουργία. Εργάτριες στην ελληνική βιομηχανία: Από το σπίτι στη μισθωτή εργασία”. *Η Καθημερινή- Επτά Ημέρες*, σσ. 5- Χρονάκη, Ζ. (1999), ό.π., σσ. 2

τα οποία εξάσκησαν είτε από βιοποριστική ανάγκη³³⁶ είτε από επιθυμία για είσοδο στον δημόσιο βίο και στην αγορά εργασίας σχετίζονταν με τον παραδοσιακό τους ρόλο και αποτελούσαν προέκτασή του.³³⁷ Συγκεκριμένα, η διδασκαλία θεωρήθηκε κατάλληλο επάγγελμα για τις ίδιες, καθώς ως εν δυνάμει μητέρες μπορούσαν να εμφυσήσουν ευκολότερα τα εθνικά ιδεώδη στη νέα γενιά. Με στόχο την ανάπτυξη του έθνους δραστηριοποιήθηκαν στο εσωτερικό της χώρας, αλλά και σε περιοχές της οθωμανικής επικράτειας, τις οποίες η Ελλάδα επιθυμούσε να προσαρτήσει στον εθνικό κορμό. Παρά το γεγονός ότι συχνά γίνονταν στόχος επιτιμητικών και σατυρικών σχολίων³³⁸ η εργασία τους δεν συνάντησε σημαντικές αντιδράσεις, διότι συνέβαλε στην εδραίωση της κρατικής εξουσίας³³⁹ και οι ίδιες αποτελούσαν φθινό εργατικό δυναμικό.³⁴⁰

Με την ανάπτυξη των πόλεων, γυναίκες από αγροτικές περιοχές ανέλαβαν αντί μικρού αντιτίμου τις οικιακές εργασίες αστικών οικογενειών, ενώ αρκετές, πολλές από τις οποίες ανήλικες, δραστηριοποιήθηκαν στην κατασκευή και πώληση εργοχείρων και ειδών ένδυσης.³⁴¹ Κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα προσελήφθησαν με αρκετά χαμηλότερο μισθό από τον ανδρικό και σε άλλα επαγγέλματα, όπως στη βιομηχανία³⁴² και στα τηλεφωνικά κέντρα. Σύμφωνα με την απογραφή του 1907, το 8% του συνολικά εργαζόμενου πληθυσμού ήταν γυναίκες.³⁴³

Τις πρώτες δεκαετίες του επόμενου αιώνα, καθώς η οικονομία ξεκίνησε να οργανώνεται καπιταλιστικά³⁴⁴ και το επικρατούν κοινωνικό κλίμα ευνόησε τους νεωτερισμούς, τα εργασιακά δεδομένα για τις γυναίκες μεταβλήθηκαν.³⁴⁵ Οι επαγγελματικές τους προοπτικές διευρύνθηκαν αισθητά³⁴⁶ και σημειώθηκε αύξηση του αριθμού των

³³⁶ Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 192, 197, 203- Χρονάκη, Ζ. (1999), ό.π., σσ. 2

³³⁷ Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 192, 197, 199, 201, 203-204

³³⁸ Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 192, 194, 197, 199-200- Φουρναράκη, Ελ. (1999), "Επάγγελμα: Δασκάλα. Η εκπαίδευση στα Παρθεναγωγεία και η θέση τους στην ελληνική κοινωνία". *Η Καθημερινή-Επτά Ημέρες*, σσ. 9-11

³³⁹ Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 194, 197, 199

³⁴⁰ Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 197-199, 204- Φουρναράκη, Ελ. (1999), ό.π., σσ. 10

³⁴¹ Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 193, 201-202, 204

³⁴² Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 342- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 204-205- Παπαστεφανάκη, Λ. (1999), ό.π., σσ. 5

³⁴³ Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 201, 203

³⁴⁴ Αβδελά, Έφ. (1987), ό.π., σσ. 234- Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 194- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 224-227, 235-237

³⁴⁵ Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 140

³⁴⁶ Αβδελά, Έφ. (1987), ό.π., σσ. 234- Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 195- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 205, 227, 232, 236

εργαζόμενων γυναικών.³⁴⁷ Βέβαια, η επιλογή του επαγγέλματος που θα ασκούσαν εξακολούθησε να υπόκειται σε έμφυλους περιορισμούς,³⁴⁸ να καθορίζεται από την τάξη στην οποία ανήκαν και από το μορφωτικό τους επίπεδο.

Πιο αναλυτικά, οι πιο μορφωμένες γυναίκες ασχολήθηκαν με τη διδασκαλία,³⁴⁹ το 40% του προσωπικού σε δημόσια³⁵⁰ και το 80% σε ιδιωτικά δημοτικά ήταν θηλυκού γένους. Στην αμέσως επόμενη σχολική βαθμίδα απασχολήθηκαν λιγότερες γυναίκες, οι οποίες ανήκαν στα υψηλότερα οικονομικά στρώματα.³⁵¹ Περισσότερες γυναίκες προσελήφθησαν κατά την περίοδο αυτή στον δημόσιο τομέα,³⁵² αποτελώντας το 1/10 των συνολικά εργαζόμενων σε κρατικές υπηρεσίες.³⁵³ Ως δημόσιοι και ιδιωτικοί υπάλληλοι εργάστηκαν γυναίκες από τη μεσαία τάξη, μέτριου μορφωτικού επιπέδου. Απασχολήθηκαν σε συγκεκριμένα πόστα, τα οποία αναγνωρίστηκαν ως αποκλειστικά γυναικεία.³⁵⁴ Ακόμη αρκετές δραστηριοποιήθηκαν στην παροχή ιατρικής περίθαλψης και στην τέχνη, ήταν συγγραφείς, γραμματείς και από το 1925, χρονιά που απέκτησαν το δικαίωμα άσκησης του εν λόγω επαγγέλματος, δικηγόροι.³⁵⁵

Τέλος, οι ανειδίκευτες γυναίκες³⁵⁶ από χαμηλά κοινωνικά στρώματα απασχολήθηκαν στη βιομηχανία και στη βιοτεχνία,³⁵⁷ κατά κύριο λόγο σε εργαστήρια παρασκευής μεταξιού, υφάσματος και ενδυμάτων, σε εργοστάσια καπνού και κατασκευής τσιγαρόχαρτων³⁵⁸ και σε χημικά εργοστάσια. Περίπου οι μισές ήταν ανήλικες και περίπου το 30% εξ αυτών προσφυγικής καταγωγής.³⁵⁹ Οι εργάτριες αποτέλεσαν περίπου το 20% των εργαζομένων στη

³⁴⁷ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 74- Αβδελά, Έφ. (1987), ό.π., σσ. 234- Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 195- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 227, 230, 232, 236- Παπαστεφανάκη, Λ. (1999), ό.π., σσ. 6- Φουρναράκη, Ελ. (1999), ό.π., σσ. 11

³⁴⁸ Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 204

³⁴⁹ Αβδελά, Έφ. (1999), ό.π., σσ. 29-31- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 236

³⁵⁰ Αβδελά, Έφ. (1988), “Η θέση της δασκάλας. Λόγοι και αντίλογοι σε ένα μεσοπολεμικό επαγγελματικό έντυπο”. *Δίψη. Φεμινιστικό περιοδικό*, 3, σσ. 46- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 236

³⁵¹ Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 236

³⁵² Αβδελά, Έφ. (1987), ό.π., σσ. 234-236, 243- Αβδελά, Έφ. (1999), “Μια γυναικεία επανάσταση: Οι γυναίκες “κατακτούν” τα υπουργεία και τις δημόσιες υπηρεσίες”. *Η Καθημερινή-Επτά Ημέρες*, σσ. 23- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 344- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 237- Φουρναράκη, Ελ. (1999), ό.π., σσ. 11

³⁵³ Αβδελά, Έφ. (1987), ό.π., σσ. 235-236

³⁵⁴ Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 197-199- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 344

³⁵⁵ Αβδελά, Έφ. (1999), ό.π., σσ. 29-31- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 344

³⁵⁶ Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 196- Αβδελά, Έφ. (1998), “Αμφισβητούμενα νοήματα: προστασία και αντίσταση στις εκθέσεις των επιθεωρητών εργασίας, 1914-1936”. *Τα Ιστορικά*, 28-29, σσ. 181, 185- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 342- Παπαστεφανάκη, Λ. (1999), ό.π., σσ. 8- Χρονάκη, Ζ. (1999), ό.π., σσ. 3

³⁵⁷ Αβδελά, Έφ. (1987), ό.π., σσ. 234- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 224-227, 235-238

³⁵⁸ Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 196- Avdela, Ef. (1995), “To the most weak and needy: Women’s protective labor legislation in Greece”. στο Ulla Wikander, Alice Kessler-Harris, and Jane Lewis: *Protecting women “labor legislation in Europe, the United States, and Australia, 1880-1920”*. University of Illinois Press, pp. 298-299, 305, 307, 393, 398- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 342- Παπαστεφανάκη, Λ. (1999), ό.π., σσ. 5, 8- Χρονάκη, Ζ. (1999), ό.π., σσ. 3

³⁵⁹ Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 195-196- Avdela, Ef. (1995), id.ib., pp. 305-306, 393, 398- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 342- Παπαστεφανάκη, Λ. (1999), ό.π., σσ. 5, 7-8

βιομηχανία, ποσοστό που έως τα τέλη της πρώτης μεσοπολεμικής δεκαετίας αυξήθηκε κατά 3 ποσοστιαίες μονάδες.³⁶⁰ Επιπλέον, αρκετές γυναίκες, κυρίως νυμφευμένες, εργάστηκαν στον οίκο ή στη γειτονιά, ενοικιάζοντας δωμάτια του σπιτιού τους, πουλώντας τρόφιμα, αναλαμβάνοντας οικιακές δραστηριότητες, παρασκευάζοντας είδη ένδυσης και μεταποιώντας τα. Από αυτές, όσες είχαν την οικονομική ευχέρεια συγκρότησαν μικρές επιχειρήσεις, στις οποίες απασχόλησαν ανειδίκευτες κοπέλες, που ήθελαν να μάθουν μια τέχνη.³⁶¹ Το επάγγελμα που συγκέντρωσε το υψηλότερο ποσοστό γυναικών, το 62,73% των συνολικά εργαζομένων κατά το 1920 και το 64,92% κατά το 1928, ήταν η παροχή οικιακών υπηρεσιών.³⁶²

Χάρης στη βελτίωση των εργασιακών τους προοπτικών, οι γυναίκες απέκτησαν μεγαλύτερη ανεξαρτησία³⁶³ και έγιναν πιο ορατές στον δημόσιο βίο.³⁶⁴ Η θέση τους, όμως, μετεβλήθη μόνο κατά τα φαινόμενα, καθώς ο έμφυλος διαχωρισμός που επικρατούσε στην οικογένεια διατηρήθηκε και σε επίπεδο εργασίας,³⁶⁵ με τις γυναίκες να καταλαμβάνουν χαμηλότερες θέσεις στην ιεραρχία και να αμείβονται λιγότερο. Ακόμη και στον δημόσιο τομέα,³⁶⁶ που η μισθολογική ισότητα ήταν κατοχυρωμένη, οι γυναίκες λάμβαναν μικρότερο μισθό, καθώς απασχολούνταν σε κατώτερες θέσεις.³⁶⁷ Η ανδρική κυριαρχία και ανωτερότητα δεν τέθηκε υπό αμφισβήτηση,³⁶⁸ εφόσον η φροντίδα του νοικοκυριού δεν έπαψε να αποτελεί το πρωταρχικό γυναικείο καθήκον.³⁶⁹ Επιπλέον, οι γυναίκες εξακολούθησαν να μην έχουν λόγο σε ζητήματα που τις αφορούσαν, όπως στη διαχείριση των οικονομικών τους εσόδων, και δεν μπορούσαν να λειτουργήσουν αυτόνομα,³⁷⁰ παραδείγματος χάριν να προβούν σε εμπορικές συναλλαγές χωρίς τη σύμφωνη γνώμη του συζύγου τους.³⁷¹ Το κράτος συνέβαλε στην αναπαραγωγή του κοινωνικού τους ρόλου, καθορίζοντας μέσα από ειδικές ρυθμίσεις τη

³⁶⁰ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 74- Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 195- Avdela, Ef. (1995), id.ib., pp. 306- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 238-239- Παπαστεφανάνη, Λ. (1999), ό.π., σσ. 5-6

³⁶¹ Αβδελά, Έφ. (1999), ό.π., σσ. 29-30

³⁶² Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 74- Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 195- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 238-239

³⁶³ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 75- Αβδελά, Έφ. (1987), ό.π., σσ. 244- Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 199, 203- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 232

³⁶⁴ Αβδελά, Έφ. (1987), ό.π., σσ. 244- Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 200, 203

³⁶⁵ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 92- Αβδελά, Έφ. (1987), ό.π., σσ. 245-246- Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 203-204

³⁶⁶ Αβδελά, Έφ. (1987), ό.π., σσ. 244-245- Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 198, 200, 202- Avdela, Ef. (1995), id.ib., pp. 306

³⁶⁷ Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 198

³⁶⁸ Αβδελά, Έφ. (1987), ό.π., σσ. 245

³⁶⁹ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 92- Αβδελά, Έφ. (1987), ό.π., σσ. 244-246- Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 203-204- Χρονάκη, Ζ. (1999), ό.π., σσ. 2

³⁷⁰ Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 230, 232, 237

³⁷¹ Αβδελά, Έφ. (1999), ό.π., σσ. 30- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 231

θέση και τα όρια της δράσης τους στο δημόσιο,³⁷² αποδεχόμενο σιωπηλά τις έμφυλες διακρίσεις στον ιδιωτικό τομέα³⁷³ και εγκρίνοντας διατάξεις στην εργατική νομοθεσία αποκλειστικά για τις γυναίκες.³⁷⁴

Πιο αναλυτικά, το σύνολο των θέσεων σε δημόσιες υπηρεσίες δεν ήταν προσβάσιμο στις γυναίκες και ειδικοί νόμοι ρύθμιζαν τις απαιτούμενες προϋποθέσεις που όφειλαν να πληρούν για να εισαχθούν σε αυτές. Εν είδει παραδείγματος, με νόμο το 1908 καθιερώθηκαν συγκεκριμένα μορφωτικά και ηλικιακά κριτήρια για τον διορισμό γυναικών στη θέση της τηλεφωνήτριας³⁷⁵ και ορίστηκε η επιθυμητή οικογενειακή τους κατάσταση, η αλλαγή της οποίας αποτελούσε λόγο απόλυσης.³⁷⁶ Ενδεικτική του πολιτικού κλίματος για τους γυναικείους διορισμούς ήταν η πολεμική που ανέπτυξαν αρκετοί εκπρόσωποι του πολιτικού κόσμου, οι οποίοι απέδωσαν την κακή λειτουργία των υπηρεσιών στη γυναικεία παρουσία, καθώς και οι προτάσεις να επιβληθεί πλαφόν στον αριθμό όσων θα προσλαμβάνονταν.³⁷⁷ Παράλληλα, δεν έλειψαν οι κατηγορίες για ακύρωση διαγωνισμών, στους οποίους διακρίθηκαν πολλές γυναίκες.³⁷⁸

Πέρα από τη δυσκολία να εισαχθούν σε μία δημόσια υπηρεσία, οι γυναίκες είχαν να αντιμετωπίσουν το ενδεχόμενο ταχείας απόλυσης και την αδυναμία να προαχθούν σε υψηλότερες θέσεις. Η συσταθείσα το 1924 Επιτροπή Οικονομικών για τον περιορισμό των δημοσίων δαπανών πρότεινε την απόλυση γυναικών κατά προτεραιότητα στις υπηρεσίες, όπου προβλεπόταν μείωση του προσωπικού.³⁷⁹ Μια δεκαετία αργότερα, η θέση των γυναικών στο δημόσιο κλονίστηκε. Με την εγκαθίδρυση δικτατορίας ο Κονδύλης αποφάσισε την απαγόρευση του διορισμού τους³⁸⁰ στις περισσότερες κρατικές υπηρεσίες³⁸¹ και την απόλυση των έγγαμων γυναικών με τη συμπλήρωση δεκαπέντε ετών προϋπηρεσίας.³⁸² Ακόμη, επέβαλε εμπόδια στην ιεραρχική τους ανέλιξη στον εκπαιδευτικό κλάδο. Με την παραίτηση του

³⁷² Αβδελά, Έφ. (1987), ό.π., σσ. 236, 239, 241-242, 245-246- Αβδελά, Έφ. (1999), ό.π., σσ. 23-24- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 345

³⁷³ Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 237

³⁷⁴ Avdela, Ef. (1995), *ib.id.*, pp. 290, 297, 299- Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 200- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 345- Παπαστεφανάκη, Λ. (1999), ό.π., σσ. 8- Χρονάκη, Ζ. (1999), ό.π., σσ. 4

³⁷⁵ Αβδελά, Έφ. (1987), ό.π., σσ. 237, 239, 241- Αβδελά, Έφ. (1999), ό.π., σσ. 23-24

³⁷⁶ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 89- Αβδελά, Έφ. (1987), ό.π., σσ. 241- Αβδελά, Έφ. (1999), ό.π., σσ. 23- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 344- Παπαγεωργίου, Γιώτα (2004), ό.π., σσ. 230-231, 237

³⁷⁷ Αβδελά, Έφ. (1987), ό.π., σσ. 241

³⁷⁸ Αβδελά, Έφ. (1987), ό.π., σσ. 241- Αβδελά, Έφ. (1999), ό.π., σσ. 24

³⁷⁹ Αβδελά, Έφ. (1987), ό.π., σσ. 237, 239-241, 244-245- Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 198-199, 202- Αβδελά, Έφ. (1999), ό.π., σσ. 23-24

³⁸⁰ Κατ' εξαίρεση επετράπη η πρόσληψη χήρων και ανύπανδρων θυγατέρων ανδρών που σκοτώθηκαν στον πόλεμο (Αβδελά, 1999: 24).

³⁸¹ Αβδελά, Έφ. (1987), ό.π., σσ. 240-241- Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 203- Αβδελά, Έφ. (1999), ό.π., σσ. 24- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 357- Παντελίδου- Μαλούτα, Μ. (2006), ό.π., σσ. 32

³⁸² Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 202- Αβδελά, Έφ. (1999), ό.π., σσ. 24- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 357

Κονδύλη και τον σχηματισμό νέας κυβέρνησης τα εν λόγω άρθρα δεν ακυρώθηκαν, αποφασίστηκε αντίθετα η επ' αόριστον διακοπή της εφαρμογής τους.³⁸³ Έπειτα το νέο δικτατορικό καθεστώς του Μεταξά εφάρμοσε νόμο, σύμφωνα με τον οποίο τα εκάστοτε ημερομίσθια των εργαζομένων καθορίζονταν με βάση συγκεκριμένα κριτήρια, ένα εκ των οποίων ήταν το φύλο, παγιώνοντας κατά αυτόν τον τρόπο τον ήδη υπάρχοντα έμφυλο διαχωρισμό στον εργασιακό χώρο.³⁸⁴

Παρόμοια μέτρα υιοθέτησε και η εργοδοσία. Χαρακτηριστικά αναφέρεται σχετική διάταξη στο καταστατικό της εθνικής τράπεζας, σύμφωνα με την οποία οι εργαζόμενες που νυμφεύονταν θα απολύονταν.³⁸⁵ Ανάμεσα στα δύο φύλα υπήρχε μισθολογικό χάσμα,³⁸⁶ με τις γυναίκες να λαμβάνουν σε ορισμένες περιπτώσεις λιγότερο από το μισό του ανδρικού μισθού.³⁸⁷ Συνήθως λόγω της ελλιπούς τεχνικής τους κατάρτισης³⁸⁸ καταλάμβαναν χαμηλότερες θέσεις στην ιεραρχία της επιχείρησης³⁸⁹ και τα περιθώρια ανόδου τους στα υψηλότερα κλιμάκια ήταν περιορισμένα.³⁹⁰ Τα προαναφερθέντα φαινόμενα επιτάθηκαν κατά τη δεύτερη μεσοπολεμική δεκαετία, λόγω της αυξημένης ανδρικής ανεργίας, της διεκδίκησης υψηλότερων ιεραρχικά θέσεων από τις γυναίκες και της αξίωσής τους να εργαστούν σε ανδροκρατούμενα επαγγέλματα.³⁹¹

Επισημαίνεται πως το κράτος δεν παρενέβη στις προαναφερθείσες διακρίσεις και δεν έλαβε πρωτοβουλίες να τις καταστήσει αντισυνταγματικές. Αντίθετα, πρόκρινε την υιοθέτηση προστατευτικής νομοθεσίας στη βάση των ιδιαίτερων γυναικείων γνωρισμάτων, δηλαδή της εκ φύσεως αδυναμίας και ευαισθησίας τους,³⁹² της ειδικής θέσης τους στην οικογένεια,³⁹³ αλλά

³⁸³ Αβδελά, Έφ. (1987), ό.π., σσ. 241

³⁸⁴ Avdela, Ef. (1995), id.ib., pp. 310-311- Παπαστεφανάκη, Λ. (1999), ό.π., σσ. 8

³⁸⁵ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 89-90- Αβδελά, Έφ. (1987), ό.π., σσ. 241- Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 198, 202- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 230-231, 236-239

³⁸⁶ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 74, 76, 91- Αβδελά, Έφ. (1987), ό.π., σσ. - Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 196, 198-199, 202- Avdela, Ef. (1995), id.ib., pp. 306- Αβδελά, Έφ. (1998), ό.π., σσ. 187, 189, 201- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 230-231, 236-239- Παπαστεφανάκη, Λ. (1999), ό.π., σσ. 5-6, 8- Χρονάκη, Ζ. (1999), ό.π., σσ. 3

³⁸⁷ Avdela, Ef. (1995), id.ib., pp. 306- Αβδελά, Έφ. (1987), ό.π., σσ.- Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 196- Χρονάκη, Ζ. (1999), ό.π., σσ. 3

³⁸⁸ Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 199- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 236-239- Παπαστεφανάκη, Λ. (1999), ό.π., σσ. 8- Χρονάκη, Ζ. (1999), ό.π., σσ. 3

³⁸⁹ Αβδελά, Έφ. (1987), ό.π., σσ. 244- Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 198-199- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 236-239

³⁹⁰ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 74-75, 91- Αβδελά, Έφ. (1987), ό.π., σσ. - Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 198-199- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 236-239- Παπαστεφανάκη, Λ. (1999), ό.π., σσ. 8

³⁹¹ Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 202-203

³⁹² Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 200-201- Avdela, Ef. (1995), id.ib., pp. 295, 299-300, 302, 308

³⁹³ Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 200- Avdela, Ef. (1995), id.ib., pp. 291, 293-295, 297, 300, 302, 311- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 343- Χρονάκη, Ζ. (1999), ό.π., σσ. 4- Παπαστεφανάκη, Λ. (1999), ό.π., σσ. 6

και της ανάγκης να μειωθεί η ανδρική ανεργία.³⁹⁴ Με τους ειδικούς εργατικούς νόμους, το κράτος επιχείρησε να αναπαράγει στο νέο βιομηχανικό πλαίσιο την έμφυλη ιεραρχία που ενυπήρχε στο αγροτικό πατριαρχικό περιβάλλον³⁹⁵ και να φυσικοποιήσει τις δυσμενέστερες συνθήκες που αντιμετώπιζαν οι εργάτριες.³⁹⁶ Συγκεκριμένα, το 1920 η βενιζελική κυβέρνηση απαγόρευσε τη νυχτερινή εργασία των γυναικών, ορίζοντας την έναρξη του ωραρίου στις 05:00 και τη λήξη του στις 21:00, εισήγαγε την έμμισθη άδεια μητρότητας, έξι εβδομάδες πριν και έξι εβδομάδες μετά τη γέννα και το επίδομα για την καλή υγεία του μωρού και της μητέρας, το οποίο υποχρεούταν να καταβάλει η επιχείρηση. Τέλος, περιορίσε το ωράριο σε οκτώ ώρες³⁹⁷ και προσέλαβε για πρώτη φορά δύο γυναίκες στην επιθεώρηση εργασίας.³⁹⁸ Είχε προηγηθεί μια δεκαετία πριν η απαγόρευση της εργασίας γυναικών και ανηλίκων τις Κυριακές και της απασχόλησής τους σε ανθυγιεινά περιβάλλοντα.³⁹⁹ Παρά τη συγκρότηση ειδικής υπηρεσίας επιθεωρητών με σκοπό την επίβλεψη της εφαρμογής της, η επιβολή των συγκεκριμένων μέτρων υπήρξε περιορισμένη.⁴⁰⁰

Παράλληλα εντός του εργασιακού χώρου καταγράφηκαν περιπτώσεις έμφυλου ανταγωνισμού.⁴⁰¹ Χαρακτηριστικά αναφέρεται η κατάθεση πρότασης στην Επιτροπή Οικονομικών το 1924 από ομάδα εκπαιδευτικών για μείωση των γυναικείων αποδοχών και αύξηση του ανδρικού μισθού.⁴⁰² Στον βιομηχανικό κλάδο, με εξαίρεση τα εργοστάσια καπνού, δεν εκδηλώθηκαν ανάλογα φαινόμενα, διότι γυναίκες και άνδρες εργάζονταν σε διαφορετικά εργοστάσια.⁴⁰³ Τέλος, σε κοινωνικό επίπεδο, αν και η εργασία των γυναικών γινόταν δεκτή ως φυσικό επακόλουθο των νέων συνθηκών,⁴⁰⁴ συνέχιζε να αντιμετωπίζεται με δυσπιστία.⁴⁰⁵ Πιο συγκεκριμένα θεωρούνταν ασυμβίβαστη με τη θηλυκότητά τους,⁴⁰⁶ δυνητικά επικίνδυνα για

³⁹⁴ Avdela, Ef. (1995), ib.id., pp. 291, 299-300- Αβδελά, Έφ. (1998), ό.π., σσ. 186

³⁹⁵ Avdela, Ef. (1995), ib.id., pp. 291, 300, 302, 308, 311-312- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 343

³⁹⁶ Χρονάκη, Ζ. (1999), ό.π., σσ. 4

³⁹⁷ Avdela, Ef. (1995), ib.id., pp. 303-304, 307-308

³⁹⁸ Avdela, Ef. (1995), ib.id., pp. 304- Αβδελά, Έφ. (1998), ό.π., σσ. 175

³⁹⁹ Avdela, Ef. (1995), ib.id., pp. 299- Παπαστεφανάκη, Λ. (1999), ό.π., σσ. 8

⁴⁰⁰ Avdela, Ef. (1995), ib.id., pp. 299, 304-306- Αβδελά, Έφ. (1998), ό.π., σσ. 176, 179- Παπαστεφανάκη, Λ. (1999), ό.π., σσ. 8

⁴⁰¹ Αβδελά, Έφ. (1988), “Η θέση της δασκάλας. Λόγοι και αντίλογοι σε ένα μεσοπολεμικό επαγγελματικό έντυπο”. *Δίψη. Φεμινιστικό περιοδικό*, 3, σσ. 49, 52- Χρονάκη, Ζ. (1999), ό.π., σσ. 3- Ψαρρά, Αγγ. (1999), “Μην πεις κακό για φαμπρικού: ο γυναικείος συνδικαλισμός και οι αγώνες για ισότητα στον μεσοπόλεμο”. *Η Καθημερινή-Επτά Ημέρες*, σσ. 21-22

⁴⁰² Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 47-49- Φουρναράκη, Ελ. (1999), ό.π., σσ. 11

⁴⁰³ Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 201- Avdela, Ef. (1995), ib.id., pp. 306-307

⁴⁰⁴ Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 200-203- Avdela, Ef. (1995), ib.id., pp. 294- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 230, 233, 237

⁴⁰⁵ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 91- Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 52- Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 200-201- Αβδελά, Έφ. (1999), ό.π., σσ. 23- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 230, 233, 237- Παπαστεφανάκη, Λ. (1999), ό.π., σσ. 6- Χρονάκη, Ζ. (1999), ό.π., σσ. 2-4- Ψαρρά, Αγγ. (1999), ό.π., σσ. 21-22

⁴⁰⁶ Χρονάκη, Ζ. (1999), ό.π., σσ. 4

τη διασάλευση της οικογενειακής⁴⁰⁷ και κατ' επέκταση της εθνικής ενότητας⁴⁰⁸ και ικανή να τις παρασύρει, ώστε να παρεκκλίνουν από τον δρόμο της ηθικής.⁴⁰⁹ Συχνά γινόταν αντιληπτή ως αναγκαίο οικογενειακό βοήθημα,⁴¹⁰ μια άποψη που είχαν εσωτερικεύσει αρκετές γυναίκες, με αποτέλεσμα να εργάζονται μετά τον γάμο, όταν το εισόδημα του συζύγου δεν επαρκούσε για τη συντήρησή τους.⁴¹¹ Στις εκθέσεις τους οι επιθεωρητές εργασίας επέρριπταν στις ίδιες την ευθύνη για την απαξίωση της εργασίας τους, απότοκο του μειωμένου ενδιαφέροντος που επεδείκνυαν για αυτή, της αδυναμίας τους να ασκήσουν τα καθήκοντά τους με ευσυνειδησία και να συμμορφωθούν στις παραινέσεις της εργοδοσίας σχετικά με την υγεία και την ασφάλειά τους.⁴¹²

Τις διακρίσεις που περιεγράφησαν παραπάνω η πλειονότητα των γυναικών τις δεχόταν παθητικά, καθώς θεωρούσε φυσική και μη αμφισβητήσιμη την υποδεέστερη θέση της στην οικογένεια και στην κοινωνία. Μάλιστα, οι γυναίκες βίωναν ως θετικό το γεγονός ότι τους είχε επιτραπεί η είσοδος στον δημόσιο χώρο και ότι μπορούσαν να αποκτήσουν μια υποτυπώδη οικονομική αυτοτέλεια.⁴¹³ Πρόσθετοι λόγοι για τους οποίους αδυνατούσαν να αντιδράσουν στην καταπίεση ήταν το νεαρό της ηλικίας τους,⁴¹⁴ η παροδικότητα της εργασίας τους,⁴¹⁵ τα αυξημένα προβλήματα που αντιμετώπιζαν, ο φόβος απόλυσης, η ελλιπής εκπαίδευση και εργασιακή τους εμπειρία.⁴¹⁶ Καθώς δεν διέθεταν τα δικαιώματα ενός πολίτη⁴¹⁷ και αποκλείονταν από αρκετές συνδικαλιστικές οργανώσεις, ήταν δύσκολο να υπερασπισθούν τους εαυτούς τους και να διεκδικήσουν καλύτερες εργασιακές συνθήκες.⁴¹⁸

Παρά τις δυσκολίες που είχαν να αντιμετωπίσουν, ορισμένες γυναίκες αντιτάχθηκαν στις έμφυλες διακρίσεις του κράτους και της εργοδοσίας. Ήδη από τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα ασπάσθηκαν το αίτημα για αυτόνομη, αλλά και κοινή με τους άνδρες δράση, ώστε

⁴⁰⁷ Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 200, 202- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 343- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 230, 233, 237- Παπαστεφανάκη, Λ. (1999), ό.π., σσ. 6- Χρονάκη, Ζ. (1999), ό.π., σσ. 4- Ψαρρά, Αγγ. (1999), ό.π., σσ. 21

⁴⁰⁸ Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 230, 233, 237

⁴⁰⁹ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 92- Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 200- Αβδελά, Έφ. (1998), ό.π., σσ. 187-189, 190- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 233, 237- Παπαστεφανάκη, Λ. (1999), ό.π., σσ. 6- Χρονάκη, Ζ. (1999), ό.π., σσ. 4- Ψαρρά, Αγγ. (1999), ό.π., σσ. 21-22

⁴¹⁰ Αβδελά, Έφ. (1987), ό.π., σσ. 244-245- Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 202-203- Αβδελά, Έφ. (1998), ό.π., σσ. 190- Παπαστεφανάκη, Λ. (1999), ό.π., σσ. 6-8

⁴¹¹ Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 342, 345- Ψαρρά, Αγγ. (1999), ό.π., σσ. 21-22

⁴¹² Αβδελά, Έφ. (1998), ό.π., σσ. 175, 181-187, 189, 201

⁴¹³ Αβδελά, Έφ. (1987), ό.π., σσ. 244-246

⁴¹⁴ Αβδελά, Έφ. (1987), ό.π., σσ. 242- Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 196, 199- Παπαστεφανάκη, Λ. (1999), ό.π., σσ. 8

⁴¹⁵ Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 196- Παπαστεφανάκη, Λ. (1999), ό.π., σσ. 8

⁴¹⁶ Αβδελά, Έφ. (1987), ό.π., σσ. 242, 245- Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 199

⁴¹⁷ Αβδελά, Έφ. (1999), ό.π., σσ. 24

⁴¹⁸ Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 236-239

να καλυτερεύσουν τις εργασιακές τους συνθήκες. Όσον αφορά την ένταξή τους στο εργατικό κίνημα, βαθμιαία στην πρωτεύουσα, αλλά και στην επαρχία οι εργάτριες συγκρότησαν ενώσεις και με αίτημα την παύση των εργοδοτικών και κρατικών αυθαιρεσιών συμμετείχαν σε απεργίες⁴¹⁹ και σε συνέδρια.⁴²⁰ Η δράση τους εντάθηκε κατά τα τέλη της πρώτης δεκαετίας, λόγω της οικονομικής κρίσης.⁴²¹ Από τις αμιγώς γυναικείες οργανώσεις ειδική μνεία αξίζουν ο Σύνδεσμος Εργατριών⁴²² και ο συσταθείς το 1924 Σύνδεσμος Ελληνίδων Επιστημόνων.⁴²³ Ο πρώτος συγκέντρωσε χρήματα για να προικίσει γυναίκες που εντάσσονταν στο δυναμικό του, επιδίωξε τη συνεργασία με ανδρικές συλλογικότητες και θέλησε να κινηθεί νομικά εναντίον όσων εργοδοτών δεν τηρούσαν τη νομοθεσία.⁴²⁴ Από την άλλη, ο Σύνδεσμος Ελληνίδων Επιστημόνων, σε συνεργασία με φεμινιστικές συλλογικότητες, διεκδίκησε τη λήψη περισσότερων δικαιωμάτων για τις γυναίκες.⁴²⁵ Σημειώνεται πως σε αυτήν την προσπάθεια οι ανδρικές οργανώσεις δεν υπήρξαν πάντα αρωγοί. Αντίθετα, καταγράφηκαν περιπτώσεις συλλογικοτήτων που πολέμησαν την ύπαρξη και τη λειτουργία γυναικείων σωματείων.⁴²⁶

Σπανιότερα οι εργαζόμενες ήταν μέλη ανδρικών συνδικαλιστικών ενώσεων, διότι οι περισσότερες εργάτριες απασχολούνταν σε αμιγώς γυναικεία εργοστάσια⁴²⁷ ή σε οικογενειακές επιχειρήσεις.⁴²⁸ Ακόμη, σε αρκετές ενώσεις δεν γίνονταν δεκτές,⁴²⁹ καθώς οι άνδρες συνάδελφοί τους τις κατηγορούσαν για ιδιοποίηση των θέσεων εργασίας τους.⁴³⁰ Παραδείγματος χάριν, ο σύλλογος της εθνικής τράπεζας δεν περιελάμβανε στους κόλπους του γυναίκες υπαλλήλους.⁴³¹ Από την άλλη μεριά υπήρξαν οργανώσεις στις οποίες κατόρθωσαν να ενταχθούν, όπως η Διδασκαλική Ομοσπονδία.⁴³² Η τελευταία συμπεριέλαβε ήδη από το 1922 μια γυναίκα στο διοικητικό συμβούλιό της και σε συνεργασία με τον Σύνδεσμο για τα δικαιώματα της Γυναίκας⁴³³ κατόρθωσε να εξισωθούν οι οικονομικές απολαβές ανδρών και

⁴¹⁹ Ψαρρά, Αγγ. (1999), ό.π., σσ. 20-21- Χρονάκη, Ζ. (1999), ό.π., σσ. 3-4

⁴²⁰ Ψαρρά, Αγγ. (1999), ό.π., σσ. 21-22

⁴²¹ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 90

⁴²² Ψαρρά, Αγγ. (1999), ό.π., σσ. 21

⁴²³ Αβδελά, Έφ. (1999), ό.π., σσ. 31

⁴²⁴ Ψαρρά, Αγγ. (1999), ό.π., σσ. 21

⁴²⁵ Avdela, Ef. (1995), id.ib., pp. 297- Αβδελά, Έφ. (1999), ό.π., σσ. 31

⁴²⁶ Ψαρρά, Αγγ. (1999), ό.π., σσ. 20-22

⁴²⁷ Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 196-197

⁴²⁸ Αβδελά, Έφ. (1999), ό.π., σσ. 29-30

⁴²⁹ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 75- Αβδελά, Έφ. (1987), ό.π., σσ. 237-238- Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 201- Avdela, Ef. (1995), id.ib., pp. 307- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 341-342, 348- Παπαστεφανάκη, Λ. (1999), ό.π., σσ. 8- Χρονάκη, Ζ. (1999), ό.π., σσ. 3- Ψαρρά, Αγγ. (1999), ό.π., σσ. 21-22

⁴³⁰ Χρονάκη, Ζ. (1999), ό.π., σσ. 3

⁴³¹ Αβδελά, Έφ. (1987), ό.π., σσ. 237-238- Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 199

⁴³² Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 47-49, 53- Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 199

⁴³³ Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 47-49

γυναικών εκπαιδευτικών.⁴³⁴ Παράλληλα, υπήρξαν φωνές που ζητούσαν δυναμικότερη και ουσιαστικότερη συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό κίνημα.⁴³⁵ Στα μέσα της πρώτης μεσοπολεμικής δεκαετίας τα κατά τόπους συμβούλια σωματείων που ανήκαν στη ΓΣΕΕ τάχθηκαν υπέρ της παροχής του δικαιώματος εκπροσώπησης στις γυναίκες και τόνισαν πως θα έπρεπε εντός των οργανώσεων να γίνονταν δεκτές ως ισότιμα μέλη.

Εντός των μικτών σωματείων οι γυναίκες στερούνταν εκλογικών δικαιωμάτων και συνεπώς της δυνατότητας να επηρεάζουν τις αποφάσεις που λαμβάνονταν, ενώ όσες συμμετείχαν στο έκτο συνέδριο της ΓΣΕΕ έλαβαν μόνο συμβουλευτική ψήφο.⁴³⁶ Στις οργανώσεις αυτές οι διεκδικήσεις σχετικά με τη γυναικεία εργασία βρίσκονταν στο περιθώριο.⁴³⁷ Μάλιστα, πρεσβεύοντας πως οι γυναίκες έχρηζαν ειδικής προστασίας⁴³⁸ και επικρίνοντας την κυβέρνηση για ολιγωρία στην εφαρμογή της και για τη περιορισμένη επιβολή της⁴³⁹ συσκοτίζαν την προσπάθεια για την επίτευξη της εργασιακής ισότητας.⁴⁴⁰ Ακόμη, σε αρκετές ενώσεις οι άνδρες πατρόναραν τις γυναίκες, μιλούσαν εξ ονόματός τους, κατατάσσοντας τες στο ίδιο επίπεδο με τους ανήλικους εργαζόμενους, αντί να δημιουργούν τις κατάλληλες προϋποθέσεις, ώστε οι ίδιες να καταθέτουν τα προσωπικά τους βιώματα. Όσα προαναφέρθηκαν ίσχυαν και για τα εργατικά σωματεία που ασπάζονταν τη σοσιαλιστική ή κομμουνιστική ιδεολογία. Οι εν λόγω οργανώσεις προέτασαν τον κοινό ταξικό αγώνα απέναντι στις διεκδικήσεις των εργατριών. Στον λόγο τους επιβίωναν στοιχεία της κυρίαρχης ιδεολογίας σχετικά με την ευκολία με την οποία οι γυναίκες μπορούσαν να πέσουν θύματα εκμετάλλευσης, τον αναγκαστικό χαρακτήρα της εργασίας τους και την αρνητική της επίδραση στην υγεία και στην ηθική τους ακεραιότητα.⁴⁴¹

4.3. Η απόκτηση εκλογικών δικαιωμάτων

⁴³⁴ Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 47- Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 199

⁴³⁵ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 89-90- Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 50-51- Avdela, Ef. (1995), id.ib., pp. 307- Αβδελά, Έφ. (1998), ό.π., σσ. 187

⁴³⁶ Ψαρρά, Αγγ. (1999), ό.π., σσ. 21-22

⁴³⁷ Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 196, 201- Avdela, Ef. (1995), id.ib., pp. 291, 297-298, 307, 311

⁴³⁸ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 84- Αβδελά, Έφ. (1988), ό.π., σσ. 200-201- Avdela, Ef. (1995), id.ib., pp. 293, 297-298, 302, 307, 311- Ψαρρά, Αγγ. (1999), ό.π., σσ. 22

⁴³⁹ Avdela, Ef. (1995), id.ib., pp. 291, 307

⁴⁴⁰ Ψαρρά, Αγγ. (1999), ό.π., σσ. 22

⁴⁴¹ Ψαρρά, Αγγ. (1999), ό.π., σσ. 21-22

Η πολιτική θεωρούνταν σύμφυτη με την ανδρική φύση και ξένη προς τη γυναικεία, φυσικό πεδίο της οποίας ήταν η ιδιωτική σφαίρα.⁴⁴² Για αυτό τον λόγο, έως και τον Μεσοπόλεμο οι γυναίκες αποκλείονταν από την άσκηση των τριών κρατικών εξουσιών, δηλαδή δεν μπορούσαν να διοριστούν σε κάθε θέση του κρατικού μηχανισμού, να συμμετέχουν στο νομοθετικό και δικαστικό σώμα και να ψηφίσουν.⁴⁴³ Η πλειονότητα των πολιτικών κομμάτων μόνο ευκαιριακά αναφερόταν στην κατάκτηση εκλογικών δικαιωμάτων από τις γυναίκες, καθώς φοβόταν το πολιτικό κόστος που θα είχε η υποστήριξη ενός ζητήματος με το οποίο η πλειονότητα του ανδρικού πληθυσμού ήταν αντίθετη.⁴⁴⁴ Επίσης, η εν λόγω παραχώρηση θα μπορούσε μακροπρόθεσμα να θέσει υπό αμφισβήτηση την εξουσία τους, καθώς θα μετέβαλλε ενδεχομένως τις εκλογικές ισορροπίες. Ακόμη, πίστευαν πως θα υπέσκαπτε τα ερείσματα στα οποία στηριζόταν η έμφυλη ανισότητα, θα άνοιγε τον δρόμο για την απόκτηση περισσότερων δικαιωμάτων και την ολοκληρωτική κατάκτηση της χειραφέτησης.⁴⁴⁵ Μετά το 1910 το εκλογικό δικαίωμα συμπεριελήφθη στις προγραμματικές διακηρύξεις κομμάτων αριστερής ιδεολογίας, χωρίς να προωθείται ιδιαίτερος.⁴⁴⁶

Ήδη από τα τέλη του προηγούμενου αιώνα οι φεμινίστριες που συγκεντρώθηκαν στην *Εφημερίδα των Κυριών* άρθρωσαν το αίτημα απόκτησης ψήφου στις δημοτικές εκλογές, με το επιχείρημα ότι ο δήμος ήταν άρρηκτα συνδεδεμένος με τον οίκο. Σταδιακά οι φωνές που ζητούσαν εκλογικά δικαιώματα πλήθυναν, με τον αγώνα να κορυφώνεται κατά τον Μεσοπόλεμο⁴⁴⁷ και ιδίως κατά την τετραετία 1928-1932.⁴⁴⁸ Στην αποφασιστική αυτή μεταστροφή σπουδαίο ρόλο διαδραμάτισε, μεταξύ άλλων, η παραχώρηση ανάλογων δικαιωμάτων σε χώρες του εξωτερικού,⁴⁴⁹ η επικράτηση φιλελεύθερων απόψεων στο εσωτερικό της χώρας,⁴⁵⁰ αλλά και η ίδρυση του Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας. Ο τελευταίος χαρακτήρισε σκληρά τον αποκλεισμό των γυναικών από το πολιτικό σύστημα

⁴⁴² Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 144, 148-149, 153, 156-158, 160, 163, 171, 174, 189-190, 196- Σαμίου, Δ. (1989), “Τα πολιτικά δικαιώματα των Ελληνίδων”. *Μνήμων*, 12, σσ. 164-165, 167

⁴⁴³ Σαμίου, Δ. (1989), ό.π., σσ. 162-164- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 139, 142, 168-169, 171-172

⁴⁴⁴ Σαμίου, Δ. (1989), “Στάσεις και αντιστάσεις απέναντι στο δικαίωμα ψήφου των γυναικών μέσα από τον Τύπο 1919-1952”. *Δίνη. Φεμινιστικό περιοδικό*, 4, σσ. 29

⁴⁴⁵ Σαμίου, Δ. (1989), ό.π., σσ. 162, 165-166

⁴⁴⁶ Σαμίου, Δ. (1989), ό.π., σσ. 168- Παντελίδου- Μαλούτα, Μ. (2006), *Μισός αιώνας γυναικείας ψήφου. Μισός αιώνας γυναίκες στη Βουλή*. Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, σ. 26

⁴⁴⁷ Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 346- Παντελίδου- Μαλούτα, Μ. (2006), ό.π., σσ. 18-19, 21- Σαμίου, Δ. (1989), ό.π., σσ. 167-168- Ψαρρά, Αγγ. (2002), “Το ανέφικτο «ξεσκλάβωμα»”. *Η Καθημερινή- Επτά Ημέρες. 50 χρόνια γυναικείας ψήφου*, σσ. 10-11

⁴⁴⁸ Σαμίου, Δ. (1989), ό.π., σσ. 169

⁴⁴⁹ Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 346, 350- Παντελίδου- Μαλούτα, Μ. (2006), ό.π., σσ. 17, 24- Σαμίου, Δ. (1989), ό.π., σσ. 168

⁴⁵⁰ Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 140- Σαμίου, Δ. (1989), ό.π., σσ. 168

και έθεσε στο επίκεντρο των διεκδικήσεών του την απονομή εκλογικών δικαιωμάτων,⁴⁵¹ κρίνοντάς την ικανή να αλλάξει τη θέση της γυναίκας στην κοινωνία.⁴⁵² Παρά τις διαφωνίες τους σχετικά με τον σχεδιασμό της δράσης⁴⁵³ και τον πολιτικό φορέα των αιτημάτων τους,⁴⁵⁴ ζητήματα που θα αναλυθούν διεξοδικά στο επόμενο κεφάλαιο, φεμινίστριες διαφορετικών πολιτικών πεποιθήσεων συνεργάστηκαν σε αρκετές φάσεις του αγώνα. Η δράση τους ήταν ποικίλη, προέβησαν σε διαβήματα σε βουλευτές και κόμματα, πραγματοποίησαν συγκεντρώσεις και κατέγραψαν τα αιτήματά τους σε άρθρα.

Χάρης στην ενεργητική διεκδίκηση εκλογικών δικαιωμάτων από τις φεμινίστριες, η γυναικεία ψήφος απασχόλησε τις κοινοβουλευτικές συζητήσεις,⁴⁵⁵ σε μικρότερο, όμως, βαθμό σε σύγκριση με άλλα ζητήματα.⁴⁵⁶ Εκπρόσωποι του πολιτικού κόσμου συντάχθηκαν με τον γυναικείο αγώνα,⁴⁵⁷ σε μια προσπάθεια να εναρμονιστούν με τις ευρωπαϊκές εξελίξεις, αλλά και να διευρύνουν την εκλογική τους βάση.⁴⁵⁸ Στις σχετικές εισηγήσεις τους εμφανίστηκαν καθησυχαστικοί, αναφέροντας ότι η λήψη εκλογικών δικαιωμάτων δεν επρόκειτο να οδηγήσει τη γυναίκα στην παραμέληση των οικιακών της ασχολιών.⁴⁵⁹ Χαρακτηριστικά αναφέρονται τα δύο νομοσχέδια που κατέθεσε ενώπιον της Βουλής ο βουλευτής Τυπάλδος-Μπασιάς⁴⁶⁰ και η ευνοϊκή στάση που υιοθέτησε ο Γούναρης.⁴⁶¹ Ο τελευταίος κατέθεσε πρόταση για να αποδοθούν πολιτικά δικαιώματα στις γυναίκες με το νέο σύνταγμα που θα προέκυπτε από την Γ' Εθνική Συνέλευση του 1920.⁴⁶² Σε ανάλογη κίνηση προέβη το 1924 ο Παπαναστασίου, ο οποίος ανεπιτυχώς προώθησε την τροποποίηση άρθρου, ώστε οι γυναίκες να αποκτήσουν το

⁴⁵¹ Παντελίδου- Μαλούτα, Μ. (2006), ό.π., σσ. 21- Σαμίου, Δ. (1989), ό.π., σσ. 168- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 11-12

⁴⁵² Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 55-59- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 12

⁴⁵³ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 67- Παντελίδου- Μαλούτα, Μ. (2006), ό.π., σσ. 25- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 269- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 13

⁴⁵⁴ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 57-58- Παντελίδου- Μαλούτα, Μ. (2006), ό.π., σσ. 25

⁴⁵⁵ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 55, 59, 61-66- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 346, 350-352- Παντελίδου- Μαλούτα, Μ. (2006), ό.π., σσ. 17, 24, 26-27, 29-30- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 262-265, 267, 269, 271-272- Σαμίου, Δ. (1989), ό.π., σσ. 168-169- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 11-13

⁴⁵⁶ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 62-63- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 262-263, 265

⁴⁵⁷ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 64- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 349- Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 245- Παντελίδου- Μαλούτα, Μ. (2006), ό.π., σσ. 26-27, 29-30- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 263-266- Σαμίου, Δ. (1989), ό.π., σσ. 168- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 11-12

⁴⁵⁸ Σαμίου, Δ. (1989), ό.π., σσ. 168

⁴⁵⁹ Παντελίδου- Μαλούτα, Μ. (2006), ό.π., σσ. 27- Σαμίου, Δ. (1989), ό.π., σσ. 31-32

⁴⁶⁰ Παντελίδου- Μαλούτα, Μ. (2006), ό.π., σσ. 26- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 263-264- Σαμίου, Δ. (1989), ό.π., σσ. 30- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 11

⁴⁶¹ Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 349- Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 244-245- Παντελίδου- Μαλούτα, Μ. (2006), ό.π., σσ. 26-27- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 264- Σαμίου, Δ. (1989), ό.π., σσ. 168- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 11

⁴⁶² Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 351- Παντελίδου- Μαλούτα, Μ. (2006), ό.π., σσ. 27- Σαμίου, Δ. (1989), ό.π., σσ. 31

δικαίωμα του εκλέγειν στις δημοτικές και κοινοτικές εκλογές.⁴⁶³ Το επόμενο έτος εβδομήντα βουλευτές εισηγήθηκαν την απόδοση περιορισμένων εκλογικών δικαιωμάτων στις γυναίκες, θέση την οποία συμπεριέλαβε στις προτάσεις της και η αρμόδια επιτροπή για την τροποποίηση του Συντάγματος που συνέχισε τη λειτουργία της μετά την πραξικοπηματική κατάληψη της εξουσίας από τον Πάγκαλο.⁴⁶⁴ Από το 1927, χρονιά κατά την οποία το νέο Σύνταγμα τέθηκε σε ισχύ, ορίστηκε πως με την έγκριση νόμου θα μπορούσε να δοθεί ψήφος στις γυναίκες. Η οικουμενική κυβέρνηση, όμως, δεν προχώρησε στην έκδοσή του,⁴⁶⁵ με αποτέλεσμα οι φεμινίστριες να πραγματοποιήσουν τον Μάρτιο του 1928 και του 1929 συγκεντρώσεις, ώστε να πετύχουν την υλοποίηση του πολιτικού αυτού αιτήματος.⁴⁶⁶

Οι παραπάνω εξελίξεις καταγράφηκαν από τον μεσοπολεμικό τύπο, ο οποίος ασχολήθηκε εκτενώς με το ζήτημα της γυναικείας ψήφου.⁴⁶⁷ Αν και εφημερίδες κάθε πολιτικής και κομματικής τοποθέτησης σχολίαζαν δυσμενώς τις προσπάθειες κατάκτησης εκλογικών δικαιωμάτων, όπως και την προηγούμενη περίοδο, κατά τον Μεσοπόλεμο μια μερίδα του τύπου εμφανίσθηκε ευνοϊκότερη απέναντι σε αυτό το ενδεχόμενο και σχολίασε θετικά την πρόοδο που είχε συντελεστεί. Μία από τις ενστάσεις που εξέφρασαν ήταν ότι οι γυναίκες αδιαφορούσαν για την πολιτική, καθώς ενδιαφέρονταν μόνο για την πρόσκτηση υλικών αγαθών, και αγνοούσαν τις υποχρεώσεις που συνεπάγεται η συμμετοχή στα κοινά. Ακόμη, κατέφευγαν στην κινδυνολογία υπογραμμίζοντας ότι η παραχώρηση της ψήφου θα είχε αρνητικές επιπτώσεις στη χώρα. Τέλος, ορισμένοι αρθρογράφοι πραγματοποιώντας αναφορά στην ιδιαίτερη φυσιολογία του γυναικείου σώματος και στις ενδυματολογικές επιλογές των φεμινιστριών ή επιστρατεύοντας ειρωνεία και σάτιρα προσπαθούσαν να υποβιβάσουν τα γυναικεία αιτήματα.

Καθώς ο τύπος απηχεί και παράλληλα διαμορφώνει τις θέσεις που ενστερνίζεται η πλειοψηφία του κοινωνικού συνόλου, από τα προαναφερθέντα μπορούν να εξαχθούν συμπεράσματα για τον τρόπο που η κοινωνία αντιμετώπιζε τη γυναικεία ψήφο. Συγκεκριμένα, παρά το γεγονός ότι όλο και περισσότεροι τάσσονταν υπέρ της απόδοσης στις γυναίκες του δικαιώματος του εκλέγειν,⁴⁶⁸ ένα μεγάλο μέρος της κοινωνίας συνέχιζε να αδιαφορεί ή να

⁴⁶³ Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 351- Παντελίδου- Μαλούτα, Μ. (2006), ό.π., σσ. 29

⁴⁶⁴ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 64- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 265-266- Παντελίδου- Μαλούτα, Μ. (2006), ό.π., σσ. 30- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 12

⁴⁶⁵ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 64-65- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 351- Παντελίδου- Μαλούτα, Μ. (2006), ό.π., σσ. 30-31- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 12-13

⁴⁶⁶ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 65-66- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 351- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 267- Σαμίου, Δ. (1989), ό.π., σσ. 33- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 13

⁴⁶⁷ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 62- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 346- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 263, 267- Σαμίου, Δ. (1989), ό.π., σσ. 32-33- Σαμίου, Δ. (1989), ό.π., σσ. 168

⁴⁶⁸ Σαμίου, Δ. (1989), ό.π., σσ. 29-30, 31-33

αντιμετωπίζει εχθρικά το εν λόγω αίτημα,⁴⁶⁹ χρησιμοποιώντας επιχειρήματα που είχαν κατά καιρούς εκφραστεί από τον τύπο⁴⁷⁰ και την εκκλησία.⁴⁷¹ Πιο αναλυτικά, οι πολέμιοι της γυναικείας ψήφου εξέφραζαν τον φόβο πως η λήψη πολιτικών δικαιωμάτων θα εξάλειφε τους διακριτούς ρόλους ανδρών και γυναικών⁴⁷² και θα έπληττε τον οικογενειακό θεσμό. Χαρακτήριζαν την προσπάθεια των φεμινιστριών μίμηση ξένων προτύπων και σημείωναν πως το αίτημά τους ήταν άκαιρο και μη αναγκαίο, διότι η πλειονότητα των γυναικών δεν το ενστερνιζόταν.⁴⁷³ Εξάλλου οι ίδιες τελούσαν υπό την προστασία των ανδρών⁴⁷⁴ και δεν ήταν ικανές να ψηφίσουν λόγω πνευματικής κατωτερότητας.⁴⁷⁵

Παρά ταύτα, οι συνεχείς πιέσεις που άσκησαν οι φεμινίστριες είχαν ως αποτέλεσμα την παραχώρηση κατά τον Φεβρουάριο του 1930 του δικαιώματος συμμετοχής στις δημοτικές και κοινοτικές εκλογές, μόνο στις γυναίκες που είχαν συμπληρώσει το 30ο έτος της ηλικίας τους και γνώριζαν ανάγνωση και γραφή.⁴⁷⁶ Μια απόφαση που αφορούσε μόλις το 10% των γυναικών της χώρας.⁴⁷⁷ Αν η εξέλιξη αυτή ιδωθεί σε συνδυασμό με την πολιτισμική θεωρία περί ηγεμονίας του Gramsci, η απόδοση του δικαιώματος του εκλέγειν αποτέλεσε μερική παραχώρηση των ηγεμονικών τάξεων, ώστε να κατευνάσουν τις δυνάμεις της κοινωνικής αλλαγής και συνεπώς να σταθεροποιήσουν την εξουσία τους. Η αναγνώριση του δικαιώματος αυτού δεν συνιστούσε ουσιαστική απειλή για την ανδρική κυριαρχία, διότι μέσω αυτής δεν ετέθη υπό αμφισβήτηση ο κοινωνικός ρόλος των γυναικών.⁴⁷⁸

Πρόσωπα με εκκλησιαστική και διοικητική εξουσία, καθώς και οικείοι των γυναικών δήλωσαν την αντίθεσή τους στην παραχώρηση της ψήφου και όρθωσαν εμπόδια στη χρήση της.⁴⁷⁹ Πέρα από τους άνδρες και αρκετές γυναίκες εκδήλωσαν αδιαφορία για την εγγραφή

⁴⁶⁹ Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 263

⁴⁷⁰ Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 349- Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 245- Σαμίου, Δ. (1989), ό.π., σσ. 30-32

⁴⁷¹ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 61- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 349- Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 245

⁴⁷² Σαμίου, Δ. (1989), ό.π., σσ. 30

⁴⁷³ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 61-62, 65- Παντελίδου- Μαλούτα, Μ. (2006), ό.π., σσ. 27, 29

⁴⁷⁴ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 62- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 263

⁴⁷⁵ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 62- Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 244-245- Παντελίδου- Μαλούτα, Μ. (2006), ό.π., σσ. 29- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 138-139, 142

⁴⁷⁶ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 68-69- Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 250- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 267-268, 271- Παντελίδου- Μαλούτα, Μ. (2006), ό.π., σσ. 31- Σαμίου, Δ. (1989), ό.π., σσ. 33- Σαμίου, Δ. (1989), ό.π., σσ. 165, 169- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 13

⁴⁷⁷ Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 352- Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 250- Παντελίδου- Μαλούτα, Μ. (2006), ό.π., σσ. 31- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 268- Ρεπούση, Μ. (2002), "Η γυναικεία ψήφος". *Η Καθημερινή-Επτά Ημέρες. 50 χρόνια γυναικείας ψήφου*, σσ. 15- Σαμίου, Δ. (1989), ό.π., σσ. 169

⁴⁷⁸ Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 65-67, 173, 266

⁴⁷⁹ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 70- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 352- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 270

τους στους εκλογικούς καταλόγους.⁴⁸⁰ Συνεπώς σε διάστημα ενός έτους μόλις το 2% του γυναικείου πληθυσμού που δικαιούτο να εγγραφεί στους ειδικούς καταλόγους, δηλαδή το 0,2% του γυναικείου πληθυσμού της χώρας, πραγματοποίησε την εγγραφή του.⁴⁸¹ Τον αριθμό αυτό φιλοδοξούσαν να αυξήσουν οι φεμινίστριες ενημερώνοντας μέσα από άρθρα και ομιλίες τις γυναίκες και διοργανώνοντας μαθήματα εκμάθησης γραφής και ανάγνωσης.⁴⁸² Οι πρώτες εκλογές στις οποίες έλαβαν μέρος ήταν οι επαναληπτικές που διενεργήθηκαν στη Θεσσαλονίκη (1930) και στη Σάμο (1931),⁴⁸³ στις οποίες συμμετείχαν 240 και 400 γυναίκες αντίστοιχα.⁴⁸⁴ Στην πανελλαδική εκλογική αναμέτρηση που διεξήχθη το 1934, το νομικά κατοχυρωμένο του δικαίωμα άσκησε ένα μικρό ποσοστό γυναικών,⁴⁸⁵ περίπου 11.000 γυναίκες.⁴⁸⁶ Οι γυναίκες αυτές ξεχώριζαν από τις υπόλοιπες σύμφωνα με ορισμένες εφημερίδες, καθώς μυήθηκαν στην πολιτική και απέκτησαν ανδρικές συμπεριφορές.⁴⁸⁷

Ακόμη, για να προωθήσουν τη συμμετοχή των γυναικών ως υποψηφίων στην εκλογική αναμέτρηση ο Σύνδεσμος και το Εθνικό Συμβούλιο κατάρτισαν το 1933 τη βραχύβια επιτροπή γυναικών εκλογών.⁴⁸⁸ Εναντίον της προσπάθειας αυτής καταφέρθηκαν πολλοί πολιτικοί,⁴⁸⁹ ενώ το σχετικό νομοσχέδιο που κατατέθηκε στη Βουλή δεν εγκρίθηκε από την επιτροπή που ανέλαβε να το επεξεργαστεί και από το Πρωτοδικείο της πρωτεύουσας.⁴⁹⁰ Μόνο το Πρωτοδικείο Σερρών έκανε δεκτό το αίτημα τεσσάρων γυναικών για συμπερίληψή τους στην εκλογική διαδικασία. Οι πρώτες γυναίκες υποψήφιες που συμμετείχαν στις δημοτικές και κοινοτικές εκλογές του 1934, δεν κατόρθωσαν να εκλεγούν.⁴⁹¹ Τέλος, το ίδιο έτος η ελεγχόμενη από τις βενιζελικές δυνάμεις Γερουσία καταψήφισε το νομοσχέδιο για μείωση του ηλικιακού περιορισμού στα 25 έτη.⁴⁹² Σταδιακά, από τα μέσα της δεκαετίας και έπειτα η

⁴⁸⁰ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 69-70- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 352- Παντελίδου- Μαλούτα, Μ. (2006), ό.π., σσ. 31

⁴⁸¹ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 70- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 270

⁴⁸² Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 69, 71- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 269-270- Παντελίδου- Μαλούτα, Μ. (2006), ό.π., σσ. 31

⁴⁸³ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 70- Παντελίδου- Μαλούτα, Μ. (2006), ό.π., σσ. 31- Ρεπούση, Μ. (2002), ό.π., σσ. 15- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 13

⁴⁸⁴ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 70- Παντελίδου- Μαλούτα, Μ. (2006), ό.π., σσ. 31-32- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 13

⁴⁸⁵ Παντελίδου- Μαλούτα, Μ. (2006), ό.π., σσ. 32- Ρεπούση, Μ. (2002), ό.π., σσ. 15- Σαμίου, Δ. (1989), ό.π., σσ. 33

⁴⁸⁶ Παντελίδου- Μαλούτα, Μ. (2006), ό.π., σσ. 32

⁴⁸⁷ Σαμίου, Δ. (1989), ό.π., σσ. 33-34

⁴⁸⁸ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 71- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 270- Παντελίδου- Μαλούτα, Μ. (2006), ό.π., σσ. 32- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 13

⁴⁸⁹ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 71- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 13

⁴⁹⁰ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 71- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 270- Παντελίδου- Μαλούτα, Μ. (2006), ό.π., σσ. 32- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 13

⁴⁹¹ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 71-72- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 13

⁴⁹² Παντελίδου- Μαλούτα, Μ. (2006), ό.π., σσ. 32- Σαμίου, Δ. (1989), ό.π., σσ. 165

απογοήτευση των φεμινιστριών για τα περιορισμένα αποτελέσματα του αγώνα τους και η απειλή της επικείμενης δικτατορίας έθεσαν τη διεκδίκηση της πολιτικής χειραφέτησης στο περιθώριο.⁴⁹³

⁴⁹³ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 53-54, 73, 93-94, 96- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 354- Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 250-251- Παντελίδου- Μαλούτα, Μ. (2006), ό.π., σσ. 32-33- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 276-278- Ρεπούση, Μ. (2002), ό.π., σσ. 14-15- Σαμίου, Δ. (1989), ό.π., σσ. 169- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 13

5. ΤΟ ΦΕΜΙΝΙΣΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ

Η επικράτηση εθνικιστικών ιδεών στο εσωτερικό της χώρας, απότοκο της επιθυμίας εδραίωσης ενός ισχυρού έθνους-κράτους, επέτρεψε κατά τον 19ο αιώνα τη βαθμιαία και υπό προϋποθέσεις υπέρβαση των προκαθορισμένων ορίων δράσης των γυναικών. Η ενασχόλησή τους με νέες δραστηριότητες στον δημόσιο χώρο τις οδήγησε να αντιληφθούν πως αποτελούν κοινωνική ομάδα με διακριτά από τους άνδρες χαρακτηριστικά,⁴⁹⁴ στα οποία εδράζεται η μεροληπτική κοινωνική τους αντιμετώπιση. Η αντίληψη των διακρίσεων που υφίσταντο⁴⁹⁵ είχε ως αποτέλεσμα την οργάνωσή τους, ώστε συλλογικά να προωθήσουν τις ιδιαίτερες επιδιώξεις του φύλου τους.⁴⁹⁶ Το πρώτο αυτό ρεύμα αμφισβήτησης της καθεστηκίας τάξης προσπάθησε να αναπροσαρμόσει το περιεχόμενο της γυναικείας ταυτότητας⁴⁹⁷ και να διευρύνει τα γυναικεία δικαιώματα στον εργασιακό και εκπαιδευτικό τομέα,⁴⁹⁸ χωρίς όμως να επιδιώξει τη ρήξη με το κυρίαρχο γυναικείο πρότυπο. Οι υπέρμαχοι της γυναικείας χειραφέτησης επιδίωξαν την καθιέρωση της ισότητας στο όνομα της διαφορετικής και αλληλοσυμπληρούμενης φύσης ανδρών και γυναικών.⁴⁹⁹

Συγκεκριμένα, διεκδίκησαν την πρόσβαση στη δημόσια εκπαίδευση, ώστε οι γυναίκες να μπορέσουν να ανταπεξέλθουν στο κύριο καθήκον τους και να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στο έθνος. Η κατάλληλη εκπαίδευση θα γαλουχούσε άξιες μητέρες που θα εγχάρασσαν τα εθνικά ιδεώδη στη νέα γενιά. Ισχυριζόμενες πως θα ευεργετούσαν το έθνος με την εργασία τους σε συγκεκριμένα επαγγέλματα, σύμφυτα με την ιδιαίτερη φύση τους, αιτήθηκαν επιπλέον τη δυναμικότερη είσοδό τους στον εργασιακό στίβο.⁵⁰⁰ Με τη σύσταση συλλόγων

⁴⁹⁴ Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 194-195, 205-207, 210-213, 222, 225- Ρεπούση, Μ. (2003), ό.π., σσ. 189-190- Σαμίου, Δ. (1992), ό.π., σσ. 57

⁴⁹⁵ Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 195, 205, 210-213, 216, 220, 222- Σαμίου, Δ. (1992), ό.π., σσ. 57, 59

⁴⁹⁶ Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 207-209, 216, 222-223- Ρεπούση, Μ. (2003), ό.π., σσ. 190

⁴⁹⁷ Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 338, 340- Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 231, 253- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 205-221- Ρεπούση, Μ. (2003), ό.π., σσ. 190- Σαμίου, Δ. (1992), ό.π., σσ. 57-58

⁴⁹⁸ Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 338-340- Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 228, 230, 234-236, 240, 253- Αθανασιάδης, Χ. (2007), "Ιστορία του γυναικείου κινήματος. Οι δύο στιγμές του ελληνικού φεμινιστικού κινήματος". Στο: Μαραγκουδάκη, Ελ. [επιμ.], *Εισαγωγή θεμάτων για την προώθηση της ισότητας των φύλων στην εκπαιδευτική διαδικασία. Δοκίμια*. Ιωάννινα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ευρωπαϊκή Ένωση, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Τμήμα ΦΠΨ, Τομέας Παιδαγωγικής, σσ. 15- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 194, 208, 210, 213-214, 217-220, 223- Ρεπούση, Μ. (2003), ό.π., σσ. 190-191- Σαμίου, Δ. (1992), ό.π., σσ. 57-58

⁴⁹⁹ Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 338-340- Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 232-238, 240-241, 253- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 205-207, 210, 217, 225- Σαμίου, Δ. (1992), ό.π., σσ. 57-58- Ψαρρά, Αγγ. (1999), ό.π., σσ. 96-99

⁵⁰⁰ Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 339, 341- Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 234-235, 238- Αθανασιάδης, Χ. (2007), ό.π., σσ. 15-16- Ρεπούση, Μ. (2003), ό.π., σσ. 190-191, 194-196

εκπαιδευτικού και φιλανθρωπικού χαρακτήρα⁵⁰¹ και την έκδοση γυναικείων εντύπων, κυριότερο από τα οποία ήταν η *Εφημερίς των Κυριών* της Καλλιρρόης Παρρέν, προσπάθησαν να πείσουν για την απόδοση των προαναφερθέντων δικαιωμάτων και επέκτειναν το γυναικείο πρότυπο, εισάγοντας σε εκείνο της μητέρας, της συζύγου και της νοικοκυράς, αυτό της γράφουσας, της μορφωμένης και της εργαζόμενης γυναίκας.⁵⁰² Επισημαίνεται πως παρά τη διεκδίκηση δικαιωμάτων στο όνομα της ιδιαίτερης γυναικείας προσφοράς στο εθνικό σύνολο,⁵⁰³ μερίδα της κοινωνίας αντιμετώπιζε τα αιτήματά τους ως επικίνδυνα για τη διάβρωση της εθνικής ταυτότητας και κατήγγειλε το πρώτο φεμινιστικό κύμα για μίμηση ξένων προς την Ελλάδα ιδεών.⁵⁰⁴

Η μεταβολή των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών, η δυναμική έξοδος της γυναίκας στον εργασιακό στίβο⁵⁰⁵ και οι φιλελεύθερες απόψεις που υιοθέτησαν τα αστικά στρώματα μετέβαλαν τις διεκδικήσεις του γυναικείου κινήματος⁵⁰⁶ και διαφοροποίησαν τη δράση των φεμινιστριών, καθιστώντας την πιο μαχητική.⁵⁰⁷ Σε αντίθεση με την προηγούμενη περίοδο ο μεσοπολεμικός φεμινισμός απαίτησε την κατάκτηση αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων στη βάση των αρχών της δημοκρατίας που όριζαν ότι όλοι οι άνθρωποι, άρα και οι γυναίκες, έπρεπε να απολαμβάνουν ίσα δικαιώματα.⁵⁰⁸ Βέβαια, στον λόγο του εξακολούθησαν να επιβιώνουν παραδοσιακές απόψεις σχετικά με τη βιολογικά προσδιορισμένη ανθρώπινη συμπεριφορά.⁵⁰⁹ Σημειώνεται πως το ελληνικό φεμινιστικό κίνημα του Μεσοπολέμου αναπτύχθηκε σε αντιστοιχία με τα φεμινιστικά κινήματα δυτικών χωρών, καθώς τα ελληνικά σωματεία ως μέλη διεθνών οργανώσεων συμμερίστηκαν τα

⁵⁰¹ Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 339, 341- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 205-210, 217- Ρεπούση, Μ. (2003), ό.π., σσ. 190-191, 193-194- Ψαρρά, Αγγ. (2002), “Φεμινίστριες, Σοσιαλίστριες, Κομμουνίστριες: Γυναίκες και Πολιτική στον Μεσοπόλεμο”. Στο: Χατζηιωσήφ, Χρ. [επιμ.], *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*. τόμ. Β’, μέρ. 1ο, Αθήνα: Βιβλιόραμα, σσ. 67

⁵⁰² Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 339- Παλαιού, Ν. (2011), ό.π., σσ. 89- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 205, 209-221- Ρεπούση, Μ. (2003), ό.π., σσ. 190-191, 194-195- Σαμίου, Δ. (1992), ό.π., σσ. 57-58

⁵⁰³ Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 338, 340-341- Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 232-237, 241, 253- Παλαιού, Ν. (2011), ό.π., σσ. 99-100- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 209- Ρεπούση, Μ. (2003), ό.π., σσ. 190-191, 194- Ψαρρά, Αγγ. (1999), ό.π., σσ. 97-98

⁵⁰⁴ Ρεπούση, Μ. (2003), ό.π., σσ. 191- Ψαρρά, Αγγ. (1999), ό.π., σσ. 96-98

⁵⁰⁵ Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 341-342- Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 242- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 225, 227, 229, 232

⁵⁰⁶ Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 242- Αθανασιάδης, Χ. (2007), ό.π., σσ. 16, 19- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 229, 233, 251

⁵⁰⁷ Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 341- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 67

⁵⁰⁸ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 59-60, 63-64, 66- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 350- Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 228, 230, 241-243- Αθανασιάδης, Χ. (2007), ό.π., σσ. 16- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 262, 264-265

⁵⁰⁹ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 25-26, 28, 33, 37, 56, 59-60, 76, 88, 94-96- Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 243, 248-249, 251, 253- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 265- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 71, 76

αιτήματα και τις αναλύσεις τους και υιοθέτησαν συναφείς πρακτικές διεκδίκησης.⁵¹⁰ Παράλληλα, αποτέλεσε προϊόν των ιδιαίτερων ελληνικών συνθηκών και επιχείρησε να προσφέρει λύσεις σε απτά προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι γυναίκες της χώρας.⁵¹¹

Πιο συγκεκριμένα, οι διεκδικήσεις των φεμινιστριών αυτής της περιόδου καθορίστηκαν από την ερμηνεία του τρόπου με τον οποίο οι άνδρες υπέταξαν το γυναικείο φύλο. Οι φεμινίστριες ανίχνευσαν τις αιτίες στην αποκλειστική είσοδο των ανδρών στη μισθωτή εργασία και στη γενικότερη ιδιοποίηση της εξουσίας από τους άνδρες. Συνεχίζοντας, σημείωσαν πως η πολιτική εξουσία παγίωσε μέσω των νόμων που θέσπισε την έμφυλη ανισότητα, ενώ αποκλείοντάς τες από την ψήφο τις στέρησε τη δυνατότητα να μεταβάλλουν την πραγματικότητα που βίωναν.⁵¹² Υπό το πρίσμα αυτό έθεσαν στο κέντρο των διεκδικήσεών τους τα εκλογικά δικαιώματα,⁵¹³ εξαρτώντας από την απόκτησή τους την κατάκτηση της πλήρους χειραφέτησης. Με την ψήφο οι γυναίκες θα βελτιώναν το εργασιακό, εκπαιδευτικό και οικογενειακό νομοθετικό πλαίσιο, οπότε θα μετέβαλαν την κοινωνική τους θέση⁵¹⁴ και θα γίνονταν αποδεκτές ως ισότιμοι και αυτόνομοι πολίτες.⁵¹⁵ Όσον αφορά τις νομοθετικές αλλαγές που αιτήθηκαν, διεκδίκησαν τη μισθολογική ισότητα, την πρόσβαση σε κάθε επάγγελμα χωρίς περιορισμούς και την άνοδο στα υψηλά κλιμάκια της ιεραρχίας.⁵¹⁶ Ακόμη, εισηγήθηκαν τη βελτίωση της παρεχόμενης τεχνικής εκπαίδευσης,⁵¹⁷ την απρόσκοπτη είσοδο στα ανώτατα ιδρύματα,⁵¹⁸ την κοινή και υποχρεωτική σε στοιχειώδες επίπεδο εκπαίδευση

⁵¹⁰ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 29-30, 33-34, 39, 42, 46, 50, 77-87, 89- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 346-347, 350- Αθανασιάδης, Χ. (2007), ό.π., σσ. 14-17- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 240-241, 249, 252-253- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 74

⁵¹¹ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 30-31, 34, 84- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 346

⁵¹² Σαμίου, Δ. (2003), «Οι Ελληνίδες 1922-1940: Κοινωνικά ζητήματα και φεμινιστικές διεκδικήσεις». Στο: Παναγιωτόπουλος, Β. [επιμ.], *Ιστορία του νέου Ελληνισμού, 1770-2000*. τόμ. 7, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 71

⁵¹³ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 23, 37, 40, 43, 55, 57, 59-60, 62- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 346, 349-350- Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 242-243, 253- Αθανασιάδης, Χ. (2007), ό.π., σσ. 16- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 228, 262, 267, 269- Σαμίου, Δ. (1992), ό.π., σσ. 61- Σαμίου, Δ. (2003), ό.π., σσ. 73- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 67

⁵¹⁴ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 23-24, 33, 37, 40, 55-60, 95- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 346, 349- Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 242-243, 245-246- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 225, 228, 252, 262, 264-265- Σαμίου, Δ. (2003), ό.π., σσ. 71, 73

⁵¹⁵ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 23, 59- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 346, 349- Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 242-243- Αθανασιάδης, Χ. (2007), ό.π., σσ. 16-17- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 225, 228, 252- Σαμίου, Δ. (1992), ό.π., σσ. 61- Σαμίου, Δ. (2003), ό.π., σσ. 71, 73-74

⁵¹⁶ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 25, 59, 75-76- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 240- Σαμίου, Δ. (1992), ό.π., σσ. 60- Σαμίου, Δ. (2003), ό.π., σσ. 72

⁵¹⁷ Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 254- Σαμίου, Δ. (1992), ό.π., σσ. 60- Σαμίου, Δ. (2003), ό.π., σσ. 72

⁵¹⁸ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 25- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 254

αγοριών και κοριτσιών,⁵¹⁹ την προστασία της μητρότητας⁵²⁰ και την οικογενειακή ισότητα.⁵²¹ Στον λόγο τους ενέταξαν νεωτερισμούς, όπως την ποινικοποίηση της λειτουργίας των οίκων ανοχής⁵²² και την αναγνώριση όσων παιδιών γεννήθηκαν εκτός γάμου. Ο Σοσιαλιστικός Όμιλος Γυναικών, μάλιστα, αναφέρθηκε αδρομερώς στην έκτρωση⁵²³ και στην αντισύλληψη.⁵²⁴ Παράλληλα, στις διεκδικήσεις τους συμπεριέλαβαν αιτήματα ευρύτερου ενδιαφέροντος, όπως την επικράτηση της ειρήνης.⁵²⁵ Για την ευόδωση των σκοπών τους οι φεμινίστριες του Μεσοπολέμου υιοθέτησαν παραλλαγμένες τις δράσεις που ανέπτυξε το γυναικείο κίνημα στα πρώτα του βήματα, όπως την φιλανθρωπία,⁵²⁶ την αρθρογραφία⁵²⁷ και την ίδρυση σχολών.⁵²⁸ Παράλληλα κατέφυγαν σε μαχητικότερους τρόπους διεκδίκησης, συντάσσοντας υπομνήματα,⁵²⁹ συνομιλώντας με πολιτικούς,⁵³⁰ πραγματοποιώντας συγκεντρώσεις⁵³¹ και ομιλίες.⁵³²

Οι φεμινίστριες της περιόδου αντιλήφθηκαν, ακόμη, την αναγκαιότητα συσπείρωσης των γυναικών στις τάξεις του κινήματος και πραγματοποίησαν συχνές εκκλήσεις για στράτευση στον φεμινιστικό αγώνα. Τα αποτελέσματα της προσπάθειάς τους ήταν πενιχρά, καθώς δεν κατόρθωσαν να πείσουν σημαντική μερίδα του γυναικείου πληθυσμού να ενταχθεί στο κίνημα. Αντίθετα από ό,τι επιδίωκαν, καθ' όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου ο φεμινισμός αντιμετωπιζόταν από άνδρες και γυναίκες με ανοχή ή γινόταν στόχος σατυρικών επιθέσεων.⁵³³ Αναλύοντας αυτό το φαινόμενο, οι φεμινίστριες απέδωσαν την ευθύνη στις ίδιες

⁵¹⁹ Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 254- Σαμίου, Δ. (2003), ό.π., σσ. 72

⁵²⁰ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 25, 40, 43- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 253

⁵²¹ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 25- Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 246- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 234- Σαμίου, Δ. (1992), ό.π., σσ. 60

⁵²² Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 25, 40, 43- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 355- Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 246-247- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 253, 259- Σαμίου, Δ. (1992), ό.π., σσ. 60- Σαμίου, Δ. (2003), ό.π., σσ. 72-73

⁵²³ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 25, 43, 48-49- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 234, 253, 259- Σαμίου, Δ. (2003), ό.π., σσ. 73

⁵²⁴ Σαμίου, Δ. (2003), ό.π., σσ. 73

⁵²⁵ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 25-26, 40- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 253, 257-258- Σαμίου, Δ. (1992), ό.π., σσ. 60- Σαμίου, Δ. (2003), ό.π., σσ. 73

⁵²⁶ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 32, 34- 35

⁵²⁷ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 35-36, 39-40, 66, 69- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 346- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 252, 252-256, 258, 270, 272

⁵²⁸ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 40- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 69

⁵²⁹ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 35, 40, 49, 66, 91-92- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 350-351- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 252, 264-265- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 67, 69

⁵³⁰ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 66- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 351- Σαμίου, Δ. (1992), ό.π., σσ. 61- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 67, 69

⁵³¹ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 35, 40, 65-66, 92- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 267, 272- Σαμίου, Δ. (2003), ό.π., σσ. 74- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 69

⁵³² Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 40, 49, 69- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 265, 270, 272- Σαμίου, Δ. (1992), ό.π., σσ. 61- Σαμίου, Δ. (2003), ό.π., σσ. 74

⁵³³ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 31-32, 37, 69-70, 93- Σαμίου, Δ. (2003), ό.π., σσ. 69

τις γυναίκες. Στην κινητοποίησή τους πίστευαν πως θα συνέβαλε η επαγγελματική τους δραστηριοποίηση, δηλαδή η απόκτηση του οικονομικού ελέγχου της ζωής τους, και η μόρφωση.⁵³⁴

Το φεμινιστικό κίνημα δεν συνιστούσε ενιαίο μόρφωμα. Οι φεμινίστριες εντάσσονταν σε ομάδες με διαφορετική κοινωνικοπολιτική θεώρηση της πραγματικότητας,⁵³⁵ η οποία επηρέαζε τον τρόπο με τον οποίο νοηματοδοτούσαν τον φεμινισμό,⁵³⁶ τα επιχειρήματα⁵³⁷ και τη δράση που ανέπτυσαν.⁵³⁸ Παρά τις διαφορές τους, η ύπαρξη κοινών αιτημάτων, η πίστη στην αναγκαιότητα της συλλογικής δράσης⁵³⁹ και το γεγονός ότι δεν διέθεταν αποκρυσταλλωμένες ιδέες⁵⁴⁰ επέτρεψαν τη συνεργασία τους σε αρκετές περιπτώσεις,⁵⁴¹ αλλά και τη συμμετοχή φεμινιστριών σε σωματεία με αντικρουόμενες θέσεις.⁵⁴² Οι δύο επιδραστικότερες φεμινιστικές συλλογικότητες της περιόδου ήταν ο Σύνδεσμος για τα δικαιώματα της Γυναίκας (1920) και το συγκροτημένο το 1919 Εθνικό Συμβούλιο Ελληνίδων.

Ο Σύνδεσμος εξέφρασε μαχητικές και ριζοσπαστικές απόψεις για τη γυναικεία χειραφέτηση, διακήρυξε την πεποίθηση ότι ο φεμινισμός συνιστά πρωτίστως ανθρωπιστικό κίνημα,⁵⁴³ ανέπτυξε ποικίλη δράση και πρωτοστάτησε στον αγώνα για την απόκτηση ψήφου.⁵⁴⁴ Από την άλλη μεριά, το Συμβούλιο συνιστούσε ένωση επιμέρους γυναικείων συλλόγων⁵⁴⁵ και φιλοδοξούσε να αποτελέσει τον χώρο όπου οι φεμινιστικές συνιστώσες θα εργάζονταν μαζί.⁵⁴⁶ Το Συμβούλιο διέθετε παραδοσιακότερο χαρακτήρα από τον Σύνδεσμο⁵⁴⁷

⁵³⁴ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 21-23, 26-27, 75-77, 95

⁵³⁵ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 17-18, 32, 34-35, 37- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 346- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 241, 251- Σαμίου, Δ. (2003), ό.π., σσ. 68

⁵³⁶ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 17-18, 35, 84- Σαμίου, Δ. (2003), ό.π., σσ. 68-69- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 73

⁵³⁷ Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 346, 349- Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 243- Σαμίου, Δ. (2003), ό.π., σσ. 68

⁵³⁸ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 17-18, 35, 66, 77- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 355- Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 247- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 241, 251- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 73

⁵³⁹ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 27, 34, 37, 43, 53, 65, 77, 95- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 228, 250, 253, 267, 269

⁵⁴⁰ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 18, 34, 37, 53- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 68, 70-71

⁵⁴¹ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 34, 43, 49-51, 53, 57, 65-66, 91-92- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 346, 348- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 253, 258, 265, 267, 269-270- Σαμίου, Δ. (1992), ό.π., σσ. 59, 61- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 69, 71, 73, 75

⁵⁴² Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 34, 50-51, 53- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 347- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 68, 70

⁵⁴³ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 38-39

⁵⁴⁴ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 38-40- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 254-256- Σαμίου, Δ. (2003), ό.π., σσ. 69-70- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 68-69

⁵⁴⁵ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 42-43- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 347- Σαμίου, Δ. (1992), ό.π., σσ. 60- Σαμίου, Δ. (2003), ό.π., σσ. 69

⁵⁴⁶ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 42- Σαμίου, Δ. (1992), ό.π., σσ. 60

⁵⁴⁷ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 41-42- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 253

και τασσόταν υπέρ της βαθμιαίας κατάκτησης δικαιωμάτων.⁵⁴⁸ Αμφότερες οι ενώσεις εξέφρασαν την επιθυμία τους να συνεργαστούν με κάθε πολιτικό σχηματισμό που τασσόταν αλληλέγγυος στα φεμινιστικά αιτήματα.⁵⁴⁹ Δεν υποστήριξαν συγκεκριμένα κόμματα, φοβούμενες ότι θα εγκλώβιζαν τις επιδιώξεις του γυναικείου κινήματος, το οποίο απευθύνεται στο σύνολο της κοινωνίας, σε στενά κομματικά συμφέροντα.⁵⁵⁰ Την ίδια περίοδο η Καλλιρρόη Παρρέν συνέχισε τη δράση της μέσα από το Λύκειο Ελληνίδων, ένα ομοσπονδιακής φύσης σωματείο που προπαγάνδιζε ζητήματα εθνικής σημασίας.⁵⁵¹ Το Λύκειο και το Συμβούλιο λόγω του τρόπου οργάνωσής τους είχαν σημαντική απήχηση στον γυναικείο πληθυσμό της επαρχίας.⁵⁵²

Στο φεμινιστικό ρεύμα του Μεσοπολέμου είθισται να συμπεριλαμβάνονται οι γυναίκες που συμπαρατάχθηκαν με τον σοσιαλισμό και τον κομμουνισμό,⁵⁵³ λόγω της ενεργητικής ανάμειξής τους στην πολιτική, της επεξεργασίας συγκεκριμένης θεωρίας για τη γυναικεία χειραφέτηση και της σύμπλευσής τους κατά περιόδους με τις φεμινιστικές συλλογικότητες.⁵⁵⁴ Συγκεκριμένα, οι γυναίκες που ασπάζονταν τα σοσιαλιστικά ιδεώδη εντάχθηκαν στον Σοσιαλιστικό Όμιλο Γυναικών (1919), ένα μαχητικό σωματείο με αιτήματα που υπερέβαιναν την αποκλειστική ενασχόληση με το γυναικείο ζήτημα και αφορούσαν διάφορες κοινωνικές ομάδες.⁵⁵⁵ Ο Όμιλος σκιαγράφησε το νέο πρότυπο της σοσιαλιστικής γυναίκας, στο οποίο ο μητρικός ρόλος συνέχισε να κατέχει σημαντική θέση.⁵⁵⁶ Από την άλλη μεριά, οι γυναίκες που οργανώθηκαν στις τάξεις του κομμουνιστικού κόμματος δεν συγκρότησαν αμιγώς γυναικείες οργανώσεις.⁵⁵⁷ Αντιθέτως επιδίωξαν τη στρατολόγηση εργαζομένων γυναικών στο κόμμα, ώστε οι ίδιες μαζί με τους άνδρες συναγωνιστές τους⁵⁵⁸ να ανατρέψουν το υπάρχον καθεστώς

⁵⁴⁸ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 43, 66, 86- Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 247- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 253- Σαμίου, Δ. (2003), ό.π., σσ. 69- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 73

⁵⁴⁹ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 28, 57-58, 96

⁵⁵⁰ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 25, 27-28, 57-58- Σαμίου, Δ. (2003), ό.π., σσ. 69

⁵⁵¹ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 45-47- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 348- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 252-253- Σαμίου, Δ. (2003), ό.π., σσ. 69

⁵⁵² Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 41, 46

⁵⁵³ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 48, 51- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 68, 70

⁵⁵⁴ Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 71-72

⁵⁵⁵ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 48-49- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 257-258- Σαμίου, Δ. (1992), ό.π., σσ. 60

⁵⁵⁶ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 51

⁵⁵⁷ Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 72- Ψαρρά, Αγγ. (2003), ό.π., σσ. 191-192

⁵⁵⁸ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 52, 87- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 260- Ψαρρά, Αγγ. (2003), ό.π., 187, 189-192, 195, 206- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 72, 77-78

και να εδραιώσουν την κομμουνιστική κοινωνία, όπου η έμφυλη ανισότητα θα επιλυόταν ουσιαστικά.⁵⁵⁹

Οι σοσιαλίστριες και οι κομμουνίστριες, προσλαμβάνοντας τις πολιτικές ομάδες ως φορείς ταξικών συμφερόντων, συνδέθηκαν με συγκεκριμένα κόμματα και αντιλήφθηκαν τη γυναικεία και την ταξική πάλη ως άρρηκτα συνδεδεμένες.⁵⁶⁰ Κρίνοντας την απολιτική στάση των γυναικών του Σύνδεσμου, τόνισαν πως, παρά τη σχετική διακήρυξή τους, οι ριζοσπάστριες φεμινίστριες ήταν προσκείμενες στα φιλελεύθερα κόμματα.⁵⁶¹ Ακόμη, θεώρησαν επικίνδυνη την αστική εκδοχή του φεμινισμού, γιατί προσπαθούσε να πείσει τις γυναίκες πως εντός του καπιταλιστικού καθεστώτος μπορούν να μεταβάλουν τη θέση τους.⁵⁶² Σημειώνεται πως στα κείμενά τους δεν κατέκριναν αποκλειστικά τη στόχευση και τη δράση των φεμινιστικών ομάδων, αλλά συχνά προέβαιναν στη γελοιογραφική απεικόνιση των φεμινιστριών.⁵⁶³

Η διαφορετική πολιτική τοποθέτηση δεν ήταν η μοναδική διαφωνία των γυναικών που επιδίωξαν τη χειραφέτηση του φύλου τους. Διετύπωσαν, ακόμη, αντικρουόμενες θέσεις σχετικά με το ζήτημα της ψήφου και της ειδικής εργατικής νομοθεσίας. Από τα δύο αμιγή φεμινιστικά σωματεία, ο Σύνδεσμος απαιτήσε πλήρη πολιτικά δικαιώματα, ενώ το Συμβούλιο πρόκρινε τη βαθμιαία εκχώρησή τους.⁵⁶⁴ Έτσι, στα μέσα της δεύτερης μεσοπολεμικής δεκαετίας η υποστήριξη του μορφωτικού περιορισμού από τον δεύτερο⁵⁶⁵ οδήγησε στην παύση της συνεργασίας τους στο συγκεκριμένο ζήτημα και στην απόσχιση του Σύνδεσμου από το ΕΣΕ. Επιπλέον, οι σοσιαλίστριες διαφώνησαν αρχικά με την απόδοσή εκλογικών δικαιωμάτων, πιστεύοντας πως πρέπει να προηγηθεί η καλλιέργεια πολιτικής συνείδησης, ώστε οι γυναίκες να μη στηρίζουν το αστικό καθεστώς, θέση που αργότερα μετέβαλαν.⁵⁶⁶ Μάλιστα, όταν ο Σύνδεσμος είδε θετικά την έστω και υπό προϋποθέσεις απόδοση του

⁵⁵⁹ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 52, 87-88, 93-94- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 354-Αθανασιάδης, Χ. (2007), ό.π., σσ. 18- Κυριακίδου, Μ. (2001), ό.π., σσ. 93- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 259-260- Σαμίου, Δ. (2003), ό.π., σσ. 70- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 71-72, 77-79- Ψαρρά, Αγγ. (2003), ό.π., σσ. 190, 193-195

⁵⁶⁰ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 48, 50-52, 58, 86-88- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 347-348, 350- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 257-259- Ψαρρά, Αγγ. (2003), “Γυναίκες στο κυνήγι της ηδονής και της ψήφου: Οι φεμινίστριες στον κομμουνιστικό λόγο του Μεσοπολέμου”. Στο: Βλαχούτσικου, Χριστίνα- Kain-Hart, Laurie, [επιμ.], Όταν γυναίκες έχουν διαφορές: αντιθέσεις και συγκρούσεις γυναικών στη σύγχρονη Ελλάδα. Αθήνα: Μέδουσα, σσ. 189, 191, 193, 207

⁵⁶¹ Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 350- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 75- Ψαρρά, Αγγ. (2003), ό.π., 191

⁵⁶² Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 50- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 72, 75, 77-78- Ψαρρά, Αγγ. (2003), ό.π., σσ. 185, 190, 193, 198, 200-201

⁵⁶³ Ψαρρά, Αγγ. (2003), ό.π., σσ. 197-207

⁵⁶⁴ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 66, 86- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 353- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 253- Σαμίου, Δ. (1992), ό.π., σσ. 61- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 73-74

⁵⁶⁵ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 72- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 253, 271- Σαμίου, Δ. (2003), ό.π., σσ. 75- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 80

⁵⁶⁶ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 44, 66-67, 72- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 268-269, 271- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 75, 80

εκλογικού δικαιώματος, τον επέκριναν για αποδοχή των τιθέμενων περιορισμών.⁵⁶⁷ Τέλος, οι κομμουνίστριες τόνισαν πως είχαν εντάξει στο πρόγραμμά τους την απόκτηση πολιτικών δικαιωμάτων όχι για τις γυναίκες της αστικής τάξης, αλλά για τις εργάτριες, ώστε να αντιληφθούν τη δεινή τους θέση στο καπιταλιστικό σύστημα και να στρατευθούν στην ταξική πάλη.⁵⁶⁸ Για τον Σύνδεσμο, οι κομμουνίστριες αυτοαναιρούνταν υιοθετώντας από τη μία το αίτημα της ψήφου και απορρίπτοντάς το από την άλλη εντός των κειμένων τους.⁵⁶⁹

Σχετικά με τη θέσπιση ειδικών νόμων για τη γυναικεία εργασία, το Συμβούλιο⁵⁷⁰ και ο Όμιλος ήταν θετικά διακείμενοι απέναντί της για διαφορετικούς λόγους.⁵⁷¹ Το Συμβούλιο την έκρινε επιβεβλημένη, λόγω της αδύναμης γυναικείας φύσης,⁵⁷² ενώ ο Όμιλος λόγω των αθέμιτων τρόπων με τους οποίους η εργοδοσία καταχραζόταν την εργατική γυναικεία δύναμη.⁵⁷³ Την αντίθεσή του στα παραπάνω εξέφρασε ο Σύνδεσμος. Διευκρίνισε πως η ειδική νομοθεσία δεν συνιστούσε προνόμιο, καθώς επρόκειτο να περιορίσει πιο πολύ την επαγγελματική δραστηριοποίηση των γυναικών. Για αυτόν τον λόγο διεκδίκησε την αναίρεση κάθε είδους διάκρισης και την επιβολή κοινής νομοθεσίας για αμφότερα τα φύλα.⁵⁷⁴ Ο Όμιλος σχολιάζοντας τις προαναφερθείσες θέσεις, σημείωσε ότι οι γυναίκες του Συνδέσμου δεν συμφωνούσαν με τη θεσμοθέτηση των συγκεκριμένων νόμων, καθώς ως μέλη της αστικής τάξης θα ωφελούνταν από την κατάργησή τους.⁵⁷⁵ Οι κομμουνίστριες, τέλος, διατηρούσαν την πεποίθηση ότι η απόκτηση δικαιωμάτων εντός του αστικού καθεστώτος ήταν ανώφελη, επομένως δεν προπαγάνδιζαν αιτήματα για τη γυναικεία θέση, αν και υπήρχαν στο πρόγραμμα του κόμματος.⁵⁷⁶ Αναγνωρίζοντας, όμως, τη διττή καταπίεση που υφίσταντο οι γυναίκες από

⁵⁶⁷ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 50, 68- Κυριακίδου, Μ. (2001), ό.π., σσ. 82, 84- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 268- Σαμίου, Δ. (1988), ό.π., σσ. 25, 27-28- Σαμίου, Δ. (2003), ό.π., σσ. 75- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 75

⁵⁶⁸ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 67-68

⁵⁶⁹ Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 261- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 78

⁵⁷⁰ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 85-86- Σαμίου, Δ. (2003), ό.π., σσ. 72- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 73-74

⁵⁷¹ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 85-86- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 257-259- Σαμίου, Δ. (1992), ό.π., σσ. 60- Σαμίου, Δ. (2003), ό.π., σσ. 72- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 75

⁵⁷² Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 85-86- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 73-74

⁵⁷³ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 86

⁵⁷⁴ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 84-85, 88- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 355-357- Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 247, 249- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 241-242, 254-255- Σαμίου, Δ. (2003), ό.π., σσ. 72

⁵⁷⁵ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 50

⁵⁷⁶ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 52, 87- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 260-261- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 72, 77-78- Ψαρρά, Αγγ. (2003), ό.π., σσ. 190, 192-193

τον καπιταλισμό και τους άνδρες⁵⁷⁷ τάχθηκαν υπέρ της προστασίας της μητρότητας, έως ότου επιβληθεί η αταξική κοινωνία.⁵⁷⁸

Όπως προαναφέρθηκε οι διαφορές που παρουσίαζαν οι φεμινιστικές ομάδες δεν εμπόδισαν την κοινή τους δραστηριοποίηση για κάποιο χρονικό διάστημα.⁵⁷⁹ Στα μέσα, όμως, της δεύτερης δεκαετίας, τα γυναικεία σωματεία αποσαφήνισαν την ιδεολογία τους⁵⁸⁰ και αντιλήφθηκαν πως η έκβαση των αιτημάτων τους επηρεαζόταν από τις εξελίξεις στην πολιτική σκηνή, την άνοδο δηλαδή του φασιστικού κλίματος⁵⁸¹ και την αποτυχία του Βενιζέλου να θεμελιώσει το Σύνταγμα και τους δημοκρατικούς θεσμούς σε φιλελεύθερες βάσεις.⁵⁸² Συνεπώς η στράτευση σε παραπάνω από μία οργανώσεις εγκαταλείφθηκε, ενώ δημιουργήθηκαν νέες γυναικείες συνεργασίες.⁵⁸³ Ειδικότερα, οι ριζοσπάστριες φεμινίστριες συμμετείχαν κατά την περίοδο αυτή στη συγκρότηση νέων γυναικείων οργανώσεων κατά του πολέμου και του φασισμού,⁵⁸⁴ στα πλαίσια των οποίων συνεργάστηκαν με τις κομμουνίστριες. Στα νέα αυτά σωματεία, ο αγώνας υπέρ της ειρήνης τέθηκε στο επίκεντρο, ενώ οι φεμινιστικές διεκδικήσεις τοποθετήθηκαν στο περιθώριο. Παράλληλα η διολίσθηση του Συμβουλίου σε πιο συντηρητικές θέσεις, οδήγησε στον περιορισμό της συνεργασίας του με τον Σύνδεσμο.⁵⁸⁵ Το Συμβούλιο αποτέλεσε τη μοναδική από τις γνωστές γυναικείες οργανώσεις που επέζησε και κατά τη διάρκεια της Κατοχής, οπότε μετατράπηκε σε φιλανθρωπική οργάνωση. Οι υπόλοιπες διαλύθηκαν με την επικράτηση της δικτατορίας της 4^{ης} Αυγούστου, τα έντυπά τους απαγορεύθηκαν και το αρχαιακό υλικό τους καταστράφηκε.⁵⁸⁶ Στην εκπνοή του Μεσοπολέμου έγινε αντιληπτό πως, παρά τη μαχητικότητά του, το φεμινιστικό κίνημα δεν κατάφερε να

⁵⁷⁷ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 87- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 72- Ψαρρά, Αγγ. (2003), ό.π., σσ. 190, 194

⁵⁷⁸ Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 77-79- Ψαρρά, Αγγ. (2003), ό.π., σσ. 190, 192-193

⁵⁷⁹ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 17, 34, 43, 49-51, 53, 66, 71-73- Σαμίου, Δ. (1992), ό.π., σσ. 59- Σαμίου, Δ. (2003), ό.π., σσ. 73- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 71, 73

⁵⁸⁰ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 53- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 68

⁵⁸¹ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 51, 53-54, 93

⁵⁸² Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 93- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 357- Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 250- Αθανασιάδης, Χ. (2007), ό.π., σσ. 19- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 277- Σαμίου, Δ. (2003), ό.π., σσ. 76

⁵⁸³ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 51, 53-54- Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 250

⁵⁸⁴ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 53-54, 73, 96- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 354- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 276, 278- Σαμίου, Δ. (2003), ό.π., σσ. 75- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 76, 80-82

⁵⁸⁵ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 42-44, 51, 53-54, 72-73, 94, 96- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 354- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 253, 271, 276-278- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 76, 80-82

⁵⁸⁶ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 44-45, 73, 96- Σαμίου, Δ. (2003), ό.π., σσ. 66, 75

πραγματώσει τους στόχους που έθεσε,⁵⁸⁷ ούτε να εξασφαλίσει την απήχηση των ιδεών του.⁵⁸⁸ Η μη ευόδωσή του, δεν σημαδεύτηκε μόνο από τις ιστορικές συνθήκες στις οποίες γεννήθηκε και αναπτύχθηκε, αλλά και από την αδυναμία των φεμινιστριών να απορρίψουν τα παραδοσιακά στερεότυπα σχετικά με τη γυναικεία φύση, να εμπνεύσουν ένα κίνημα που συλλογικά θα ασχολείτο με την αφύπνιση κάθε γυναίκας⁵⁸⁹ και να αποσυνδέσουν την απόκτηση των αιτημάτων τους από τη διάθεση που είχαν οι πολιτικοί να τους τα παραχωρήσουν.⁵⁹⁰

⁵⁸⁷ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 32-33, 68, 92-93- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 346, 349, 357- Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 250- Αθανασιάδης, Χ. (2007), ό.π., σσ. 17- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 271-273- Σαμίου, Δ. (1992), ό.π., σσ. 61

⁵⁸⁸ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 41, 93- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 346- Αθανασιάδης, Χ. (2007), ό.π., σσ. 18- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 272

⁵⁸⁹ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 94-95- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 272-273

⁵⁹⁰ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 95-96

6. Ο ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ

6.1. Γενικά χαρακτηριστικά του μεσοπολεμικού τύπου

Κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου εμφανίσθηκαν πολλές νέες εφημερίδες, ορισμένες από τις οποίες διέκοψαν την έκδοσή τους τη δεκαετία του '30 ή και αργότερα, ενώ κάποιες από αυτές συνεχίζουν να εκδίδονται έως και σήμερα.⁵⁹¹ Το 1931, μάλιστα, έτος κυκλοφορίας των *Αθηναϊκών Νέων* ιδρύθηκε το πρώτο εκδοτικό “συγκρότημα” από τον Λαμπράκη, ο οποίος εξέδιδε παράλληλα το *Ελεύθερον Βήμα*⁵⁹² και τον *Οικονομικό Ταχυδρόμο*.⁵⁹³ Τα ειδησεογραφικά έντυπα του Μεσοπολέμου, συγκριτικά με τις εφημερίδες της προηγούμενης περιόδου, δημοσίευαν περισσότερο αναλυτικές και τεκμηριωμένες ειδήσεις.⁵⁹⁴ Βαθμιαία και ιδίως κατά τη δεκαετία του '30 διεύρυναν τη θεματολογία τους, παρουσιάζοντας κοινωνικά θέματα και σκιαγραφώντας τη ζωή σε χώρες του εξωτερικού.⁵⁹⁵ Παράλληλα, το εξώφυλλο, αλλά και το εσωτερικό τμήμα τους, σε επίπεδο εικονογράφησης και οργάνωσης της ύλης, αναβαθμίστηκε αισθητά, καθώς οι εκδότες έκαναν χρήση των σύγχρονων μεθόδων τύπωσης.⁵⁹⁶ Οι εν λόγω αλλαγές οδήγησαν στην αύξηση των φύλλων που πωλούνταν ημερησίως. Την περίοδο 1930 με 1936 οι εφημερίδες της πρωτεύουσας άγγιζαν τα 350.000 με 360.000 φύλλα, αριθμός διπλάσιος από αυτόν του 1915. Το επόμενο χρονικό διάστημα έως την Κατοχή λόγω των πολιτικών εξελίξεων σημειώθηκε μείωση στον αριθμό αυτό της τάξης του 30%.⁵⁹⁷

Ακόμη, η τιμή των εφημερίδων αυξήθηκε από 50 λεπτά το 1922 σε 1 δραχμή τρία χρόνια αργότερα, ποσό που διπλασιάστηκε λίγο μετά την επιβολή της δικτατορίας από τον Μεταξά. Η κίνηση αυτή δεν κατόρθωσε να επιλύσει τα οικονομικά προβλήματα που οι πιο πολλές αντιμετώπιζαν. Για να εξασφαλίσουν τη βιωσιμότητά τους, ξεκίνησαν να λαμβάνουν κρατικές ή ιδιωτικές χορηγίες, συνεπώς άρχισαν να εξαρτώνται από τις εκάστοτε κυβερνήσεις

⁵⁹¹ Γιαννουλόπουλος, Γ. (2008), “Τα χρόνια του Μεσοπολέμου (1923-1939)”. Στο: Δρούλια, Λ.-Κουτσοπανάγου, Γ., [επιμ.], *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου 1784-1974. Εφημερίδες, Περιοδικά, Δημοσιογράφοι, Εκδότες*. Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, σσ. 42-44-Παπαδημητρίου, Δ. (2005), “Ο Αθηναϊκός τύπος στον 20ο αιώνα: Συνέχειες και νέες τάσεις”. Στο: Δρούλια, Λουκία, ό.π., σσ. 75

⁵⁹² Γιαννουλόπουλος, Γ. (2008), ό.π., σσ. 44- Σταυροπούλου, Ερ. (2005), “Ο αθηναϊκός τύπος”. Στο: Δρούλια, Λουκία, ό.π., σσ. 249-250

⁵⁹³ Σταυροπούλου, Ερ. (2005), ό.π., σσ. 250

⁵⁹⁴ Καρυκόπουλος, Π. Γ. (1984), ό.π., σσ. 105- Μπάλα, Ν.- Παπαδημητρίου, Δ. Ι. (1993), ό.π., σσ. 81

⁵⁹⁵ Παπαδημητρίου, Δ. (2005), ό.π., σσ. 76-77

⁵⁹⁶ Καρυκόπουλος, Π. Γ. (1984), *200 χρόνια ελληνικού τύπου 1784-1984*. Αθήνα: Γρηγόρης, σσ. 105- Μπάλα, Ν.- Παπαδημητρίου, Δ. Ι. (1993), ό.π., σσ. 81- Γιαννουλόπουλος, Γ. (2008), ό.π., σσ. 41

⁵⁹⁷ Μπάλα, Ν.- Παπαδημητρίου, Δ. Ι. (1993), ό.π., σσ. 81- Σταυροπούλου, Ερ. (2005), ό.π., σσ. 249

και από τον επιχειρηματικό κόσμο.⁵⁹⁸ Τέλος, με σκοπό την προώθηση των εργασιακών τους δικαιωμάτων, οι συντάκτες τους συνασπίστηκαν σε σωματεία, όπως τον Σύνδεσμο Δημοσιογράφων (1925). Τα τελευταία, λόγω αλλαγών στη νομοθεσία για τους δημοσιογραφικούς συλλόγους, διαλύθηκαν δέκα χρόνια αργότερα και όλοι οι δημοσιογράφοι εντάχθηκαν στην ιδρυμένη ήδη από το 1914 Ένωση Συντακτών Ημερησίων Εφημερίδων.⁵⁹⁹

Επισημαίνεται πως οι εφημερίδες της εποχής ήταν κομματικά στρατευμένες, καθώς προπαγάνδιζαν τις θέσεις μιας εκ των δύο αστικών παρατάξεων, της βενιζελικής ή της αντιβενιζελικής,⁶⁰⁰ συνεχίζοντας την παράδοση που εγκαινιάστηκε κατά τον Εθνικό Διχασμό, όταν τα έντυπα που εκδίδονταν μετατράπηκαν σε φερέφωνα του Βενιζέλου ή του βασιλιά.⁶⁰¹ Ορισμένα από αυτά, μάλιστα, έδειχναν σαφή προτίμηση σε συγκεκριμένο εκπρόσωπο του πολιτικού κόσμου, όπως ακροδεξιές εφημερίδες στον Μεταξά.⁶⁰² Σε αυτή τη χρονική περίοδο, βέβαια, ο εθνικιστικός λόγος, που πρωτοστατούσε έως το 1922, παραχώρησε σταδιακά τη θέση του στον αντικομμουνιστικό.⁶⁰³ Ανάμεσα στις εφημερίδες που διαδραμάτισαν ενεργό ρόλο στη διαμόρφωση των πολιτικών εξελίξεων συγκαταλέγονταν τα ιδεολογικά προσκείμενα στον Βενιζέλο και στους συνεργάτες του, *Ελεύθερον Βήμα*, *Ελεύθερος Λόγος* και *Δημοκρατία*, αλλά και οι αντιβενιζελικές, *Καθημερινή*, *Βραδυνή* και *Πρωία*.⁶⁰⁴ Μερικές από τις δημοφιλέστερες εφημερίδες των προηγούμενων δεκαετιών, όπως η *Ακρόπολις*, η *Εστία* και το *Έθνος*, εξακολούθησαν να κυκλοφορούν και κατά αυτή τη χρονική περίοδο, έχοντας, όμως, απολέσει μεγάλο μέρος του αναγνωστικού τους κοινού. Παράλληλα κυκλοφόρησαν έντυπα αριστερής κατεύθυνσης, εθνικής, αλλά και τοπικής εμβέλειας. Τα τελευταία εξέφραζαν την αντίθεσή τους προς τον αστικό κόσμο και τους εκπροσώπους του, αποτελώντας ταυτόχρονα “χώρους” οργάνωσης του νεοδιαμορφούμενου εργατικού κινήματος.

Πέρα από ειδησεογραφικά έντυπα, το εξεταζόμενο διάστημα εκδόθηκαν πολλά περιοδικά εξειδικευμένης θεματολογίας,⁶⁰⁵ αρκετά από αυτά βραχύβια. Συγκεκριμένα, μόνο στην πρωτεύουσα εμφανίσθηκαν 259 νέοι τίτλοι, με τους περισσότερους να επικεντρώνονται σε επιστημονικά θέματα, ιατρικού, οικονομικού, ιστορικού και νομικού ενδιαφέροντος (30%),

⁵⁹⁸ Καρυκόπουλος, Π. Γ. (1984), ό.π., σσ. 105-106

⁵⁹⁹ Καρυκόπουλος, Π. Γ. (1984), ό.π., σσ. 111-113- Μάγερ, Κ. (1957), ό.π., σσ. 335-338- Μπάλτα, Ν.- Παπαδημητρίου, Δ. Ι. (1993), ό.π., σσ. 81-82

⁶⁰⁰ Μπάλτα, Ν.- Παπαδημητρίου, Δ. Ι. (1993), *Σημειώσεις για την ιστορία του τύπου. Η ελληνική και η ευρωπαϊκή διάσταση*. Αθήνα: Οδυσσέας, σσ. 82- Γιαννουλόπουλος, Γ. (2008), ό.π., σσ. 41-42- Παπαδημητρίου, Δ. (2005), ό.π., σσ. 75

⁶⁰¹ Γιαννουλόπουλος, Γ. (2008), ό.π., σσ. 41-42- Παπαδημητρίου, Δ. (2005), ό.π., σσ. 75

⁶⁰² Γιαννουλόπουλος, Γ. (2008), ό.π., σσ. 42, 44

⁶⁰³ Παπαδημητρίου, Δ. (2005), ό.π., σσ. 72-73

⁶⁰⁴ Γιαννουλόπουλος, Γ. (2008), ό.π., σσ. 43-44- Παπαδημητρίου, Δ. (2005), ό.π., σσ. 73-76

⁶⁰⁵ Γιαννουλόπουλος, Γ. (2008), ό.π., σσ. 42-43

αλλά και φιλολογικά, παιδαγωγικά, εγκυκλοπαιδικά και ποικίλης ύλης ζητήματα (28%).⁶⁰⁶ Ένα 3% των νεοεκδοθέντων εντύπων ήταν αφιερωμένο στην άθληση και στη διοργάνωση εκδρομών, ενώ ένα 4% στις ένοπλες δυνάμεις. Επιπλέον, το 4% των προαναφερθέντων περιοδικών ήταν θρησκευτικού περιεχομένου, ενώ το 6% πολιτικού. Στο υπόλοιπο 24% συγκαταλέγονταν, μεταξύ άλλων, φεμινιστικά περιοδικά, περιοδικά τέχνης, αλλά και έντυπα με ειδήσεις από διάφορες περιοχές της χώρας και από το εξωτερικό. Και εκτός Αθήνας κυκλοφορούσαν αρκετά εξειδικευμένα ή ποικίλης ύλης περιοδικά. Κατά την εξεταζόμενη περίοδο σημειώθηκαν 82 νέες εκδοτικές προσπάθειες, οι περισσότερες από τις οποίες έλαβαν χώρα στον Πειραιά (18), στη Θεσσαλονίκη (10), στη Λάρισα (8) και στον Βόλο (6). Γίνεται, λοιπόν, εμφανής η εκδοτική έκρηξη που συντελέστηκε κατά τις δύο αυτές δεκαετίες, ιδίως αν ληφθεί υπόψη πως ορισμένα έντυπα που πρωτοεμφανίστηκαν στα τέλη του 19ου ή στις αρχές του 20ού αιώνα συνέχισαν την κυκλοφορία τους και σε αυτή τη χρονική περίοδο.⁶⁰⁷

6.2. Τα μεσοπολεμικά περιοδικά φεμινιστικού προσανατολισμού

Η είσοδος της γυναίκας στη λογοτεχνία και αργότερα στη δημοσιογραφία τής επέτρεψε να αντιληφθεί τη δυσμενή, συγκριτικά με τον άνδρα, κοινωνική της θέση και να διαχειριστεί τη δυσφορία που της προξενούσαν οι έμφυλες ανισότητες. Η εν λόγω συνειδητοποίηση την ώθησε να χρησιμοποιήσει τον Τύπο για τον διαφωτισμό των υπόλοιπων γυναικών, ώστε από κοινού να εργαστούν για να καταστήσουν ευκολότερη τη γυναικεία ζωή. Τα πρώτα περιοδικά αυτού του πρώιμου φεμινιστικού προβληματισμού εκδόθηκαν σε περιοχές όπως η Κωνσταντινούπολη και η Σμύρνη από μορφωμένες γυναίκες, κυρίως δασκάλες, οι οποίες είχαν αποκτήσει συνείδηση των περιορισμών που υφίσταντο οι γυναίκες ως κοινωνική ομάδα.⁶⁰⁸ Πέρα από λογοτεχνικά, ιστορικά πονήματα και κείμενα ποικίλης ύλης, περιείχαν άρθρα για τη διεύρυνση των δικαιωμάτων της γυναίκας και του χώρου στον οποίον δραστηριοποιείτο. Βέβαια, δεν αμφισβήτησαν πλήρως τις παρελθοντικές πεποιθήσεις για τον φυσικό προορισμό της γυναίκας. Αντίθετα, συνέχιζαν να αναπαράγουν στα άρθρα τους την κυρίαρχη ιδεολογία για τους έμφυλους ρόλους. Πλέον, όμως, προσέδιδαν θετικό πρόσημο στα ιδιαίτερα στοιχεία

⁶⁰⁶ Για την ταξινόμηση των περιοδικών στις προαναφερθείσες κατηγορίες υιοθετήθηκε η διάκριση, στην οποία προέβη ο Μάγερ, βλ. Μάγερ, Κ. (1957), *Ιστορία του ελληνικού τύπου*. τόμ. Γ'. Αθήνα: [χ.ο.], σσ. 256-304

⁶⁰⁷ Μάγερ, Κ. (1957), *όπ.π.*, σσ. 256-304

⁶⁰⁸ Βαρίκα, Ελ. (1988), "Μια δημοσιογραφία στην υπηρεσία της γυναικείας φυλής". *Διαβάζω*, 198, σσ. 6-8, 10-Κυριακίδου, Μ. (2001), "Ο φεμινιστικός περιοδικός τύπος στην Ελλάδα του μεσοπολέμου: Μια απόπειρα προσέγγισης". *Ιστορ*, 12, σσ. 68-70

της γυναικείας ψυχοσύνθεσης και τα αξιολογούσαν ως ωφέλιμα για το εθνικό και κοινωνικό σύνολο.⁶⁰⁹

Εντός της ελλαδικής περιφέρειας το πιο γνωστό περιοδικό ανάλογης στόχευσης ήταν η μετριοπαθής *Εφημερίς των Κυριών* που εκδόθηκε από την Καλλιρρόη Παρρέν το 1887 και κυκλοφορούσε έως το 1918. Η κυκλοφορία του ήταν μεγάλη και συνιστούσε το πρώτο έντυπο που αξίωνε από τις γυναίκες να αγωνιστούν μόνες τους για τη χειραφέτηση του φύλου τους.⁶¹⁰ Στα άρθρα που δημοσίευε παρουσίαζε την υπάρχουσα κατάσταση,⁶¹¹ απότοκο της αποκλειστικής νομής των εξουσιών από τους άνδρες,⁶¹² και τον τρόπο που η γυναίκα μπορούσε να κατακτήσει την ανεξαρτησία της και να απελευθερωθεί από την ανδρική κηδεμονία.⁶¹³ Ακόμη, λειτουργούσε ως ομάδα πίεσης για τη διεκδίκηση αιτημάτων, κυρίως στους τομείς της εκπαίδευσης και της εργασίας.⁶¹⁴ Για την απόκτηση πολιτικών δικαιωμάτων έκρινε ότι δεν έχει φθάσει ακόμη η κατάλληλη ώρα, εντούτοις διεκδίκησε τη παραχώρηση ψήφου στις δημοτικές εκλογές.⁶¹⁵ Πέρα από άρθρα φεμινιστικού προβληματισμού, τα οποία προκαλούσαν αρκετές αντιδράσεις,⁶¹⁶ το περιοδικό περιελάμβανε λογοτεχνικά κείμενα⁶¹⁷ και κείμενα για μόδα, συνταγές και ταξίδια. Επισημαίνεται πως η *Εφημερίς* δεν απομακρύνθηκε από το πλαίσιο της εθνικιστικής ιδεολογίας. Αντιθέτως, και ιδιαίτερα κατά την τελευταία περίοδο κυκλοφορίας της διοχέτευε τις δυνάμεις της στη διαφύλαξη και διάδοση της παράδοσης και στη φιλανθρωπία.⁶¹⁸

Την περίοδο ανάμεσα στους Βαλκανικούς Πολέμους και το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου οι Ελληνίδες φεμινίστριες δεν παρουσίασαν έντονη δημοσιογραφική δράση. Καθώς συνέδεαν τον αγώνα τους για χειραφέτηση με τους εθνικούς αγώνες, ήταν αναμενόμενο να στρέψουν τις δυνάμεις τους στη βοήθεια της χώρας. Για αυτόν τον λόγο, οι οργανώσεις υπέρ της γυναικείας χειραφέτησης δεν εξέδωσαν φεμινιστικά περιοδικά και η πλειονότητα των άρθρων που δημοσίευαν δεν αφορούσε αμιγώς γυναικεία θέματα, αλλά τη λογοτεχνία. Κοινή θέση στα άρθρα γυναικείου προβληματισμού συνέχιζε να αποτελεί η διεκδίκηση αστικών

⁶⁰⁹ Βαρίκα, Ελ. (1988), ό.π., σσ. 8-10

⁶¹⁰ Βαρίκα, Ελ. (1988), ό.π., σσ. 10- Κυριακίδου, Μ. (2001), ό.π., σσ. 71-72- Σκλαβενίτη, Κ. (2008), “Εφημερίς των Κυριών”. Στο: Δρούλια, Λουκία- Κουτσοπανάγου, Γιούλα, [επιμ.], *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου 1784-1974. Εφημερίδες, Περιοδικά, Δημοσιογράφοι, Εκδότες*. Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, σσ. 314-315

⁶¹¹ Βαρίκα, Ελ. (1988), ό.π., σσ. 10- Κυριακίδου, Μ. (2001), ό.π., σσ. 72

⁶¹² Βαρίκα, Ελ. (1988), ό.π., σσ. 10, 12

⁶¹³ Βαρίκα, Ελ. (1988), ό.π., σσ. 10- Κυριακίδου, Μ. (2001), ό.π., σσ. 72- Σκλαβενίτη, Κ. (2008), ό.π., σσ. 315

⁶¹⁴ Κυριακίδου, Μ. (2001), ό.π., σσ. 72-73- Σκλαβενίτη, Κ. (2008), ό.π., σσ. 314, 316

⁶¹⁵ Σκλαβενίτη, Κ. (2008), ό.π., σσ. 316

⁶¹⁶ Βαρίκα, Ελ. (1988), ό.π., σσ. 12

⁶¹⁷ Βαρίκα, Ελ. (1988), ό.π., σσ. 8-10- Σκλαβενίτη, Κ. (2008), ό.π., σσ. 316

⁶¹⁸ Σκλαβενίτη, Κ. (2008), ό.π., σσ. 316-317

δικαιωμάτων, η οποία πραγματοποιούνταν στο όνομα της ιδιαίτερης γυναικείας φύσης και των οικονομικών συνθηκών που εξανάγκαζαν τις γυναίκες να εισέλθουν στην αγορά εργασίας. Όσον αφορά το ζήτημα της ψήφου, εμφανίστηκαν ορισμένα σχετικά άρθρα, λόγω των ευνοϊκότερων πολιτικών συνθηκών, εντούτοις εξακολουθούσε να επικρατεί η πεποίθηση ότι οι περισσότερες γυναίκες δεν ήταν ακόμη έτοιμες για την απόκτησή της. Με τη λήξη των πολέμων, οι γυναικείες διεκδικήσεις αποσυνδέθηκαν για ορισμένες από τις εθνικές και οι τελευταίες νοηματοδότησαν διαφορετικά την έννοια του φεμινισμού.⁶¹⁹ Βέβαια, οι περισσότερες εξακολουθούσαν να χρησιμοποιούν ως επιχείρημα για την απόκτηση δικαιωμάτων τη βοήθεια που προσέφεραν οι γυναίκες σε καιρό πολέμου στην πατρίδα και τις φιλανθρωπικές τους δραστηριότητες,⁶²⁰ συνεχίζοντας να αποδέχονται ότι οι γυναίκες διαθέτουν εγγενή χαρακτηριστικά, τα οποία τις διακρίνουν από τους άνδρες.⁶²¹

Κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου τα περιοδικά και οι εφημερίδες φεμινιστικού ενδιαφέροντος αυξήθηκαν, χάρις στην εδραίωση και ανάπτυξη του φεμινιστικού κινήματος.⁶²² Ο σκεπτικισμός που κυριάρχησε για τον τρόπο με τον οποίο ήταν δομημένη η κοινωνία και οι διαμαρτυρίες που εκδηλώθηκαν για την κοινωνική ανισότητα δημιούργησαν ένα ευνοϊκό πλαίσιο για τη διάχυση φεμινιστικών απόψεων.⁶²³ Ακόμη, το κοινωνικοπολιτικό συγκείμενο και οι αλλαγές στον φεμινιστικό χώρο καθόρισαν την κυκλοφορία των γυναικείων περιοδικών. Αναλυτικότερα, από το 1928 έως το 1930 εκδόθηκαν περισσότερα έντυπα αντίστοιχου προβληματισμού, λόγω της μαζικής γυναικείας κινητοποίησης για την απόκτηση του δικαιώματος της ψήφου. Αντίθετα, τη δεύτερη δεκαετία του Μεσοπολέμου η οικονομική κρίση επηρέασε αρνητικά την κυκλοφορία τους κι αργότερα η εγκαθίδρυση δικτατορίας οδήγησε στη διακοπή έκδοσης των περισσότερων εξ αυτών.⁶²⁴ Η θεματολογία των περιοδικών που εξέδιδαν ήταν ως επί το πλείστον κοινή, ασκούσαν κριτική σε απαρχαιωμένες απόψεις⁶²⁵ και αναδείκνυαν ζητήματα σχετικά με την εργασία, την εκπαίδευση και τη συμμετοχή στις πολιτικές διαδικασίες. Ακόμη, ζητούσαν τη μεταβολή της οικογενειακής νομοθεσίας,⁶²⁶ την

⁶¹⁹ Σκλαβενίτη, Κ. (1988), “Τα γυναικεία έντυπα 1908-1918”. *Διαβάζω*, 198, σσ. 13-15, 18-20, 22

⁶²⁰ Κυριακίδου, Μ. (2001), *ό.π.*, σσ. 95-96

⁶²¹ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), *Ο φεμινισμός στην Ελλάδα του μεσοπολέμου. Μια ανθολογία*. Αθήνα: Γνώση, σσ. 93-94

⁶²² Κυριακίδου, Μ. (2001), *ό.π.*, σσ. 69, 73- Σαμίου, Δ. (1988), *ό.π.*, σσ. 24

⁶²³ Κυριακίδου, Μ. (2001), *ό.π.*, σσ. 73

⁶²⁴ Σαμίου, Δ. (1988), *ό.π.*, σσ. 24

⁶²⁵ Κυριακίδου, Μ. (2001), *ό.π.*, σσ. 95

⁶²⁶ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), *ό.π.*, σσ. 25, 31, 91- Κυριακίδου, Μ. (2001), *ό.π.*, σσ. 95- Σαμίου, Δ. (1988), *ό.π.*, σσ. 25-26

πάταξη της εκπόρνευσης και την επικράτηση της ειρήνης,⁶²⁷ προβάλλοντας παράλληλα την εγχώρια και διεθνή φεμινιστική κίνηση.⁶²⁸

Ειδοποιός διαφορά με τις προηγούμενες δεκαετίες αποτελούσε η συνειδητοποίηση ότι η συλλογική δραστηριοποίηση στον φεμινιστικό αγώνα ήταν αναγκαία. Για αυτό τον λόγο οι περισσότερες επιδίωξαν τη συνεργασία με φεμινίστριες διαφορετικών πολιτικών πεποιθήσεων⁶²⁹ και τη σύμπραξη με άνδρες αρθρογράφους, η οποία θα αύξανε την απήχηση των αιτημάτων τους.⁶³⁰ Όμως, η συλλογική δράση δεν ήταν πάντα εφικτή. Τα φεμινιστικά σωματεία, αν και δήλωναν υπερκομματικά, συνδέονταν πολλές φορές με ορισμένα κόμματα στην προσπάθειά τους να προωθήσουν τις διεκδικήσεις τους.⁶³¹ Ανάλογα με τις κοινωνικοπολιτικές ιδέες που ενστερνίζονταν τα μέλη τους, ερμήνευαν υπό διαφορετικό πρίσμα τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι γυναίκες και συχνά διέθεταν διαφορετικές απόψεις για τον δέοντα τρόπο γυναικείας δράσης, γεγονός που οδηγούσε στην εκδήλωση διαφωνιών ανάμεσά τους.⁶³²

Το μακροβιότερο φεμινιστικό έντυπο της περιόδου ήταν η *Ελληνίς* (1921-1940), όργανο του Εθνικού Συμβουλίου Ελληνίδων,⁶³³ μιας ετερόκλητης ένωσης συντηρητικών και μαχητικών φεμινιστριών,⁶³⁴ φιλανθρωπικών, εκπαιδευτικών, πολιτιστικών και φεμινιστικών οργανώσεων.⁶³⁵ Διευθύντρια του περιοδικού διετέλεσε η Αθηνά Γαϊτάνου-Γιαννιού⁶³⁶ και από το 1933 η Ελένη Ρουσοπούλου. Γραμμένο σε απλή καθαρεύουσα,⁶³⁷ προσδοκούσε μέσα από τις σελίδες του να αποδώσει τον αμιγώς ελληνικό φεμινισμό,⁶³⁸ να εκφράσει κάθε φεμινιστική τάση και να καταστήσει εφικτή τη συνεργασία όλων των γυναικών.⁶³⁹ Ανέδειξε θέματα, όπως την απόκτηση της ψήφου,⁶⁴⁰ μολονότι διατηρούσε επιφυλάξεις για την άσκηση του εν λόγω δικαιώματος από τις αναλφάβητες γυναίκες⁶⁴¹ και τη βελτίωση της γυναικείας επαγγελματικής

⁶²⁷ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 25-26- Σαμίου, Δ. (1988), ό.π., σσ. 26

⁶²⁸ Σαμίου, Δ. (1988), ό.π., σσ. 28

⁶²⁹ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 25, 27, 34, 37

⁶³⁰ Κυριακίδου, Μ. (2001), ό.π., σσ. 95- Σαμίου, Δ. (1988), ό.π., σσ. 26

⁶³¹ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 15-16, 25, 27-29, 57-58, 95-96

⁶³² Σαμίου, Δ. (1988), ό.π., σσ. 24-26

⁶³³ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 36, 42- Κυριακίδου, Μ. (2001), ό.π., σσ. 74- Ψαρρά, Αγγ. (2008), “Ελληνίς”. Στο: Δρούλια, Λουκία- Κουτσοπανάγου, Γιούλα, [επιμ.], ό.π., σσ. 162- Σαμίου, Δ. (1988), “Η διεκδίκηση της ισότητας: Τα φεμινιστικά έντυπα στον μεσοπόλεμο (1920-1940)”. *Διαβάζω*, 198, 26

⁶³⁴ Σαμίου, Δ. (1988), ό.π., σσ. 25, 27- Ψαρρά, Αγγ. (2008), ό.π., σσ. 163-164

⁶³⁵ Κυριακίδου, Μ. (2001), ό.π., σσ. 74- Ψαρρά, Αγγ. (2008), ό.π., σσ. 163

⁶³⁶ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 50-51- Σαμίου, Δ. (1988), ό.π., σσ. 26- Ψαρρά, Αγγ. (2008), ό.π., σσ. 162

⁶³⁷ Ψαρρά, Αγγ. (2008), ό.π., σσ. 163-164

⁶³⁸ Κυριακίδου, Μ. (2001), ό.π., σσ. 74

⁶³⁹ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 42-43

⁶⁴⁰ Κυριακίδου, Μ. (2001), ό.π., σσ. 75, 78

⁶⁴¹ Σαμίου, Δ. (1988), ό.π., 25

εκπαίδευσης και των συνθηκών υπό τις οποίες εργάζονταν. Μεταξύ άλλων, φιλοξενούσε εθνικά ζητήματα, θέματα ηθικής, ειρήνης και μητρότητας. Ακόμη, προέβαλε σύγχρονες γυναικείες επιτυχίες⁶⁴² και παραδείγματα γυναικών που έδρασαν στο φεμινιστικό κίνημα⁶⁴³ και συνέδραμαν απόρους και τη χώρα σε περίοδο πολέμου.⁶⁴⁴ Κατά αυτόν τον τρόπο φιλοδοξούσε να αποδείξει ότι η γυναίκα συνιστούσε παράγοντα διαμόρφωσης μιας καλύτερης κοινωνίας.⁶⁴⁵ Σημειώνεται πως το περιοδικό δεν διέθετε αποκλειστικά φεμινιστικά άρθρα, αλλά δημοσίευε κείμενα ευρύτερου ενδιαφέροντος.⁶⁴⁶ Η *Ελληνίς* συνέχισε έως την Κατοχή το έργο της, μεταβάλλοντας, όμως, το ύφος και το περιεχόμενό της.⁶⁴⁷

Περαιτέρω μαχητική ήταν η *Σοσιαλιστική Ζωή* (1928-1935), του Σοσιαλιστικού Ομίλου Γυναικών (1919), με διευθύντρια και πάλι την Αθηνά Γαϊτάνου-Γιαννιού.⁶⁴⁸ Όσον αφορά το ιδανικό γυναικείο πρότυπο, πρέσβευε ότι η φυσική γυναίκα προΐσταται της αστής, καθώς η τελευταία υιοθετούσε ανδρικές συμπεριφορές, αλλά και εκείνης που έχει εσωτερικεύσει αναχρονιστικές αντιλήψεις για τον κοινωνικό της ρόλο.⁶⁴⁹ Η *Σοσιαλιστική Ζωή* κυκλοφορούσε σε ενιαίο τεύχος και υπό κοινή επωνυμία με το περιοδικό του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος,⁶⁵⁰ καθώς ο Όμιλος θεωρούσε άρρηκτα συνδεδεμένο τον σοσιαλιστικό με τον φεμινιστικό αγώνα,⁶⁵¹ και συνεπώς ερμήνευε τα ζητήματα που φιλοξενούσε μέσα από σοσιαλιστική σκοπιά.⁶⁵² Η πλειονότητα των άρθρων της ήταν αφιερωμένη στην εργασία και στην πολιτικοποίηση των γυναικών.⁶⁵³ Επιπλέον, το περιοδικό δημοσίευε φιλειρηνικά άρθρα⁶⁵⁴ και κείμενα για τις φεμινιστικές εξελίξεις σε εθνικό και διεθνές επίπεδο,⁶⁵⁵ ενώ δεν περιελάμβανε άρθρα για τη μόδα ή για την τέχνη. Αξίζει να επισημανθεί πως, παρά τις προοδευτικές θέσεις που προπαγάνδισε, δεν αμφισβήτησε πλήρως τις κοινωνικά κατασκευασμένες αντιλήψεις που συνόδευαν το γυναικείο φύλο, εκτιμώντας ότι η ορθή

⁶⁴² Κυριακίδου, Μ. (2001), ό.π., σσ. 75-76

⁶⁴³ Σαμίου, Δ. (1988), ό.π., σσ. 26- Ψαρρά, Αγγ. (2008), ό.π., σσ. 164

⁶⁴⁴ Κυριακίδου, Μ. (2001), ό.π., σσ. 75-76

⁶⁴⁵ Σαμίου, Δ. (1988), ό.π., σσ. 26- Κυριακίδου, Μ. (2001), ό.π., σσ. 75-76

⁶⁴⁶ Κυριακίδου, Μ. (2001), ό.π., σσ. 76-77- Ψαρρά, Αγγ. (2008), ό.π., σσ. 163-164

⁶⁴⁷ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 44- Σαμίου, Δ. (1988), ό.π., σσ. 24- Ψαρρά, Αγγ. (2008), ό.π., σσ. 163

⁶⁴⁸ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 36, 48- Κυριακίδου, Μ. (2001), ό.π., σσ. 82- Σαμίου, Δ. (1988), ό.π., σσ. 25, 27-28

⁶⁴⁹ Κυριακίδου, Μ. (2001), ό.π., σσ. 84

⁶⁵⁰ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 48-49- Κυριακίδου, Μ. (2001), ό.π., σσ. 82- Σαμίου, Δ. (1988), ό.π., σσ. 27-28

⁶⁵¹ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 48- Σαμίου, Δ. (1988), ό.π., σσ. 25, 28

⁶⁵² Κυριακίδου, Μ. (2001), ό.π., σσ. 85

⁶⁵³ Κυριακίδου, Μ. (2001), ό.π., σσ. 82, 84- Σαμίου, Δ. (1988), ό.π., σσ. 25, 27-28

⁶⁵⁴ Κυριακίδου, Μ. (2001), ό.π., σσ. 82, 85

⁶⁵⁵ Κυριακίδου, Μ. (2001), ό.π., σσ. 82, 84-85- Σαμίου, Δ. (1988), ό.π., σσ. 28

οικιακή διαχείριση απεδείκνυε την ικανότητα των γυναικών να συντελούν στην ευημερία του κοινωνικού συνόλου,⁶⁵⁶ αλλά και αμφιβάλλοντας για τη συμμετοχή τους στις βουλευτικές εκλογές.⁶⁵⁷

Η *Εύα Νικήτρια* και η *Φεμινιστική* αποτέλεσαν βραχύβια μεσοπολεμικά έντυπα που εκδόθηκαν μακριά από την πρωτεύουσα, αποδεικνύοντας ότι είχε ξεκινήσει σε όλη την χώρα η αμφισβήτηση του κοινωνικά προσδιορισμένου γυναικείου ρόλου και η εξάπλωση του φεμινιστικού μηνύματος.⁶⁵⁸ Συγκεκριμένα, η *Εύα Νικήτρια* (1921-1923) εκδιδόταν από το ζακυνθινό τμήμα του Λυκείου των Ελληνίδων.⁶⁵⁹ Οι αρθρογράφοι του περιοδικού, άνδρες και γυναίκες, τάσσονταν υπέρ της χάραξης κοινής πολιτικής γραμμής από όλες τις φεμινιστικές οργανώσεις. Συνέγραφαν άρθρα ποικίλης ύλης, αλλά και φεμινιστικά κείμενα, στα οποία παρουσίαζαν τη δυσμενή κοινωνική θέση των γυναικών, διεκδικούσαν αστικά δικαιώματα⁶⁶⁰ και προσέφεραν παραδείγματα από γυναίκες που συνέδραμαν στους εθνικούς αγώνες και ανέπτυξαν φιλανθρωπική δράση.⁶⁶¹

Η *Φεμινιστική* (1-5/1930), από την άλλη μεριά, αποτέλεσε εκδοτική προσπάθεια της Φεμινιστικής Ένωσης Μακεδονίας-Θράκης,⁶⁶² η οποία δεν ευοδώθηκε λόγω οικονομικών δυσκολιών. Τα τρία πρώτα τεύχη της ήταν δεκαπενθήμερα, ενώ τα δύο τελευταία μηνιαία.⁶⁶³ Η Ένωση συνεργαζόταν με τον Σύνδεσμο για τα Δικαιώματα της Γυναίκας,⁶⁶⁴ για αυτό όταν διέκοψε τη λειτουργία της το 1933, τα μέλη της εντάχθηκαν σε αυτόν.⁶⁶⁵ Η *Φεμινιστική* επιδίωκε να θέσει υπό αμφισβήτηση τις διαδεδομένες αντιλήψεις για την πνευματική κατωτερότητα των γυναικών, τον περιορισμό τους εντός του οίκου και τους ρόλους που μπορούσαν να αναλάβουν.⁶⁶⁶ Διεκδικούσε μαχητικά τη λήψη εργασιακών, εκπαιδευτικών και πολιτικών δικαιωμάτων,⁶⁶⁷ ενώ αναδείκνυε το ζήτημα της ιθαγένειας των παντρεμένων γυναικών και της επικράτησης της κοινωνικής αλληλεγγύης. Τα κείμενά της ήταν

⁶⁵⁶ Κυριακίδου, Μ. (2001), ό.π., σσ. 84-86

⁶⁵⁷ Σαμίου, Δ. (1988), ό.π., σσ. 25

⁶⁵⁸ Σαμίου, Δ. (1988), ό.π., σσ. 24, 28

⁶⁵⁹ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 36- Κυριακίδου, Μ. (2001), ό.π., σσ. 78-79- Σαμίου, Δ. (1988), ό.π., σσ. 28

⁶⁶⁰ Κυριακίδου, Μ. (2001), ό.π., σσ. 78-79

⁶⁶¹ Κυριακίδου, Μ. (2001), ό.π., σσ. 78- Σαμίου, Δ. (1988), ό.π., σσ. 28

⁶⁶² Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 41- Καλαντζοπούλου, Β. (2008), ό.π., σσ. 243- Κυριακίδου, Μ. (2001), ό.π., σσ. 89- Σαμίου, Δ. (1988), ό.π., σσ. 28

⁶⁶³ Καλαντζοπούλου, Β. (2008), ό.π., σσ. 243-244

⁶⁶⁴ Καλαντζοπούλου, Β. (2008), ό.π., σσ. 243- Κυριακίδου, Μαρία (2001), ό.π., σσ. 91

⁶⁶⁵ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 41- Κυριακίδου, Μ. (2001), ό.π., σσ. 88

⁶⁶⁶ Καλαντζοπούλου, Β. (2008), ό.π., σσ. 243

⁶⁶⁷ Με την ανακοίνωση της συμμετοχής των γυναικών στις επόμενες δημοτικές εκλογές, το περιοδικό ξεκίνησε να τις ενημερώνει για τη διαδικασία που έπρεπε να ακολουθήσουν ώστε να λάβουν το ειδικό εκλογικό βιβλιário. Στο: Καλαντζοπούλου, Β. (2008), ό.π., σσ. 244

επιστημονικά τεκμηριωμένα και με αυτά έθετε στο προσκήνιο τα προτάγματα και τα επιτεύγματα του φεμινιστικού κινήματος σε Ελλάδα και εξωτερικό. Παράλληλα, αφιέρωνε άρθρα στην αψιμαχία του εντύπου με την *Εφημερίδα των Γυναικών*⁶⁶⁸ και σε λογοτεχνικά κείμενα.⁶⁶⁹ Κρίνεται σημαντικό να αναφερθεί πως αρκετά από τα ενυπόγραφα άρθρα της Φεμινιστικής είχαν συνταχθεί από άνδρες, καθώς στο διοικητικό συμβούλιο της οι τελευταίοι αντιπροσώπευαν το 25%.⁶⁷⁰

Οι γυναικείες εφημερίδες, *Εφημερίς των Ελληνίδων* (1930) και *Εφημερίς των Γυναικών* (1929), αποτέλεσαν έντυπα συντηρητικών αρχών, που εκδόθηκαν από ιδιώτες και κυκλοφορούσαν σε εβδομαδιαία βάση. Εκτός από φεμινιστικά κείμενα, διέθεταν αρκετά άρθρα ευρύτερου ενδιαφέροντος.⁶⁷¹ Πιο αναλυτικά, η *Εφημερίς των Ελληνίδων* με εκδότρια την Ελένη Πουρνάρα⁶⁷² απέρριπτε τα στερεότυπα που επικρατούσαν κατά το παρελθόν για τη γυναίκα, διατηρούσε, όμως, παράλληλα επιφυλακτική στάση απέναντι στη σύγχρονη Ελληνίδα, η οποία υιοθετούσε ανδρικές συνήθειες και αντίθετα από τη φύση της δεν γινόταν μητέρα. Στις σελίδες της δημοσιεύονταν αγγελίες ευρέσεως εργασίας και αναδεικνύονταν ζητήματα σχετικά με την εργασία,⁶⁷³ τη μητρότητα⁶⁷⁴ και τη μόρφωση.

Από την άλλη μεριά, η *Εφημερίς των γυναικών*, η οποία κυκλοφόρησε στη Θεσσαλονίκη από τη Μερόπη Βασιλικού,⁶⁷⁵ αποδεχόταν την ευρέως διαδεδομένη πεποίθηση για την εκ φύσεως γυναικεία αδυναμία⁶⁷⁶ και δεν προσδοκούσε οι γυναίκες να διεκδικήσουν μαχητικά τη μεταβολή της πραγματικότητας.⁶⁷⁷ Η ίδια αντιλαμβανόταν την ισότητα ως αρμονική σύζευξη των δύο φύλων, η οποία θα ευεργετούσε την κοινωνία. Ο συντηρητικός της προσανατολισμός επηρέασε το περιεχόμενο των άρθρων της με την πλειοψηφία να αφορά τη φιλανθρωπία,⁶⁷⁸ τη μητρότητα,⁶⁷⁹ και την εκπαίδευση,⁶⁸⁰ ενώ τα άρθρα για πολιτική και

⁶⁶⁸ Κυριακίδου, Μ. (2001), ό.π., σσ. 89

⁶⁶⁹ Καλαντζοπούλου, Β. (2008), ό.π., σσ. 244

⁶⁷⁰ Κυριακίδου, Μ. (2001), ό.π., σσ. 89, 91

⁶⁷¹ Κυριακίδου, Μ. (2001), ό.π., σσ. 86-87, 89, 91-92- Σαμίου, Δ. (1988), ό.π., σσ. 26, 28

⁶⁷² Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 36-37- Κυριακίδου, Μ. (2001), ό.π., σσ.- Σαμίου, Δ. (1988), ό.π., σσ. 28

⁶⁷³ Κυριακίδου, Μ. (2001), ό.π., σσ. 91-92

⁶⁷⁴ Σαμίου, Δ. (1988), ό.π., σσ. 28

⁶⁷⁵ Κυριακίδου, Μ. (2001), ό.π., σσ. 86, 91-92- Σαμίου, Δ. (1988), ό.π., σσ. 28

⁶⁷⁶ Κυριακίδου, Μ. (2001), ό.π., σσ. 87

⁶⁷⁷ Καλαντζοπούλου, Β. (2008), ό.π., σσ. 243- Κυριακίδου, Μ. (2001), ό.π., σσ. 88

⁶⁷⁸ Κυριακίδου, Μ. (2001), ό.π., σσ. 87-88

⁶⁷⁹ Κυριακίδου, Μ. (2001), ό.π., σσ. 87- Σαμίου, Δ. (1988), ό.π., σσ. 28

⁶⁸⁰ Σαμίου, Δ. (1988), ό.π., σσ. 28

εργασία σπάνιζαν. Αρκετά άρθρα της αναφέρονταν στη διαμάχη με τη ΦΕΜ-Θ, η οποία είχε υιοθετήσει ένα μαχητικότερο τρόπο δράσης.⁶⁸¹

Το ίδιο χρονικό διάστημα (1930) η Εύχαρις Πετρίδου εξέδωσε το εβδομαδιαίο έντυπο *Η Γυναίκα*,⁶⁸² με επιστημονικά, νομικά και φιλολογικά άρθρα, από το οποίο δεν έχει διασωθεί κάποιο τεύχος. Στα γυναικεία περιοδικά μπορεί να ενταχθεί και το *Δελτίο του Λυκείου των Ελληνίδων* γύρω από το οποίο συσπειρώνονταν οι συντηρητικές φεμινίστριες. Στόχος του ήταν η μετάδοση ηθικών και αρχαιοελληνικών αξιών στις γυναίκες. Το χρονικό διάστημα 1920-1939 εκδιδόταν μία φορά κάθε έτος και περιελάμβανε τα παιδαγωγικά, νομοθετικά, καλλιτεχνικά και φιλανθρωπικά πεπραγμένα του Λυκείου.⁶⁸³ Τέλος, οι γυναίκες που ενστερνίζονταν τις κομμουνιστικές ιδέες δεν εξέδωσαν κάποιο αμιγώς φεμινιστικό έντυπο,⁶⁸⁴ ενώ αρκέστηκαν στη δημοσίευση σχετικών άρθρων στον *Ριζοσπάστη*, στη *Νεολαία* και στους *Πρωτοπόρους*. Σε αυτά κατέκριναν τις αστές φεμινίστριες για προσπάθεια δημιουργίας εντυπώσεων και υπογράμμιζαν την αναγκαιότητα ένταξης στο ΚΚΕ, ώστε όλες οι γυναίκες συλλογικά να θέσουν τέλος στη γυναικεία εκμετάλλευση.⁶⁸⁵

6.3. Ο Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας και το περιοδικό *Ο Αγώνας της Γυναίκας*

Ο Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας ιδρύθηκε το 1920, επιδιώκοντας την εκβάθρων αναμόρφωση της νομοθεσίας, με σκοπό την επίτευξη της πολιτικής, αστικής και κοινωνικής ισότητας ανάμεσα σε γυναίκες και άνδρες.⁶⁸⁶ Η Αύρα Θεοδωροπούλου⁶⁸⁷

⁶⁸¹ Κυριακίδου, Μ. (2001), ό.π., σσ. 87-89

⁶⁸² Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 36- Σαμίου, Δ. (1988), ό.π., σσ. 28

⁶⁸³ Σαμίου, Δ. (1988), ό.π., σσ. 25, 28

⁶⁸⁴ Πιθανότατα τα περιοδικά η *Εργάτρια* και η *Αγωνίστρια* περιείχαν κείμενα για τη γυναικεία χειραφέτηση, αλλά δεν διασώζονται. Στο: Κυριακίδου, Μ. (2001), ό.π., σσ. 93

⁶⁸⁵ Κυριακίδου, Μ. (2001), ό.π., σσ. 93-94

⁶⁸⁶ Boutzouvi, ΑΙ. (2006), “Theodoropoulou, Avra (born Drakopoulou) (1880-1963)”. In: De Haan, Francisca-Daskalova, Krassimera- Loutfi Anna, [eds.], (2006), *Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms: Central, Eastern, and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries*. Budapest and New York: Central European University Press, pp. 570-571- Κυριακίδου, Μαρία (2001), ό.π., σσ. 79- Σαμίου, Δ. (1988), ό.π., σσ. 25- Ψαρρά, Αγγ. (2008), “Ο Αγώνας της Γυναίκας”. Στο: Δρούλια, Λουκία- Κουτσοπανάγου, Γιούλα, [επιμ.], ό.π. σσ. 109

⁶⁸⁷ Η Αύρα Θεοδωροπούλου- Δρακοπούλου (1880-1963) ήταν συγγραφέας, δημοσιογράφος και καθηγήτρια μουσικής. Δραστηριοποιήθηκε στο φεμινιστικό κίνημα από τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, πρωτοστατώντας στην ίδρυση του Κυριακού Σχολείου Εργατριών το 1911 και του Συνδέσμου για τα δικαιώματα της γυναίκας το 1920. Πρόεδρος του σωματείου υπήρξε από την έναρξη της λειτουργίας του έως το 1958. Από τη συγκεκριμένη θέση συμμετείχε σε συνέδρια (Boutzouvi, 2006: 569-573- Μπουτζουβή, 2008: 414-415) και αρθρογράφησε, κυρίως στο περιοδικό του Συνδέσμου, για το γυναικείο ζήτημα (Μπουτζουβή, 2008: 415). Σημειώνεται πως παρά τον μαχητικό τρόπο με τον οποίο διεκδίκησε τα γυναικεία δικαιώματα, δεν αμφισβήτησε

διετέλεσε πρόεδρος του σωματείου έως το 1958.⁶⁸⁸ Ανάμεσα στις συνεργάτριές του συγκαταλέγονταν η Ρόζα Ιμβριώτη, η Μαρία Σβώλου,⁶⁸⁹ η Αγνή Στουδίτου,⁶⁹⁰ η Άννα

τον παραδοσιακό ρόλο της γυναίκας ως μητέρας, αλλά περιόρισε τις αξιώσεις της σε νομοθετικές αλλαγές. Η Θεοδωροπούλου παρέμεινε πιστή στο όραμα της δραστηριοποίησης στον φεμινιστικό αγώνα όλων των γυναικών, ανεξαρτήτως ιδεολογίας, γι' αυτόν τον λόγο συμμετείχε σε αρκετά διεθνή σωματεία. Συγκεκριμένα, υπήρξε μέλος της διεθνούς ένωσης γυναικών σουφραζετών (Boutzouni, 2006: 569, 571) και συνέβαλε στη σύσταση της μικρής Αντάντ των γυναικών (Boutzouni, 2006: 569, 571- Μπουτζουβή, 2008: 415). Σε αυτή διετέλεσε πρόεδρος για δύο χρόνια (1925-1927) και για πέντε χρόνια προέδρευσε στο ελληνικό τμήμα της οργάνωσης. Τέλος, άσκησε προεδρικά καθήκοντα για ένα χρόνο (1946-1947) στη νεοσύστατη Πανελλαδική Ομοσπονδία Γυναικών (Boutzouni, 2006: 569, 572). Παράλληλα ανέπτυξε αντιπολεμική δράση, λαμβάνοντας μέρος ως νοσοκόμα στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 και αργότερα στους Βαλκανικούς Πολέμους. Για τη συμμετοχή της, μάλιστα, στους τελευταίους απέσπασε βραβεύσεις. Το 1918 συνίδρυσε το σωματείο "Η αδερφή του Στρατιώτου", το οποίο αποσκοπούσε στην επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων που προέκυψαν από τους πολέμους και στην ανάδειξη των γυναικών σε ενεργά υποκείμενα. Τέλος, μετείχε σε οργανώσεις καλλιτεχνικού περιεχομένου, ενώ έλαβε βραβείο για τις μουσικές της ικανότητες στο πιάνο (Boutzouni, 2006: 569-570 Μπουτζουβή, 2008: 414-415).

⁶⁸⁸ Boutzouni, A. (2006), ό.π., σσ. 571- Μπουτζουβή, Α. (2008), ό.π., σσ. 415

⁶⁸⁹ Η Μαρία Σβώλου- Δεσύρη (1892-1976) εργαζόταν στο σώμα επιθεώρησης εργασίας (Samíou, 2006: 552- Κυριακίδου, 2001: 79-80). Από τη θέση της γενικής γραμματέως του Συνδέσμου αφοσιώθηκε στην προώθηση εργασιακών μεταρρυθμίσεων και στην απόκτηση του δικαιώματος της νήφου και παρουσίασε πλούσια δημοσιογραφική δραστηριότητα (Samíou, 2006: 553) στο ζήτημα της γυναικείας εργασίας (Κυριακίδου, 2001: 80). Ακόμη, συνέβαλε στην ίδρυση της Εσπερινής Εμπορικής Σχολής Γυναικών Υπαλλήλων και της Παπαστρατείου Σχολής Παιχνιδιών και Διακόσμησης, στην οποία διετέλεσε διευθύντρια έως το 1936. Το 1932 αποχώρησε από το σωματείο, προσχώρησε στο σοσιαλιστικό κίνημα και συμμετείχε στην ίδρυση του Σωματείου Εργαζομένων Γυναικών, κρίνοντας ότι η ισότητα θα επιτυγχανόταν μόνο μέσα από τη μεταβολή της κοινωνικής και οικονομικής πραγματικότητας. Καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής της δραστηριοποιήθηκε υπέρ της ειρήνης και κατά του φασισμού. Μετείχε στην πανελλήνια επιτροπή γυναικών ενάντια στον φασισμό και στην αντίστοιχη διεθνή ένωση, ενώ το 1936 ακολούθησε τον άνδρα της, Ανδρέα Σβώλο, στην εξορία. Την κατοχική περίοδο αλλά κι έπειτα ανέπτυξε έντονη φιλανθρωπική δράση και αποτέλεσε μέλος του εθνικού συμβουλίου στην αντιστασιακή κυβέρνηση που σχηματίστηκε τον Απρίλιο του 1944. Για τη συμμετοχή της στην αντίσταση και την προσήλωσή της στην αριστερά φυλακίστηκε κατά τη διάρκεια του εμφυλίου για ένα χρόνο στις φυλακές Αβέρωφ. Μετά τη λήξη του εμφυλίου απείχε από την πολιτική σκηνή για μερικά χρόνια. Σε αυτήν επέστρεψε το 1956, όταν εντάχθηκε στην Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά. Σε δυο εκλογικές αναμετρήσεις, το 1958 και το 1961, ανεδείχθη βουλευτίνα. Το κοινοβουλευτικό της έργο ήταν πολύπλευρο και αφορούσε την κοινωνική ασφάλιση, τις εργασιακές συνθήκες, τη μόλυνση του περιβάλλοντος, την ισότητα των φύλων και τη νεολαία. Μία από τις τελευταίες κοινωνικές της παρεμβάσεις αποτέλεσε η συμμετοχή της στην ίδρυση της Πανελλαδικής Ένωσης Γυναικών (Samíou, 2006: 552-555).

⁶⁹⁰ Η Αγνή Ρουσοπούλου- Στουδίτου (1901-1977) σπούδασε νομική στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και, αφού απορρίφθηκε το αίτημα εγγραφής της στα μητρώα ασκούμενων δικηγόρων, παρακολούθησε μεταπτυχιακά προγράμματα στη Λειψία και στη Νέα Υόρκη (ΑΣΚΙ- Σύλλογος αποφοίτων Γερμανικής Σχολής Αθηνών-Φαράκος, 1980: 8, 41, 224-226, 235-237). Με την επάνοδό της στη χώρα επιδίωξε να προσληφθεί στο Συμβούλιο Επικρατείας, αλλά η αρμόδια επιτροπή δεν της επέτρεψε να λάβει μέρος στη γραπτή δοκιμασία λόγω φύλου (Σύλλογος Αποφοίτων Γερμανικής Σχολής Αθηνών- Φαράκος, 1980: 59, 226-227, 236). Η επαγγελματική της καριέρα, η οποία ξεκίνησε το 1938, ήταν πολυετής. Πέρα από τη μάχη δικηγορία, αφοσιώθηκε στην εκπαίδευση. Δίδαξε νομικά μαθήματα στην Εσπερινή Σχολή Γυναικών Υπαλλήλων και ανέλαβε τη διδασκαλία της πολιτικής αγωγής στο Μαράσλειο (Φαράκος, 1980: 52, 157-158, 226-227, 239). Μάλιστα, στα μέσα της δεύτερης μεσοπολεμικής δεκαετίας συνέγραψε τα διδακτικά εγχειρίδια γυμνασίων και διδασκαλείων για την Αγωγή του Πολίτη (ΑΣΚΙ- Φαράκος, 1980: 50-53, 235, 237). Γενικά υπήρξε πολυγραφότατη. Έως το θάνατό της δημοσίευσε πληθώρα άρθρων, μελετών και βιβλίων (Φαράκος, 1980: 227, 238-241). Η Αγνή Ρουσοπούλου διέθετε φεμινιστικές προσλαμβάνουσες, καθώς η μητέρα της, Ελένη Ναούμ, δραστηριοποιήθηκε στο Λύκειο Ελληνίδων και διετέλεσε αντιπρόεδρος του ΕΣΕ. Η ίδια της συμμετείχε ενεργά σε συλλογικότητες υπέρ της γυναικείας χειραφέτησης και αγωνίστηκε για την κατάκτηση του εκλέγειν. Συγκεκριμένα, προΐστατο στο νομικό τμήμα του ΕΣΕ (1930-1934) και συνέγραψε άρθρα στην *Ελληνίδα* και στον *Αγώνα της Γυναίκας* (ΑΣΚΙ- Σύλλογος Αποφοίτων Γερμανικής Σχολής Αθηνών- Φαράκος, 1980: 8, 55, 58). Ακόμη, ανέπτυξε έντονη συνδικαλιστική δράση, μετέχοντας σε πληθώρα εγχώριων και διεθνών συλλόγων (Φαράκος, 1980: 8). Η Ρουσοπούλου ήταν η πρώτη γυναίκα που εξελέγη στο Διοικητικό Συμβούλιο του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών το 1955. Μια δεκαετία αργότερα ανέλαβε σύμβουλος στο Ταμείο Πρόνοιας Δικηγόρων, θέση από την οποία αποχώρησε, όταν ο σύλλογος αναγνώρισε στις γυναίκες τη δυνατότητα να συνταξιοδοτούνται πρόωρα. Αναφορικά με την πολιτική

Παπαδημητρίου, η Ελένη⁶⁹¹ και η Μαρία Νεγρεπόντη.⁶⁹² Από το 1926 κι έπειτα επέτρεπε και σε άνδρες να γίνονται μέλη του συνδέσμου, να αναλαμβάνουν σε αυτόν διοικητικές θέσεις⁶⁹³ και να αρθρογραφούν στο περιοδικό.⁶⁹⁴ Για τον Σύνδεσμο ο φεμινισμός συνιστούσε τον μοναδικό τρόπο να μετατραπεί η γυναίκα σε αυτόφωτο άνθρωπο και να πάψει να εξαρτάται από τον άνδρα. Από την αρχή της λειτουργίας του επιδόθηκε στη δημοσίευση κειμένων, δημιουργώντας τη Φεμινιστική Βιβλιοθήκη, ενώ έλαβε μέρος σε διεθνή συνέδρια με θέμα τη θέση της γυναίκας στην κοινωνία. Τρία χρόνια αργότερα, το 1923, εξέδωσε το περιοδικό *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, για τη διάδοση του προγράμματος και των θέσεών του σε κάθε γυναίκα της χώρας.⁶⁹⁵ Ακόμη, συμμετείχε στην ίδρυση της μικρής Αντάντ γυναικών, η οποία περιελάμβανε οργανώσεις φεμινιστικού περιεχομένου από την Πολωνία, τη Γιουγκοσλαβία, την Τσεχοσλοβακία και τη Ρουμανία.⁶⁹⁶

Μολονότι επιδίωκε τη σύμπλευση με τις υπόλοιπες φεμινιστικές οργανώσεις,⁶⁹⁷ δεν συνεργάστηκε στενά με επαρχιακά σωματεία, πέρα από τη ΦΕΜ-Θ.⁶⁹⁸ Ακόμη, συχνά σημειώνονταν εντάσεις ανάμεσα στις σοσιαλίστριες φεμινίστριες και στα μέλη του Συνδέσμου, με τις πρώτες να τα επικρίνουν, γιατί επιδόθηκαν στον φεμινιστικό αγώνα όχι από

της ιδεολογία, η ίδια ασπαζόταν σοσιαλιστικές ιδέες. Μετά την κατοχή προσχώρησε στο Σοσιαλιστικό Κόμμα-Ελληνική Λαϊκή Δημοκρατία του Αλέξανδρου Σβώλου. Αργότερα, εντάχθηκε στο Προοδευτικό Κίνημα του Καρτάλη και έπειτα ανέλαβε την προεδρία του Σοσιαλιστικού Συνδέσμου (ΑΣΚΙ- Φαράκος, 1980: 8, 25-27, 59-65, 228-229, 231-232, 236, 238). Στις εκλογές του 1974 έβαλε υποψηφιότητα με την Ένωση Κέντρου- Νέες Δυνάμεις. Πολύπλευρη, τέλος, μπορεί να χαρακτηριστεί και η αντιστασιακή της δράση. Στην κατοχή προσέφερε τις υπηρεσίες της στον Ερυθρό Σταυρό και διετέλεσε γραμματέας της “Επιτροπής Μακεδόνων και Θρακών εν Αθήναις” (Φαράκος, 1980: 8, 23, 166-172, 229, 237). Κατά τη διάρκεια της δικτατορίας εργάστηκε υπέρ της απελευθέρωσης των διωκόμενων για τα πολιτικά τους φρονήματα, συνέγραψε και μετέφρασε άρθρα για τον ξένο και ελληνικό τύπο (ΑΣΚΙ- Φαράκος, 1980: 8, 17-21, 24-25, 37-38, 232-234, 237).

⁶⁹¹ Η Ελένη Νεγρεπόντη (1896-1971) υπήρξε συγγραφέας και κριτικός λογοτεχνικών και θεατρικών έργων. Αρκετοί κριτικοί θεωρούσαν ότι το έργο της διαπνέεται από ανδρικά χαρακτηριστικά, μια θέση που ενστερνιζόταν και η ίδια. Συχνά υπέγραφε τα κείμενά της ως Άλκης Θρύλος, Ελένη Κορύλλου ή Ελένη Ουράνη. Από την ίδρυση του συνδέσμου έως το 1926 ήταν μέλος του διοικητικού συμβουλίου του σωματείου. Όπως παραδέχθηκε, έπαψε να αποτελεί μέλος του, διότι συνειδητοποίησε ότι οι γυναίκες δεν ήταν ακόμη έτοιμες να συμβιβάσουν τον φεμινιστικό αγώνα με τη γυναικεία φύση. Κατά το χρονικό αυτό διάστημα δημοσίευσε αρκετά άρθρα στον *Αγώνα της Γυναίκας*, είτε ασκώντας κριτική σε βιβλία μέσα από τη μόνιμη στήλη “Τα βιβλία μας” είτε παραθέτοντας τις απόψεις της για τον φεμινισμό και τη θέση των γυναικών. Αναλυτικότερα, το ύφος της ήταν ιδιαίτερος καυστικός και οι κριτικές της εμβριθείς, ενώ αξίωνε από τις γυναίκες να βελτιώσουν τον τρόπο γραφής τους. Για την ίδια η έμφυλη ισότητα αφορούσε το κοινωνικό σύνολο, γιατί προσέφερε τη δυνατότητα όλοι, άνδρες και γυναίκες, να διαμορφώσουν μια ειρηνικότερη και δικαιότερη κοινωνία. Για την επίτευξή της έκρινε απαραίτητη την απόκτηση της ψήφου, την είσοδο στον εργασιακό στίβο και την επιμόρφωση σε κοινωνικά και πολιτιστικά ζητήματα. Σημειώνεται πως, παρά την αποχώρησή της από τον Σύνδεσμό, δεν διέκοψε τη συνεργασία της με το περιοδικό, αλλά περιόρισε την αρθρογραφία της (Κασκάλη, 2008: 521-528, 532-533).

⁶⁹² Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 39- Ψαρρά, Αγγ. (2008), ό.π, σσ. 110

⁶⁹³ Ψαρρά, Αγγ. (2008), ό.π, σσ. 110

⁶⁹⁴ Κυριακίδου, Μαρία (2001), ό.π., σσ. 82- Ψαρρά, Αγγ. (2008), ό.π, σσ. 110

⁶⁹⁵ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 39-40- Ψαρρά, Αγγ. (2008), ό.π., σσ. 109-110

⁶⁹⁶ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 40- Boutzouvi, ΑΙ. (2006), ib.id., pp. 571-572

⁶⁹⁷ Boutzouvi, ΑΙ. (2006), ib.id., pp. 571

⁶⁹⁸ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 41

εσωτερική ανάγκη, αλλά από πλήξη.⁶⁹⁹ Σημείο τριβής στις σχέσεις τους αποτελούσε και το ζήτημα της καθιέρωσης ειδικού νομοθετικού πλαισίου για τις εργαζόμενες γυναίκες. Για τον Σύνδεσμο η διαφορετική, έστω και ευνοϊκή, μεταχείριση των γυναικών ενδέχεται να νομιμοποιήσει τις διακρίσεις απέναντί τους, συνεπώς να βαθύνει το χάσμα της έμφυλης ανισότητας.⁷⁰⁰

Αν και δεν συντασσόταν με συγκεκριμένο κόμμα και δεν ασπαζόταν ορισμένη πολιτική ιδεολογία, ο Σύνδεσμος ανέπτυξε πολιτική δράση, συνεργαζόμενο με πολιτικούς που πρόσκειντο στον φιλελεύθερο χώρο και ήταν φιλικά διακείμενοι προς τον φεμινισμό.⁷⁰¹ Ακόμη, μέσω άρθρων στηλίτευε τους κομματικούς σχηματισμούς που δεν ενδιαφέρονταν για την επίλυση των γυναικείων προβλημάτων, υπογραμμίζοντας παράλληλα την αναγκαιότητα πολιτικής εμπλοκής των γυναικών⁷⁰² και κατοχύρωσης της γυναικείας ψήφου,⁷⁰³ η οποία επρόκειτο να ελευθερώσει τη γυναίκα από την ανδρική εξάρτηση.⁷⁰⁴ Επιπλέον, τασσόταν κατά του πολέμου και του φασισμού. Ειδικότερα, δραστηριοποιήθηκε για την επικράτηση της ειρήνης⁷⁰⁵ και την αποκατάσταση των προσφύγων⁷⁰⁶ και έλαβε ανοιχτά θέση το 1936 κατά της επικείμενης δικτατορίας.⁷⁰⁷

Τις προαναφερθείσες θέσεις προπαγάνδιζε στον *Αγώνα της Γυναίκας*. Το εν λόγω έντυπο κυκλοφόρησε για 14 χρόνια (1923-1936) εντός του Μεσοπολέμου.⁷⁰⁸ Από το 1923 έως το 1926 εκδιδόταν μηνιαίως, ενώ για μια εξαετία, από το 1927 έως το 1932, όπου οι πολιτικές συνθήκες ήταν ευνοϊκότερες, κάθε δεκαπέντε ημέρες. Τα τελευταία χρόνια της κυκλοφορίας του (1932-1936) ήταν διμηνιαίο.⁷⁰⁹ Αποτελούνταν ως επί το πλείστον από οκτώ ή δεκάξι σελίδες. Το κόστος αγοράς του περιοδικού ορίστηκε στις 13 δραχμές κατά το πρώτο έτος έκδοσής του. Μερικά χρόνια αργότερα και συγκεκριμένα το 1927 αυξήθηκε στις 40 δραχμές,

⁶⁹⁹ Κυριακίδου, Μαρία (2001), ό.π., σσ. 80, 82

⁷⁰⁰ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 77-90- Σαμίου, Δ. (1988), ό.π., σσ. 25

⁷⁰¹ Boutzouvi, ΑΙ. (2006), *ib.id.*, pp. 571- Ψαρρά, Αγγ. (2008), ό.π., σσ. 110

⁷⁰² Ψαρρά, Αγγ. (2008), ό.π., σσ. 109

⁷⁰³ Samiou, D. (2006), “Svolou, Maria (born Desypri) (1892?-1976)”. In: De Haan, Francisca- Daskalova, Krassimera- Loutfi Anna, [eds.], (2006), *Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms: Central, Eastern, and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries*. Budapest and New York: Central European University Press, pp. 553- Κυριακίδου, Μαρία (2001), ό.π., σσ. 79- Μπουτζουβή, Αλ. (2008), “Θεοδωροπούλου, Αύρα”. Στο: Δρούλια, Λουκία- Κουτσοπανάγου, Γιούλα, [επιμ.], ό.π., σσ. 415- Σαμίου, Δ. (1988), ό.π., σσ. 25, 27- Ψαρρά, Αγγ. (2008), ό.π., σσ. 110

⁷⁰⁴ Σαμίου, Δ. (1988), ό.π., σσ. 27

⁷⁰⁵ Boutzouvi, ΑΙ. (2006), *ib.id.*, pp. 571

⁷⁰⁶ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 40- Boutzouvi, ΑΙ. (2006), *ib.id.*, pp. 571

⁷⁰⁷ Boutzouvi, ΑΙ. (2006), *ib.id.*, pp. 571- Ψαρρά, Αγγ. (2008), ό.π., σσ. 109

⁷⁰⁸ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 36- Σαμίου, Δ. (1988), ό.π., σσ. 27- Ψαρρά, Αγγ. (2008), ό.π., σσ. 109

⁷⁰⁹ Σαμίου, Δ. (1988), ό.π., σσ. 27- Ψαρρά, Αγγ. (2008), ό.π., σσ. 109

ενώ το 1933 η συνδρομή στο σωματείο και στο περιοδικό άγγιξε τις 75 δραχμές.⁷¹⁰ Καθ' όλη τη διάρκεια της έκδοσής του είχε περιορισμένη απήχηση στο αναγνωστικό κοινό. Το 1924 οι συνδρομητές του ανέρχονταν στους 213. Η ανοδική πορεία του κατά τα επόμενα χρόνια ανακόπηκε το 1931.⁷¹¹ Γλώσσα συγγραφής του ήταν η δημοτική⁷¹² και στις σελίδες του συμπεριελάμβανε άρθρα από γνωστούς λόγιους δημοτικιστές, όπως ο Γληνός. Τέλος, την αρχισυνταξία του ανέλαβε αρχικά η Ελένη Νεγρεπόντη (1923-1925) και στη συνέχεια η Αύρα Θεοδωροπούλου.

Το περιοδικό αρθρωνόταν σε μόνιμες στήλες, οι οποίες παρείχαν πληροφορίες για τη δράση του συνδέσμου στην Αθήνα και στην επαρχία⁷¹³ και τη σύμπραξή του με διεθνή σωματεία.⁷¹⁴ Ακόμη, περιελάμβανε ειδήσεις από την Ελλάδα και το εξωτερικό που αφορούσαν το γυναικείο ζήτημα,⁷¹⁵ καθώς και ανταποκρίσεις από εισηγήσεις σε συνέδρια⁷¹⁶ και συζητήσεις στη Βουλή. Συχνά, γνωστοποιούσε κοινωνικά και πολιτιστικά επιτεύγματα γυναικών, καθώς και πεπραγμένα γυναικείων συνδικαλιστικών σωματείων.⁷¹⁷ Σε μερικά τεύχη φιλοξενούσε μεταφρασμένα κείμενα⁷¹⁸ και αφιέρωνε μια σελίδα στα γαλλικά, η οποία απέδιδε εν συντομία το περιεχόμενο του εντύπου, ώστε ελληνικές ειδήσεις να μπορέσουν να δημοσιευθούν σε περιοδικά ξένων οργανώσεων. Ακόμη, παρακινούσε τις γυναίκες να επικοινωνούν με τον Σύνδεσμο, για να εκφράζουν τις απόψεις τους, τις οποίες δημοσίευε στη στήλη “Αλληλογραφίες”.⁷¹⁹

Παράλληλα περιείχε αρκετά άρθρα γνώμης, η πλειονότητα των οποίων ήταν αφιερωμένη στην εξασφάλιση της γυναικείας ψήφου και στη γυναικεία εργασία.⁷²⁰ Συγκεκριμένα, αναδείκνυε τη μισθολογική ανισότητα ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες, τις δυσμενείς εργασιακές συνθήκες που αντιμετώπιζαν οι τελευταίες και τον αποκλεισμό τους από ορισμένα επαγγέλματα.⁷²¹ Δευτερευόντως το περιοδικό ανέλυε το ζήτημα της εκπαίδευσης,⁷²² επισημαίνοντας την αδυναμία εγγραφής των περισσότερων γυναικών στο πανεπιστήμιο και

⁷¹⁰ Ψαρρά, Αγγ. (2008), ό.π, σσ. 109

⁷¹¹ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 39

⁷¹² Σαμίου, Δ. (1988), ό.π., σσ. 27

⁷¹³ Ψαρρά, Αγγ. (2008), ό.π, σσ. 109-110

⁷¹⁴ Σαμίου, Δ. (1988), ό.π., σσ. 27- Ψαρρά, Αγγ. (2008), ό.π, σσ. 109

⁷¹⁵ Κυριακίδου, Μαρία (2001), ό.π., σσ. 79- Σαμίου, Δ. (1988), ό.π., σσ. 27- Ψαρρά, Αγγ. (2008), ό.π, σσ. 109

⁷¹⁶ Σαμίου, Δ. (1988), ό.π., σσ. 27- Ψαρρά, Αγγ. (2008), ό.π, σσ. 109

⁷¹⁷ Ψαρρά, Αγγ. (2008), ό.π, σσ. 109-110

⁷¹⁸ Κυριακίδου, Μαρία (2001), ό.π., σσ. 82- Ψαρρά, Αγγ. (2008), ό.π, σσ. 110

⁷¹⁹ Ψαρρά, Αγγ. (2008), ό.π, σσ. 110

⁷²⁰ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 40- Κυριακίδου, Μαρία (2001), ό.π., σσ. 79-80, 82- Σαμίου, Δ. (1988), ό.π., σσ. 27- Ψαρρά, Αγγ. (2008), ό.π, σσ. 110

⁷²¹ Κυριακίδου, Μαρία (2001), ό.π., σσ. 80- Σαμίου, Δ. (1988), ό.π., σσ. 27

⁷²² Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 40- Κυριακίδου, Μαρία (2001), ό.π., σσ. 80

την ελλιπή γυναικεία επαγγελματική κατάρτιση.⁷²³ Ορισμένα άρθρα του αναφέρονταν, επίσης, στα τρία εκπαιδευτικά ιδρύματα του Συνδέσμου, το ιδρυθέν το 1922 ορφανοτροφείο Εθνική Στέγη, τη Βραδινή Σχολή Γυναικών Υπαλλήλων, που λειτουργούσε από το 1925, και την Παπαστράτειο Σχολή Παιχνιδιών και Διακόσμησης που ξεκίνησε τη λειτουργία της το 1928.⁷²⁴ Άλλα θέματα που προέβαλλε ήταν η νομοθεσία για την πορνεία⁷²⁵ και τη μητρότητα,⁷²⁶ η αναγνώριση όσων παιδιών γεννιούνται εκτός γάμου⁷²⁷ και η ειρήνη.⁷²⁸ Η διαφορά του με τα υπόλοιπα έντυπα γυναικείου ενδιαφέροντος έγκειται στο ότι δεν περιελάμβανε άρθρα που αφορούσαν δραστηριότητες οι οποίες αναγνωρίζονταν ως τυπικά γυναικείες.⁷²⁹ Το ύφος των άρθρων του ήταν ιδιαιτέρως μαχητικό⁷³⁰ και οι αρθρογράφοι δεν περιορίζονταν σε θεωρητικές αναλύσεις, αλλά άρθρωναν συγκεκριμένα αιτήματα.⁷³¹ Βέβαια, δεν ήταν όλα τα άρθρα του ενυπόγραφα, αντίθετα σε αρκετά από αυτά δεν ήταν σημειωμένο το όνομα του συντάκτη τους.⁷³²

Όσον αφορά το εξώφυλλό του, τη μισή σελίδα κάλυπτε η ταυτότητα του περιοδικού, η οποία βρισκόταν εντός διακριτού πλαισίου, ενώ την άλλη μισή το εισαγωγικό άρθρο. Στο πάνω μέρος της σελίδας και εκτός πλαισίου υπήρχε ο μήνας και η χρονολογία έκδοσης, η τιμή και ο αριθμός του τεύχους. Στο ανώτερο τμήμα του πλαισίου και συγκεκριμένα στη δεξιά γωνία δέσποζε ο τίτλος του περιοδικού με έντονη, διακριτή γραφή και στην αριστερή το λογότυπο του Συνδέσμου. Το συγκεκριμένο λογότυπο χρησιμοποιείται ακόμη και σήμερα και σε αυτό αναπαρίσταται μια γυναικεία μορφή, η οποία κρατά τη ζυγαριά της δικαιοσύνης και πίσω της ξεπροβάλλουν οι ακτίνες του ήλιου, υποδηλώνοντας πιθανότατα ότι μέσα από τη διεκδίκηση και την κατάκτηση ίσων δικαιωμάτων θα ανατείλει μια νέα περίοδος για τις γυναίκες. Γύρω από τη γυναικεία φιγούρα υπάρχουν τα γράμματα ΣΕΔΓ, τα αρχικά δηλαδή του σωματείου.

Κάτω από τον τίτλο υφίστατο ο επεξηγηματικός υπότιτλος "Μηνιαίο Δελτίο του Συνδέσμου Ελληνίδων υπέρ των Δικαιωμάτων της Γυναίκος"⁷³³ με κεφαλαία γράμματα, καθώς και η φράση "Ζητούμε δικαιώματα πολιτικά, αστικά κι οικονομικά, ίσα και όμοια για

⁷²³ Κυριακίδου, Μαρία (2001), ό.π., σσ. 80

⁷²⁴ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 40- Ψαρρά, Αγγ. (2008), ό.π., σσ. 110

⁷²⁵ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 40- Κυριακίδου, Μαρία (2001), ό.π., σσ. 80- Σαμίου, Δ. (1988), ό.π., σσ. 27

⁷²⁶ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 40

⁷²⁷ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 40- Κυριακίδου, Μαρία (2001), ό.π., σσ. 80

⁷²⁸ Κυριακίδου, Μαρία (2001), ό.π., σσ. 79

⁷²⁹ Κυριακίδου, Μαρία (2001), ό.π., σσ. 80- Ψαρρά, Αγγ. (2008), ό.π., σσ. 109-110

⁷³⁰ Μπουτζουβή, Αλ. (2008), ό.π., σσ. 415- Σαμίου, Δ. (1988), ό.π., σσ. 27

⁷³¹ Κυριακίδου, Μαρία (2001), ό.π., σσ. 80

⁷³² Κυριακίδου, Μαρία (2001), ό.π., σσ. 82

⁷³³ Σε επόμενα τεύχη η φράση αυτή εμφανίζεται ελαφρώς παραλλαγμένη, ως "Μηνιαίο Δελτίο του Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας" (Ψαρρά, 2008: 109).

τη γυναίκα και για τον άνδρα", αποκαλυπτική του ύφους, του περιεχομένου και της στόχευσης του περιοδικού. Στη συνέχεια, καταγράφονταν τα ονόματα του γενικού συμβουλίου του Συνδέσμου στην Αθήνα και τα περιεχόμενα του εντύπου.⁷³⁴ Σε μεταγενέστερα τεύχη σημειώνονταν, επίσης, τα παραρτήματα του σωματείου στην επαρχία, μαζί με τα ονόματα των προέδρων τους, καθώς και η διεύθυνση των γραφείων του Συνδέσμου στην πρωτεύουσα. Σημειώνεται πως δεν πραγματοποιούνταν αναφορά στα ονόματα της συντακτικής επιτροπής του περιοδικού. Τέλος, το εισαγωγικό άρθρο αποτελούσε δηκτικό κείμενο, γραμμένο συνήθως από την πρόεδρο του συνδέσμου Αύρα Θεοδωροπούλου ή από την έως το 1932 γενική γραμματέα, Μαρία Σβώλου, το οποίο πραγματευόταν ένα ζήτημα της επικαιρότητας.⁷³⁵

Με την εγκαθίδρυση δικτατορίας ο Μεταξάς απαγόρευσε τη λειτουργία του σωματείου⁷³⁶ και προχώρησε στην κατάσχεση του αρχειακού του υλικού,⁷³⁷ επομένως η συγγραφή και η διανομή του περιοδικού σταμάτησε.⁷³⁸ Τον Νοέμβριο του 1944 το σωματείο ξεκίνησε εκ νέου τις εργασίες του, περιορίζοντας ενόψει του εμφυλίου τις δράσεις του σε διαμαρτυρίες.⁷³⁹ Η δεύτερη περίοδος εκδοτικής κυκλοφορίας του *Αγώνα της Γυναίκας* διήρκεσε τρία χρόνια, από το 1964 έως την επιβολή δικτατορίας το 1967, ενώ η τρίτη ξεκίνησε το 1979 και συνεχίζει έως σήμερα.⁷⁴⁰

⁷³⁴ Κυριακίδου, Μαρία (2001), ό.π., σσ. 81- Ψαρρά, Αγγ. (2008), ό.π, σσ. 109-110

⁷³⁵ Ψαρρά, Αγγ. (2008), ό.π, σσ. 110

⁷³⁶ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 44-45- Boutzouvi, ΑΙ. (2006), *ib.id.*, pp. 571- Ψαρρά, Αγγ. (2008), ό.π, σσ. 110

⁷³⁷ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 44- Ψαρρά, Αγγ. (2008), ό.π, σσ. 110

⁷³⁸ Ψαρρά, Αγγ. (2008), ό.π, σσ. 110

⁷³⁹ Boutzouvi, ΑΙ. (2006), *ib.id.*, pp. 572

⁷⁴⁰ Οι εν λόγω χρονολογίες αντλήθηκαν από την ιστοσελίδα του εργαστηρίου σπουδών φύλου και ισότητας του Παντείου Πανεπιστημίου: http://www.genderpanteion.gr/gr/arxeia_agonas.php.

Ο ΛΓΩΝΑΣ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΔΕΛΤΙΟ ΤΟΥ ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΩΝ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΟΣ.

**Ζητούμε δικαίωματα πολιτικά, άστικά και οικονομικά
ισα και όμως για τη γυναίκα και για τον άντρα.**

**ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΟΥ ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΩΝ
ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΟΣ**

Άθνα Θεοδοσιάδου, Πρόεδρος ...	Δελφώνη, 11α
Άθνα Παλαμπαζοπούλου, Αντιπρόεδρος. Σίμα, 20	
Μαρία Ξβόλου, Γεν. Γραμματέας ...	Ακαδημίας, 3
Καλλιόπη Μηνιαίου, Σύνοδος Τελικής Γεν. εΠρογραμματίων	
Άσπασία Ψάλτη ...	Πειραιώς, 3
Ελένη Κηροποδινού, Επίσημη Γραμματέας	Ώδεσσας, 13
Ρίτσα Τελουδάκη ...	Πειραιώς, 3
Αλέξη Λεβανταίου ...	Μαυρομυθίων, 3
Καίτη Κατσιροπούλου ...	Μαυρομυθίων, 13
Άθνα Σκουρτελλήτου ...	Σουλίου, 42
Ζαχαρούλα Νουλαγιάννη ...	Αθηνών, 42

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Γυναικεία δικηγόροι	A. E. B.
* Η ελευθερία σχολής του Σ.Ε.Δ.Γ.	
Γαλιάνη Μιχάλη	ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΔΙ. ΚΑΥΒΑΛΟΠΟΥΛΟΥ
* Ένα σέλινο από χρώμα να λείπει γ. ΠΑΤΕΛΛΟΣ	
* Αντίλο οι δεξιά τον τίτλο	
* Η γυνίκα και η πόλη	ΘΑΝΑΣ ΝΟΥΤΑ
Σύνη φερρατακή αίσθηση	
Τα βιβλία μας	ΑΛΕΧΟΣ ΘΥΡΑΪΣ

1925 ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΔΙΚΗΓΟΡΟΙ

"Όταν δ Σαΐκοπη τρείς αλόνες πίσω παρονοιάσι οϊάν ε' Εμπορο της Βενετίας" την διάφορη μορφή της Πόροιας, της γυναικείας δικηγόρου, που με την λεν-πινάδα της κατόρθωσε να οδοει τον πελάτη της από το νείχια του αλιεφόρου Σάβινα, κανέναν δεν εφαινώσθηκε κανέναν δέν ήλιε πώς δ ποιήτης λέει νείματα πώς "Ένα ίετσο θάμα δέν μποροίσι ποίε να γίνει. Γιατί δ μεγάλος δημιουργός λέει πάντα την λήθη και τή λέει ίτσι που πείθει δλο τον κόσμο. Η μορφή της Πόροιας είναι μιά καθ' αυτὸ γυναικεία μορφή, το νείημα της, ή ερωστικισμότητά της, ή εδοιοφορία της εμοιμοματολογίας της, εντελώς γυναικεία δλο. Κι άν οϊ λανόσητες της Πόροιας φανερώνονταϊ σὸ δόγμα του Σαϊκοπη μονάχα οε μιά στυγρή κρούση και ή δικηγορία της είναι μιά ζελητή μεταμπίση για να οδοει το φίλο του άγαπημένου τη; αυτὸ όμως άρκεί για να μάς πείσει οϊ δ μεγάλω άγγλος ποιητής πότεπε πώς οϊ λανόσητες αυτες πλάχνουν στή γυναικα, πώς οε μιά άνάγκη μποροΰν να χρησιμοποιηθοΰν και πώς οϊ γυναικα είναι ένα πλάσμα ίσο δυναμικḃ με τον άντρα.

Οϊ δυνάμεις αυτες οϊ άχρησιμοποιοΰντες της γυναικείας ζητούν δλοένα την εδικαιρία να φανερωθοΰν παντοΰ, οε κάθε κλάδο, οε κάθε σημείο της ζωής. Και δπου δέν τοΰς έβαλαν φραγμούς ξετυλίγονται και άναπτύσσονται άρμονικḃ. Δέν αναφέρομε τις άγγλίδες και γερμανίδες που μάς τις προβάλλον αινωίως ως το άκρον δωρον της μόρφωσης και πώς δέν μποροΰμε να τις πάρουμε ως; μέτρο για να συγκριθοΰμε μεις μαζί τους. Άλλά ποδ κοπήτερά μας, στή Ρουμανία, δπου ή γυναικα δέν έχει αλόμα κανενός ειδους πολιτικά δικαιώματα, είδαμε γυναικείες δικηγόρους να εμπνούν στους άντρες συναδέλφους των το σεβασμὸ που προ-καλεί πάντα ή σοβαρή επιστημονικότητά. Η Κα Νεγκραζι, μιά από τις πρώτες που άγωνίστηκαν για να πάρουν οϊ γυναικείες την εκπίηση δλου του επιστημονικὸΰ κόσμου του Βουκουρεστίου. Και το Ιθο στή Γαλλία ή διακεκριμένη δικηγόρος Μαρία Βιρὸν.

Στόν τόπο μας ή είδηση πώς άδόθηκε ίστί έλλους ή άδεια στις γυναικείες να δικηγοροΰν, προάλλοις το συνη-

θισμετά εδρωτικά μιδήματα των άγαθων νοικοκυρ-των, τα δύνησιμείνα χρονογραφήματα γεμιστα από μη-γιδίκες ήλεπνάδες. Και όμως και δ τόπος μας, δλωτας και μη, δδκολούθησε τή γενική ήλέξη. Κι άς πητ τορ μίσει κανείς. Τα κορίτσια που σπουδάσαν εόμια και κοίτασαν ίστια χρόνια δά έχουν τάρα το δικαίωμα να ήλακολουθοΰσιν την επιστήμη τους, να ήλακοποϰν το άγγεγλιμά τους. Θά τοΰς γανηδοϊ μια εδώνικη άμulla. Κάποιες άς αδεις θά διακριθοΰν. Οϊ λανόσητες οδ φανερωθοΰν, θά ήλεχίτοδε με το κίρη. Στή μορφή αυτὸ να βιάσει την κοίτανα. Τδ αλομὸ επιστήμη τη; ήκατάληψη του σπινου. Άλλά πώς μμποροΰν τα που είναι άμέτοχες δ δρωίμος τους, δέν άρκει το οΰτι της για τή δουλειά της; Ποιḃ υπάλληλος ή μω-δισσα ή δασκάλα δέν κάνει το ίδιο. Πέρνει δλο το δά-ρος της πρόδηση; να βαραινι τή δικηγόρο; Άλλά ίτσι γιατί δε και τή γιόρτση ή τοΰς δειλε; επιστήμονες.

Κανένα επιστήμημα εναντίον του θεομὸ δέ σπ-ελεται στή λογική. Γιατί ή λογική και ή ήδική κρο παντός άπαιτοΰν ναφήνεται κάθε άνδρωπος ελευθερος νήκολούθησι την κίση του, ναναπήξει δλες του τις πνευματικές δυνάμεις για να γίνεταί δσο το δυνατόν πιο χρήσιμος στή κοίτανα.

Εδίνωδς ή Κοινοβουλειική Έπιτροπή, ένόρη πολλο καλά την είδὸνη που θά είχε άποροπτοιας μιά πρόταση που σπηρξετα στή στοιχιαδίσταση λογική, εδίνωδς που δ ύτοργός της δικαιοσύνη; κ. Ι. Κοιν-δουρος είναι πολιτικός από τοΰς πιο προοδωνικḃ και ποιτισμένους βαθει με τις άρχες της δημοκρατίας. Έβει έλαει από την Έλλήνική νομοδοσία ένα σίγμα που την άδικόσο, άδικώντας μιάν δίδοιληρη τάξη από γυναικείες επιστήμονες και βιοπαλαίστριες.

Ο Σ. Ε. Δ. Γ. που έργάστηκε με δλη του τη δύ-ναμη για τή μεταρροΰση αυτὴ, με ύπομνήματα και προσωπικḃ διαβήματα οε κάθε κορήσηση, με άδρα και με κάθε μέτρο διαφωτισμοΰ της κοστής γνώμη; και με κάθε μέτρο διαφωτισμοΰ της κοστής γνώμη; και με κάθε μέτρο διαφωτισμοΰ της κοστής γνώμη; και με κάθε μέτρο διαφωτισμοΰ της κοστής γνώμη;

7. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

7.1. Σκοπός και στόχοι

Σκοπός της έρευνας αποτελεί η ανίχνευση των τρόπων με τους οποίους οι φεμινίστριες του Συνδέσμου αξιολογούσαν το εκπαιδευτικό σύστημα του Μεσοπολέμου και η ανάδειξη των πεποιθήσεων που διατηρούσαν για τον δέοντα σκοπό, την πρέπουσα δομή και το κατάλληλο περιεχόμενο της εκπαίδευσης, ιδίως της γυναικείας αγωγής. Ακόμη, η έρευνα φιλοδοξεί να μελετήσει τους συσχετισμούς που πραγματοποιούσαν ανάμεσα στα εκπαιδευτικά αιτήματα που διατύπωναν και στις υπόλοιπες φεμινιστικές τους διεκδικήσεις. Δηλαδή προσδοκά να εξετάσει τους τρόπους με τους οποίους πίστευαν ότι οι αλλαγές που εισηγούνταν στον εκπαιδευτικό τομέα θα συνέβαλλαν στη βελτίωση της θέσης της γυναίκας στην κοινωνία. Πιο αναλυτικά, επιδιώκεται η διερεύνηση των παρακάτω ερωτημάτων:

1. Πώς σχολίαζαν οι συντάκτριες του περιοδικού το υφιστάμενο εκπαιδευτικό σύστημα και τις αλλαγές που προώθησαν κατά το εξεταζόμενο χρονικό διάστημα οι εκάστοτε κυβερνήσεις;
2. Ποια ήταν τα εκπαιδευτικά αιτήματα που άρθρωσε η σύνταξη του περιοδικού και ποιες παιδαγωγικές θεωρίες ενστερνιζόταν;
3. Πώς αξιολογούσαν οι αρθρογράφοι του εντύπου τις συνθήκες υπό τις οποίες εργάζονταν οι γυναίκες εκπαιδευτικοί και ποιες προτάσεις κατέθεσαν για τη καλύτερη τους;
4. Με ποιους τρόπους οι αρθρογράφοι του εντύπου πίστευαν ότι η αναμόρφωση της γυναικείας εκπαίδευσης θα επιδρούσε στη θέση της γυναίκας σε εργασιακό, πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο;
5. Ποιους τρόπους χρησιμοποίησαν τα μέλη του Συνδέσμου για να προωθήσουν το εκπαιδευτικό ζήτημα και να συμβάλουν στη μόρφωση των γυναικών;

7.2. Καθορισμός του υπό έρευνα υλικού

Στο πλαίσιο εκπόνησης της συγκεκριμένης έρευνας θα μελετηθεί το περιοδικό του Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας και ειδικότερα τα σχετιζόμενα με την εκπαίδευση άρθρα που περιέχονται σε αυτό. Ο *Αγώνας της Γυναίκας* αποτέλεσε χώρο έκφρασης των μελών του σωματείου και παράλληλα μέσο διαφωτισμού και ενημέρωσης σχετικά με τα πεπραγμένα και τις διεκδικήσεις του. Επομένως, επιλέχθηκε διότι μέσα από τα ποικίλης θεματολογίας άρθρα του δύναται να ανιχνευθεί το σύνολο των θέσεων, στάσεων και δράσεων του Συνδέσμου, της γυναικείας αυτής συλλογικότητας που υπήρξε μία από τις σπουδαιότερες συνιστώσες του φεμινιστικού κινήματος. Στις σελίδες, μάλιστα, του περιοδικού φιλοξενήθηκαν μερικές από τις σημαντικότερες και ριζοσπαστικότερες φωνές του πρώτου κύματος του φεμινισμού. Ακόμη, η συνεχής παρουσία του κατά την εξεταζόμενη περίοδο, η κυκλοφορία του καλύπτει το μεγαλύτερο μέρος του Μεσοπολέμου (1923-1936), βοηθά στην ανίχνευση του τρόπου με τον οποίο σημαντικά κοινωνικοπολιτικά γεγονότα επέδρασαν και ενδεχομένως μετέβαλαν τις απόψεις των μελών του. Τέλος, επιλέχθηκε, διότι σε σύγκριση με άλλα γυναικεία περιοδικά εκδοθέντα κατά το ίδιο χρονικό διάστημα, το περιεχόμενο του *Αγώνα* ήταν αμιγώς φεμινιστικό, επικεντρωνόταν δηλαδή κυρίως στην παρουσίαση γυναικείων διεκδικήσεων και θεμάτων.

Όσον αφορά την ενασχόληση με τα εκπαιδευτικά άρθρα του περιοδικού, αυτή υπαγορεύεται από τα ερευνητικά ενδιαφέροντα της γράφουσας. Παράλληλα, σχετίζεται με την περιορισμένη διερεύνηση ανάλογων ζητημάτων από όσες ιστορικές έρευνες έχουν διεξαχθεί, η πλειονότητα των οποίων εστιάζει στον αγώνα για τη λήψη εκλογικών δικαιωμάτων. Συνεπώς, με την ανάδειξη των απόψεων των ριζοσπαστριών φεμινιστριών για την εκπαίδευση, η συγκεκριμένη εργασία προσδοκά να εμπλουτίσει την εικόνα που διαθέτουμε για τις θέσεις που ασπάζονταν οι φεμινίστριες της περιόδου και να συμβάλει στην ολόπλευρη εξέταση των πεποιθήσεών τους στο μέλλον.

Όπως έχει αναφερθεί, το περιοδικό εκδόθηκε κατά τον Μεσοπόλεμο, μία περίοδο που, παρά την ανακήρυξη της δημοκρατίας το 1924, επικρατούσε έντονη πολιτική αστάθεια. Ο Μεσοπόλεμος χαρακτηριζόταν από συχνές εναλλαγές, δημοκρατικών και δικτατορικών, κυβερνήσεων στην εξουσία και συνεχείς προσπάθειες ανατροπής του πολιτεύματος από τις δύο αστικές παρατάξεις με τη συνδρομή δυνάμεων του στρατού. Παράλληλα, οι κυβερνήσεις καταπατούσαν συστηματικά τις νόμιμες δημοκρατικές διαδικασίες και επέβαλαν αυταρχικούς και περιοριστικούς νόμους.⁷⁴¹ Στον οικονομικό τομέα, η κρίση του χρηματοπιστωτικού

⁷⁴¹ Αλιβιζάτος, Ν. Κ. (1986), ό.π., σ. 44-47, 70-74, 79-80, 96-97- Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), ό.π., σ. 33-34, 45-46, 58-60, 76-77, 87-89, 165, 195- Μουζέλης, Ν. Π. (1978), ό.π., σ. 251-253- Χατζηιωσήφ, Χρ. (1988), ό.π., σ. 439-440

συστήματος επιτάχυνε την καπιταλιστική οργάνωση της ελληνικής οικονομίας⁷⁴² και παράλληλα οδήγησε στην ανέχεια μεγάλο μέρος του πληθυσμού.⁷⁴³ Οι προαναφερθείσες συνθήκες ενέπνευσαν στους διανοούμενους την επιθυμία για ρήξη με το παρηκμασμένο πολιτικό και οικονομικό σύστημα και την ανάγκη για την εδραίωση ενός κόσμου με διαφορετικές αξίες. Σε αυτό το κλίμα νεωτεριστικές ιδεολογίες, όπως ο φεμινισμός, βρήκαν πρόσφορο έδαφος για να εδραιωθούν.⁷⁴⁴ Ένα από τα σωματεία φεμινιστικού προβληματισμού που συγκροτήθηκαν ήταν ο Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας, ο οποίος το 1923 κυκλοφόρησε το δημοσιογραφικό του έντυπο, τον *Αγώνα της Γυναίκας*. Μέσα από την κυκλοφορία του επιδίωκε, όπως επισημαίνει στο εισαγωγικό άρθρο του πρώτου τεύχους η πρόεδρος του Συνδέσμου, Αύρα Θεοδωροπούλου, να μεταδώσει τις φεμινιστικές ιδέες και το πρόγραμμα του σωματείου σε κάθε Ελληνίδα και να προσφέρει ένα μέσο στις αναγνώστριες για να δημοσιοποιούν τις απόψεις τους.

Από το σύνολο της διαθέσιμης αρθρογραφίας του περιοδικού στην παρούσα εργασία θα αξιοποιηθεί ένα μέρος της, συγκεκριμένα όσα κείμενα διαθέτουν εκπαιδευτικό θέμα ή πραγματοποιούν αναφορές στην εκπαίδευση. Πιο αναλυτικά, πρόκειται να εξεταστούν άρθρα γνώμης, επιστημονικά άρθρα και κείμενα, στα οποία καταγράφεται αυτούσια το περιεχόμενο ομιλιών ή αποδίδονται περιληπτικά οι συζητήσεις και τα πορίσματα συνεδρίων. Ακόμη, δεδομένα θα αντληθούν από άρθρα που πραγματεύονται τη φεμινιστική κίνηση της Ελλάδας και του εξωτερικού και από κείμενα με θέμα το πρόγραμμα και τα πεπραγμένα του Συνδέσμου. Τέλος, σχετικές πληροφορίες δύναται να εξαχθούν από τη στήλη επίκαιρα, όπου οι αρθρογράφοι περιέγραφαν, ενίοτε παραθέτοντας σχετικό σχολιασμό, ειδήσεις που αφορούσαν τη χώρα ή σχετίζονταν άμεσα με τα γυναικεία δικαιώματα. Οι προαναφερθείσες πηγές είναι πρωτογενείς, διότι αποτελούν γραπτές μαρτυρίες της περιόδου που εξετάζεται και έχουν συλλεχθεί από τη ψηφιοποιημένη συλλογή του εργαστηρίου σπουδών φύλου και ισότητας στις πολιτικές και κοινωνικές επιστήμες του Πάντειου Πανεπιστημίου.

Από την επισκόπηση του περιοδικού έγινε αντιληπτό ότι ένα σημαντικό μέρος των άρθρων που φιλοξενήθηκαν σε αυτό αφορούσε την εκπαίδευση, παρά το γεγονός ότι ο *Αγώνας* δεν αποτελούσε εκπαιδευτικό περιοδικό. Συγκεκριμένα, 118 άρθρα σε σύνολο 1388, δηλαδή το 8,5% του συνόλου των κειμένων του ήταν αφιερωμένο σε εκπαιδευτικά θέματα.⁷⁴⁵ Τα περισσότερα, μάλιστα, εξ αυτών περιελήφθησαν σε τεύχη που κυκλοφόρησαν κατά την πρώτη

⁷⁴² Βεργόπουλος, Κ. Β. (1978), *ό.π.*, σ. 18-23, 32-39, 50, 73-77, 81, 92, 100

⁷⁴³ Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), *ό.π.*, σ. 56

⁷⁴⁴ Βεργόπουλος, Κ. Β. (1978), *ό.π.*, σ. 196-200- Κυριακίδου, Μ. (2001), *ό.π.*, σσ. 73

⁷⁴⁵ Στο παράρτημα υπάρχει συγκεντρωτικός πίνακας που περιέχει τα ποσοστά των εκπαιδευτικών άρθρων του περιοδικού ανά έτος.

δεκαετία του Μεσοπολέμου. Πιο αναλυτικά, σε εκπαιδευτικά ζητήματα αναφερόταν το 9,7% των άρθρων του περιοδικού από την έναρξη της κυκλοφορίας του έως το 1929, ποσοστό που υπέστη μείωση κατά τη δεύτερη μεσοπολεμική δεκαετία (1930-1936), αγγίζοντας το 6,4%. Το 1927, έτος καθιέρωσης του νέου Συντάγματος, και το 1932 αποτέλεσαν τις παραγωγικότερες χρονιές από άποψη εκπαιδευτικών άρθρων με το 16,3% και το 16% αντίστοιχα των κειμένων του περιοδικού να σχετίζεται με την εκπαίδευση. Έπειτα, ακολουθούν με ποσοστό 12,8% το 1923, χρονιά έναρξης της κυκλοφορίας του περιοδικού και τέλος με 12% το 1929, έτος πραγματοποίησης της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Από την άλλη μεριά, τα έτη με τον μικρότερο αριθμό εκπαιδευτικών κειμένων ήταν το 1930 με ποσοστό 3,1% και το 1935 με 1,9%. Τη χρονιά αυτή, μόλις 1 από τα συνολικά 52 άρθρα που κυκλοφόρησαν αφορούσαν την εκπαίδευση.

Αναφορά στην εκπαίδευση πραγματοποιούνταν, επιπλέον, σε ένα μεγάλο ποσοστό άρθρων διαφορετικής θεματολογίας. Συγκεκριμένα, περίπου 1 στα 5 άρθρα του περιοδικού (19,2%) αναφερόταν σε αδρές γραμμές σε αυτή. Στα προαναφερθέντα κείμενα η εκπαίδευση συνδεόταν κατά κύριο λόγο με τον αγώνα λήψης εκλογικών δικαιωμάτων, την επαγγελματική δραστηριοποίηση των γυναικών, ζητήματα ηθικής, διάφορες μορφές άτυπης μάθησης, θέματα ανατροφής ανηλίκων και καινοτομίες χωρών του εξωτερικού. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ότι, αντίθετα με ό,τι παρατηρήθηκε στα αμιγώς εκπαιδευτικά άρθρα, το φαινόμενο αυτό καταγράφηκε σε περισσότερα άρθρα της δεύτερης από ό,τι της πρώτης δεκαετίας του Μεσοπολέμου. Συνεπώς μπορεί να λεχθεί ότι οι αναφορές στην εκπαίδευση παρέμειναν σταθερές καθόλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, χωρίς να παρουσιάζουν στατιστικά σημαντικές αποκλίσεις από έτος σε έτος. Πιο αναλυτικά, το διάστημα μεταξύ του 1923 και του 1929 το 18,6% των άρθρων του *Αγώνα* περιελάμβανε σχετική μνεία στην εκπαίδευση, ποσοστό που αυξήθηκε κατά τη διάρκεια των επόμενων επτά ετών κυκλοφορίας του, φθάνοντας το 20,2%. Το μεγαλύτερο ποσοστό, μάλιστα, συγκέντρωσε το 1936 (30%), το 1926 (26,4%) και το 1925 (26%). Αντίθετα, το 1927, τη χρονιά που δημοσιεύθηκαν τα περισσότερα αμιγώς εκπαιδευτικά άρθρα, μόλις στο 10,9% των υπολοίπων επιχειρήθηκε κάποιας μορφής σύνδεση των υπό διαπραγμάτευση θεμάτων με την εκπαίδευση.

7.3. Ερευνητικό εργαλείο- Ποιοτική ανάλυση περιεχομένου

Η ιστορική έρευνα προσδοκά να προσφέρει μια απεικόνιση γεγονότων που έλαβαν χώρα κατά το παρελθόν ή στάσεων που υιοθετήθηκαν από μία συγκεκριμένη ομάδα μια

ορισμένη χρονική περίοδο, στηριζόμενη στην κριτική επεξεργασία πρωτογενών και δευτερογενών πηγών. Ο/Η ερευνητής/τρια προσεγγίζει το υπό εξέταση θέμα ολιστικά, αναδεικνύοντας τις ποικίλες πτυχές του, ενώ στην προσπάθειά του αυτή είθισται να αξιοποιεί ποιοτικές ερευνητικές μεθόδους.⁷⁴⁶ Η ποιοτική μεθοδολογία αναπτύχθηκε⁷⁴⁷ κατά τον μεσοπόλεμο, προσδοκώντας να λειτουργήσει ως αντίβαρο στην ποσοτική οπτική του θετικιστικού παραδείγματος,⁷⁴⁸ η οποία έως τότε επικρατούσε στις κοινωνικές έρευνες.⁷⁴⁹ Μάλιστα, από τα μέσα του 20ου αιώνα και έπειτα ερευνητές και ερευνήτριες, λαμβάνοντας υπόψη κοινωνιολογικές και ψυχολογικές θεωρίες, μεταξύ των οποίων και τα πορίσματα της φεμινιστικής έρευνας, οργάνωσαν με επιστημονικό τρόπο τη διαδικασία διεξαγωγής της⁷⁵⁰ και ανέπτυξαν μια ποικιλία διαφορετικών μεθοδολογικών εκδοχών της.⁷⁵¹

Μία εξ αυτών, η οποία θα υιοθετηθεί και στην παρούσα εργασία, είναι η ποιοτική ανάλυση περιεχομένου.⁷⁵² Η τελευταία χρησιμοποιείται συχνά στις ανθρωπιστικές επιστήμες⁷⁵³ και εδράζεται στο ερμηνευτικό-κονστрукτιβιστικό παράδειγμα, σύμφωνα με το οποίο η σύλληψη της πραγματικότητας δεν είναι αντικειμενική και κοινή για όλους, αλλά κάθε άτομο, επηρεασμένο από τις πολιτισμικές και κοινωνικές του καταβολές, τη νοηματοδοτεί διαφορετικά.⁷⁵⁴ Ο εκπονητής/τρια της έρευνας επιδιώκει να κατανοήσει εκ των έσω και να παρουσιάσει τις υποκειμενικές αυτές ερμηνείες, τις απόψεις και τις στάσεις των

⁷⁴⁶ Cohen, L.& Manion, L.& Morrison, K. (2000), *Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής Έρευνας*. 5η εκδ. Μτφρ. Στ. Κυρανάκης& Μ. Μαυράκη& Χρ. Μητσοπούλου& Π. Μπιθάρα& Μ. Φιλοπούλου. Αθήνα: Μεταίχμιο. 2008, σσ. 271, 276-277, 281- Παπαναστασίου, Κ.& Παπαναστασίου Ελ. Κ. (2005), *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*. 3η έκδ. Λευκωσία: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου, σσ. 247-251

⁷⁴⁷ Οι απαρχές της εντοπίζονται στις ανθρωπολογικές και κοινωνιολογικές μελέτες που διενεργήθηκαν κατά τον 15ο και 16ο αιώνα σε αυτόχθονους πολιτισμούς περιοχών που κατέλαβαν οι ευρωπαίοι άποικοι (Ίσαρη, Φ. & Πούρκος, Μ., 2015: 50)

⁷⁴⁸ Συχνά παρατηρείται σύμπλευση των δύο μεθοδολογικών εργαλείων. Ερευνητές/τριες που αναλύουν ποιοτικά ένα κείμενο, καταγράφουν παράλληλα τη συχνότητα εμφάνισης συγκεκριμένων πληροφοριών (Cohen, L.& Manion, L.& Morrison, K., 2000: 235- Ίσαρη, Φ. & Πούρκος, Μ., 2015: 13-14, 36, 40- Mayring, Ph., 2000: 4-5, 8) ή όσους υιοθετούν την ποσοτική μέθοδο, θέτουν ανοιχτού τύπου ερευνητικά ερωτήματα (Ίσαρη, Φ. & Πούρκος, Μ., 2015: 13).

⁷⁴⁹ Mayring, Ph. (2000), "Qualitative Content Analysis". *Forum: Qualitative Social Research*, 1 (2), pp. 2- Ίσαρη, Φ. & Πούρκος, Μ. (2015), ό.π., σσ. 50, 61- Μπονίδης, Κ. Θ. (2004), *Το περιεχόμενο του σχολικού βιβλίου ως αντικείμενο έρευνας. Διαχρονική εξέταση της σχετικής έρευνας και μεθοδολογικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Μεταίχμιο, σσ. 81

⁷⁵⁰ Ίσαρη, Φ. & Πούρκος, Μ. (2015), ό.π., σσ. 21, 50-51, 54-56- Μπονίδης, Κ. Θ. (2004), ό.π., σσ. 81-82

⁷⁵¹ Mayring, Ph. (2000), id.ib., pp. 2- Ίσαρη, Φ. & Πούρκος, Μ. (2015), ό.π., σσ. 19-21, 50-51, 56- Μπονίδης, Κ. Θ. (2004), ό.π., σσ. 81

⁷⁵² Αναπτύχθηκε στα τέλη του 20ού αιώνα από τον Mayring, ο οποίος έκρινε ότι οι εν χρήσει ποιοτικές μέθοδοι δεν ακολουθούσαν σαφή ερευνητικά βήματα ή εστίαζαν σε συγκεκριμένες πτυχές του υλικού που μελετούσαν (Μπονίδης, 2004: 99).

⁷⁵³ Τζάνη, Μ. (2005), *Σημειώσεις για το μάθημα "Μεθοδολογία έρευνας κοινωνικών επιστημών"*. Εθνικό και Καποδιστριακό πανεπιστήμιο Αθηνών, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, σ. 4

⁷⁵⁴ Cohen, L.& Manion, L.& Morrison, K. (2000), ό.π., σσ. 31, 34-37, 177, 231, 233, 236, 238- Ίσαρη, Φ. & Πούρκος, Μ. (2015), ό.π., σσ. 13-14, 19-22, 31, 44, 50-51, 55-58, 124- Κυριαζή, Ν. (2011), *Η κοινωνιολογική έρευνα: κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*. Αθήνα: Πεδίο, σσ. 30-31, 52-53- Μπονίδης, Κ. Θ. (2004), ό.π., σσ. 83

συντακτών/τριών των υπό διερεύνηση τεκμηρίων.⁷⁵⁵ Επομένως, δεν αποσιωπά τις διαφορετικές και ενίοτε αλληλοσυγκρουόμενες οπτικές με τις οποίες είναι πιθανόν να έρθει αντιμέτωπος/η, αντιθέτως τις αναδεικνύει.⁷⁵⁶ Σε αυτήν την προσπάθεια υιοθετεί επαγωγική συλλογιστική, καθώς δεν επαληθεύει εκ των προτέρων διαμορφωμένες υποθέσεις, αλλά κατασκευάζει τη θεωρία του/της, μετά την ανάγνωση των δεδομένων, την επεξεργασία τους και την προσπάθεια απόδοσης νοήματος σε αυτά.⁷⁵⁷ Ακόμη, προβαίνει στη σφαιρική εξέταση του υλικού, αναδεικνύοντας τόσο το δεδηλωμένο όσο και το άδηλο περιεχόμενό του.⁷⁵⁸

Η ποιοτική ανάλυση περιεχομένου μπορεί να εφαρμοστεί σε ποικίλα είδη επικοινωνίας, γραπτά και προφορικά τεκμήρια, όπως έγγραφα, συνεντεύξεις και οπτικοακουστικό υλικό.⁷⁵⁹ Για τη διεξαγωγή της ο/η ερευνητής/τρια ακολουθεί μια σειρά από προκαθορισμένα στάδια, τα οποία πρόκειται να αναλυθούν διεξοδικά. Καταρχάς, **προσδιορίζει το υλικό που πρόκειται να διερευνήσει**, σημειώνοντας τους λόγους επιλογής των συγκεκριμένων τεκμηρίων.⁷⁶⁰ Ακόμη, τοποθετεί το υπό μελέτη υλικό στο κοινωνικοπολιτικό του συγκείμενο, αναγνωρίζοντας την επίδραση που άσκησε στην παραγωγή του η κοινωνική, οικονομική και πολιτική ατμόσφαιρα της περιόδου.⁷⁶¹ Για τον ίδιο λόγο, καταγράφει τα χαρακτηριστικά των συντακτών/τριών του, ανιχνεύει δηλαδή το συναισθηματικό και γνωσιακό τους κεφάλαιο, τις παραδοχές και τα κίνητρα που διαθέτουν.⁷⁶² Επιπλέον, αναλύει τα χαρακτηριστικά του διερευνούμενου υλικού⁷⁶³ και εντοπίζει, εφόσον

⁷⁵⁵ Cohen, L.& Manion, L.& Morrison, K. (2000), ό.π., σσ. 31, 34-37, 177-179, 231-236- Ίσαρη, Φ.& Πούρκος, Μ. (2015), ό.π., σσ. 13, 15, 21, 28-30, 32, 34-35, 40, 43, 54-57, 61, 80, 89, 125- Κυριαζή, Ν. (2011), ό.π., σσ. 31, 52-53- Μπονίδης, Κ. Θ. (2004), ό.π., σσ. 82-83- Παπαναστασίου, Κ.& Παπαναστασίου Ελ. Κ. (2005), ό.π., σσ. 243-244, 246- Τζάνη, Μ. (2005), ό.π., σσ. 4

⁷⁵⁶ Cohen, L.& Manion, L.& Morrison, K. (2000), ό.π., σσ. 31, 37, 233, 235- Μπονίδης, Κ. Θ. (2004), ό.π., σσ. 82-83

⁷⁵⁷ Cohen, L.& Manion, L.& Morrison, K. (2000), ό.π., σσ. 36-37, 178, 233, 235- Ίσαρη, Φ. & Πούρκος, Μ. (2015), ό.π., σσ. 22, 31, 37, 41- Μπονίδης, Κ. Θ. (2004), ό.π., σσ. 82-83- Παπαναστασίου, Κ.& Παπαναστασίου Ελ. Κ. (2005), ό.π., σσ. 244-246

⁷⁵⁸ Cohen, L.& Manion, L.& Morrison, K. (2000), ό.π., σσ. 178, 233-234, 236, 240- Mayring, Ph. (2000), ό.π., σσ. 2- Ίσαρη, Φ. & Πούρκος, Μ. (2015), ό.π., σσ.33, 40- Κυριαζή, Ν. (2011), ό.π., σσ. 284- Μπονίδης, Κ. Θ. (2004), ό.π., σσ. 81, 112-114- Παπαναστασίου, Κ.& Παπαναστασίου Ελ. Κ. (2005), ό.π., σσ. 242-243- Τζάνη, Μ. (2005), ό.π., σσ. 4, 20-21

⁷⁵⁹ Cohen, L.& Manion, L.& Morrison, K. (2000), ό.π., σσ. 247-249- Mayring, Ph. (2000), ό.π., σσ. 2- Ίσαρη, Φ.& Πούρκος, Μ. (2015), ό.π., σσ. 12, 15, 21, 42, 56, 68, 86- Κυριαζή, Ν. (2011), ό.π., σσ. 283- Παπαναστασίου, Κ.& Παπαναστασίου Ελ. Κ. (2005), ό.π., σσ. 243-244- Τζάνη, Μ. (2005), ό.π., σσ. 4, 8

⁷⁶⁰ Μπονίδης, Κ. Θ. (2004), ό.π., σσ. 100

⁷⁶¹ Cohen, L.& Manion, L.& Morrison, K. (2000), ό.π., σσ. 34, 231-234, 236, 240- Mayring, Ph. (2000), ό.π., σσ. 2- Ίσαρη, Φ. & Πούρκος, Μ. (2015), ό.π., σσ. 21-22, 27-28, 31, 40, 41-43- Κυριαζή, Ν. (2011), ό.π., σσ. 53, 300- Μπονίδης, Κ. Θ. (2004), ό.π., σσ. 102-103, 113-114

⁷⁶² Mayring, Ph. (2000), ό.π., σσ. 2-3- Κυριαζή, Ν. (2011), ό.π., σσ. 300- Μπονίδης, Κ. Θ. (2004), ό.π., σσ. 102, 112, 114- Παπαναστασίου, Κ.& Παπαναστασίου Ελ. Κ. (2005), ό.π., σσ. 243-244- Τζάνη, Μ. (2005), ό.π., σσ. 4-5

⁷⁶³ Κυριαζή, Ν. (2011), ό.π., σσ. 300- Μπονίδης, Κ. Θ. (2004), ό.π., σσ. 101, 108, 112- Τζάνη, Μ. (2005), ό.π., σσ. 4-5

είναι εφικτό, την επίδραση που προξένησε στους δέκτες του.⁷⁶⁴ Επισημαίνεται πως εναποτίθεται στην ευχέρεια του/της ερευνητή/τριας η χρήση του συνόλου του διαθέσιμου υλικού ή η αξιοποίηση ενός μέρος του (δείγμα).⁷⁶⁵ Έπειτα, **συνθέτει τα ερευνητικά ερωτήματα** λαμβάνοντας υπόψη το θεωρητικό πλαίσιο, σχετικές έρευνες⁷⁶⁶ και τα χαρακτηριστικά των τεκμηρίων.⁷⁶⁷ Τα ερωτήματα στα οποία θα καταλήξει, πρέπει να είναι ανοιχτά, να επιδέχονται δηλαδή πολλαπλές απαντήσεις.⁷⁶⁸

Μετά τη διατύπωσή τους, **ορίζει τις τεχνικές ανάλυσης και το παράδειγμα σύστασης του συνόλου των κατηγοριών.**⁷⁶⁹ Οι μονάδες ανάλυσης ενδέχεται να είναι λέξεις, προτάσεις, άρθρα, πρόσωπα, θέματα, βιβλία ή τμήματά τους,⁷⁷⁰ βοηθούν στην ταξινόμηση χωρίων στο σύστημα των κατηγοριών.⁷⁷¹ Διακρίνονται στη μονάδα καταγραφής, το τμήμα του κειμένου που εντάσσεται στις κατηγορίες, στη μονάδα πλαισίου, το εννοιολογικό πλαίσιο της μονάδας καταγραφής, που βοηθά στην ταξινόμησή της⁷⁷² και στη μονάδα αξιοποίησης, το απόσπασμα που αξιοποιείται από το υπό έρευνα υλικό.⁷⁷³ Αφού τις προσδιορίσει, ο/η ερευνητής/τρια καταλήγει στις κατηγορίες επαγωγικά ή εφαρμόζει εκ των προτέρων διαμορφωμένες κατηγορίες και υποκατηγορίες.⁷⁷⁴ Στην πρώτη περίπτωση αξιοποιώντας τα ερωτήματα που έθεσε στην αρχή,⁷⁷⁵ τη θεωρία και το υλικό αναπτύσσει ένα προσωρινό σύστημα κατηγοριών. Οι εν λόγω κατηγορίες αναθεωρούνται κατά την επεξεργασία του υλικού, ορισμένες συγχωνεύονται μεταξύ τους ή σχηματίζονται νέες.⁷⁷⁶ Τέλος, οι προκύψασες κατηγορίες ομαδοποιούνται σε ευρύτερες⁷⁷⁷ και καθορίζονται οι κανόνες με βάση τους οποίους τα αποσπάσματα κατατάσσονται σε κάθε μία από αυτές.⁷⁷⁸ Σημειώνεται πως τα διερευνώμενα

⁷⁶⁴ Mayring, Ph. (2000), ό.π., σσ. 2-3- Κυριαζή, Ν. (2011), ό.π., σσ. 300- Μπονίδης, Κ. Θ. (2004), ό.π., σσ. 112- Τζάνη, Μ. (2005), ό.π., σσ. 4-5

⁷⁶⁵ Cohen, L.& Manion, L.& Morrison, K. (2000), ό.π., σσ. 233, 242-244, 251- Κυριαζή, Ν. (2011), ό.π., σσ. 297-299- Τζάνη, Μ. (2005), ό.π., σσ. 9

⁷⁶⁶ Ίσαρη, Φ.& Πούρκος, Μ. (2015), ό.π., σσ. 120- Μπονίδης, Κ. Θ. (2004), ό.π., σσ. 115

⁷⁶⁷ Cohen, L.& Manion, L.& Morrison, K. (2000), ό.π., σσ. 240- Μπονίδης, Κ. Θ. (2004), ό.π., σσ. 108, 115- Παπαναστασίου, Κ.& Παπαναστασίου Ελ. Κ. (2005), ό.π., σσ. 243

⁷⁶⁸ Ίσαρη, Φ.& Πούρκος, Μ. (2015), ό.π., σσ. 78- Παπαναστασίου, Κ.& Παπαναστασίου Ελ. Κ. (2005), ό.π., σσ. 242-243

⁷⁶⁹ Cohen, L.& Manion, L.& Morrison, K. (2000), ό.π., - Mayring, Ph. (2000), ό.π., σσ. 3- Μπονίδης, Κ. Θ. (2004), ό.π., σσ. 117

⁷⁷⁰ Κυριαζή, Ν. (2011), ό.π., σσ. 289, 291- Τζάνη, Μ. (2005), ό.π., σσ. 5, 12-16

⁷⁷¹ Μπονίδης, Κ. Θ. (2004), ό.π., σσ. 117- Τζάνη, Μ. (2005), ό.π., σσ. 12-13

⁷⁷² Κυριαζή, Ν. (2011), ό.π., σσ. 289- Μπονίδης, Κ. Θ. (2004), ό.π., σσ. 117

⁷⁷³ Μπονίδης, Κ. Θ. (2004), ό.π., σσ. 117

⁷⁷⁴ Mayring, Ph. (2000), ό.π., σσ. 3- Ίσαρη, Φ.& Πούρκος, Μ. (2015), ό.π., σσ. 116- Κυριαζή, Ν. (2011), ό.π., σσ. 288-289, 292, 300

⁷⁷⁵ Mayring, Ph. (2000), ό.π., σσ. 3- Μπονίδης, Κ. Θ. (2004), ό.π., σσ. 128

⁷⁷⁶ Cohen, L.& Manion, L.& Morrison, K. (2000), ό.π., σσ. 252-253, 282- Mayring, Ph. (2000), ό.π., σσ. 3- Κυριαζή, Ν. (2011), ό.π., σσ. 292- Μπονίδης, Κ. Θ. (2004), ό.π., σσ. 117, 128-129

⁷⁷⁷ Cohen, L.& Manion, L.& Morrison, K. (2000), ό.π., σσ. 253

⁷⁷⁸ Μπονίδης, Κ. Θ. (2004), ό.π., σσ. 129

στοιχεία ενδέχεται, αν κριθεί σκόπιμο, να ενταχθούν σε παραπάνω από μία κατηγορίες.⁷⁷⁹ Από τη διαδικασία που περιγράφηκε εξαρτάται η ορθή ταξινόμηση και ανάλυση των δεδομένων, καθώς και η ορθή εξαγωγή συμπερασμάτων, επομένως πρέπει να διενεργείται με προσοχή.⁷⁸⁰

Αφού ο/η εκπονητής/τρια ταξινομήσει το διαθέσιμο υλικό στις κατηγορίες,⁷⁸¹ καταλήγει στο **παράδειγμα με το οποίο θα αναλύσει τα δεδομένα**. Συγκεκριμένα, ανάλογα με την ερευνητική σκοποθεσία και τα κείμενα που επεξεργάζεται, μπορεί να αξιοποιήσει τη συγκεφαλαίωση, την εξήγηση και τη δόμηση, η οποία και επιλέχθηκε στην παρούσα εργασία. Η τελευταία αποσκοπεί στην ανάδειξη της διάρθρωσης του υπό έρευνα υλικού και επιμερίζεται στα ακόλουθα τέσσερα παραδείγματα, την πρότυπη, την κλιμακοειδή, την τυπική δόμηση και τη δόμηση περιεχομένου, η οποία υιοθετήθηκε στη συγκεκριμένη έρευνα. Ο/Η ερευνητής/τρια που χρησιμοποιεί τη δόμηση περιεχομένου παρουσιάζει ευσύνοπτα τις ουσιωδέστερες πληροφορίες που περιλαμβάνουν τα χωρία που ενέταξε στο σύστημα κατηγοριών, ξεκινώντας πρώτα από τις υποκατηγορίες και προχωρώντας έπειτα στις κατηγορίες.⁷⁸²

Τέλος, συνδέοντας τα δεδομένα που επεξεργάστηκε, καταλήγει σε συγκεκριμένα **πορίσματα**, μέσα από τα οποία προσπαθεί να προσφέρει μια συνεκτική και ολόπλευρη ερμηνεία για το εξεταζόμενο θέμα.⁷⁸³ Εν κατακλείδι, σημειώνεται πως για να εξάγει αξιόπιστα συμπεράσματα ο/η ερευνητής/τρια οφείλει κατά τη διάρκεια της έρευνας να ελέγξει την αυθεντικότητα των πηγών που χρησιμοποιεί και την αξιοπιστία όσων παρουσιάζονται σε αυτές,⁷⁸⁴ αλλά και να διασταυρώσει τα αποτελέσματα στα οποία κατέληξε με τα πορίσματα άλλων ερευνών.⁷⁸⁵ Δεδομένης ακόμη της αναγνώρισης της υποκειμενικής οπτικής με την οποία προσεγγίζει το ζήτημα, είναι σκόπιμο να αναστοχαστεί πάνω στη διαδικασία της συλλογής και επεξεργασίας τεκμηρίων, ώστε να αντιληφθεί τον τρόπο που υποκειμενικές θέσεις επέδρασαν στις επιλογές του/της και καθόρισαν τον τρόπο ερμηνείας των δεδομένων, καθώς και τα πορίσματα στα οποία κατέληξε.⁷⁸⁶

7.4. Σύστημα κατηγοριών

⁷⁷⁹ Cohen, L.& Manion, L.& Morrison, K. (2000), ό.π., σσ. 253

⁷⁸⁰ Κυριαζή, Ν. (2011), ό.π., σσ. 292- Τζάνη, Μ. (2005), ό.π., σσ. 7, 9, 11, 16

⁷⁸¹ Μπονίδης, Κ. Θ. (2004), ό.π., σσ. 117, 129- Τζάνη, Μ. (2005), ό.π., σσ. 9-10

⁷⁸² Μπονίδης, Κ. Θ. (2004), ό.π., σσ. 99-100, 118-119, 121-122, 128-129, 132-135

⁷⁸³ Παπαναστασίου, Κ. & Παπαναστασίου Ελ. Κ. (2005), ό.π., σσ. 246, 254

⁷⁸⁴ Cohen, L.& Manion, L.& Morrison, K. (2000), ό.π., σσ. 249, 277-279- Παπαναστασίου, Κ.& Παπαναστασίου Ελ. Κ. (2005), ό.π., σσ. 251-253

⁷⁸⁵ Mayring, Ph. (2000), ό.π., σσ. 3- Ίσαρη, Φ.& Πούρκος, Μ. (2015), ό.π., σσ. 125

⁷⁸⁶ Cohen, L.& Manion, L.& Morrison, K. (2000), ό.π., σσ. 177-178, 231-232, 237-239, 268, 279- Ίσαρη, Φ.& Πούρκος, Μ. (2015), ό.π., σσ. 21-22, 24-25, 37, 43-44, 61, 79-80, 120, 126- Παπαναστασίου, Κ.& Παπαναστασίου Ελ. Κ. (2005), ό.π., σσ. 246

10 Διάρθρωση εκπαιδευτικού συστήματος:

- 11 Προσχολική εκπαίδευση
- 12 Δημοτική εκπαίδευση
- 13 Μέση εκπαίδευση
- 14 Επαγγελματική μόρφωση
 - 141 Οικοκυρική μόρφωση
 - 142 Γεωργική μόρφωση
 - 143 Γεωργικο-οικοκυρική μόρφωση
 - 144 Μαθητεία
- 15 Πανεπιστημιακή εκπαίδευση
- 16 Διδασκαλεία
- 17 Νυχτερινά σχολεία
- 18 Σχολή Ερυθρού Σταυρού
- 19 Σχολές καλογραιών
- 110 Ειδικά σχολεία

20 Σχολική πράξη:

- 21 Σκοπός και χαρακτηριστικά σχολείου
- 22 Σχολικό πρόγραμμα
- 23 Σχολικά μαθήματα
 - 231 Διδασκαλία ιστορίας
- 24 Γλώσσα διεξαγωγής μαθημάτων
- 25 Εκπαιδευτικές μέθοδοι
- 26 Σχολείο εργασίας
- 27 Σχολική ζωή
- 28 Σχολίατρος
- 29 Σχολικά κτίρια
- 210 Συνεργασία με την κοινωνία και την οικογένεια
- 211 Σχολική έρευνα
- 212 Αιτήματα εκπαιδευτικών σωματείων

30 Έμφυλη διάσταση στην εκπαίδευση:

- 31 Συνεκπαίδευση
- 32 Έμφυλες διαφοροποιήσεις
- 33 Γυναικείος αναλφαβητισμός
- 34 Ακαδημαϊκή επιτυχία γυναικών
- 35 Εργασιακές διακρίσεις απέναντι στις πτυχιούχες γυναίκες

40 Κρατική μέριμνα για την εκπαίδευση

- 41 Κρατικός προϋπολογισμός
- 42 Μεταρρυθμιστικές προσπάθειες
 - 421 Αλλαγές στην εκπαιδευτική νομοθεσία
 - 422 Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση 1929
- 43 Μαρασλειακά
- 44 Συγκρότηση συλλόγου
- 45 Συμβολή των δήμων στην εκπαίδευση

50 Αντισταθμιστικά μέτρα

- 51 Μειονοτική εκπαίδευση
- 52 Εκπαίδευση προσφύγων/ισσών
- 53 Διδασκαλία ειρήνης
- 54 Ηθική αγωγή
- 55 Αναμορφωτική αγωγή
- 56 Σχολική διαρροή
- 57 Αναλφαβητισμός
- 58 Πρόνοιακοί θεσμοί
 - 581 Παροχές σε άπορα παιδιά
 - 582 Εκπαίδευση νόθων παιδιών
 - 583 Ίδρυση παιδικών και βρεφικών σταθμών
 - 584 Επαγγελματική εκπαίδευση και χορήγηση αδειών

60 Πηγές άτυπης γνώσης

- 61 Ανατροφή
- 62 Βιβλία
- 63 Κινηματογράφος
- 64 Θέατρο
- 65 Λαϊκά περιοδικά
- 66 Παιδικές εξοχές
- 67 Λαϊκή μόρφωση

70 Εκπαιδευτικός κλάδος:

- 71 Εκπαιδευτικά καθήκοντα
- 72 Εκπαιδευτική δράση διδασκαλισσών
- 73 Κοινωνική δράση διδασκαλισσών
- 74 Προσλήψεις και απολύσεις
- 75 Εσωτερικές μετατάξεις
- 76 Ανεργία εκπαιδευτικών
- 77 Μισθός
- 78 Ιεραρχική ανέλιξη
- 79 Άδειες μητρότητας
- 710 Σύνταξη
- 711 Νομοθεσία
- 712 Ειδικά προνόμια διδασκαλισσών
- 713 Συνδικαλιστική δράση
 - 7131 Συμμετοχή στα συλλογικά όργανα
 - 7132 Ανάλυση διοικητικών θέσεων
 - 7133 Αυτοοργάνωση
- 714 Συμμετοχή και παρακολούθηση συνεδρίων
- 715 Σχέσεις ανδρών και γυναικών εκπαιδευτικών
- 716 Έμφυλη πολιτική Διδασκαλικής Ομοσπονδίας
- 717 Αιτήματα διδασκαλικής ομοσπονδίας
- 718 Σχολικές επιτροπές
- 719 Σχολικά ταμεία

80 Προώθηση εκπαιδευτικών αιτημάτων

81 Υπομνήματα και διαβήματα

82 Δημιουργία επιτροπών

83 Δημόσιες συγκεντρώσεις

84 Αρθρογραφία

85 Συμμετοχή σε συνέδρια

86 Συνεργασία με σωματεία

90 Ενίσχυση γυναικείας μόρφωσης

91 Κατάρτιση εκπαιδευτικού προγράμματος

92 Εκπαιδευτικά ιδρύματα

921 Κυριακό Σχολείο Εργατριών

922 Ορφανοτροφείο Εθνική Στέγη

923 Εσπερινή Επαγγελματική Σχολή Γυναικών Υπαλλήλων

924 Παπαστράτειος Δημοτική Σχολή Παιχνιδιών και Διακόσμησης

925 Σχολές για αναλφάβητες γυναίκες

93 Μαθήματα

931 Πολιτικής αγωγής

932 Εκμάθησης γραφής και ανάγνωσης

933 Για εργαζόμενες

934 Για μητέρες

94 Επιμορφωτικές διαλέξεις

95 Σύλλογοι

96 Προτάσεις βιβλίων

97 Προβολή και υποστήριξη μορφωτικών ενεργειών άλλων σωματείων

100 Επίδραση της μόρφωσης στη θέση της γυναίκας στην κοινωνία

101 Βελτίωση της πνευματικής στάθμης και των δύο φύλων

102 Προετοιμασία για την άσκηση των γυναικείων ρόλων

103 Προστασία από ηθικούς κινδύνους

- 104 Κατάκτηση εργασιακής ισότητας
- 105 Λήψη πολιτικών δικαιωμάτων
- 106 Κατάκτηση της χειραφέτησης
- 107 Συμβολή στην εθνική και κοινωνική πρόοδο

8. ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΩΝ ΔΕΛΟΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ

10 Διάρθρωση εκπαιδευτικού συστήματος: Αποδίδοντας τις εθνικές περιπέτειες στην κακή οργάνωση της παιδείας, η σύνταξη του περιοδικού προέβη σε συγκεκριμένες προτάσεις για την εξυγίανση των εκπαιδευτικών βαθμίδων. Ακόμη, εξέφραζε την πεποίθηση πως κάθε παιδί, σε όποια τάξη και αν ανήκε, έπρεπε να συνεχίσει τη μόρφωσή του ανάλογα με τις διανοητικές του ικανότητες, ώστε να αναπτύξει ολόπλευρα τις δυνατότητές του.

11 Προσχολική εκπαίδευση: Οι συντάκτριες αιτούσαν την ίδρυση βρεφονηπιακών σταθμών στις εργατικές συνοικίες της Αθήνας και τη βελτίωση των συνθηκών στα ήδη υπάρχοντα ιδρύματα. Ταυτόχρονα, ζητούσαν την οργάνωση της προσχολικής αγωγής με μέριμνα του κράτους, καθώς η μόρφωση που παρείχε το νηπιαγωγείο αποτελούσε το θεμέλιο για την κατοπινή οικοδόμηση αξίων πολιτών. Ειδικότερα, πρότειναν την αύξηση των σχολείων για την κάλυψη των πληθυσμιακών αναγκών της χώρας και την καθιέρωση της διετούς λειτουργίας τους.

12 Δημοτική εκπαίδευση: Η συντακτική ομάδα έκρινε πως το τετραετές δημοτικό είχε οργανωθεί με γνώμονα τα συμφέροντα της αστικής τάξης, καθώς προπαρασκεύαζε τους/τις μαθητές/τριες για τις ανώτερες βαθμίδες. Σε συνδυασμό με την έλλειψη αντίστοιχων ιδρυμάτων ευθυνόταν για τα υψηλά επίπεδα αναλφαβητισμού στη χώρα. Επομένως, η αναμόρφωσή του συνιστούσε τη βάση για τη βελτίωση του εκπαιδευτικού συστήματος. Στα κείμενά τους οι αρθρογράφοι εισηγούνταν τη διετή επέκταση και την τροποποίησή του σύμφωνα με τις λαϊκές ανάγκες και τις αρχές του σχολείου εργασίας. Η φοίτηση στο δημοτικό όφειλε να είναι δωρεάν και υποχρεωτική. Για την εξασφάλιση της εκπαιδευτικής ισότητας τα παιδιά κάθε κοινωνικής τάξης, αγόρια και κορίτσια, έπρεπε να παρακολουθούν σε μικτά σχολεία κοινό πρόγραμμα σπουδών, με ξεχωριστά μαθήματα όπου το επέτασσε η διαφορετική ψυχική και σωματική τους σύσταση. Το σχολικό πρόγραμμα θα απέρρευε από τη φυσική και κοινωνική πραγματικότητα την οποία βίωναν οι μαθητές/τριες και θα διεξαγόταν στη γλώσσα του λαού, τη δημοτική. Τα παιδιά θα μούνταν πρακτικά στις γεωργικές εργασίες και θα μάθαιναν να αγαπούν τον τόπο τους.

13 Μέση εκπαίδευση: Η μέση εκπαίδευση διαρθρωνόταν έως τη βενιζελική μεταρρύθμιση στα τριετή ελληνικά σχολεία για τα αγόρια και αστικά για τα κορίτσια και στα τετραετή γυμνάσια. Η μέση βαθμίδα απευθυνόταν στα ανώτερα στρώματα. Τα παιδιά των εργατικών

τάξεων αναγκάζονταν να φοιτούν στα γυμνάσια ή διέκοπταν τη φοίτησή τους, καθώς δεν υπήρχαν εξειδικευμένοι σχολικοί τύποι για αυτά. Για τη διευθέτηση του προβλήματος οι αρθρογράφοι πρότειναν αντικατάσταση των κλασικών γυμνασίων με γεωργικά σε περιοχές όπου διαβιούσε αγροτικός πληθυσμός και αλλαγή του περιεχομένου των ήδη υπαρχόντων ιδρυμάτων με την εισαγωγή γεωργικών μαθημάτων. Στη μέση βαθμίδα η θέση της γυναίκας ήταν ακόμη πιο μειονεκτική. Λειτουργούσαν 6 γυμνάσια θηλέων και 23 αστικά σχολεία, με αποτέλεσμα τα περισσότερα κορίτσια να φοιτούν σε μικτά ιδρύματα, γεγονός που οι συντάκτριες έκριναν επιζήμιο σε πρώιμα άρθρα τους. Δεν υπήρχε αλληλουχία στους εκπαιδευτικούς βαθμούς που την αφορούσαν και η μόρφωση που λάμβανε δεν ήταν η ενδεδειγμένη για τους πολλαπλούς της ρόλους, ως εκ τούτου υστερούσε στις εργασίες του σπιτιού και στην αγορά εργασίας. Τα νομοσχέδια του 1929 προέβλεπαν την κατάργηση των αστικών σχολείων και την ίδρυση στη θέση τους των ανώτερων παρθεναγωγείων. Το σωματείο διαφωνούσε με τη λειτουργία τους, καθώς προσέφεραν επιφανειακή μόρφωση και δεν συμβάδιζαν με τη ζωή και τις ανάγκες των μαθητριών από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Σε αντίθεση με την προηγούμενη περίοδο ζήτησαν την κατάργηση των διαφορετικών σχολείων για τον γυναικείο πληθυσμό και την καθιέρωση συμφοίτησης και κοινού προγράμματος για μαθητές και μαθήτριες, με την εισαγωγή μερικών μαθημάτων αποκλειστικά για αυτές.

14 Επαγγελματική εκπαίδευση: Αντιπαραβάλλοντας το επίπεδο της επαγγελματικής εκπαίδευσης στη χώρα με εκείνο των υπόλοιπων βαλκανικών κρατών, το σωματείο διαπίστωνε την ανυπαρξία πολιτικής βούλησης για τη ρύθμιση της τεχνικής κατάρτισης, κυρίως των γυναικών. Καθόλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου ζητούσε από το κράτος να μειώσει τα κλασικά γυμνάσια, αντικαθιστώντας τα με επαγγελματικές σχολές προσαρμοσμένες στις τοπικές ανάγκες. Η ίδρυσή τους θα προσέφερε νέες επαγγελματικές προοπτικές, ιδίως στις γυναίκες, και θα βελτίωνε τους όρους εργασίας και τις συνθήκες παραγωγής. Ακόμη, θα εξύψωνε τις χειρωνακτικές εργασίες και θα βοηθούσε στην αποκατάσταση των προσφύγων. Για αυτόν τον λόγο διαμαρτυρήθηκε για την κατάργηση των δημόσιων εμπορικών σχολών το 1925 και της εμπορικής σχολής του Αρσακείου το επόμενο έτος. Ζητούσε, μάλιστα, η τεχνική μόρφωση να καταστεί υποχρεωτική διεθνώς και να συσταθεί υπηρεσία επαγγελματικού προσανατολισμού που θα κατηύθυνε τα παιδιά να ακολουθήσουν το επάγγελμα για το οποίο ήταν προορισμένα εκ φύσεως, όπως συνέβαινε στο εξωτερικό. Στα κατώτερα επαγγελματικά σχολεία έκρινε απαραίτητη την επιβολή της συνεκπαίδευσης, εισηγούμενο παράλληλα τη δημιουργία σχολών που θα προετοιμάζαν τις γυναίκες για τα διπλά καθήκοντά τους. Επιπλέον, αγωνίστηκε για την καθιέρωση της συμπληρωματικής μόρφωσης. Αιτήθηκε τη συγκρότηση

διετών σχολών που θα παρείχαν στους εργαζόμενους βασικές τεχνικές γνώσεις και με τα ιδρύματά του επιδίωξε να υποκαταστήσει την προαναφερθείσα έλλειψη.

141 Οικοκυρική μόρφωση: Για τις συντάκτριες η οικιακή εργασία συνιστούσε επάγγελμα, για αυτό όφειλε να διδάσκεται. Η παρεχόμενη μόρφωση έπρεπε να είναι υποχρεωτική για κάθε κοπέλα, πριν ή μετά τη φοίτησή της σε επαγγελματικό σχολείο, και οργανωμένη σε επιστημονική βάση. Ανάλογες πληροφορίες μπορούσαν να αποκομίσουν οι νοικοκυρές μέσω πρακτικών μαθημάτων διεξαχθέντων από οικοκυρικούς συλλόγους. Ακόμη, οι υπηρέτριες, ούσες συνήθως ανειδίκευτες, έπρεπε να φοιτήσουν σε ειδικά σχολεία για να λάβουν κατάλληλη γενική και επαγγελματική μόρφωση, ώστε να βελτιώσουν τις συνθήκες υπό τις οποίες εργάζονταν. Επισημαίνεται πως το σωματείο ασχολήθηκε ενεργά με τη λειτουργία της Χαροκοπέιου σχολής, η οποία προσέφερε θεωρητική μόρφωση και πρακτική εξάσκηση στις μαθήτριες. Το πρώτο της τμήμα, το διδασκαλικό, μόρφωνε εκπαιδευτικούς οικοκυρικών μαθημάτων για τα σχολεία θηλέων και τέθηκε σε λειτουργία το 1929. Το επαγγελματικό απέβλεπε στην κατάρτιση υπηρετριών και το οικοκυρικό, κατάλληλο κυρίως για εργαζόμενες γυναίκες, στη δημιουργία μεθοδικών μητέρων και νοικοκυρών.

142 Γεωργική μόρφωση: Για τη Θεοδωροπούλου η κυβέρνηση όφειλε να θέσει ως προτεραιότητά της τη γεωργική εκπαίδευση, να την εκσυγχρονίσει και να την προσαρμόσει στις τοπικές συνθήκες. Στη χώρα λειτουργούσαν δύο κατώτερα πρακτικά γεωργικά σχολεία, τρεις σχολές για τους αποφοίτους των ελληνικών σχολείων και τριετής σχολή ανώτερης εκπαίδευσης στην Αθήνα. Ακόμη, διενεργούνταν πρακτικά μαθήματα σε καλλιεργητές. Το 1927 κατατέθηκαν προς ψήφιση τα νομοσχέδια Παπαναστασίου, τα οποία προέβλεπαν την υποχρεωτική φοίτηση των μαθητών/τριών σε γεωργικά σχολεία για 2-3 έτη, λειτουργούντα μετά το σχολείο και σε αγρίες. Τα μαθήματα θα είχαν πρακτικό χαρακτήρα και θα διαμορφώνονταν σύμφωνα με τις τοπικές ανάγκες. Τα δύο φύλα θα παρακολουθούσαν κοινό πρόγραμμα σπουδών, ενώ μετά από υπόδειξη του Συνδέσμου θα παρέχονταν στις μαθήτριες μαθήματα οικοκυρικών. Τη διδασκαλία θα αναλάμβαναν δάσκαλοι/ες γενικής αγωγής μετεκπαιδευθέντες/είσες στις μέσες γεωργικές σχολές. Οι συντάκτριες και ο Γληνός αμφέβαλαν για την αποτελεσματικότητα μιας εκπαίδευσης αποκομμένης από το σχολικό πρόγραμμα. Ο Γληνός πρότεινε την ένταξη αγροτικών μαθημάτων στο δημοτικό και τη φοίτηση των δύο φύλων, αφού το ολοκλήρωναν, σε γεωργικά σχολεία. Η Σβώλου σε ομιλία της επισήμανε πως δεν αρκούσε η παροχή πληροφοριών στο πλαίσιο του σχολείου, το δημοτικό έπρεπε να μεταρρυθμιστεί στη βάση των λαϊκών αναγκών και να επιβληθεί το σχολείο εργασίας. Εντός του οι γυναίκες θα προετοιμάζονταν για την εργασία τους ως παραγωγοί, μητέρες και νοικοκυρές.

143 Γεωργικο-οικοκυρική μόρφωση: Ο Σύνδεσμος παρατηρούσε ότι οι γυναίκες στην επαρχία ήταν ανεπαρκώς καταρτισμένες, καθώς λάμβαναν ελλιπείς γνώσεις οικοκυρικών στο δημοτικό και δεν φοιτούσαν στα λειτουργούντα γεωργικά σχολεία. Το κράτος επεδείκνυε αδιαφορία για τη μόρφωσή τους, ξεχνώντας τη συμβολή τους στο έθνος και στην παραγωγή. Όταν κατατίθεντο τα νομοσχέδια για τη γεωργική εκπαίδευση, οι συντάκτριες ζήτησαν την ίδρυση γεωργικο-οικοκυρικών ιδρυμάτων, τα οποία θα προετοίμαζαν τις γυναίκες για τα καθήκοντά τους ως νοικοκυρές, μητέρες και παραγωγοί. Η σχετική μόρφωση των γυναικών συνιστούσε παραγωγική επένδυση, καθώς θα βελτίωνε την οικονομία και τις συνθήκες διαβίωσης στο χωριό και θα ασκούσε θετική επίδραση στον λαό. Θεωρούσαν πως έπρεπε να καθιερωθεί κατώτερη, μέση και ανώτερη βαθμίδα, όπως συνέβαινε στο εξωτερικό. Αναγνωρίζοντας όμως τις υφιστάμενες οικονομικές δυσκολίες, πρότειναν την ίδρυση κατώτερων περιοδευόντων σχολείων. Τα τελευταία θα τις προσέφεραν εφαρμοσμένες πρακτικά γνώσεις στους γυναικείους γεωργικούς κλάδους που μπορούσαν να αναπτυχθούν σε κάθε τόπο. Δεσμεύτηκαν, μάλιστα, να προσφέρουν εθελοντικά τις υπηρεσίες τους για την οργάνωση και λειτουργία τους. Τα συνεχή υπομνήματα που απέστειλαν στον Παπαναστασίου οδήγησαν στην απόφαση να ιδρυθούν αμιγή σχολεία, τα οποία θα συγκροτούνταν και θα λειτουργούσαν όπως τα μεικτά. Το πρόγραμμά τους θα περιελάμβανε μαθήματα σε κλάδους που παραδοσιακά δραστηριοποιούνταν οι γυναίκες, όπως μελισσοκομία και σηροτροφία, αλλά και γνώσεις υγιεινής και διαχείρισης του οίκου. Θα τα επάνδρωναν δασκάλες, αφού εκπαιδεύονταν σε γεωργικά φροντιστήρια.

144 Μαθητεία: Αρκετοί ανήλικοι μαθήτευαν σε εργαστήρια, με σκοπό την εκμάθηση κάποιου επαγγέλματος μέσω πρακτικής άσκησης. Καθώς οι μαθητευόμενοι/ες γίνονταν συχνά θύματα εκμετάλλευσης, η συντακτική ομάδα αναδείκνυε την ανάγκη ελέγχου των συνθηκών υπό τις οποίες διεξαγόταν η μαθητεία και κατάρτισης συμβάσεων, όπου θα αναγράφονταν οι υποχρεώσεις των εργοδοτών.

15 Πανεπιστημιακή εκπαίδευση: Οι συντάκτριες πρέσβευαν τη συμφοίτηση στα ακαδημαϊκά ιδρύματα, διότι ευνοούσε τη θεμελίωση συνεργατικού πνεύματος ανάμεσα στα δύο φύλα. Το 1927 το 6% των συνολικά 14.690 φοιτητών/τριών, του πανεπιστημίου Αθηνών ήταν γυναίκες. Το ποσοστό τους συγκριτικά με εκείνο των υπόλοιπων ευρωπαϊκών χωρών, ήταν μικρό, αλλά αυξανόταν σταδιακά. Οι περισσότερες εισάγονταν στη φιλοσοφική, στη φαρμακευτική και στην οδοντιατρική, όπου αποτελούσαν το 25%, και λιγότερες στη θεολογία και στις θετικές επιστήμες. Αν και η ανώτερη μόρφωση αποτελούσε πλέον κεκτημένο γυναικείο δικαίωμα, οι γυναίκες συνέχιζαν να αποκλείονται από θέσεις εργασίας ή να

προσλαμβάνονται με χαμηλότερο μισθό και δυσμενέστερους όρους εργασίας από τους άνδρες συναδέλφους τους.

16 Διδασκαλεία: Οι αρθρογράφοι ζητούσαν τον εκσυγχρονισμό της παρεχόμενης μόρφωσης στα διδασκαλεία νηπιαγωγών και δασκάλων και τη θεμελίωσή της σε επιστημονικά ευρήματα. Στις σχολές δασκάλων, ειδικά, αιτούνταν την προσθήκη μαθημάτων ηθικής και βιολογίας, ώστε να διδάξουν στους/στις μαθητές/τριές τους με επιστημονικό τρόπο και με την ενδεδειγμένη μέθοδο πληροφορίες για τα γενετήσια ζητήματα. Ακόμη, θεωρούσαν απαραίτητη την εισαγωγή πρακτικών γεωργικών μαθημάτων. Οι ήδη υπηρετούντες/ούσες μπορούσαν να λάβουν γεωργικές γνώσεις κατά τη διάρκεια δύο υποχρεωτικών τριμηνιαίων κύκλων, που θα πραγματοποιούνταν το καλοκαίρι. Σε αυτούς θα προσφέρονταν και οικοκυρικά μαθήματα για τις εκπαιδευτικούς. Επιπλέον, σε συνέδριο της διδασκαλικής ομοσπονδίας το 1927 αποφασίστηκε ότι η παιδαγωγική μόρφωση στις ιερατικές σχολές ήταν ανεπαρκής, ως εκ τούτου οι παπάδες δεν έπρεπε να προσλαμβάνονται ως δάσκαλοι. Επισημάνθηκε, επίσης, ότι η μετεκπαίδευση έπρεπε να αφορά κάθε εκπαιδευτικό ανεξαρτήτως ηλικίας και οι εισαγωγικές της εξετάσεις να μη βασίζονται στην απομνημόνευση.

17 Νυχτερινά σχολεία: Οι συντάκτριες παρατηρούσαν πως λειτουργούσαν λίγα νυχτερινά σχολεία, γενικής και επαγγελματικής μορφώσεως, τα οποία παρουσίαζαν αρκετά προβλήματα. Η πλειονότητα των εργαζομένων αδυνατούσε να παρακολουθήσει τα μαθήματα, ενώ αρκετοί/ές μαθητές/τριες αναγκάζονταν να διακόψουν τη φοίτησή τους. Η θέσπιση νόμου, που θα επέβαλε τη χορήγηση αδειών, θα καθιστούσε εφικτή τη συμμετοχή τους στα νυχτερινά τμήματα. Ιδιωτικοί σύλλογοι δραστηριοποιήθηκαν κυρίως στην ίδρυση εσπερινών σχολών επαγγελματικής μόρφωσης, με τις αρθρογράφους να σημειώνουν ότι ανάλογες προσπάθειες έπρεπε να αφορούν παιδιά άνω των 14 ετών, αλλιώς συνέβαλαν στην παιδική εκμετάλλευση από την εργοδοσία. Όσον αφορά τις σχολές εκμάθησης γραφής και ανάγνωσης για τους αναλφάβητους ενήλικες, τα μέλη του σωματίου ζητούσαν από τις δημοτικές αρχές να αναλάβουν τη λειτουργία τους. Μετά το 1930 συγκροτήθηκαν αρκετά σχολεία, ώστε περισσότερες γυναίκες να αποκτήσουν το δικαίωμα του εκλέγειν.

18 Σχολή Ερυθρού Σταυρού: Το 1923 ο Ερυθρός Σταυρός διεξήγε μαθήματα για την εξειδίκευση των νοσηλευτριών. Ένα χρόνο αργότερα ίδρυσε σχολή, υπό την επίβλεψή της Μαρίας Νεγρεπόντη. Το πρόγραμμά της βασιζόταν στα πορίσματα της επιστήμης, ενώ παράλληλα δινόταν έμφαση στην ηθική καλλιέργεια των σπουδαστριών. Σε αρκετά άρθρα οι συντάκτριες προσπάθησαν να πείσουν τις αναγνώστριες να εγγραφούν στη σχολή, επισημαίνοντας τη συμβατότητα του επαγγέλματος με τη γυναικεία φύση και τις δωρεάν

παροχές της σε διαμονή, διατροφή και βιβλία. Πέρα από την οικονομική εξασφάλιση, από την άσκηση του επαγγέλματος έκριναν πως θα αντλούσαν ηθική ικανοποίηση.

19 Σχολές καλογραιών: Η εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας στις γαλλικές σχολές καλογραιών ήταν ελλιπής. Οι εκπαιδευτικοί υιοθετούσαν αντιπαιδαγωγικές και αντιεπιστημονικές μεθόδους διδασκαλίας, γεγονός που επιδρούσε αρνητικά στον παιδικό χαρακτήρα. Ακόμη, οι γνώσεις που παρείχαν προσεγγίζονταν υπό θρησκευτικό πρίσμα και δεν σχετίζονταν με τη ζωή των μαθητών/τριών.

110 Μόρφωση παιδιών με ψυχικές διαταραχές και αναπηρία: Σε συνέδριο για την παιδική προστασία το 1930 προτάθηκε η ίδρυση κατάλληλων επιστημονικών σχολείων και ο καταρτισμός παιδαγωγών για να αναλάβουν τη μόρφωση παιδιών με ψυχικές νόσους, αναπηρία ή δυσκολίες στην αντίληψη. Τρία χρόνια αργότερα το ΕΣΕ, καθώς δεν υπήρξε μέριμνα από το κράτος, δημιούργησε δωρεάν συμβουλευτικό σταθμό για γονείς και δασκάλους παιδιών με δυσκολίες ψυχικής φύσεως, όπου θα λάμβαναν συμβουλές από εκπαιδευτικό και ψυχίατρο για τον τρόπο διαπαιδαγώγησής τους.

20 Σχολική πράξη: Με την παροχή κατάλληλης μόρφωσης στους/στις μαθητές/τριες θα διαμορφώνονταν πατριώτες και ανθρωπιστές, ικανοί πολίτες που θα επιτελούσαν τους ρόλους που τους είχε αναθέσει η κοινωνία. Ακόμη, θα θεμελιώνονταν οι φιλελεύθερες και δημοκρατικές αρχές, το έθνος θα ανυψωνόταν στο επίπεδο των ευρωπαϊκών χωρών, οι γυναίκες και τα εργατικά στρώματα θα αφυπνίζονταν και θα βελτίωναν τη θέση τους. Για αυτούς τους λόγους οι συντάκτριες ενδιαφέρθηκαν για την εκπαιδευτική πραγματικότητα και πρότειναν συγκεκριμένες αλλαγές αναφορικά με τον σκοπό, το περιεχόμενο και τα χαρακτηριστικά της, οι οποίες εντάσσονταν στην ευρύτερη προβληματική που ανέπτυξαν.

21 Σκοπός και χαρακτηριστικά σχολείου: Όπως και ο Γληνός, οι συντάκτριες ανήγαγαν σε ιδανικό της Παιδείας τον ανθρωπισμό. Θεωρούσαν πως το σχολείο όφειλε να αναπτύσσει ολόπλευρα τους/τις μαθητές/τριες, προετοιμάζοντάς τους/τες για τη ζωή, και να διαμορφώνει φιλειρηνικούς και δημοκρατικούς πολίτες, σμιλεύοντάς τους/τες το αίσθημα της ηθικής και κοινωνικής ευθύνης. Οι συντάκτριες διατηρούσαν την πεποίθηση ότι η εκπαίδευση έπρεπε να αποτελεί κοινό αγαθό. Η φοίτηση στα εκπαιδευτικά ιδρύματα όφειλε να είναι δωρεάν και υποχρεωτική, τουλάχιστον η στοιχειώδης γενική και επαγγελματική εκπαίδευση. Για τον Γληνό το δικαίωμα αυτό όφειλε να επεκταθεί ως την ενηλικίωση. Διαφωνούσαν με την αρχαιοπρεπή μόρφωση, κρίνοντάς την επιζήμια για τα παιδιά των εργατικών τάξεων και πρέσβευαν την προσαρμογή του σχολικού συστήματος στις λαϊκές ανάγκες και στις τοπικές

κοινωνικές συνθήκες. Το σχολείο έπρεπε, δηλαδή, να μετατραπεί σε σχολείο εργασίας, να συνδεθεί με την καθημερινή ζωή και να λάβει πρακτικό χαρακτήρα.

22 Σχολικό πρόγραμμα: Σύμφωνα με τις αρχές της παιδαγωγικής η διδασκαλία των μαθημάτων έπρεπε να ολοκληρώνεται έως το μεσημέρι, ώστε το απόγευμα να αφιερώνεται σε αθλητικές και εκπαιδευτικές δραστηριότητες. Η Οικονόμου υποστήριζε πως το σχολικό πρόγραμμα έπρεπε να διαμορφώνεται στη βάση των επικρατούσων συνθηκών κάθε περιοχής, ενώ άλλα μέλη του σωματείου ανέδειξαν την ανάγκη τροποποίησής του σύμφωνα με το νοητικό δυναμικό και τις συναισθηματικές ανάγκες κάθε παιδιού. Το σχολείο όφειλε να βοηθά κάθε μαθητή/τρια να αναπτύξει στο μέγιστο βαθμό τις δυνατότητές του/της. Η θέση του *Αγώνα* για τη διαφοροποίησή του βάσει φύλου άλλαξε με την πάροδο των ετών. Στην αρχή της κυκλοφορίας του οι συντάκτριες σημείωναν πως το πρόγραμμα έπρεπε να βρίσκεται σε συμφωνία με την ιδιαίτερη γυναικεία φύση. Η ύλη στα σχολεία θηλέων όφειλε να κατανοηθεί με διαφορετικό τρόπο από ότι στα αντίστοιχα ιδρύματα αρρένων και να προστεθούν κατάλληλα μαθήματα τα οποία θα τις προπαρασκεύαζαν για την ειδική τους αποστολή. Αργότερα, τάχθηκαν υπέρ της παρακολούθησης κοινού προγράμματος από άνδρες και γυναίκες, ώστε να έχουν τις ίδιες ευκαιρίες εισόδου στο πανεπιστήμιο και στην αγορά εργασίας. Συνέχισαν, όμως, να θεωρούν αναγκαία την παράδοση οικιακών μαθημάτων και παιδοκομίας, ώστε οι γυναίκες να αγαπήσουν την εργασία στο σπίτι και να επιτελέσουν ορθά τα καθήκοντα που διέθεταν εντός του οικογενειακού πλαισίου.

23 Σχολικά μαθήματα: Ο σχολικός θεσμός διέθετε θεωρητική στόχευση και προετοίμαζε τους/τις μαθητές/τριες για τις ανώτερες σπουδές. Οι παρεχόμενες πληροφορίες συχνά προσεγγίζονταν από θρησκευτική σκοπιά. Τα μέλη του σωματείου υποστήριζαν πως τα διδαχθέντα μαθήματα έπρεπε να γίνουν πρακτικότερα. Η θεωρητική γνώση όφειλε να εδράζεται στην επιστήμη, να παρουσιάζεται με εκλαϊκευμένο τρόπο, να σχετίζεται με τη ζωή και να εφαρμόζεται στην πράξη. Πρότειναν την εισαγωγή νέων μαθημάτων, όπως της κοινωνιολογίας και της πολιτικής αγωγής, για την εκμάθηση της πολιτειακής οργάνωσης και τη διαμόρφωση αισθήματος κοινωνικής ευθύνης στους/στις μαθητές/τριες. Στις ανώτερες τάξεις μπορούσαν να εισαχθούν μαθήματα βιολογίας και ηθικής, με σκοπό την απόκτηση γνώσεων σχετικά με τα αφροδίσια νοσήματα και τις σχέσεις ανάμεσα στα δύο φύλα, τα οποία θα διδάσκονταν ξεχωριστά στους μαθητές και στις μαθήτριες. Σε αυτήν την κατεύθυνση συνέβαλε επίσης το μάθημα της υγιεινής, το περιεχόμενο του οποίου έπρεπε να βελτιωθεί.

231 Διδασκαλία ιστορίας: Για την πρόληψη νέων πολεμικών αναμετρήσεων και την καλλιέργεια σεβασμού προς τα υπόλοιπα έθνη, η συντακτική ομάδα έκρινε απαραίτητη τη διαφοροποίηση του μαθήματος της ιστορίας. Το περιεχόμενό της όφειλε να μεταβληθεί, ώστε

να αναδεικνύει κυρίως πολιτιστικά επιτεύγματα και επιστημονικά πρότυπα. Κατά τη διδασκαλία τα γεγονότα έπρεπε να μεταδίδονται με αμερόληπτο τρόπο και στην ιστορική αφήγηση να μην παρεισφρέουν θέσεις περί ανωτερότητας του ελληνικού έθνους. Επιπλέον, έπρεπε να αφαιρεθούν από τα σχολικά εγχειρίδια όσες πληροφορίες αναπαρήγαν το μίσος. Τέλος, οι βαλκανικές χώρες ήταν αναγκαίο να καταλήξουν σε κοινό τρόπο διδασκαλίας της ιστορίας, να συγγράψουν αντίστοιχα εγχειρίδια και να ιδρύσουν ινστιτούτο μελέτης της ιστορίας των βαλκανικών χωρών.

24 Γλώσσα διεξαγωγής μαθημάτων: Για τη συντακτική ομάδα η δημοτική συνιστούσε εκδήλωση του ελληνικού πνεύματος και στοιχείο δημοκρατίας και η καθιέρωσή της θα βοηθούσε τη χώρα να κατακτήσει την πρόοδο. Επομένως, υποστήριζε την υιοθέτησή της σε κάθε εκπαιδευτική βαθμίδα, και κυρίως στη στοιχειώδη. Με τα σχολικά εγχειρίδια γραμμένα στην ομιλούμενη γλώσσα, οι μαθητές θα αποκόμιζαν χωρίς δυσκολία τις απαιτούμενες γνώσεις. Ζητούσε, ακόμη, την κατάργηση διδασκαλίας της καθαρεύουσας στις ανώτερες τάξεις του δημοτικού, επειδή η πλειονότητα δεν επρόκειτο να την αξιοποιήσει.

25 Εκπαιδευτικές μέθοδοι: Με σκοπό να προξενήσει το ενδιαφέρον των μαθητών/τριών και να τους ωθήσει να αγαπήσουν το εκάστοτε μαθησιακό αντικείμενο, ο/η εκπαιδευτικός όφειλε να αξιοποιεί εναλλακτικές μεθόδους διδασκαλίας, εναρμονισμένες με τις ατομικές τους ανάγκες. Ακόμη, έπρεπε να τους/τις μνήσει σε ερευνητικές μεθόδους και να τους/τις φέρει σε επαφή με χώρους πολιτισμού, όπως μουσεία, αλλά και με κινηματογραφικές και θεατρικές παραστάσεις. Κατά τη διάρκεια της μαθησιακής διαδικασίας, ο/η ίδιος/α θα αναλάμβανε τον ρόλο του/της καθοδηγητή/τριας, θα ενθάρρυνε την ενεργητική εμπλοκή των παιδιών και την ανάληψη πρωτοβουλιών. Αποτελώντας μία κοινότητα, οι μαθητές/τριες θα συνεργάζονταν, ώστε ο/η καθένας/καθεμία να αναπτύξει τις προσωπικές του/της δυνατότητες.

26 Σχολείο εργασίας: Η Οικονόμου και η Σβώλου έκριναν απαραίτητη την καθιέρωση του σχολείου εργασίας. Εντός του οι μαθητές/τριες αποτελούσαν μία κοινότητα, οργανωμένη και διοικούμενη από τους/τις ίδιους/ες. Οι τελευταίοι/ες οικοδομούσαν συνεργατικά τη γνώση μέσα από πρακτικές δραστηριότητες που τους/τις ενέπλεκαν ενεργά στη μαθησιακή διαδικασία. Παράδειγμα εφαρμογής του συνιστούσαν οι παιδικές εξοχές, όπου τα παιδιά αποκόμιζαν πληροφορίες για όσα τα ενδιέφεραν με βιωματικό τρόπο, προσέφεραν στην κοινότητα, και λάμβαναν αποφάσεις δημοκρατικά. Όπως επισήμανε η Ναυπλιώτου, για την αποτελεσματική εφαρμογή του στη χώρα, το σχολείο εργασίας έπρεπε να προσαρμοστεί στα ελληνικά δεδομένα.

27 Σχολική ζωή: Αίτημα του Ομίλου Καθηγητριών αποτελούσε η δημιουργία πλούσιας σχολικής ζωής με τη διεξαγωγή εκδρομών, εορτών και επισκέψεων σε μουσεία. Ακόμη, με τη

λήξη του ωρολογίου προγράμματος προτάθηκε το απόγευμα να αξιοποιείται για αθλητική εκγύμναση, ομαδικά παιχνίδια και εκπαιδευτικές δραστηριότητες.

28 Σχολίατρος: Η συντακτική ομάδα αναγνώριζε την ανάγκη διορισμού γυναίκας γιατρού στα σχολεία θηλέων και ανάθεσης στα μικτά ιδρύματα του μαθήματος της υγιεινής που απευθυνόταν στις μαθήτριες. Πρέσβευαν πως μία γυναίκα θα χειριζόταν τα διδακτέα θέματα με διακριτικότητα. Ακόμη, ενστερνίστηκαν την πρόταση οδοντιατρικού συνεδρίου για ανάληψη των θέσεων των σχολικών οδοντιάτρων από γυναίκες, καθώς διέθεταν υπομονή και τα παιδιά μπορούσαν ευκολότερα να τις εμπιστευτούν.

29 Σχολικά κτίρια: Τα μέλη του Συνδέσμου παρατηρούσαν πως τα σχολικά κτίρια δεν επαρκούσαν για το σύνολο της μαθητικής κοινότητας, με αποτέλεσμα μεγάλο μέρος των μαθητών/τριών να παραμένουν αναλφάβητοι. Στην πλειονότητά τους ήταν ακατάλληλα, διέθεταν ελλείψεις και υλικές ζημιές, και μπορούσαν δυνητικά να βλάψουν την υγεία των παιδιών. Αναδείκνυαν την ευθύνη του δασκάλου, ο οποίος όφειλε να ενεργήσει για την επίλυση του προβλήματος, και την υπαιτιότητα των σχολικών επιτροπών. Για τη βελτίωσή τους η βενιζελική κυβέρνηση διέθεσε 100.000.000 δρχ. κατά τη μεταρρύθμιση του 1929, μία κίνηση που επαίνεσαν.

210 Συνεργασία με την κοινωνία και την οικογένεια: Για τις συντάκτριες, ήταν απαραίτητη η εγκαθίδρυση αμοιβαίας συνεργασίας του σχολείου με την οικογένεια και την κοινωνία. Οι σχολικές επιτροπές και τα ταμεία εκπαιδευτικής πρόνοιας ιδρύθηκαν για να την καταστήσουν εφικτή, αλλά η κυβέρνηση τους αναγνώρισε περιορισμένα περιθώρια δράσης. Πέρα από τη λαϊκή ενημέρωση, η Ελμίνα Παντελάκη πρότεινε στους υπέρμαχους του σκοπού να βοηθούν τους εκπαιδευτικούς των κατά τόπους εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, να δραστηριοποιηθούν εθελοντικά και να στηρίξουν οικονομικά εκπαιδευτικά σωματεία και σχολικές επιτροπές.

211 Σχολική έρευνα: Στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα που εκδόθηκε το 1923, το σωματείο επισήμανε ότι έπρεπε να διεξαχθούν έρευνες για τη βελτίωση της γυναικείας εκπαίδευσης. Ακόμη, η Ναυπλιώτου αιτήθηκε τη διερεύνηση του δέοντος τρόπου υλοποίησης του σχολείου εργασίας στη χώρα, καθώς δεν συμφωνούσε με την αντιγραφή ενός ξένου συστήματος. Πρότεινε κατάλληλα καταρτισμένοι/ες δάσκαλοι/ες να διεξάγουν διετή ή τριετή έρευνα περίπτωσης στα σχολεία που υπηρετούσαν, προσαρμόζοντας τις διεθνείς ιδέες στις τοπικές συνθήκες και στα μέσα που διέθεταν, ώστε να εντοπίσουν ποια στοιχεία μπορούσαν να εφαρμοστούν επιτυχώς στη χώρα.

212 Αιτήματα εκπαιδευτικών σωματείων: Η Διδασκαλική Ομοσπονδία δεν περιορίστηκε σε αξιώσεις συνδικαλιστικού χαρακτήρα, αλλά μετά το 1927 ανέπτυξε αιτήματα ευρύτερου εκπαιδευτικού προβληματισμού. Εισηγήθηκε τον περιορισμό του αναλφαβητισμού, την

αύξηση των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και την καθιέρωση του λαϊκού σχολείου. Για την επίτευξή τους απέστειλε υπομνήματα και διοργάνωσε συγκέντρωση κατά του αναλφαβητισμού (1927), ενέργειες που προκάλεσαν την αντίδραση της πολιτικής ηγεσίας. Τα αιτήματα των καθηγητριών, από την άλλη μεριά, αφορούσαν την παροχή κοινής εκπαίδευσης στα δύο φύλα, την καθιέρωση μερικών μαθημάτων ειδικά για γυναίκες, τη συμφοίτηση, την υιοθέτηση πλούσιας σχολικής ζωής και την εδραίωση συνεργατικού κλίματος ανάμεσα σε γονείς και εκπαιδευτικούς.

30 Έμφυλη διάσταση στην εκπαίδευση: Ο Σύνδεσμος, αποτελώντας σωματείο φεμινιστικού προβληματισμού, προέβαλλε τις υπάρχουσες διαφορές στη σχολική δομή, στο εκπαιδευτικό περιεχόμενο και στη διδακτική πράξη για τους μαθητές και τις μαθήτριες, τόνιζε τα υψηλά επίπεδα γυναικείου αναλφαβητισμού και τις προλήψεις που επιβίωναν σχετικά με τη γυναικεία μόρφωση. Παράλληλα, σημείωνε τις ακαδημαϊκές κατακτήσεις των γυναικών και αναδείκνυε τις δυσκολίες που είχαν να αντιμετωπίσουν, για να εισέλθουν και να καταξιωθούν σε επαγγελματικούς χώρους.

31 Συνεκπαίδευση: Στη χώρα η συμφοίτηση επιβλήθηκε κατ' ανάγκην, επειδή το κράτος δεν είχε μεριμνήσει για την ίδρυση γυναικείων σχολείων. Σταδιακά, πέρα από τα κοινά, λειτούργησαν και αμιγή εκπαιδευτικά ιδρύματα. Το 1929 στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης αποφασίστηκε η συνεκπαίδευση να περιοριστεί στο δημοτικό, κρίνοντάς την κατάλληλη για την ηθική και πνευματική ανάπτυξη των παιδιών και την κοινωνική πρόοδο. Για τη μέση βαθμίδα θεωρήθηκε προτιμητέος ο διαχωρισμός, λόγω των ιδιαίτερων κλιματολογικών και κοινωνικών συνθηκών της χώρας. Η κυβέρνηση, σύμφωνα με τον Γληνό, υιοθετούσε την επιχειρηματολογία των πολεμίων της συμφοίτησης. Κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου το σωματείο μετέβαλε την άποψη που διέθετε επί του θέματος. Αρχικά, έκρινε πως η συνεκπαίδευση εφαρμόστηκε χωρίς να διερευνηθούν οι περιπτώσεις στις οποίες θα ήταν ωφέλιμη για τον μαθητικό πληθυσμό. Στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα που συνέταξε το 1923 τασσόταν υπέρ της κοινής φοίτησης στην πρωτοβάθμια, προέβλεπε διακριτά σχολεία στη μέση εκπαιδευτική βαθμίδα και δημιουργία δύο ξεχωριστών επαγγελματικών σχολών, οικοκυρικών για τις γυναίκες και ναυτικών για τους άνδρες. Μετά το 1929 η θέση του διαφοροποιήθηκε, υποστήριξε την επέκταση της συμφοίτησης σε κάθε βαθμίδα και χρησιμοποίησε ως παράδειγμα την εμπειρία από την Παλαιστίνη, όπου αγόρια και κορίτσια φοιτούσαν μαζί στο σχολείο και συνεργάζονταν αρμονικά.

32 Έμφυλες διαφοροποιήσεις: Σε άρθρο του 1927 οι συντάκτριες επισήμαναν τον διαφορετικό τρόπο με τον οποίο κοινωνικοποιούνταν τα δύο φύλα κατά την ανατροφή και την εκπαίδευσή τους, εσωτερικεύοντας την πίστη στην ανδρική υπεροχή. Στον εκπαιδευτικό τομέα τα κορίτσια διέθεταν λιγότερες εκπαιδευτικές ευκαιρίες από τα αγόρια, ανεξαρτήτως της σχολικής τους επίδοσης. Όσες προέρχονταν από την εργατική τάξη ήταν πιθανότερο να εγκαταλείψουν το σχολείο πριν λάβουν το απολυτήριο του δημοτικού ή να μη φοιτήσουν καθόλου σε αυτό. Επιπλέον, λιγότερες γυναίκες φοιτούσαν στα δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια ιδρύματα. Στους κόλπους της αστικής τάξης η έμφυλη διαφοροποίηση εκφραζόταν με διαφορετική μορφή. Τα αγόρια επαιούνταν για τις νοητικές τους ικανότητες και ενθαρρύνονταν να ακολουθήσουν επαγγέλματα κύρους, ενώ τα κορίτσια εγκωμιάζονταν για την ομορφιά και το ταλέντο τους στην εκμάθηση γλωσσών και στον χορό. Όσον αφορά τη διάρθρωση του εκπαιδευτικού συστήματος, λειτουργούσαν διαφορετικοί σχολικοί τύποι για τις γυναίκες, τα αστικά σχολεία και αργότερα τα ανώτερα παρθεναγωγεία, οι οποίοι παρείχαν κατώτερο επίπεδο μόρφωσης από τους αντίστοιχους κοινούς. Στους εκπαιδευτικούς βαθμούς που προορίζονταν για τις ίδιες δεν υπήρχε, ακόμη, αλληλουχία. Οι συντάκτριες υπογράμμιζαν την ανάγκη θέσπισης κοινού προγράμματος σπουδών για άνδρες και γυναίκες, ώστε να έχουν αμφότεροι τις ίδιες ακαδημαϊκές και επαγγελματικές προοπτικές. Έκριναν ότι η μόρφωση έπρεπε να προσαρμόζεται στην ψυχосύνθεση κάθε παιδιού και όχι σε κάθε φύλο, διότι, όπως υποστήριξε το 1930 ο Μωραΐτης, υποδιευθυντής του διδασκαλείου μέσης εκπαίδευσης, οι άνδρες και οι γυναίκες διέθεταν τις ίδιες διανοητικές ικανότητες σύμφωνα με τη βιολογία και την ψυχολογία. Παράλληλα, ζητούσαν τη καθιέρωση ειδικών μαθημάτων, τα οποία θα προετοίμαζαν τις μαθήτριες για τα ιδιαίτερα καθήκοντά τους. Επισημαίνεται πως στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης εισήχθησαν παιδαγωγικά και οικοκυρικά μαθήματα για τις μαθήτριες του γυμνασίου.

33 Γυναικείος αναλφαβητισμός: Οι γυναίκες που δεν γνώριζαν ανάγνωση και γραφή αποτελούσαν επισήμως το 70% του συνολικού γυναικείου πληθυσμού. Στην πραγματικότητα, όπως υποστήριξε ο Γληνός, το ποσοστό τους το 1929 άγγιζε το 95%. Οι περισσότερες αναλφάβητες γυναίκες ήταν εργάτριες, απασχολούμενες σε θέσεις που δεν απαιτούσαν εξειδίκευση, ή κατοικούσαν σε χωριά. Σε έρευνες που διεξήγαγε η επόπτρια εργασίας Μαρκοπούλου σε εργοστάσια κατασκευής προϊόντων χάρτου το 1927 και σε μεταξουργία το 1928 διαπίστωσε πως το 29 και το 52% αντίστοιχα των εργατριών δεν είχε φοιτήσει ποτέ στο σχολείο. Ως επί το πλείστον επρόκειτο για προσφυγοπούλες, που ξεκίνησαν να εργάζονται από την παιδική τους ηλικία, σε ορισμένες περιπτώσεις πριν ακόμη κλείσουν τα 7. Επιπλέον, παρά την επιβολή σχετικού νόμου τα ανήλικα κορίτσια συνέχιζαν να αποτελούν μεγάλο ποσοστό

των εργαζόμενων. Η κατάσταση ήταν δυσχερέστερη στα χωριά, λόγω των προλήψεων που επιβίωναν. Οι γονείς πίστευαν πως η θεωρητική μόρφωση που παρείχε το σχολείο δεν ήταν χρήσιμη για τις γυναίκες, οι οποίες ήταν προτιμότερο να εργαστούν και να προετοιμαστούν για τις οικοκυρικές εργασίες. Παράλληλα, φοβούνταν πως το σχολείο μπορούσε να τις διαφθείρει ηθικά. Με στόχο οι αναλφάβητες γυναίκες να συμμετέχουν ισότιμα με τους άνδρες σε όλες τις εκφάνσεις της δημόσιας ζωής και να αναθρέψουν σωματικά και ψυχικά υγιή τέκνα, οι συντάκτριες ζητούσαν την καθιέρωση ανθρωπιστικής και πρακτικής εκπαίδευσης, υποχρεωτικής για κάθε γυναίκα.

34 Ακαδημαϊκή επιτυχία γυναικών: Το 1927 το 6% των συνολικά 14.690 φοιτητών/τριών, του πανεπιστημίου Αθηνών ήταν γυναίκες. Το ποσοστό τους συγκριτικά με εκείνο των υπόλοιπων ευρωπαϊκών χωρών, ήταν μικρό, αλλά αυξανόταν σταδιακά. Οι περισσότερες εισάγονταν στη φιλοσοφική, στη φαρμακευτική και στην οδοντιατρική, όπου αποτελούσαν το 25%, και λιγότερες στη θεολογία και στις θετικές επιστήμες. Οι συντάκτριες αναφέρονταν συχνά στα ακαδημαϊκά επιτεύγματα επιστημονισσών, στην επιτυχία τους σε εξετάσεις και διαγωνισμούς, στη μετεκπαίδευσή τους, στη λήψη υποτροφιών και διπλωματών, επισημαίνοντας τις υψηλές επιδόσεις και τις βραβεύσεις που αποσπούσαν. Οι επιτυχίες τους γίνονταν αντιληπτές ως νίκες του γυναικείου κινήματος, καθώς απεδείκνυαν πως οι γυναίκες μπορούσαν να διαπρέψουν στην επιστήμη. Μάλιστα, η Παπασπυρίδη, αρχαιολόγος, τόνιζε πως είχαν χρέος να διακριθούν στον τομέα τους, για να χαράξουν τον δρόμο στις υπόλοιπες γυναίκες. Ο Σύνδεσμος αν και δεν συμεριζόταν τις θέσεις της, ευχόταν περισσότερες γυναίκες να σκέφτονταν με παρόμοιο τρόπο. Στα κείμενά του, εγκωμιάζε την αμεροληψία τους και παράλληλα σημείωνε πως διακρίνονταν από “γυναικεία” χαρακτηριστικά, όπως στοργή, καλοσύνη και γλυκύτητα. Το 1924 άνδρας αρθρογράφος επαίνεσε την ικανότητα των γυναικών στη σύνθεση επιστημονικών και συνάμα καλλιτεχνικών εργασιών.

35 Εργασιακές διακρίσεις απέναντι στις πτυχιούχες γυναίκες: Κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου οι μορφωμένες γυναίκες αποκλείονταν από συγκεκριμένες θέσεις εργασίας, με επιχείρημα ότι τα εγγενή χαρακτηριστικά τους τις καθιστούσαν ακατάλληλες για την άσκησή τους. Έως το 1925 οι γυναίκες που κατείχαν πτυχίο Νομικής δεν μπορούσαν να δικηγορούν. Οι επιτυχούσες διαγωνισμού, διεξαχθέντος το 1924, για την επάνδρωση του σώματος επιθεώρησης δημοτικών σχολείων δεν προσελήφθησαν και το 1928 δεν επετράπη σε γυναίκα η ανάληψη εισηγητικής θέσης στο πανεπιστήμιο. Ακόμη, απαγορεύτηκε η συμμετοχή τους σε γραπτές εξετάσεις για διορισμό στο χημείο του κράτους και στο Συμβούλιο Επικρατείας. Τέλος, με τους αναγκαστικούς νόμους του 1935 αποκλείστηκαν από τις δημόσιες υπηρεσίες, ώστε να αφοσιωθούν στην ανατροφή των παιδιών τους. Γυναίκες, οργανωμένες στον

Σύνδεσμο ή σε αυτόνομες ομάδες, ζήτησαν την άρση των εν λόγω διακρίσεων, σημειώνοντας πως εδράζονταν σε προκαταλήψεις. Χαρακτήριζαν άδικο τον εργασιακό τους αποκλεισμό, τη στιγμή που το κράτος παραχωρούσε στις γυναίκες το δικαίωμα φοίτησης στο πανεπιστήμιο.

40 Κρατική μέριμνα για την εκπαίδευση: Σύμφωνα με τους αρθρογράφους το κράτος έπρεπε να θέσει ως προτεραιότητά του την εκπαίδευση, αποτελώντας το μοναδικό μέσο για την επίτευξη της εθνικής προόδου. Συγκεκριμένα, ζητούσαν να επιληφθεί σημαντικών εκπαιδευτικών προβλημάτων, όπως ο αναλφαβητισμός και η σχολική διαρροή, να αυξήσει το ποσό που αξιοποιούσε για την παιδεία και να προωθήσει συγκεκριμένες αλλαγές στη δομή και στο περιεχόμενο του εκπαιδευτικού συστήματος. Στο κρατικό αυτό έργο σημείωναν την ανάγκη οι δήμοι και οι κοινότητες να διαδραματίσουν ενεργό ρόλο. Στα άρθρα τους ασκούσαν, ακόμη, κριτική στις κυβερνητικές ενέργειες, δηλαδή στους νόμους που κατέθεταν προς ψήφιση, στο μεταρρυθμιστικό σχέδιο που εκπόνησαν το 1929 και στον τρόπο διαχείρισης της υπόθεσης των Μαρασλειακών.

41 Κρατικός προϋπολογισμός: Για τις συντάκτριες οι εκάστοτε κυβερνήσεις αδιαφορούσαν για την παιδεία, γεγονός που αποτυπωνόταν στο χαμηλό ποσοστό του κρατικού προϋπολογισμού που προοριζόταν για τις ανάγκες της, σε σύγκριση με τα υψηλά ποσά που εκταμιεύονταν σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Το 1927, μάλιστα, επέκριναν την απόφαση της κυβέρνησης να διαθέσει χρήματα που επρόκειτο να αξιοποιηθούν στην εκπαίδευση, για την κάλυψη του δημοσιονομικού ελλείμματος. Εξαιρέση στα προαναφερθέντα αποτέλεσε η διάθεση 100 εκ. δρχ. για την αποκατάσταση των φθορών των σχολικών κτιρίων ενόψει της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης επί υπουργίας Παπανδρέου. Σε κάθε περίπτωση, πάγιο αίτημα του σωματείου αποτελούσε το ποσοστό αυτό να αυξηθεί. Οι κρατικοί πόροι που δαπανούνταν σε μικροπολιτικές ενέργειες και στην πολεμική προετοιμασία μπορούσαν να δοθούν για την εκπαίδευση.

42 Μεταρρυθμιστικές προσπάθειες: Από τη συγκρότησή του το σωματείο ζητούσε τη μεταρρύθμιση της εκπαίδευσης στη βάση των ηθικών και πνευματικών αναγκών του έθνους. Έκρινε την τρέχουσα οργάνωσή της υπεύθυνη για τις κρατικές δυσχέρειες και τόνιζε πως η αναμόρφωσή της θα είχε ως αποτέλεσμα την πρόοδο της ελληνικής κοινωνίας. Η σύνταξη του περιοδικού χαρακτήριζε τη μεταρρύθμιση του 1917 ως το σημαντικότερο έργο που επιχειρήθηκε στη χώρα, διότι θεμελίωσε το εκπαιδευτικό σύστημα στη νεοελληνική πραγματικότητα και στην υλοποίησή της διαδραμάτισαν ενεργό ρόλο οι γυναίκες. Στις σελίδες

του Αγώνα αξιολόγησε τους εκπαιδευτικούς νόμους που προώθησαν οι μεσοπολεμικές κυβερνήσεις, προτείνοντας συγκεκριμένες αλλαγές στην ηγεσία του υπουργείου παιδείας. Σχετικά με τη μεταρρύθμιση του 1929, συγκεκριμένα, παρατήρησε πως η βενιζελική κυβέρνηση ενήργησε για τον εκσυγχρονισμό της εκπαίδευσης, αλλά ταυτόχρονα προχώρησε σε ορισμένες φιλοαστικές και επιζήμιες για τον γυναικείο πληθυσμό ρυθμίσεις.

421 Αλλαγές στην εκπαιδευτική νομοθεσία: Η συντακτική ομάδα αντιτάχθηκε στην ψήφιση των κατατεθέντων το 1926 εκπαιδευτικών νομοσχεδίων, αξιολογώντας τα ως αντιδημοκρατικά και εν δυνάμει επιζήμια. Τα εν λόγω νομοσχέδια όριζαν την απόλυση επιθεωρητών και δασκάλων, τη στιγμή που το διαθέσιμο προσωπικό δεν επαρκούσε, την κατάργηση διδασκαλείων και δημοτικών σχολείων, ενώ τα επίπεδα αναλφαβητισμού ήταν υψηλά, και τη διακοπή λειτουργίας των δημόσιων εμπορικών σχολών, ιδρυμάτων που λειτουργούσαν ως αντίβαρο στην κλασική εκπαίδευση. Ακόμη, προέβλεπαν την αναδιαμόρφωση του προγράμματος του δημοτικού σε θεωρητικότερη κατεύθυνση, αν και οι περισσότεροι/ες μαθητές/τριες δεν θα φοιτούσαν στο γυμνάσιο, και την επαναφορά της καθαρεύουσας, ρύθμιση η οποία συζητήθηκε εκ νέου το 1933. Για τον Σύνδεσμο η κατάργηση της δημοτικής υπονόμει την πρόοδο της χώρας, πλήττοντας τον διδασκαλικό κόσμο και τη μεγάλη μάζα του μαθητικού πληθυσμού. Το 1927 οι συντάκτριες έκριναν πως η προοδευτική πνοή του νέου συντάγματος δεν αποτυπώθηκε στις διατάξεις που αφορούσαν την εκπαίδευση. Η αναθεωρητική βουλή κατοχύρωσε το εξαετές δημοτικό, αλλά παρέλειψε να αναφερθεί στην προσαρμογή του στις λαϊκές ανάγκες και δεν κατέστησε υποχρεωτική την επαγγελματική αγωγή. Ακόμη, διέγραψε τις διατάξεις που αφορούσαν την υποχρεωτική εκπαίδευση και την παροχή υποτροφιών σε άπορους. Στον τομέα της γεωργικής εκπαίδευσης, τα νομοσχέδια Παπαναστασίου προέβλεπαν τη διεξαγωγή πρακτικών μαθημάτων μετά τη λήξη του σχολικού ωραρίου και σε αργίες. Τα τελευταία θα παρείχαν στους/στις φοιτούντες/ούσες αγροτικές πληροφορίες και έπειτα από σχετική υπόδειξη του Συνδέσμου γνώσεις οικοκυρικών στις μαθήτριες. Οι συντάκτριες και ο Γληνός επισήμαναν πως δεν επαρκούσε η εκμάθηση αποσπασματικών πληροφοριών, αλλά το εκπαιδευτικό σύστημα όφειλε να μεταρρυθμιστεί με βάση τις αρχές της γεωργικής αγωγής. Ζητούσαν την οργάνωση σχολείου εργασίας, προσαρμοσμένου στην αγροτική ζωή, και προετοιμασία των γυναικών για τα καθήκοντά τους ως παραγωγοί, νοικοκυρές και μητέρες.

422 Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση 1929: Οι συντάκτριες εγκωμίασαν το δημοτικό σχολείο που σχεδίασε ο Παπανδρέου, την καθιέρωση της συμφοίτησης σε αυτό και το έργο του στην οικοδόμηση και αποκατάσταση των σχολικών κτιρίων. Στη μέση βαθμίδα, αξιολόγησαν αρνητικά την επαναλειτουργία των Ανώτερων Παρθεναγωγείων, τα οποία αποσκοπούσαν

στην κατάρτιση μητέρων και νοικοκυρών. Για τον Γληνό η αστική τάξη με την επάνοδό της στην εξουσία επανεισήγαγε το ιδανικό της γυναίκας-κούκλας, το οποίο ήταν αντίθετο με τα λαϊκά συμφέροντα. Βέβαια, όπως υποστήριζαν και οι συντάκτριες, οι απόφοιτες, διαθέτοντας επιφανειακή και αποσπασματική μόρφωση, δεν θα μπορούσαν να ασκήσουν αποτελεσματικά τον μητρικό τους ρόλο, ούτε να ανταπεξέλθουν σε χειρωνακτικές ή πνευματικές εργασίες. Η εξέλιξη αυτή επρόκειτο να μεγεθύνει το μισθολογικό χάσμα ανάμεσα στα δύο φύλα και να εμποδίσει τη γυναίκα να συνεχίσει τις σπουδές της. Στη θέση τους εισηγούνταν την ίδρυση πρακτικών γυμνασίων τετραετούς φοίτησης που θα προπαρασκεύαζαν τις γυναίκες για τη ζωή και τις ανώτερες σπουδές. Το σύνολο του γυναικείου κόσμου, προοδευτικές και συντηρητικές δυνάμεις ενώθηκαν για να εμποδίσουν την ψήφισή του. Οι συντάκτριες, ζητούσαν, ακόμη, όμοια δευτεροβάθμια ιδρύματα για τα δύο φύλα, ώστε να εξασφαλίσουν κοινές εργασιακές και ακαδημαϊκές προοπτικές, επέκταση της συνεκπαίδευσης, μείωση των γυμνασίων και αντικατάστασή τους με επαγγελματικές σχολές. Επιπλέον, χαρακτήρισαν αντιλαϊκά τα εξαγγελθέντα μέτρα για τα τριτοβάθμια ιδρύματα, δηλαδή τον περιορισμό των εισαχθέντων και την απαγόρευση εργασίας των φοιτητών/τριών. Η Θεοδωροπούλου, μάλιστα, εγκάλυψε την κυβέρνηση για ανακολουθία λόγων και έργων, διότι επικεντρώθηκε σε αλλαγές στην τριτοβάθμια, αν και εισηγήθηκε την εκ βάθρων αναμόρφωση του εκπαιδευτικού συστήματος. Όσον αφορά τους εκπαιδευτικούς, οι συντάκτριες πρότειναν στην κυβέρνηση να ασχοληθεί με την κοινωνική και υλική εξύψωση τους και την κατάργηση των έμφυλων διακρίσεων, όπως της διάταξης που κατοχύρωνε την ανδρική πλειοψηφία στα αστικά σχολεία.

43 Μαρασλειακά: Τα μέλη του Συνδέσμου διαμαρτυρήθηκαν για τη διακοπή λειτουργίας του Μαρασλείου και της Παιδαγωγικής Ακαδημίας, δύο ιδρυμάτων προσαρμοσμένων στις ηθικές και στις πνευματικές ανάγκες του λαού που θα συνέβαλαν στην αναγέννηση της χώρας. Χαρακτήρισαν εμπαθείς τις αρχικές ανακρίσεις και τις αποφάσεις που ελήφθησαν κατά τη διερεύνηση της υπόθεσης των Μαρασλειακών και επέκριναν το κράτος, γιατί δεν εμπιστεύτηκε στον Δελμούζο την αντιμετώπιση του σκανδάλου. Όταν ο εισαγγελέας Αντωνακάκης δήλωσε ένα χρόνο αργότερα πως το σκάνδαλο υποκινήθηκε από πολιτικά κίνητρα ζήτησαν την παραδειγματική τιμωρία όσων συκοφάντησαν το ίδρυμα, διότι ενήργησαν ενάντια στο εθνικό συμφέρον και έθεσαν υπό αμφισβήτηση την υπόληψη των γυναικών που φοιτούσαν σε αυτό.

44 Συγκρότηση συλλόγου: Η κυβέρνηση εξήγγειλε το 1926 την ίδρυση της “εθνικής ένωσης κοινωνικής αναπλάσεως”, με σκοπό την ηθική και κοινωνική διάπλαση της νεολαίας και του λαού. Για τη μετάδοση ηθικών αρχών θα αξιοποιούσε έντυπο υλικό, κινηματογραφικές ταινίες και θεατρικές παραστάσεις, θα πραγματοποιούσε διαλέξεις και θα παρέδιδε σχετικά μαθήματα.

Ακόμη, ανέφερε πως θα ίδρυε βιβλιοθήκες και νυχτερινές σχολές και θα παρείχε σε άπορα παιδιά σχολικά είδη, ενδύματα και τρόφιμα.

45 Συμβολή των Δήμων στην εκπαίδευση: Σε ομιλία της το 1929 η Παντελάκη συνέδεσε την κατάπτωση της παιδείας με την παύση εποπτείας της από τις κοινότητες και την τοποθέτησή της υπό την αιγίδα του κράτους. Επίσημη θέση του σωματείου ήταν πως οι δήμοι έπρεπε να μην επαφίενται στην ιδιωτική πρωτοβουλία, αλλά να λειτουργούν επικουρικά στο κυβερνητικό έργο, αναλαμβάνοντας ένα μέρος της τυπικής και άτυπης λαϊκής εκπαίδευσης. Έκριναν, μάλιστα, πως η έλλειψη οικονομικών πόρων που συχνά επικαλούνταν συνιστούσε πρόφαση. Για να βοηθήσουν τις εργαζόμενες μητέρες, μπορούσαν να ιδρύσουν βρεφονηπιακούς σταθμούς, νηπιαγωγεία, σχολικούς κήπους και εξοχές και να οργανώσουν σχολικά συσσίτια. Οι δήμοι είχαν τη δυνατότητα να διαδραματίσουν ενεργό ρόλο στον τομέα της συμπληρωματικής εκπαίδευσης, ιδρύοντας σχολές για εργαζόμενους και για αναλφάβητους ενήλικες και δομές για όσα παιδιά δεν φοιτούσαν σε σχολεία. Οι συντάκτριες πρότειναν, ακόμη, να αναλάβουν την εύρεση υλικοτεχνικών υποδομών και τη συντήρηση των κατώτερων γεωργικών σχολείων και των αντίστοιχων περιοδευόντων ιδρυμάτων. Για τη διεύρυνση της λαϊκής μόρφωσης, εισηγήθηκαν τη δημιουργία βιβλιοθηκών και τη δωρεάν προσφορά θεατρικών, κινηματογραφικών παραστάσεων και συναυλιών.

50 Αντισταθμιστικά μέτρα: Το σωματείο διαπίστωνε πως το σχολείο είχε διαμορφωθεί στη βάση των αναγκών της αστικής τάξης, χωρίς να ληφθεί υπόψη η ετερότητα των μαθητών/τριών, με αποτέλεσμα τον αποκλεισμό της μεγάλης μάζας του μαθητικού πληθυσμού από την εκπαιδευτική διαδικασία. Προσδοκώντας στη μετουσίωση του σχολείου σε χώρο συμπερίληψης κάθε παιδιού, τόνισε την ανάγκη δόμησής του σε λαϊκή βάση και παροχής σε κάθε μαθητή/τρια της μόρφωσης που χρειαζόταν. Στο περιοδικό αναδείχθηκαν οι κρατικές ενέργειες, τα αιτήματα και οι προσπάθειες που ανέπτυξαν τα μέλη του για την εκπαίδευση των μειονοτήτων και των προσφύγων, των παιδιών με ψυχικές ασθένειες, των ανηλίκων που κατέφευγαν σε παράνομες δραστηριότητες, των νόθων και άπορων παιδιών. Για τον Σύνδεσμο η κατάλληλη εκπαίδευση μπορούσε να αποτελέσει, ακόμη, το μέσο για την κοινωνική και ατομική αλλαγή, την επανένταξη των εγκληματούντων παιδιών και τη δημιουργία μιας ηθικής και φιλειρηνικής κοινωνίας.

51 Μειονοτική εκπαίδευση: Το σωματείο συμπεριέλαβε στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα που εκπόνησε το 1923 την οργάνωση της εκπαίδευσης αλλοφώνων και σημείωσε την ανάγκη σεβασμού της κουλτούρας κάθε έθνους. Στην ελληνική επικράτεια λειτουργούσαν

μουσουλμανικά, εβραϊκά και βλάχικα σχολεία, κυρίως δημοτικά και ορισμένα λύκεια. Όπως σημείωσαν οι συντάκτριες, τα σχολεία της δυτικής Θράκης συντηρούνταν από την πολιτεία, ενώ τα σχολεία των Βλάχων της Πίνδου απολάμβαναν ιδιαίτερη κρατική προστασία. Σε περιοχές της Μακεδονίας με σλαβόφωνο πληθυσμό η διδασκαλία πραγματοποιούνταν στη σλαβομακεδονική γλώσσα και τα σχολικά βιβλία ήταν τυπωμένα σε αυτή. Βέβαια, σε άλλα άρθρα του *Αγώνα* οι αρθρογράφοι εξήραν τη δράση των νηπιαγωγών και των δασκάλων στον εξελληνισμό της περιοχής.

52 Εκπαίδευση προσφύγων/ισσών: Έως το 1926 ιδρύθηκαν 50 κρατικά και ιδιωτικά ορφανοτροφεία. Συντηρούσαν 12.500 παιδιά, τα οποία ολοκληρώνοντας το δημοτικό, ασκούσαν σε κάποιο τεχνικό επάγγελμα. Τα γυναικεία σωματεία ανέπτυξαν έντονη δράση στο έργο της περίθαλψης και εκπαίδευσης των προσφύγων. Ο ίδιος ο Σύνδεσμος συγκρότησε την Εθνική Στέγη, που προσέφερε γενική και επαγγελματική μόρφωση σε προσφυγοπούλες. Το σωματείο απέβλεπε στη μετατροπή της σε οικοκυρική σχολή και πρότεινε τη μεταβολή ανάλογων ιδρυμάτων σε επαγγελματικές σχολές. Παράλληλα, ζητούσε από το κράτος να οργανώσει την επαγγελματική μόρφωση των προσφύγων, ώστε να βρίσκουν ευκολότερα εργασία.

53 Διδασκαλία ειρήνης: Οι συντάκτριες παρέθεσαν πορίσματα συνεδρίων για τη διδασκαλία της ειρήνης και υπογράμμισαν την αναγκαιότητα εδραίωσής της, σκοπό για τον οποίο ο Σύνδεσμος ως μέλος της Μικρής Αντάντ Γυναικών εργαζόταν. Τα εν λόγω άρθρα, με την άνοδο φασιστικών δυνάμεων στην εξουσία σε τοπικό και ευρωπαϊκό επίπεδο, πολλαπλασιάστηκαν. Οι συντάκτριες υποστήριζαν πως η εκπαίδευση όφειλε να απεκδυθεί τον милитарιστικό χαρακτήρα της και να εμφορηθεί από φιλειρηνικό πνεύμα, για τη διαμόρφωση ανθρώπων οι οποίοι θα επιδίωκαν συνειδητά την εγκαθίδρυσή της. Παράλληλα με την αγάπη προς την πατρίδα, το σχολείο έπρεπε να καλλιεργεί τον σεβασμό προς την ανθρώπινη ζωή και τον εθνικό άλλο και να βοηθά στη δόμηση διακρατικών σχέσεων αλληλεγγύης, στην περίπτωση της Ελλάδας με τις υπόλοιπες βαλκανικές χώρες. Για την επίτευξη των προαναφερθέντων στόχων, πρότειναν την εισαγωγή της κοινωνιολογίας στο σχολείο, τη διαφοροποίηση της διδασκαλίας της ιστορίας σε συνδυασμό με την αναθεώρηση των σχολικών εγχειριδίων και τον σεβασμό στην κουλτούρα μαθητών/τριών από μειονοτικές ομάδες. Επιπλέον, εισηγήθηκαν τη γνωριμία εκπαιδευτικών, μαθητών/τριών και φοιτητών/τριών, μέσω αλληλογραφίας, επισκέψεων, κατασκηνώσεων, συνεδρίων και προγραμμάτων ανταλλαγής, ώστε να καταρριφθούν οι προκαταλήψεις. Παράλληλα έκριναν απαραίτητη τη λαϊκή διαπαιδαγώγηση, την προπαγάνδισή δηλαδή της ειρήνης μέσω του τύπου και της θρησκείας, την προβολή πολιτιστικών προϊόντων άλλων χωρών, τη συνεργασία μουσείων, αθλητικών,

καλλιτεχνικών, επαγγελματικών ενώσεων και πανεπιστημίων, την καθιέρωση βαλκανικής εβδομάδας και τη συγκρότηση ειδικού ινστιτούτου. Σε αυτές τις ενέργειες οι γυναίκες είχαν χρέος να πρωτοστατήσουν, λόγω της φιλειρηνικής τους φύσης, και ως μητέρες είχαν ευθύνη να αναθρέψουν φιλειρηνικά τη νέα γενιά. Με τη θέση περί φυσικής προδιάθεσης, την οποία συχνά αναπαρήγε το σωματείο, διαφωνούσε η Σβόλου. Κατά τη δεύτερη δεκαετία του Μεσοπολέμου επισήμαναν αρκετές φορές ότι για να επικρατήσει η ειρήνη, η χώρα όφειλε να υιοθετήσει αντίστοιχη πολιτική. Με τις στρατιωτικές δαπάνες, την παρασημοφόρηση στρατιωτών και τη λειτουργία στρατιωτικών οργανώσεων νεολαίας πυροδοτούσε την εχθρότητα απέναντι στα υπόλοιπα κράτη.

54 Ηθική αγωγή: Σύμφωνα με τον Σύνδεσμο η ανηθικότητα έπληττε τον οικογενειακό θεσμό και ευνοούσε την εξάπλωση αφροδίσιων νοσημάτων, για αυτό εντός του σχολείου και της οικογένειας τα παιδιά έπρεπε να διαπαιδαγωγηθούν ηθικά. Μολονότι σε χώρες, όπως η Τουρκία, είχε εισαχθεί η σεξουαλική αγωγή στο σχολείο, στη συντηρητική Ελλάδα η άγνοια των νέων διαιωνιζόταν για λόγους σεμνοτυφίας. Οι συντάκτριες πρότειναν, λοιπόν, διδασκαλία βασισμένη σε επιστημονικά δεδομένα και κοινή για αμφότερα τα φύλα, διαφωνώντας με τη διαφορετική αντιμετώπιση ανδρών και γυναικών σε ηθικά ζητήματα. Κατά τη διάρκειά της τα παιδιά θα αποκόμιζαν ηθικές αρχές, γνώσεις βιολογίας, πληροφορίες για τη σεξουαλική δραστηριότητα και τους κινδύνους που απορρέουν από αυτή. Για να ανταποκριθούν οι εκπαιδευτικοί στο νέο αυτό καθήκον στα διδασκαλεία μπορούσαν να εισαχθούν μαθήματα ηθικής και βιολογίας. Στην ηθική ενδυνάμωση των γυναικών θα συνέβαλε επίσης η παροχή γενικής και κυρίως επαγγελματικής μόρφωσης, καθώς οι εκδιδόμενες γυναίκες ήταν συνήθως αναλφάβητες και άπορες. Ακόμη, οι νέοι θα προστατεύονταν από την ανηθικότητα με την κατάλληλη ανατροφή και την αποφυγή ανήθικων αναγνωσμάτων και παραστάσεων. Τέλος, υποστήριζαν πως το σύνολο της κοινωνίας όφειλε να ενημερωθεί για την ατομική υγιεινή και τους τρόπους προφύλαξης από τα αφροδίσια νοσήματα μέσα από έντυπα, ηθογραφικές ταινίες, μαθήματα σε νυχτερινά σχολεία και σωματεία.

55 Αναμορφωτική αγωγή: Σύμφωνα με εγκύκλιο του 1925 για τα παιδικά δικαστήρια το κράτος όφειλε να φερθεί σαν μητέρα στο παιδί που είχε εγκληματήσει. Σε ειδικά σχολεία θα διαπαιδαγωγούσε κατάλληλα, θεραπεύοντας τις αιτίες που το οδήγησαν στην εγκληματική πράξη. Με τον ίδιο σκοπό ο Σύνδεσμος σύστησε ειδικό σύλλογο για γυναίκες και ανηλίκους σε συνεργασία με το ΕΣΕ. Το υπουργείο δικαιοσύνης μεριμνούσε ήδη για την επαγγελματική κατάρτιση των παιδιών του εμπειρίκειου ασύλου, παρέχοντάς τους πρακτικά μαθήματα σε εργαστήρια. Σε συζήτηση για τον διακανονισμό της πορνείας, που αναπαρήγαγε το περιοδικό,

προτάθηκε η οργάνωση της επαγγελματικής εκπαίδευσης των εκδιδόμενων γυναικών, η οποία θα ήταν υποχρεωτική για τις ανήλικες. Για τη στέγαση και την παροχή μόρφωσης σε όσες εγκαταλείφθηκαν από τις οικογένειές τους θα ιδρύονταν άσυλα. Παρά τις σχετικές κυβερνητικές εξαγγελίες, το 1929 αποφασίστηκε για οικονομικούς λόγους τα καταδικασθέντα παιδιά να οδηγούνται σε σφραγιστικά καταστήματα και όσοι/ες επαιτούσαν ή εκδίδονταν σε άσυλα, ενώ δεν υλοποιήθηκαν οι σχετικές προτάσεις για τη μόρφωσή τους.

56 Σχολική διαρροή: Μολονότι η εκπαίδευση ήταν δωρεάν και υποχρεωτική από το 1929 για τα πρώτα έξι έτη, τα περισσότερα παιδιά έμεναν αναλφάβητα ή διέκοπταν πρόωρα τη φοίτησή τους στα ημερήσια ή τα νυχτερινά σχολεία. Ο αριθμός των παιδιών ηλικίας 6-14 ετών που δεν πήγαιναν σχολείο υπολογιζόταν το 1930 σε 286.000, εκ των οποίων το 61% ήταν κορίτσια. Μέσα σε δύο χρόνια ο αριθμός τους αυξήθηκε κατά 64.000. Λόγω οικονομικών δυσκολιών, αρκετά παιδιά προέρχονταν από μονογονεϊκές οικογένειες ή ήταν πρόσφυγες, αναγκάζονταν να δουλεύουν ως ανειδίκευτοι/ες εργάτες/τριες. Από το 1912 είχε απαγορευθεί η εργασία παιδιών κάτω των 12 ή των 14 ετών που δεν ολοκλήρωσαν τη στοιχειώδη εκπαίδευση, αλλά η σχετική νομοθεσία δεν εφαρμοζόταν. Βέβαια, όπως επισήμανε η Μαρκοπούλου, ακόμη και εάν καταργούνταν πλήρως η ανήλικη εργασία, τα παιδιά δεν θα επέστρεφαν στο σχολείο, διότι δεν μπορούσαν να ανταπεξέλθουν οικονομικά στη σχολική φοίτηση, αλλά θα στρέφονταν σε ανήλικες δραστηριότητες. Μεγάλο μέρος των εργαζόμενων παιδιών διέμενε σε αγροτικούς οικισμούς και στη διαρροή τους από το εκπαιδευτικό σύστημα συντελούσε ο τρόπος που το σχολείο ήταν διαμορφωμένο. Οι γνώσεις που αποκόμιζαν οι μαθητές/τριες δεν σχετιζόνταν με τις τοπικές ανάγκες, ενώ το ωρολόγιο πρόγραμμα δεν ήταν πρακτικό και ευέλικτο, με αποτέλεσμα να μην μπορούν να συμμετέχουν στις γεωργικές εργασίες. Αρκετοί γονείς, ακόμη, αντιλαμβάνονταν το σχολείο ως δυνητικά επικίνδυνο, καθώς μπορούσε να απομακρύνει τα παιδιά από το χωριό. Για τις συντάκτριες η σχολική διαρροή οδηγούσε τη χώρα σε οικονομική και πνευματική στασιμότητα. Το κράτος, πέρα από την επιβολή ποινών στους εργοδότες που δεν εφαρμόζαν τη νομοθεσία, όφειλε να καταπολεμήσει την αιτία της. Να βελτιώσει, δηλαδή, την οικονομική και κοινωνική κατάσταση των κατώτερων οικονομικά τάξεων και να οργανώσει την εκπαίδευση με βάση τις λαϊκές ανάγκες. Παρά ταύτα παρατηρούσαν πως οι κυβερνήσεις επεδείκνυαν αδιαφορία στην αντιμετώπιση του προβλήματος. Μάλιστα, το 1936 οι έλληνες αντιπρόσωποι στο βαλκανικό συνέδριο για την προστασία του παιδιού παρουσίασαν ψευδή στοιχεία για τη σχολική διαρροή, σημειώνοντας πως το 85% των κοριτσιών και σχεδόν κάθε αγόρι φοιτούσαν στο σχολείο.

57 Αναλφαβητισμός: Το ποσοστό του αναλφαβητισμού στην Ελλάδα κυμαινόταν το 1927 στο 74% του συνολικού πληθυσμού και έπληττε κυρίως τις λαϊκές τάξεις, τα πιο παραγωγικά

στοιχεία του έθνους. Ο Σύνδεσμος υποστήριζε ότι οι εκάστοτε κυβερνήσεις ενδιαφέρονταν αποκλειστικά για τη διατήρηση της εξουσίας και παρά τη σπουδαιότητα του προβλήματος, δεν μεριμνούσαν για την επίλυσή του. Παρόμοιες θέσεις εξέφρασε και η Διδασκαλική Ομοσπονδία, η οποία επισήμανε ότι ο αναλφαβητισμός συνιστούσε κίνδυνο για το εθνικό μέλλον και διοργάνωσε το 1927 συγκέντρωση για την αντιμετώπισή του. Στην κριτική που της ασκήθηκε από τη συνδικαλιστική οργάνωση, η κυβέρνηση τόνισε ότι οι δάσκαλοι/ες αποτελούσαν υπαλλήλους και η παράθεση απόψεων δεν εντάσσονταν στις αρμοδιότητές τους.

58 Προνοιακοί θεσμοί: Η δεινή οικονομική κατάσταση των κατώτερων τάξεων, εξαιτίας της οποίας ανήλικου/ες εργάζονταν υπό δυσμενείς συνθήκες, και η οργάνωση της εκπαίδευσης με αντιλαϊκό τρόπο είχαν ως αποτέλεσμα η πλειονότητα του μαθητικού πληθυσμού να είναι αναλφάβητη ή ακατάρτιστη επαγγελματικά. Για να αλλάξει η υπάρχουσα κατάσταση, έπρεπε να εφαρμοστεί ο νόμος που απαγόρευε την ανήλικη εργασία, να θεσπιστεί νομοθετικό πλαίσιο για άδειες σπουδών και το κράτος να συμπεριλάβει στην υποχρεωτική εκπαίδευση την κατώτερη επαγγελματική βαθμίδα. Παράλληλα, όφειλε να καταστήσει προσιτή στον λαό τη φοίτηση στα εκπαιδευτικά ιδρύματα, λαμβάνοντας προνοιακά μέτρα για το άπορο παιδί έως την ενηλικίωσή του. Στην οικονομική βελτίωση των εργατικών τάξεων θα συνέβαλε, ακόμη, η σύσταση βρεφικών και παιδικών σταθμών, που θα επέτρεπαν στις μητέρες να εργαστούν.

581 Παροχές σε άπορα παιδιά: Ανάχωμα στη σχολική διαρροή άπορων παιδιών θα αποτελούσαν δωρεάν κρατικές παροχές, όπως βιβλία, υποτροφίες σε όσους/ες διέθεταν ιδιαίτερες νοητικές ικανότητες, κατάργηση του απαιτούμενου για την εγγραφή χρηματικού ποσού και οργάνωση μαθητικών συσσιτίων. Τα μέλη του Συνδέσμου ανέδειξαν προσπάθειες υλικής στήριξης μαθητών από κατώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα από συλλόγους, δημοτικά και σχολές. Το 1932 η Ναυπλιώτου διένειμε συσσίτιο στους μαθητές/τριες του σχολείου που διηύθυνε. Η Σχολή νοσοκόμων του Ερυθρού Σταυρού προσέφερε δωρεάν εκπαίδευση και διαμονή στις σπουδάστριες. Τέλος, η Σχολή Παιχνιδιών και Διακόσμησης του Συνδέσμου παρείχε στους φοιτητές/τριες δωρεάν ή με έκπτωση διατροφή, βιβλία, υλικά, περίθαλψη, μετακίνηση και φιλοξενία στις παιδικές εξοχές.

582 Εκπαίδευση νόθων παιδιών: Το 1926 κατοχυρώθηκε δια νόμου η υποχρέωση του πατέρα να εξασφαλίσει στο νόθο παιδί του εκπαίδευση, ανάλογη της τάξης της μητέρας του και της δικής του οικονομικής κατάστασης. Η δέσμευση αυτή διαρκούσε έως την ενηλικίωσή του ή τον γάμο για τη γυναίκα, με δυνατότητα επέκτασης σε περίπτωση μη ολοκλήρωσης της επαγγελματικής του/της μόρφωσης. Το 1928 ο σχετικός νόμος τροποποιήθηκε, ορίζοντας ότι η εξίσωση νόμιμων και νόθων τέκνων θα ίσχυε μόνο σε περίπτωση εξαπάτησης, γεγονός που

σύμφωνα με τον Σύνδεσμο έπληττε το κράτος, καθώς ο ανεπαρκώς καταρτισμένος άνθρωπος δεν ήταν παραγωγικός.

583 Ίδρυση παιδικών και βρεφικών σταθμών: Ο Σύνδεσμος ζητούσε από τους δήμους και τις κοινότητες να ιδρύσουν βρεφικούς και παιδικούς σταθμούς, οι οποίοι θα επέτρεπαν στις μητέρες να συνεχίσουν να εργάζονται. Στη Ρωσία, μάλιστα, σύμφωνα με άρθρο του Γληνού δημοσιευθέν το 1934, την ανατροφή των παιδιών αναλάμβαναν εξ ολοκλήρου κρατικοί σταθμοί. Πιστό στην πρακτική εφαρμογή όσων διεκήρυσσε το σωματείο εξήγγειλε το 1936 την ίδρυση “της γωνιάς του παιδιού”, πρώτη δράση της οποίας θα ήταν η συγκρότηση παιδικών και βρεφικών σταθμών.

584 Επαγγελματική εκπαίδευση και χορήγηση αδειών: Οι συντάκτριες ζητούσαν από την κυβέρνηση να οργανώσει την επαγγελματική εκπαίδευση και να καταστήσει υποχρεωτική τη φοίτηση στην κατώτερη βαθμίδα της. Καθώς οι περισσότεροι/ες εργαζόνταν από την παιδική τους ηλικία, επιδίωκε την ψήφιση νόμου που θα υποχρέωνε τους εργοδότες να παραχωρούν έμμισθες άδειες στους/στις εργαζόμενους/ες τους εντός των ωρών της εργασίας τους για να καταρτιστούν επαγγελματικά. Στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης αποφασίστηκε, τελικά, η προσφορά 8 ωρών κάθε εβδομάδα για την παρακολούθηση σχολών συμπληρωματικής μόρφωσης.

60 Πηγές άτυπης γνώσης: Τα μέλη του Συνδέσμου πίστευαν ότι η μετάδοση γνώσεων και αξιών δεν επιτυγχάνεται μόνο μέσω κρατικά οργανωμένων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, αλλά και μέσω άτυπων πηγών μάθησης. Η κατάλληλη ανατροφή, η επαφή με επιλεγμένα προϊόντα πολιτισμού και η συμμετοχή στις παιδικές εξοχές μπορούσαν να συμβάλουν στη διαμόρφωση ηθικών και πνευματικά καλλιεργημένων ανθρώπων.

61 Ανατροφή: Το περιοδικό παρομοίαζε τη διαπαιδαγώγηση εντός της οικογένειας με τη διδασκαλική εργασία, καθώς συνέβαλε στη διανοητική ανάπτυξη των παιδιών και στη διαμόρφωση ηθικών και φιλειρηνικών πολιτών. Στο έργο τους οι γονείς μπορούσαν να αξιοποιήσουν ως μέσα αγωγής το παιχνίδι και τα παραμύθια, ενώ ειδικοί σύλλογοι σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη τους προετοίμαζαν για την άσκηση των καθηκόντων τους. Μέσα από τα κείμενά τους οι συντάκτριες αναπαρήγαν την ευρύτατα διαδεδομένη θέση της εκ φύσεως μητρικής ικανότητας των γυναικών, η οποία τις καθιστούσε υπεύθυνες για την ανατροφή των παιδιών. Ισχυρίζονταν πως χάρις στην προδιάθεσή της υπέρ της ειρήνης η γυναίκα μπορούσε να καλλιεργήσει στη νέα γενιά τον σεβασμό απέναντι στις διαφορετικές θρησκευτικές και εθνοτικές ομάδες και την επιθυμία εδραίωσης της ανθρώπινης ενότητας. Επιπλέον,

υιοθετώντας κοινή συμπεριφορά σε παιδιά διαφορετικού φύλου και παρέχοντας σε αυτά ίσες εκπαιδευτικές ευκαιρίες και δυνατότητες δραστηριοποίησης, μπορούσε να καταπολεμήσει την πεποίθηση περί ανδρικής ανωτερότητας και να μεταδώσει τη φεμινιστική ιδέα της ισότητας. Στο περιοδικό φιλοξενήθηκε και η αντίθετη άποψη. Το 1928 δημοσιεύθηκε άρθρο του αμερικανικού περιοδικού *Equal Rights*, σύμφωνα με το οποίο οι γυναίκες δεν διέθεταν εγγενώς την ικανότητα να διαπαιδαγωγούν. Υπεύθυνοι για την ανατροφή των παιδιών όφειλαν να είναι και οι δύο γονείς, αντίληψη που η Θεοδωροπούλου πρότεινε να καλλιεργηθεί στα παιδιά ήδη από το δημοτικό.

62 Βιβλία: Μέσα από τη στήλη της η Άλκης Θρύλος τόνιζε την ανάγκη σύστασης παιδικής νεοελληνικής βιβλιοθήκης, ώστε τα παιδιά να προστατευτούν από ευτελή αναγνώσματα, τα οποία θα τα διέφθειραν αισθητικά και ηθικά. Για την ίδια ο/η συγγραφέας όφειλε να είναι γνώστης/τρια της ιδιαίτερης ψυχοσύνθεσης του παιδιού, ώστε να υφάνει μία αληθοφανή ιστορία, με πλούσια δράση, ζωντανούς διαλόγους και αληθινούς χαρακτήρες, για να προσελκύσει το παιδικό ενδιαφέρον. Πέρα από λογοτεχνική αξία, το βιβλίο έπρεπε να μορφώνει τον/την αναγνώστη/τρια, να του/της παρέχει πληροφορίες, να οξύνει το αισθητικό του/της κριτήριο και να διαπλάθει ηθικά τον χαρακτήρα του/της. Βέβαια, τα ιδανικά αυτά έπρεπε να διδάσκονται με έμμεσο τρόπο, για να μην τον/την αποθαρρύνουν από την ανάγνωση.

63 Κινηματογράφος: Σύμφωνα με τη συντακτική ομάδα, ο κινηματογράφος μπορούσε να αξιοποιηθεί ως διδακτικό εργαλείο, καθώς ασκούσε επίδραση στον χαρακτήρα του παιδιού και συνέβαλε στον εμπλουτισμό των γνώσεών του. Για να υπάρξει μορφωτικό αποτέλεσμα έπρεπε να χρησιμοποιηθούν αισθητικά άρτιες ταινίες, οι οποίες θα προσέφεραν με υπόρρητο τρόπο πρακτικές γνώσεις και ηθικά πρότυπα στα παιδιά. Δεδομένου ότι όσες προβάλλονταν στους κινηματογράφους χαρακτηρίζονταν από καλλιτεχνική και πνευματική ένδεια, οι συντάκτριες ζητούσαν την εφαρμογή της ισχύουσας νομοθεσίας που απαγόρευε την είσοδο στους ανηλίκους. Μέσα από τις σελίδες του *Αγώνα* παρουσίαζαν τις προσπάθειες για εδραίωση του παιδικού κινηματογράφου από το ΕΣΕ, το Λύκειο Ελληνίδων και τον συσταθέντα το 1927 Σύνδεσμο προς Ανάπτυξη των Παιδικών Κινηματογράφων, ο οποίος διεξήγε ειδικές προβολές σε σχολεία. Το 1931 το παράρτημα του σωματείου στην Κηφισιά εξήγγειλε την πρόθεσή του να ιδρύσει ανάλογους κινηματογράφους, ενώ προτάθηκε η δημιουργία κινηματοθήκης σε κάθε πόλη. Τέλος, για τον εφοδιασμό των σχολικών μονάδων με διδακτικές ταινίες αποφασίστηκε το 1929 η ίδρυση κρατικού γραφείου μορφωτικών ταινιών.

64 Θέατρο: Οι αρθρογράφοι ενέτασσαν στις βασικές ανάγκες των παιδιών την παρακολούθηση προσεκτικά επιλεγμένων και προσαρμοσμένων στις ηλικιακές ανάγκες τους έργων. Το θέατρο, αποτελώντας ελκυστικό μέσο, μπορούσε να αξιοποιηθεί για να φέρει τα

παιδιά σε επαφή με παλαιότερα και σύγχρονα πρότυπα, με εθνικά και ξένα ιδεώδη, με απώτερο σκοπό την αναμόρφωση του χαρακτήρα τους.

65 Λαϊκά περιοδικά: Η σύνταξη του *Αγώνα* αξιολογούσε ως επίσημα την ανάγνωση λαϊκών περιοδικών, φοβούμενη πως τα χαμηλής μορφωτικής αξίας θέματα που αναδείκνυαν θα διάβρωναν τα ιδανικά της νέας γενιάς. Για την αντιστάθμιση αυτού του φαινομένου πρότειναν τη διαφοροποίηση του περιεχομένου τους με την εισαγωγή λογοτεχνικών, επιστημονικών και καλλιτεχνικών άρθρων.

66 Παιδικές εξοχές: Οι συντάκτριες ζητούσαν την αύξηση των παιδικών εξοχών, καθώς αποτελούσαν μέσο άτυπης διαπαιδαγώγησης. Εν είδει παραδείγματος παρέθεταν την εμπειρία από τις παιδικές εξοχές της Νέας Μάκρης, όπου παιδιά της εργατικής τάξης αποκόμιζαν χρήσιμες για τη ζωή γνώσεις. Η διδασκαλία εκκινούσε από τις απορίες και τα ενδιαφέροντά τους και πραγματοποιούνταν μέσω ανάγνωσης διδακτικών ιστοριών και βιωματικών επισκέψεων. Τα παιδιά συνιστούσαν μία κοινότητα, συνεργάζονταν για την εύρυθμη λειτουργία της κατασκήνωσης, την έκδοση εφημερίδας και την πραγματοποίηση θεατρικών παραστάσεων. Όταν κάποιος/α παρενέβαινε τους κανόνες, συγκαλούσαν συνέλευση και αποφάσιζαν από κοινού την ενδεδειγμένη τιμωρία. Στον έλεγχο της ολομέλειας υπόκεινταν και οι ενήλικες. Οι τελευταίοι ενθάρρυναν τα παιδιά να αναπτύξουν τις ιδιαίτερες ικανότητές τους και οικοδομούσαν μαζί τους σχέσεις εμπιστοσύνης.

67 Λαϊκή μόρφωση: Οι συντάκτριες επισήμαναν την αναγκαιότητα πνευματικής και ηθικής ανύψωσης του λαού, η οποία θα τον βοηθούσε να συναισθανθεί τη θέση του και να εργαστεί για τη βελτίωσή της. Εκτός από ενέργειες για να εμπλουτισθεί η γενική και επαγγελματική εκπαίδευση που είχε λάβει, ζητούσαν τον διαφωτισμό του σχετικά με την ειρήνη, τον φεμινισμό, την ατομική υγιεινή και τη προφύλαξη από τα αφροδίσια νοσήματα. Για την επίτευξη των προαναφερθέντων μπορούσαν να αξιοποιηθούν βιβλία, άρθρα σε λαϊκά περιοδικά και στον τύπο, κινηματογραφικές και θεατρικές παραστάσεις, συναυλίες και διαλέξεις, καθώς αποτελούσαν ελκυστικά μέσα για κάθε ηλικία και τάξη. Το έργο αυτό μπορούσαν να επωμιστούν οι δημοτικές αρχές, ενώ σχετικές πρωτοβουλίες ανέπτυξαν αγροτικοί συνεταιρισμοί, επαρχιακά και γυναικεία σωματεία. Σε κρατικό επίπεδο σημείωναν την αδιαφορία των εκάστοτε κυβερνήσεων, ενώ επικρότησαν τη σύσταση της “Εθνικής Ένωσης Κοινωνικής Αναπλάσεως” από τη δικτατορική κυβέρνηση του Πάγκαλου.

70 Εκπαιδευτικός κλάδος: Οι συντάκτριες, πρεσβεύοντας πως οι εκπαιδευτικοί συνιστούν παράγοντες πολιτισμού, ενημέρωναν τις αναγνώστριες για τα υπομνήματα, τις δράσεις και τα αιτήματα που ανέπτυξαν φεμινιστικές και εκπαιδευτικές συλλογικότητες σχετικά με τον κλάδο. Μέσα από τα κείμενα φάνηκε η θέση του σωματείου για τις υπάρχουσες συνθήκες εργασίας των εκπαιδευτικών, αλλά και τις δέουσες, συσχετίζοντας την καλυτέρευσή τους με την αναμόρφωση των παρεχόμενων διδασκαλικών υπηρεσιών. Ειδικότερα στο πλαίσιο βελτίωσης της γυναικείας θέσης στον επαγγελματικό τομέα επικεντρώθηκαν στην καταπήφιση και την κατάργηση των ειδικών νομοθετικών διατάξεων για τις εκπαιδευτικούς. Οι αρθρογράφοι ζήτησαν από τις τελευταίες να αγωνιστούν εντός των μικτών συλλόγων, ώστε οι συγκεκριμένοι νόμοι να μην εφαρμοστούν και να κατακτήσουν το σύνολο των δικαιωμάτων τους.

71 Εκπαιδευτικά καθήκοντα: Θεμέλιο της εκπαιδευτικής εργασίας αναγνώριζαν την αγάπη προς το παιδί, η οποία όφειλε να είναι εφάμιλλη με τη μητρική, και απώτερο σκοπό της την προετοιμασία πνευματικά, ηθικά και ψυχικά υγιών ανθρώπων. Στην προσπάθεια αυτή όφειλαν να ενθαρρύνουν την αυτόνομη δράση των μαθητών/τριων και όταν οι τελευταίοι/ες εμφάνιζαν προβλήματα συμπεριφοράς να τους/τις βοηθούν να διαχειριστούν τις φυσικές τους ορμές, χωρίς διάθεση κατάκρισης. Στα καθήκοντα των νηπιαγωγών συγκαταλέγονταν η διάπλαση του παιδικού χαρακτήρα μέσα από παιχνιδιές δράσεις και με γνώμονα την ατομική προδιάθεση, η εμφύσηση αγάπης προς τη φύση και η μύηση στην εργασία. Οι δάσκαλοι, από την άλλη μεριά, όφειλαν να καταρρίπτουν τις στερεοτυπικές αναπαραστάσεις για τον εθνικό άλλο και να διαμορφώνουν άτομα στρατευμένα στη δημιουργία ενός δικαιότερου μέλλοντος για όλους. Χρέος των φιλόλογων, σύμφωνα με την Ιμβριώτη, ήταν να ανανεώσουν τη διδακτική πράξη, δρώντας αντισταθμιστικά στον απαρχαιωμένο ανδρικό τρόπο διδασκαλίας.

72 Εκπαιδευτική δράση διδασκαλισσών: Σύμφωνα με τις συντάκτριες οι δασκάλες απέδειξαν με το παιδαγωγικό και διοικητικό τους έργο πως διέθεταν τις ίδιες ικανότητες με τους άνδρες. Μάλιστα, έκριναν πως ήταν καταλληλότερες από αυτούς για τη διδασκαλική εργασία, χάρη στην ιδιαίτερη φύση τους, η οποία τις καθιστούσε εγγενείς προστάτιδες του παιδιού. Χρησιμοποιώντας συναισθηματικά φορτισμένο λεξιλόγιο, εξήραν ιδιαίτερα τη δράση τους στη Μακεδονία, ενώ σημείωσαν πως για την προσφορά τους στην εκπαίδευση απέσπασαν βραβεύσεις. Τέλος, επαίνεσαν όσες συνέγραψαν αναγνωστικά, τα οποία εγκρίθηκαν από το υπουργείο.

73 Κοινωνική δράση διδασκαλισσών: Ο ρόλος των διδασκαλισσών στο Σχολείο της Ζωής δεν έπρεπε να περιορίζεται στη διδασκαλία, αλλά όφειλε να επεκταθεί σε κοινωνικό

επίπεδο. Καταρχάς, η συντακτική ομάδα πρότεινε παιδαγωγοί, κατά προτίμηση γυναίκες, να συμμετέχουν στα ειδικά δικαστήρια που επρόκειτο να ιδρυθούν για την εκδίκαση υποθέσεων εγκληματούντων παιδιών, να ενταχθούν στα συμβούλια προστασίας ανηλίκων και να εργαστούν ως επιμελητές. Οι γυναίκες εκπαιδευτικοί είχαν χρέος να συμβάλουν στη χειραφέτηση της Ελληνίδας, στρέφοντας ιδιαίτερα τις προσπάθειές τους στις αγράμματες γυναίκες της επαρχίας. Συγκεκριμένα, όφειλαν να τις βοηθήσουν να αποκτήσουν συνείδηση της δυσμενούς τους θέσης και ούσες πρωτοπόρες στην αγορά εργασίας να τις πείσουν για την αναγκαιότητα της οικονομικής τους ανεξαρτησίας, μέσω της οποίας θα τη βελτίωναν. Ακόμη, μπορούσαν να μεταδώσουν στον λαό φεμινιστικές αρχές και να καταρρίψουν την πίστη στην πνευματική υπεροχή του αρσενικού φύλου, υιοθετώντας την ίδια συμπεριφορά απέναντι στους μαθητές και στις μαθήτριές τους. Τέλος, η σύνταξη εγκωμίαζε τη δράση που είχαν ήδη αναπτύξει υπέρ των αδύναμων ομάδων, διοργανώνοντας συσσίτια για τους άπορους και ορφανούς μαθητές, καθώς και τις προσπάθειές τους για την απόκτηση της ψήφου.

74 Προσλήψεις και απολύσεις: Το 1926 η κυβέρνηση εξήγγειλε την πρόθεση της να μειώσει τον αριθμό των εκπαιδευτικών επικαλούμενη οικονομικούς λόγους. Το περιοδικό αναδημοσίευσε δήλωση του ΕΣΕ και εισηγήσεις βουλευτών αντίθετων στην υλοποίησή της με επιχείρημα την ανεπάρκεια του διδακτικού προσωπικού και των συνωστισμό μαθητών/τριών στις σχολικές τάξεις. Μάλιστα, η Διδασκαλική Ομοσπονδία, συνδέοντας την έλλειψη εκπαιδευτικών με τον υψηλό βαθμό σχολικής διαρροής, ενέταξε στα αιτήματά της τον διορισμό περισσότερων διδασκόντων. Παρά την απουσία σχετικής νομοθετικής πρόβλεψης, οι συντάκτριες επισήμαναν πως σε περιπτώσεις περικοπών απολύονταν συνήθως γυναίκες. Για αυτόν τον λόγο ζητούσαν οι απολύσεις να πραγματοποιούνται με μοναδικό κριτήριο την παιδαγωγική ικανότητα. Παράλληλα, εξέφρασαν φόβους για επικείμενο περιορισμό του γυναικείου διδασκαλικού πληθυσμού, εάν υπερψηφίζονταν συγκεκριμένες διατάξεις και νομοσχέδια, τα οποία κατοχύρωναν την ανδρική πλειοψηφία σε ειδικούς τύπους σχολείων και σε συγκεκριμένα μαθήματα και ανάγκαζαν σε πρόωρη αποχώρηση από την υπηρεσία τις παντρεμένες γυναίκες.

75 Εσωτερικές μετατάξεις: Το σωματείο σε κοινό υπόμνημα με τον Όμιλο Καθηγητριών πρότεινε την προαγωγή των διδασκαλισσών τεχνικών μαθημάτων σε καθηγητικές θέσεις έπειτα από τρίχρονη υπηρεσία και πτυχίο διδασκαλείου ή απολυτήριο γυμνασίου.

76 Ανεργία εκπαιδευτικών: Η Σβώλου συσχέτιζε την ανεργία των εκπαιδευτικών με την άνιση κατανομή του κοινωνικού αγαθού της εκπαίδευσης. Στη χώρα λειτουργούσαν λίγα εκπαιδευτικά ιδρύματα και τα περισσότερα παιδιά αδυνατούσαν να φοιτήσουν σε αυτά.

77 Μισθός: Οι αρθρογράφοι εισηγούνταν την αύξηση του μισθού των εκπαιδευτικών, επισημαίνοντας πως εξαιτίας των χαμηλών αποδοχών τους ζούσαν σε συνθήκες φτώχειας. Από την είσοδό τους στην αγορά εργασίας οι καθηγήτριες λάμβαναν τον ίδιο μισθό με τους άνδρες συναδέλφους τους. Στην περίπτωση των δασκάλων η ισομισθία επετεύχθη το 1922 χάρις στον κοινό αγώνα του Συνδέσμου και της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας. Το σωματείο επέκρινε τις προτάσεις μείωσης του γυναικείου μισθού που πραγματοποιούσαν ομάδες δασκάλων, ενώ κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του Πάγκαλου εργάστηκε για να μην εφαρμοστεί η διαβάθμιση στους μισθούς των διδασκαλισσών. Παράλληλα, μέσα από τα άρθρα του *Αγώνα* καλούσε τις δασκάλες να οργανωθούν για να προασπίσουν το κεκτημένο τους δικαίωμα.

78 Ιεραρχική ανέλιξη: Σύμφωνα με τις συντάκτριες, οι άνδρες εκπαιδευτικοί προβιβάζονταν σε διευθυντικές θέσεις συχνότερα από τις γυναίκες, ακόμη και όταν εκείνες είχαν περισσότερα επαγγελματικά εφόδια. Παράλληλα, παρά τις υπουργικές διαβεβαιώσεις και την επιτυχία γυναικών σε σχετικό διαγωνισμό, δεν διορίζονταν επιθεωρήτριες, ενώ μόνο μία γυναίκα κατείχε πανεπιστημιακή θέση και άλλη μία μετείχε στο Ανώτατο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο. Στα άρθρα τους οι συντάκτριες σκιαγραφούσαν τις νομοθετικές ρυθμίσεις και τις συνδικαλιστικές πράξεις που υπονόμειναν την προαγωγή των γυναικών, αποδίδοντάς τις στις προκαταλήψεις, στον ανδρικό ανταγωνισμό και στη γυναικεία υποαντιπροσώπηση στα συλλογικά όργανα. Ειδικότερα, στο πλαίσιο αντικατάστασης των διοικούντων που διέθεταν φιλομοναρχικές πεποιθήσεις ενόψει της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1929 το ποσοστό των διευθυντριών μειώθηκε, καθώς για τη στελέχωση των θέσεων προτιμήθηκαν άνδρες με φιλελεύθερες αρχές. Οι αρθρογράφοι εξέφρασαν φόβους για περαιτέρω περιορισμό της ιεραρχικής ανόδου των γυναικών με την κατάργηση του ΑΕΣ και την πρόταση για πρόωρη συνταξιοδότηση των μητέρων. Το 1932 η διοίκηση της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας παρότρυνε τους επιθεωρητές να αναθέτουν τη διεύθυνση εκπαιδευτικών ιδρυμάτων σε δασκάλους, ενώ σε συνέλευσή της τρία χρόνια αργότερα τέθηκε προς συζήτηση το θέμα της διοικητικής επάρκειας της εκπαιδευτικού σε μικτά δημοτικά. Με την επιβολή της δικτατορίας το ίδιο έτος απαγορεύθηκε ο διορισμός γυναικών στη διεύθυνση γυμνασίων ή λυκείων, με αποτέλεσμα την παύση αρκετών από τα καθήκοντά τους. Πάγια θέση του σωματείου ήταν πως το φύλο δεν έπρεπε να αποτελεί κριτήριο για την προαγωγή ή την καθαίρεση από ένα αξίωμα, αλλά μόνο οι ικανότητες και η εμπειρία των υποψηφίων, καθώς και η ορθή ή πλημμελής εκτέλεση των εκπαιδευτικών καθηκόντων. Εισηγήθηκαν, μάλιστα, την προσθήκη ρητής διάταξης στην εργατική

νομοθεσία. Εξαίρεση αποτελούσαν τα αμιγώς γυναικεία ιδρύματα. Για τη διεύθυνσή τους έκριναν καταλληλότερες τις γυναίκες λόγω της συναισθηματικής τους φύσης.

79 Άδειες μητρότητας: Σε περίπτωση εγκυμοσύνης οι δασκάλες λάμβαναν μετά το 1927 τρίμηνη έμμισθη άδεια. Με επιχείρημα ότι η χορήγησή της αποδιοργάνωνε την εύρυθμη λειτουργία των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, προτάθηκε αρκετές φορές κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου η απόλυση των παντρεμένων διδασκαλισσών και αργότερα των γυμναστριών. Για τις αρθρογράφους η εν λόγω στάση στρεφόταν κατά της μητρότητας, την οποία το κράτος όφειλε να προστατεύει. Σύμφωνα με δημοσιευθέν στο *Διδασκαλικό Βήμα* άρθρο δασκάλου οι άδειες εγκυμοσύνης ήταν λιγότερες από τις αναρρωτικές. Μάλιστα το 1932 περισσότεροι άνδρες έλαβαν άδεια από ό,τι γυναίκες. Για να αποφευχθεί η υπολειτουργία των σχολικών μονάδων πρότειναν τον διορισμό αναπληρωτών και την κρατική επέμβαση σε περιπτώσεις κατάχρησης του εν λόγω δικαιώματος. Τελικά τα προαναφερθέντα μέτρα κρίθηκαν οικονομικά ασύμφορα και δεν εφαρμόστηκαν. Επί υπουργίας Τουρκοβασίλη, όμως, στο πλαίσιο των αναγκαστικών νόμων του Κονδύλη οι αποδοχές των εγκύων κατά τη διάρκεια της άδειας μειώθηκαν στο μισό. Παρά την απομάκρυνση του τελευταίου από το κυβερνητικό αξίωμα, ο νόμος συνέχισε να βρίσκεται σε ισχύ.

710 Σύνταξη: Οι άνδρες και οι γυναίκες συνταξιούχοι εκπαιδευτικοί εισέπρατταν μηνιαίως το ίδιο ποσό. Το σωματείο χαρακτήριζε πενιχρή τη σύνταξη που λάμβαναν και δυσανάλογη με την προσφορά τους στο επάγγελμα, για αυτό καλούσε την ομοσπονδία των δασκάλων να αγωνιστεί για τη βελτίωσή της. Παράλληλα, αξίωνε τα τέκνα κάθε καθηγήτριας να λαμβάνουν τη σύνταξή της μητέρας τους έπειτα από τον θάνατό της, όπως συνέβαινε στην περίπτωση των διδασκαλισσών, και το εν λόγω δικαίωμα να επεκταθεί στους συζύγους αμφοτέρων των εκπαιδευτικών λειτουργών. Ο Σύνδεσμος διαφωνούσε με την κυβερνητική πρόταση οι παντρεμένες γυναίκες να συνταξιοδοτούνται σε προγενέστερο από τους άνδρες χρόνο και επέπληττε τις δασκάλες που, δρώντας βάσει του ατομικού τους συμφέροντος, τη στήριζαν. Αντίθετα, όπως και η Διδασκαλική Ομοσπονδία, υποστήριζε τη θεμελίωση συνταξιοδοτικού δικαιώματος για όλους τους εκπαιδευτικούς στα είκοσι και είκοσι πέντε έτη υπηρεσίας αντίστοιχα ή και νωρίτερα με μειωμένη σύνταξη. Το σωματείο έκρινε την πρόωγη συνταξιοδότηση αναγκαία λόγω της εξουθενωτικής φύσης της εργασίας, ενώ παράλληλα την αξιολογούσε ως παιδαγωγικά και οικονομικά συμφέρουσα. Κατά αυτόν τον τρόπο στα σχολεία θα δίδασκαν νέοι/ες δάσκαλοι/ες με εκσυγχρονιστικές ιδέες, ενώ το κράτος θα κατέβαλε λιγότερα επιδόματα προϋπηρεσίας.

711 Νομοθεσία: Οι συντάκτριες επισήμαναν την ύπαρξη κοινού νομοθετικού πλαισίου για άνδρες και γυναίκες σε μισθολογικά ζητήματα, θέματα καταβολής αδειών, απόλυσης και συνταξιοδότησης. Σύμφωνα με την ισχύουσα νομοθεσία οι γυναίκες μπορούσαν να διδάσκουν σε εκπαιδευτικά ιδρύματα αρρένων και μικτά σχολεία, ενώ προσλαμβάνονταν κατά προτεραιότητα σε σχολεία θηλέων. Όσον αφορά την ιεραρχική τους εξέλιξη, ο υπουργός Παιδείας σημείωνε ότι δεν υπήρχε ανάγκη θέσπισης ειδικού νόμου, καθώς το ανδρικό γένος συμπεριελάμβανε το θηλυκό. Ο Σύνδεσμος, όμως, ζητούσε την ψήφισή του, διαπιστώνοντας πως στην πράξη οι άνδρες καταλάμβαναν ανώτερες θέσεις συχνότερα από τις γυναίκες. Από την ύστερη περίοδο διακυβέρνησης του Βενιζέλου έως τη διακοπή κυκλοφορίας του *Αγώνα* οι κυβερνήσεις επιχείρησαν να καθιερώσουν ειδικές ρυθμίσεις για κάθε φύλο. Την πρακτική αυτή ερμήνευσε η συντακτική ομάδα ως προσπάθεια απομάκρυνσης των γυναικών από την εκπαίδευση, καθώς το κράτος λειτουργούσε με γνώμονα το κέρδος. Πιο αναλυτικά, διάταξη των εκπαιδευτικών νομοσχεδίων του 1929 προέβλεπε τον διορισμό περισσότερων ανδρών στα τριτάξια και πεντατάξια αστικά σχολεία. Τα μέλη του σωματείου πρότειναν η ισχύς της να περιοριστεί στους νεοπροσληφθέντες. Εκτιμώντας, ακόμη, πως απέβλεπε στην αύξηση του αριθμού των ανδρών που υπηρετούσαν στα αστικά κέντρα, εισηγήθηκαν ως δικαιότερη τη δίχρονη τοποθέτηση στην επαρχία κάθε νεοδιόριστου/ης εκπαιδευτικού. Αργότερα έκριναν ότι η λογική των προνομίων που υπέθαλπαν οι δασκάλες οδήγησε στην κατάρτιση νομοσχεδίου για την πρόωγη συνταξιοδότηση των μητέρων το 1930 και για την απόλυση των παντρεμένων γυμναστριών το επόμενο έτος. Αμφότερα αξιολογήθηκαν ως επιζήμια για την οικονομία και την κοινωνία, καθώς έπλητταν τη μητρότητα, εξωθώντας τις γυναίκες στην ανηθικότητα, αλλά και την παιδεία, διότι οι εκ φύσεως στοργικές γυναίκες ήταν καταλληλότερες για τη διδασκαλία από τους άνδρες. Επιπλέον, χαρακτηρίζαν άδικη και ασυμβίβαστη με τις δημοκρατικές αρχές την απαγόρευση στις γυναίκες να ασκούν το επάγγελμα που είχαν σπουδάσει. Επί της διακυβέρνησης Τσαλδάρη, το 1934, κατατέθηκε πρόταση για μείωση των καθηγητριών στα σχολεία θηλέων, η οποία δεν εγκρίθηκε λόγω αντιδράσεων. Τον επόμενο χρόνο, όταν ο Κονδύλης κατέλαβε την εξουσία, απαγόρευσε την προαγωγή των καθηγητριών σε διευθυντικές θέσεις, έθεσε τις έγκυες δασκάλες σε υποχρεωτική διαθεσιμότητα έπειτα από τον 8ο μήνα κύησης, υποδιπλασιάζοντας τις αποδοχές τους, και θέσπισε την ανδρική πλειοψηφία σε συγκεκριμένα μαθήματα. Σύμφωνα με άρθρο δασκάλου οι νόμοι αυτοί εξυπηρετούσαν πελατειακές ανάγκες, ενώ το επιχείρημα διάλυσης της οικογένειας επιστρατεύθηκε για να παρασύρει τον λαό. Με την παραίτηση Κονδύλη, οι νόμοι ανεστάλησαν.

712 Ειδικά προνόμια γυναικών εκπαιδευτικών: Όπως αποτυπώνεται σε πρώιμο άρθρο του *Αγώνα*, τα πρώτα έτη λειτουργίας του τα μέλη του σωματείου ενέτασσαν στις επιδιώξεις τους τη μείωση του ηλικιακού ορίου συνταξιοδότησης των παντρεμένων γυναικών. Λίγα χρόνια αργότερα η θέση τους διαφοροποιήθηκε. Η συντακτική ομάδα εξέφρασε επανειλημμένα την αντίθεσή της στην παροχή ειδικών προνομίων, πρεσβεύοντας πως γυναίκες και άνδρες όφειλαν να απολαμβάνουν ίσες παροχές και ευθύνες. Η χορήγηση προνομίων διέθετε πρόσκαιρα οφέλη, αλλά μακροπρόθεσμα υπονόμει τον κοινό αγώνα, ευνοώντας την πρόσληψη ανδρών και πυροδοτώντας τον επαγγελματικό ανταγωνισμό. Εξαίρεση αποτελούσε η εθελούσια αποχώρηση των μητέρων στο μισό του απαιτούμενου προς σύνταξη χρόνου στο πλαίσιο της προνοιακής πολιτικής του κράτους. Όπως και ο αποκλειστικός διορισμός διευθυντριών στα δευτεροβάθμια ιδρύματα θηλέων, καθώς οι τελευταίες γνώριζαν την ιδιαίτερη γυναικεία ψυχοσύνθεση και μπορούσαν να προσεγγίσουν τις νεαρές κοπέλες με ευγένεια και μητρική στοργή.

713 Συνδικαλιστική δράση: Κρίνοντας πως η έλλειψη οργάνωσης πυροδοτεί τη γυναικεία εκμετάλλευση και πως η κοινωνική αλλαγή επέρχεται μέσω του αγώνα, η συντακτική ομάδα ζητούσε από τις γυναίκες να προσχωρήσουν σε συνδικαλιστικές ομάδες και να κινητοποιηθούν για την υλοποίηση των επαγγελματικών τους αιτημάτων. Η προτροπή ανάληψης πρωτοβουλιών στα διδασκαλικά σωματεία δεν συνιστούσε παραίνεση για ρήξη με τους άνδρες συναδέλφους, αλλά για συνεργασία, ώστε μαζί να βελτιώσουν τη θέση του/της εκπαιδευτικού. Όσον αφορά τα αμιγώς γυναικεία θέματα, αναγνώριζε την ανάγκη διαπραγμάτευσή τους κατά μόνας, πριν την ανάλυσή τους σε συλλογικό επίπεδο. Στις περιπτώσεις όπου γίνονταν στόχος διακρίσεων, ακόμη, τόνιζε πως οι γυναίκες δεν έπρεπε να επαφίενται αποκλειστικά στην ανδρική βοήθεια, αλλά να ενωθούν και να προασπίσουν τα συμφέροντά τους. Στον αγώνα θα συνέδραμαν, αξιοποιώντας εγγενείς αρετές της γυναικείας υπόστασης, όπως την αφοσίωση, τη φυσική προδιάθεση και πείρα στην προστασία των παιδιών. Από τη συμμετοχή τους σε αυτόν θα αποκόμιζαν σε προσωπικό επίπεδο τον ανδρικό σεβασμό, την κατάργηση των έμφυλων διακρίσεων και την προώθηση των γυναικείων συμφερόντων. Παράλληλα θα προετοιμάζαν το έδαφος για τη συνδικαλιστική δραστηριοποίηση των υπόλοιπων γυναικών και για την επίτευξη της εργασιακής ισότητας.

7131 Συμμετοχή στα συλλογικά όργανα: Η Οικονόμου επισήμανε πως οι δασκάλες, εν αντιθέσει με τις αναλφάβητες εργάτριες, δεν είχαν αναπτύξει επαγγελματική συνείδηση. Μεγάλη μερίδα γυναικών απείχε από τα μικτά σωματεία και από την αυτοοργάνωση. Όσες είχαν ενταχθεί στις επαγγελματικές ενώσεις, δεν επιδίωκαν να ανελιχθούν διοικητικά ή να

αναλάβουν να τις εκπροσωπήσουν στις συνελεύσεις της Ομοσπονδίας. Επιπλέον, δεν διαμαρτύρονταν για τις διακρίσεις που πραγματοποιούνταν εις βάρος τους, αλλά ανέμεναν την παραχώρηση δικαιωμάτων και την υπεράσπιση των συμφερόντων τους από τους άνδρες. Οι συντάκτριες του *Αγώνα* απέδιδαν την προαναφερθείσα στάση συνήθως σε αδιαφορία. Φιλοξένησαν, όμως, και την αντίθετη άποψη, σύμφωνα με την οποία οι γυναίκες αναπαρήγαν μαθημένα πρότυπα συμπεριφοράς, ενώ η ανδρική πολεμική καλλιέργουσε σε αυτές την ψευδαίσθηση πως η κοινωνική τους θέση ήταν αναπόδραστη. Από την άλλη μεριά, υπήρξαν κυρίως μετά το 1930 συντάκτριες οι οποίες σχολίασαν ευμενώς τη σωματειακή δράση των γυναικών, όπως η Ναυπλιώτου που ισχυρίστηκε ότι οι δασκάλες αγωνίζονταν περισσότερο από τους άνδρες για το καλό του κλάδου. Ειδικότερα, επαίνεσαν τις εκπαιδευτικούς που απέστειλαν υπομνήματα στο υπουργείο, αντέδρασαν μέσω άρθρων σε όσους ζητούσαν να τεθούν περιορισμοί στην εργασία τους και τις συνδικαλίστριες που εκπροσώπησαν τα κατά τόπους εκπαιδευτικά σωματεία στις ομοσπονδιακές συνελεύσεις. Επιπλέον, εξήραν τους αγώνες και την μαχητικότητα των γυμναστριών το 1932, των καθηγητριών το 1934 και των μελών της επιτροπής προάσπισης των συμφερόντων των δημοσίων υπαλλήλων για την ακύρωση των ειδικών νομοθετικών ρυθμίσεων που προώθησαν οι κυβερνήσεις. Μέσα από τις προσπάθειές τους απέδειξαν πως οι γυναίκες μπορούν να υπερασπιστούν τους εαυτούς τους και πως μόνο μέσω του αγώνα μπορούν να αρθούν οι αδικίες.

7132 Ανάλυση διοικητικών θέσεων: Η εκπροσώπηση των γυναικών στη διοίκηση των μικτών συλλόγων ήταν μικρή. Στο πενταμελές συμβούλιο της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας συμμετείχε μία εκπαιδευτικός, η οποία δεν μπορούσε να αναλάβει προεδρικά καθήκοντα. Οι συντάκτριες πρεσβεύοντας πως το πλήθος των γυναικών εκπαιδευτικών έπρεπε να αντιπροσωπεύεται από ανάλογο αριθμό διοικούντων, τις καλούσαν να διεκδικήσουν θέσεις στα αρμόδια συμβούλια. Διαθέτοντας υψηλά ιστάμενους εκπροσώπους, πίστευαν επίσης πως δεν θα γίνονταν στόχος διακρίσεων. Μάλιστα, χαιρέτησαν την πρωτοβουλία της διδασκαλικής ένωσης Θεσσαλονίκης “Η Αναγέννηση”, η οποία από το 1932 συμπεριέλαβε ίσο αριθμό ανδρών και γυναικών στο διοικητικό της συμβούλιο και την ίδια χρονιά εξέλεξε ως πρόεδρό της τη γενική γραμματέα της ΦΕΜ-Θ Αντωνιάδου.

7133 Αυτοοργάνωση: Επιδίωξη του σωματείου αποτελούσε η διεξαγωγή κοινού αγώνα ανδρών και γυναικών στα πλαίσια μικτών συλλόγων. Ωστόσο αποδεχόταν την οργάνωση των γυναικών σε διακριτά σωματεία, όταν εντός των μικτών πλήττονταν οι γυναικείες διεκδικήσεις. Σε άρθρο του χαιρέτισε την πρωτοβουλία των διδασκαλισσών να αποχωρήσουν από τις συνδικαλιστικές ομάδες στις οποίες εντάσσονταν, γιατί δεν

μπορούσαν να αναλάβουν την προεδρία, και να συγκροτήσουν δικό τους σύλλογο υπό την καθοδήγηση της Ναυπλιώτου. Ακόμη, εξέφρασε τη στήριξή του στον, συσταθέντα από τις Ιμβριώτη, Σταματελάτου και Κλεάνθους, Όμιλο Καθηγητριών.

714 Συμμετοχή και παρακολούθηση συνεδρίων: Σε άρθρο της το 1924 η Όλγα Οικονόμου υπογράμμισε την περιορισμένη παρακολούθηση και συμμετοχή γυναικών σε διδασκαλικά συνέδρια, επικρίνοντας τις εκπαιδευτικούς για αδιαφορία. Σε αναδημοσιευμένο το 1927 άρθρο του *Διδασκαλικού Βήματος* σχολιάστηκε θετικά η παραίνεση δασκάλας προς τις συναδέλφους της να συμμορφώνονται σε ανάλογες κοινωνικές απαιτήσεις, όποιες δυσκολίες και αν αντιμετωπίζουν. Στον αντίποδα, σε δύο κείμενα του 1929 και του 1930 τονίστηκαν οι εμπνευσμένες και πρακτικές απόψεις που εξέφρασαν οι δασκάλες κατά τη διάρκεια των εισηγήσεών τους και των συζητήσεων, που ακολούθησαν, στο πειραϊκό συνέδριο δασκάλων και σε τρία εκπαιδευτικά συνέδρια που διοργάνωσε το Υπουργείο Παιδείας, σχολιάζοντας πως απέδειξαν το ενδιαφέρον τους για τα προβλήματα της εκπαίδευσης.

715 Σχέσεις ανδρών και γυναικών εκπαιδευτικών: Στα άρθρα του *Αγώνα* καταγράφηκαν περιπτώσεις επαγγελματικού ανταγωνισμού, αλλά και συναδελφικής αλληλεγγύης. Μερίδα ανδρών αμφισβήτησε τη συνδρομή των γυναικών στον διδασκαλικό αγώνα, κατηγορώντας τις για αδιαφορία και ανικανότητα, και πρότεινε μέσω ψηφισμάτων τη μείωση του μισθού και του αριθμού τους. Ακόμη, εξέφρασε την αντίθεσή της στην ανάληψη ανώτερων συνδικαλιστικών και εκπαιδευτικών θέσεων, αξιολογώντας ανάλογα αιτήματα ως ατομικιστικά και εν δυνάμει διχαστικά. Για την Οικονόμου η ανδρική πολεμική ήταν απόρροια της παθητικής στάσης που υιοθετούσαν οι δασκάλες και θα τερματιζόταν με την ενεργητικότερη εμπλοκή των γυναικών στον συνδικαλιστικό αγώνα. Σταδιακά κατά τη δεύτερη δεκαετία του Μεσοπολέμου οι αναφορές περί ανδρικής αντιπαλότητας μειώθηκαν, ενώ καταγράφηκαν περιπτώσεις δασκάλων που υποστήριζαν τις γυναικείες διεκδικήσεις. Συγκεκριμένα, άνδρες εκπαιδευτικοί ζήτησαν να καταργηθεί από την ημερήσια διάταξη της διδασκαλικής συνέλευσης το θέμα της απόλυσης της παντρεμένης δασκάλας, υποστήριζαν στο *Διδασκαλικό Βήμα* τη χορήγηση άδειας στις μέλλουσες μητέρες και την πρόσληψη διδασκαλισσών σε μονοτάξια σχολεία. Επιπλέον, διαφώνησαν με τις αθρόες απολύσεις που εξήγγειλε ο Κονδύλης, τον αποκλεισμό των γυναικών από τις διευθυντικές θέσεις και τη συνταξιοδότηση όσων παντρεύονταν. Αντιπαραβάλλοντας τη δράση τους με την απάθεια που επέδειξαν ορισμένες γυναίκες, όταν τέθηκε προς συζήτηση στη συνέλευση της Δ.Ο. η διοικητική ικανότητα των διδασκαλισσών, η σύνταξη τους χαρακτήρισε “σωτήρες”. Ακόμη, σημείωσε πως χάρη σε αυτούς οι γυναίκες απέκτησαν τις διοικητικές θέσεις που

κατείχαν και αρκετά από τα δικαιώματα που απολάμβαναν, ενώ απέδωσε τις προγενέστερες συμπεριφορές σε παρανόηση. Σε κάθε περίπτωση έκρινε πως οι γυναίκες όφειλαν να μη βασίζονται στην ανδρική βοήθεια και σημείωσε πως όλο και περισσότερες εκπαιδευτικοί συνειδητοποιούσαν την ανάγκη να αγωνιστούν εντός των επαγγελματικών και των γυναικείων σωματείων.

716 Έμφυλη πολιτική Διδασκαλικής Ομοσπονδίας: Η Διδασκαλική Ομοσπονδία ισχυριζόταν πως αγωνιζόταν εξίσου για τα δικαιώματα όλων των μελών της. Κυρίως κατά την πρώτη μεσοπολεμική δεκαετία, ο Σύνδεσμος την εγκάλυψε για μεροληψία, επισημαίνοντας πως επεδείκνυε ανοχή στην παροχή ή διεκδίκηση προνομίων από τους δασκάλους και δεν ασχολούνταν ενεργά με την πραγμάτωση των γυναικείων διεκδικήσεων. Ακόμη, εμπόδιζε την ισότιμη εκπροσώπηση των γυναικών στα συλλογικά όργανα και συμμετοχή τους στην εκλογική διαδικασία. Στο έντυπο που εξέδιδε παρουσίαζε τις εκπαιδευτικούς ως ανταγωνιστικές και υποδεέστερες μορφωτικά και εργασιακά από τους άνδρες, φιλοξενούσε ψηφίσματα συλλόγων που προωθούσαν διακρίσεις και δεν αναδείκνυε τα προσωπικά τους βιώματα. Σε άρθρο του περιοδικού το 1932, επιπλέον, η διοίκηση της Δ.Ο. πρότεινε στους επιθεωρητές να αναθέτουν τις διευθύνσεις των σχολείων σε δασκάλους, διότι οι γυναίκες όσες διοικητικές αρετές και αν διέθεταν δεν μπορούσαν με επιτυχία να διευθύνουν ένα σχολείο. Οι απόψεις και πράξεις αυτές συσκοτίζαν τη συνεργασία των μελών της για την ευόδωση των σκοπών της ομοσπονδίας και διασπούσαν τη συνοχή της. Παρά τα προαναφερθέντα, σε άρθρο του 1930 το σωματείο αιτιολόγησε τη στάση του ως λογική συνέπεια του αριθμού των ανδρών και της ευσυνειδησίας τους, χαρακτηριστικό που δεν διέκρινε την πλειονότητα των γυναικών. Επιπλέον, σε έτερα κείμενα του *Αγώνα*, κυρίως μετά το 1928, την χαρακτήρισε προοδευτική και αντικειμενική, εγκωμίασε τους διοικητές του και υπογράμμισε τους κοινούς τους αγώνες για την κατάκτηση της ισομισθίας και την κατάργηση των νομοθετημάτων για τις παντρεμένες εκπαιδευτικούς. Το 1931 η Δ.Ο. παρουσίασε το αίτημά της για εκλογή γυναικών στα εποπτικά συμβούλια, παροτρύνοντας τους καθηγητές να υιοθετήσουν ανάλογες προτάσεις. Τέλος, κατά τη δικτατορική περίοδο επαίνεσε το *Διδασκαλικό Βήμα* για τη στάση που υιοθέτησε υπέρ της εργαζόμενης παρά την πολεμική που επικρατούσε στην πολιτική ζωή.

717 Αιτήματα εκπαιδευτικών οργανώσεων: Μέσω εισηγήσεων σε συνέδρια και υπομνημάτων η Διδασκαλική Ομοσπονδία ζήτησε τη βελτίωση και τη διεύρυνση της διδασκαλικής εκπαίδευσης, την πρόσληψη περισσότερων εκπαιδευτικών, την αύξηση του μισθού των κατώτερων βαθμολογικά δασκάλων και τη λήψη σύνταξης έπειτα από 25 έτη υπηρεσίας. Ακόμη, αιτήθηκε αύξηση της εκπροσώπησης των δασκάλων στα εποπτικά

συμβούλια και χορήγηση προαγωγών στον ίδιο χρόνο και στην ίδια συχνότητα με τους άλλους δημοσίους υπαλλήλους. Σε άρθρο του ο Σύνδεσμος πρότεινε στην Ομοσπονδία να εντάξει στις διεκδικήσεις της τη στήριξη των οικογενειών των δασκάλων που αποβίωναν. Ακόμη, δήλωσε την πρόθεσή του να λειτουργήσει ως αρωγός στις επερχόμενες ενέργειές της, όπως είχε πράξει και κατά το παρελθόν. Επιπροσθέτως, στον Αγώνα παρουσιάστηκαν ορισμένα από τα αιτήματα που εξέφρασαν οι καθηγητές σε συνέδρια, όπως τον εμπλουτισμό των βασικών τους γνώσεων με προγράμματα επιμόρφωσης, τη δυνατότητα επιλογής του ιδρύματος όπου θα αναλάμβαναν υπηρεσία και την εδραίωση συνεργατικού κλίματος ανάμεσα σε γονείς και εκπαιδευτικούς.

718 Σχολικές επιτροπές: Οι σχολικές επιτροπές ιδρύθηκαν με απώτερο στόχο την εμπλοκή της οικογένειας και κατ' επέκταση της κοινότητας στην εκπαιδευτική πραγματικότητα. Σύμφωνα με το περιοδικό διέθεταν περιορισμένα περιθώρια δράσης και ήταν στελεχωμένες με ακατάλληλα πρόσωπα, τα οποία αδιαφορούσαν για τα κακώς κείμενα της εκπαίδευσης, όπως την ανθυγιεινή κατάσταση των σχολικών κτιρίων. Σε συμφωνία με τις θέσεις του Ομίλου Καθηγητριών, οι συντάκτριες ζητούσαν να επανδρωθούν με ειδικούς, κατά προτίμηση γυναίκες.

719 Σχολικά ταμεία: Οι συντάκτριες εξήγγειλαν την ίδρυση διδασκαλικού ταμείου, το οποίο θα φρόντιζε για την υγεία των δασκάλων. Ακόμη, διεκδίκησαν την ενίσχυση των ταμείων εκπαιδευτικής πρόνοιας, τα οποία συγκροτήθηκαν για να βοηθήσουν τους οικονομικά αδύναμους μαθητές.

80 Προώθηση εκπαιδευτικών αιτημάτων: Στο περιοδικό καταγράφονταν τα ποικίλα μέσα που χρησιμοποιούσε το σωματείο για να προωθήσει τις εκπαιδευτικές διεκδικήσεις του, προσπαθώντας αφενός να ασκήσει πίεση στον πολιτικό κόσμο για την πραγμάτωσή τους και αφετέρου να γνωστοποιήσει τα αιτήματά του, ώστε να συστρατευθούν και άλλοι στον αγώνα του. Στα άρθρα τους τα μέλη του σωματείου ζητούσαν την υποστήριξη του ανδρικού και του γυναικείου πληθυσμού, τόνιζαν όμως πως οι ίδιες οι γυναίκες ήταν υπεύθυνες για την καλυτέρευση της θέσης τους. Τη μειωμένη γυναικεία κινητοποίηση απέδιδαν σε αδιαφορία και δειλία, για αυτό μέσα από το περιοδικό καλούσαν όλες τις γυναίκες ανεξαρτήτως ιδεολογίας να ενωθούν και να στηρίζουν μαζί τις ενέργειες του Συνδέσμου. Ακόμη, τις ενθάρρυναν να αναπτύξουν συνδικαλιστική και κοινωνική δράση, να αρθρογραφήσουν και αργότερα να ασκήσουν το εκλογικό τους δικαίωμα, ώστε οι στόχοι που έθεσαν σε εκπαιδευτικό επίπεδο να ευοδωθούν.

81 Υπομνήματα και διαβήματα: Τα μέλη του Συνδέσμου υπέβαλαν υπομνήματα και διαβήματα στην κυβέρνηση, ζητώντας την τροποποίηση ή την απόσυρση νομοσχεδίων, εκφράζοντας την αντίθεσή τους στις τρέχουσες κυβερνητικές αποφάσεις και προτείνοντας συνταγματικές αλλαγές. Τα υπομνήματα και τα διαβήματα που κατέθεταν είτε κατά μόνες είτε σε συνεργασία με διδασκαλικές και γυναικείες ενώσεις κάλυπταν όλο το εύρος των εκπαιδευτικών θεμάτων. Ειδικότερα αφορούσαν το περιεχόμενο, το πρόγραμμα και τη γλώσσα διεξαγωγής των μαθημάτων, την επαγγελματική μόρφωση, τα σχολικά κτίρια, τις εκπαιδευτικές βαθμίδες και τους διαφορετικούς τύπους σχολείων, την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, τη συνεκπαίδευση, τον αναλφαβητισμό, τη μόρφωση των προσφύγων, τη λήψη προνοιακών μέτρων και τα επαγγελματικά αιτήματα των εκπαιδευτικών. Ακόμη, περιελάμβαναν θέματα που συνδέονταν ευρύτερα με την εκπαίδευση, όπως τις εργασιακές διακρίσεις σε βάρος των μορφωμένων γυναικών και τη στέρηση των εκλογικών δικαιωμάτων από τις αναλφάβητες. Πέρα από τα υπομνήματα που συνέθεταν τα μέλη του Συνδέσμου, στον Αγώνα παρετίθεντο και άλλα, τα οποία είχαν συγκροτήσει οι οργανώσεις με τις οποίες συνεργάζονταν. Στο ίδιο πλαίσιο άσκησης πίεσης προς τον πολιτικό κόσμο αντιπρόσωποι του σωματείου, συχνά σε συνεργασία με εκπροσώπους άλλων ενώσεων, επισκέπτονταν βουλευτές, για να διαμαρτυρηθούν για τη στάση που διατηρούσαν, να εκφράσουν την οπτική τους στα εκπαιδευτικά ζητήματα και να ζητήσουν τη στήριξη των αιτημάτων τους.

82 Δημιουργία επιτροπών: Το 1923 ο Σύνδεσμος συγκρότησε την επιτροπή κοινωνικής πρόνοιας, η οποία ανέλαβε τη λειτουργία της Εθνικής Στέγης, όπου φιλοξενήθηκαν και έλαβαν στοιχειώδεις γνώσεις αρκετές προσφυγοπούλες. Έπειτα από περίπου μία δεκαετία, το 1932, σύστησε με τη συνδρομή δημοσίων υπαλλήλων την “Επιτροπή Αμύνης των Συμφερόντων των Γυναικών Υπαλλήλων”, αποβλέποντας στην εξάλειψη της πολεμικής που είχε αναπτυχθεί εναντίον της γυναίκας με πρόφαση την οικονομική κρίση. Όσον αφορά τις εκπαιδευτικούς, προσπάθησε να αποσοβήσει το ενδεχόμενο αμφισβήτησης της ικανότητάς τους να διευθύνουν μικτά δημοτικά σχολεία, μέσω διαβήματος προς τη Διδασκαλική Ομοσπονδία, καθώς και να εμποδίσει τον διορισμό ανδρών με χαμηλότερο βαθμό σε διευθυντικές θέσεις. Λίγους μήνες μετά την ίδρυσή της, η επιτροπή αυτονομήθηκε από το σωματείο. Ύστερα από την κατάληψη της εξουσίας από τον Κονδύλη και την ψήφιση νόμων, οι οποίοι στρέφονταν και εναντίον των εκπαιδευτικών, το σωματείο σε συνεργασία με φεμινιστικές και επαγγελματικές ενώσεις οργάνωσε την “Επιτροπή για την Εργασία της Γυναίκας”. Αποβλέποντας στην αποκατάσταση των ήδη δοθέντων δικαιωμάτων, ανέπτυξε ποικίλη δράση. Απέστειλε διαμαρτυρίες στον τύπο,

πραγματοποίησε δημόσιες συγκεντρώσεις και συνομίλησε με ομοσπονδίες επαγγελματιών, αρχηγούς πολιτικών κομμάτων, τη δικτατορική κυβέρνηση, αλλά και την κυβέρνηση Δεμερτζή. Οι συντάκτριες του Αγώνα επαίνεσαν τη μαχητικότητα που επέδειξαν οι γυναίκες, σημειώνοντας πως χάρις σε αυτή ανεστάλησαν οι περισσότεροι κονδυλικοί νόμοι.

83 Δημόσιες Συγκεντρώσεις: Ο Σύνδεσμος οργάνωσε το 1924 συγκεντρώσεις φοιτητριών, με σκοπό να αντιληφθούν τις διακρίσεις που αντιμετώπιζαν, να οργανωθούν και να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους. Κατά τη δεύτερη δεκαετία του Μεσοπολέμου η επιτροπή εργασίας που συνίδρυσε πραγματοποίησε δύο πανελλήνιες συγκεντρώσεις, με σκοπό την ενημέρωση των γυναικών για τα αιτήματα και την έως τότε δράση της και τον σχεδιασμό των επόμενων ενεργειών της. Η πρώτη συγκέντρωση διεξήχθη τον Δεκέμβρη του 1935, ενώ η δεύτερη τον Μάιο του επόμενου έτους υπό την παρουσία αστυνομικών δυνάμεων. Τα εκπαιδευτικά αιτήματα που διατύπωσε αφορούσαν την κατάργηση των κονδυλικών νόμων, την εφαρμογή της δωρεάν και υποχρεωτικής εκπαίδευσης, την οργάνωση της προσχολικής και της επαγγελματικής αγωγής, την καθιέρωση προνοιακών μέτρων, την ενίσχυση των δαπανών του κρατικού προϋπολογισμού για την εκπαίδευση, την εξάλειψη του αναλφαβητισμού και του φασιστικού πνεύματος από τα σχολεία. Επιπλέον, ζήτησε να αρθεί ο μορφωτικός περιορισμός στο δικαίωμα του εκλέγειν, οι γυναίκες να αποκτήσουν ίσες ευκαιρίες σταδιοδρομίας στον εκπαιδευτικό κλάδο με τους άνδρες, καθώς και ίσα δικαιώματα στην ανατροφή και εκπαίδευση των τέκνων τους. Οι προαναφερθείσες διεκδικήσεις καταγράφηκαν σε ψήφισμα, το οποίο επιδόθηκε στον Πρωθυπουργό, ώστε να ληφθεί υπόψη κατά την επικείμενη αναθεώρηση του Συντάγματος. Και στις δύο συγκεντρώσεις η προσέλευση γυναικών κάθε τάξης, επαγγέλματος και ηλικίας ήταν μεγάλη, μόνο τη συγκέντρωση του Μαΐου παρακολούθησαν 2.000 γυναίκες. Για τις αρθρογράφους η κινητοποίηση αυτή απέδειξε ότι οι γυναίκες συνειδητοποίησαν την ανάγκη της ομαδικής διεκδίκησης στον αγώνα για τη βελτίωση της θέσης τους.

84 Αρθρογραφία: Μέσω του δημοσιογραφικού του οργάνου ο Σύνδεσμος άσκησε κριτική στον υφιστάμενο τρόπο οργάνωσης του εκπαιδευτικού συστήματος και στην εκπαιδευτική πολιτική που χάραξαν οι εκάστοτε κυβερνήσεις. Επιπλέον, παρουσίασε τα εκπαιδευτικά του αιτήματα και διαφώτισε τις αναγνώστριές του για τη χρησιμότητα της άτυπης και τυπικής μόρφωσης. Σε ορισμένες περιπτώσεις αναδημοσίευσε ή απέδωσε περιληπτικά εκπαιδευτικά άρθρα άλλων εφημερίδων με ενδιαφέρον περιεχόμενο. Τέλος, απέστειλε στον τύπο κείμενα προς δημοσίευση, όπου διαμαρτυρήθηκε για τις εκπαιδευτικές αλλαγές που αξιολογούσε ως επιζήμιες.

85 Συμμετοχή σε συνέδρια: Οι γυναίκες που συσπειρώθηκαν στον Σύνδεσμο διοργάνωσαν και συμμετείχαν σε συνέδρια για την εκπαίδευση στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Τα εν λόγω συνέδρια οργανώθηκαν από φεμινιστικά, φοιτητικά, επαγγελματικά σωματεία και από διεθνείς ενώσεις, στις οποίες ο Σύνδεσμος ήταν μέλος, όπως τη Διεθνή Ένωση για τη Γυναικεία Ψήφο και τη Μικρή Αντάντ Γυναικών. Μέσα από εκτενή άρθρα οι συντάκτριες απέδωσαν τις εισηγήσεις και τις συζητήσεις που διεξήχθησαν και τα πορίσματα στα οποία κατέληξαν. Η πλειονότητά τους αφορούσε τα πεπραγμένα των διδασκαλικών συνεδρίων, όπου γινόταν αναφορά στις συνθήκες εργασίας και στις διεκδικήσεις του κλάδου. Ακόμη, σε αρκετά περιγράφηκε η υπάρχουσα κατάσταση της παιδείας και αρθρώθηκαν συγκεκριμένα αιτήματα, κυρίως σχετικά με την ηθική και ειρηνική διαπαιδαγώγηση και την επαγγελματική μόρφωση. Δευτερευόντως, ασχολήθηκαν με τη θέση της γυναίκας στην εκπαίδευση, τη μειονοτική αγωγή, την εκπαιδευτική και την προνοιακή πολιτική, τον αναλφαβητισμό, τη σχολική διαρροή, το περιεχόμενο και το πρόγραμμα του σχολείου, τη διάρθρωση του εκπαιδευτικού συστήματος, το σχολείο εργασίας, τη διδακτική χρήση του κινηματογράφου, τη μόρφωση του λαού, των γονέων και των δασκάλων. Σε μερικά άρθρα συνέκριναν την εθνική με τη διεθνή εμπειρία, ώστε οι αναγνώστριες να ενημερωθούν για την ισχύουσα κατάσταση σε χώρες του εξωτερικού. Τέλος, στις σελίδες του περιοδικού φιλοξενήθηκαν αποφάσεις συνεδρίων στα οποία δεν είχε λάβει μέρος κάποιο από τα μέλη του σωματείου.

86 Συνεργασία με σωματεία: Ο Σύνδεσμος στην προσπάθειά του να προωθήσει τα εκπαιδευτικά του αιτήματα συνεργάστηκε με άλλα φεμινιστικά σωματεία, κυρίως το ΕΣΕ και το Λύκειο Ελληνίδων, αλλά και επαρχιακές οργανώσεις, όπως τη Φεμ-Θ. Αν και αποσχίστηκε από το ομοσπονδιακά οργανωμένο Συμβούλιο, όταν το δεύτερο απεδέχθη τον περιορισμό της αγραμματοσύνης στη γυναικεία ψήφο, η συνεργασία τους σε ζητήματα στα οποία συμφωνούσαν, όπως ήταν η εκπαίδευση, συνεχίστηκε. Παράλληλα, συνεργάστηκε με επαγγελματικά σωματεία γυναικείου προβληματισμού σε Αθήνα και επαρχία, όπως τον Σύνδεσμο Εργαζομένων Γυναικών και τον Σύνδεσμο Ελληνίδων Επιστημόνων, διδασκαλικά, παραδείγματος χάριν τον Σύνδεσμο Καθηγητριών και τη Διδασκαλική Ομοσπονδία, και φιλανθρωπικά, όπως τον Ερυθρό Σταυρό και το Ίδρυμα Πατριωτικής Περίθαλψης. Από κοινού με τις παραπάνω ενώσεις υιοθέτησαν κάθε μέσο για την προώθηση των αιτημάτων τους, ενώ αρκετές φορές προέβαλε στον *Αγώνα* τις αυτόνομες ενέργειές τους.

90 Ενίσχυση γυναικείας μόρφωσης: Ο Σύνδεσμος συμπεριέλαβε το 1927 στον σκοπό της λειτουργίας του τη γενική και επαγγελματική μόρφωση της γυναίκας. Κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου έλαβε ποικίλες μορφωτικές πρωτοβουλίες, επιδιώκοντας να αντισταθμίσει την κρατική αδράνεια για τη γυναικεία εκπαίδευση, να ενισχύσει το πνευματικό επίπεδο της γυναίκας και να της παρέχει τα αναγκαία μορφωτικά εφόδια για την κοινωνική, οικογενειακή και εργασιακή της ζωή. Με τη δράση που ανέπτυξε φιλοδοξούσε, ακόμη, να εφαρμόσει τις θεωρητικές του παραδοχές στην πράξη και ταυτόχρονα να επιβεβαιώσει και να εμπλουτίσει μέσω των ενεργειών του τη θεωρία. Σε αυτή την προσπάθεια λειτούργησε αυτόνομα ή συνεργάστηκε με άλλα σωματεία. Παράλληλα ανέδειξε τις δράσεις άλλων ενώσεων, παρακινώντας τις αναγνώστριές του να συμμετέχουν σε αυτές.

91 Κατάρτιση εκπαιδευτικού προγράμματος: Όπως αναφέρεται στη λογοδοσία του 1922, ο Σύνδεσμος εμπλούτισε το ήδη συγκροτηθέν πρόγραμμά του για τη γυναικεία επαγγελματική εκπαίδευση, το οποίο κατέθεσε στα αρμόδια υπουργεία. Ένα χρόνο αργότερα κατήρτισε ειδική επιτροπή από παιδαγωγούς, ψυχολόγους, γιατρούς και κοινωνιολόγους για να καταλήξουν σε πορίσματα σχετικά με την εκπαίδευση. Λαμβάνοντάς τα υπόψη, συγκρότησε και δημοσίευσε στον *Αγώνα*, γραμμένο από τη Ρόζα Ιμβριώτη, το πλήρες εκπαιδευτικό του πρόγραμμα. Σε αυτό καταγράφονταν ο δέων σκοπός και οι αρχές με βάση τις οποίες έπρεπε να οργανωθεί η γυναικεία εκπαίδευση και διατυπώνονταν συγκεκριμένα αιτήματα για την υλοποίησή τους. Καταρχάς, ο Σύνδεσμος παρατήρησε πως το ιδανικό της γυναικείας μόρφωσης όφειλε να μεταβληθεί σύμφωνα με τις νέες κοινωνικές συνθήκες και τον νέο ρόλο που ανέλαβαν οι γυναίκες, αυτόν της εργαζόμενης. Για να καταστούν οι γυναίκες παράγοντες πολιτισμού, όπως οι άνδρες, έκρινε αναγκαία την εξίσωση της γυναικείας και της ανδρικής εκπαίδευσης και την κοινή φοίτηση των δύο φύλων. Αντικρούοντας το επιχείρημα περί απώλειας των γυναικείων ιδιοτήτων, σημείωσε πως η παρεχόμενη μόρφωση θα βρισκόταν σε συμφωνία με την ιδιαίτερη γυναικεία φύση, τη διαφορετική από άποψη ανατομίας και ψυχολογίας από την ανδρική, και το σχολείο θα προετοίμαζε τη γυναίκα για την ειδική της αποστολή ως μητέρα. Τα προαναφερθέντα μπορούσαν να επιτευχθούν μέσω της εισαγωγής μαθημάτων αποκλειστικά για γυναίκες, της διαφορετικής κατανομής της ύλης και του περιορισμού της συμφοίτησης στην πρώτη εκπαιδευτική βαθμίδα. Για τη μέση βαθμίδα πρότεινε τη λειτουργία αμιγώς γυναικείων σχολείων με ίδιο πρόγραμμα σπουδών ή ειδικών τάξεων. Μάλιστα, πρέσβευε τη διάκριση ανδρικών και γυναικείων σχολικών τύπων. Συγκεκριμένα,

τα οικοκυρικά σχολεία απευθύνονταν σε γυναίκες και τα ναυτικά σε άνδρες. Τέλος, στο πλαίσιο βελτίωσης της γυναικείας εκπαίδευσης αιτήθηκε τη διεξαγωγή ερευνών στα Ανώτερα Παρθεναγωγεία, ώστε να παρατηρηθούν οι ψυχολογικές και σωματικές αλλαγές που συμβαίνουν στη γυναίκα σε αυτή την ηλικία. Εντός του προγράμματος, ο Σύνδεσμος πραγματοποίησε ορισμένες γενικές παρατηρήσεις για την αναμόρφωση του σχολείου και διατύπωσε αιτήματα για κάθε σχολική βαθμίδα. Συγκεκριμένα, επισήμανε την ανάγκη προσαρμογής του σχολείου στα νέα δεδομένα της παιδαγωγικής επιστήμης και αναγνώρισε ως σκοπό του την προπαρασκευή του μαθητικού πληθυσμού για τη ζωή. Επίσης, πρότεινε την καθιέρωση της δίχρονης προσχολικής αγωγής και του υποχρεωτικού, εξάχρονου και μικτού δημοτικού. Το τελευταίο έπρεπε να παρέχει γενικές γνώσεις και να καλλιεργεί πρακτικές δεξιότητες, ενώ το περιεχόμενό του όφειλε να προσαρμοστεί στις τοπικές συνθήκες κάθε περιοχής. Επιπλέον, ζήτησε την οργάνωση της συμπληρωματικής μόρφωσης με σχολεία λειτουργούντα τις Κυριακές ή τα απογεύματα, τα οποία θα προσέφεραν και επαγγελματικές γνώσεις. Για τη μέση βαθμίδα πρότεινε τη λειτουργία δύο κατευθύνσεων, του εξάχρονου γυμνασίου και του τετράχρονου αστικού σχολείου. Τέσσερα χρόνια μετά την εκπόνηση του προαναφερθέντος προγράμματος το σωματείο ενέταξε επίσημα στους ιδρυτικούς του στόχους τη γενική και επαγγελματική μόρφωση των γυναικών. Αν και με την πάροδο των ετών οι απόψεις που προέβαλε διαφοροποιήθηκαν, δεν προχώρησε στη δημιουργία νέου εκπαιδευτικού προγράμματος.

92 Εκπαιδευτικά ιδρύματα: Το σωματείο μέσα από τα εκπαιδευτικά του ιδρύματα συνέβαλε έμπρακτα στη γενική και ειδική μόρφωση των γυναικών, κυρίως όσων προέρχονταν από λαϊκά στρώματα. Τα ιδρύματά του λειτούργησαν με την υλική και οργανωτική συνδρομή των μελών του, καθώς και με δωρεές από την πολιτεία και τον επιχειρηματικό κόσμο. Στις σελίδες του *Αγώνα* πραγματοποιήθηκαν αναφορές στα συγκροτηθέντα κατά τον Μεσοπόλεμο Ορφανοτροφείο Εθνική Στέγη, Εσπερινή Επαγγελματική Σχολή Γυναικών Υπαλλήλων, Παπαστράτειο Δημοτική Σχολή Παιχνιδιών και Διακόσμησης και στη νυχτερινή σχολή υπό την εποπτεία του πειραϊκού παραρτήματός του, καθώς και στα προγενέστερα της έκδοσής του Κυριακό Σχολείο Εργατριών και Ανώτερα Γυναικεία Σχολή, σημειώνοντας τη σημαντική της προσφορά στην πνευματική και ψυχική καλλιέργεια των γυναικών. Το σωματείο σχεδίαζε να επεκτείνει την εκπαιδευτική του δράση. Το 1925 εξήγγειλε την πρόθεσή του να ιδρύσει μια σχολή κοινωνικών σπουδών, βασισμένη στα πρότυπα σχολείων της Ελβετίας και της Γερμανίας και προσαρμοσμένη στις ελληνικές ανάγκες, την οποία δεν κατόρθωσε να υλοποιήσει. Περίπου δέκα χρόνια αργότερα το Υπουργείο Παιδείας απέρριψε την αίτησή του για ίδρυση βραδινών γυναικείων

σχολών εκμάθησης ανάγνωσης και γραφής. Ακόμη, αρκετά τμήματά του εξέφρασαν την επιθυμία να ασχοληθούν με την επαγγελματική κατάρτιση και τον γλωσσικό γραμματισμό των γυναικών.

921 Κυριακό Σχολείο Εργατριών: Το ίδρυμα οργανώθηκε το 1921 και λειτούργησε δύο χρόνια. Στη σχολή γυναίκες των εργατικών στρωμάτων μάθαιναν ανάγνωση και γραφή, σχέδιο και ραπτική και αποκτούσαν γνώσεις σχετικά με τη φροντίδα και τη διαχείριση του οίκου, την κοινωνική πρόνοια, τα εργασιακά δικαιώματα, τη νομοθεσία και την υπέρβαση της έμφυλης ανισότητας. Η εργασία του σχολείου διεκόπη λόγω της επίταξης των σχολικών κτιρίων για τη στέγαση των προσφύγων. Βέβαια, όπως παραδέχθηκε η Θεοδωροπούλου, η λειτουργία της δεν ήταν βιώσιμη, διότι η χρηματική βοήθεια που λάμβανε δεν επαρκούσε για την κάλυψη των αναγκών της.

922 Ορφανοτροφείο Εθνική Στέγη: Το 1922 ο Σύνδεσμος ίδρυσε το ορφανοτροφείο “Εθνική στέγη”, με στόχο τη στέγαση και την παροχή μόρφωσης σε περίπου 100 κορίτσια προσφυγικής καταγωγής. Το ορφανοτροφείο λειτούργησε αρχικά στο Χαροκόπειο και για τις εκπαιδευτικές ανάγκες των κοριτσιών παραχωρήθηκαν διδάσκοντες από το Υπουργείο Παιδείας. Το 1925 η “Επιτροπή Κοινωνικής Πρόνοιας”, που ανέλαβε την εποπτεία του Ορφανοτροφείου, αυτονομήθηκε από τον Σύνδεσμο, έπειτα από υπόδειξη του διοικητικού συμβουλίου του, και συγκρότησε το αυτοτελές σωματείο “Εθνική Στέγη”. Παρόλα αυτά, ο *Αγώνας* συνέχιζε να ενημερώνει το αναγνωστικό κοινό για το έργο της και τις δυσχέρειες που αντιμετώπιζε. Σύμφωνα με τη σύνταξη του περιοδικού, η Εθνική Στέγη αποτελούσε πρότυπο παιδαγωγικό ίδρυμα, το οποίο συντελούσε στην εθνική πρόοδο. Προετοίμαζε τα κορίτσια για τη ζωή, προσφέροντας σε αυτά στοιχειώδεις γνώσεις δημοτικού και επιμορφώνοντάς τα στην κοπτική, τη ραπτική και το κέντημα, ώστε μελλοντικά να ασκήσουν ανάλογα επαγγέλματα. Μάλιστα, το διοικητικό της συμβούλιο σκόπευε να τη μετατρέψει σε επαγγελματική σχολή κατώτερων οικοκυρικών, η οποία θα κατήρτιζε υπηρέτριες. Πέρα από την προσφορά γνώσεων, επιδίωκε να διαπλάσει ηθικούς χαρακτήρες, χωρίς να καταφεύγει στην καταπίεση και στον διδακτισμό, και να εγκαθιδρύσει πνεύμα συνεργασίας ανάμεσα στις μαθήτριες. Η λειτουργία του ορφανοτροφείου χρηματοδοτούνταν από μηνιαίο κρατικό επίδομα, ιδιωτικές εισφορές και τα έσοδα από την πώληση μαθητικών εργοχείρων.

923 Εσπερινή Επαγγελματική Σχολή Γυναικών Υπαλλήλων: Ο Σύνδεσμος, κρίνοντας ανεπαρκή την επαγγελματική μόρφωση των γυναικών, ίδρυσε το 1925 μία επαγγελματική σχολή για γυναίκες υπαλλήλους με ή χωρίς πρότερη εκπαίδευση στον εμπορικό τομέα. Σύμφωνα με τις συντάκτριες η σχολή επιτελούσε κοινωνικό έργο, προσφέροντας στις

γυναίκες εφόδια για να εργαστούν ή να βελτιώσουν την επαγγελματική τους θέση και μακροπρόθεσμα να κατακτήσουν την εργασιακή ισότητα. Ο σκοπός της σχολής δεν ήταν αμιγώς επαγγελματικός, καθώς επιδίωκε να προετοιμάσει τη γυναίκα για την κοινωνική ζωή και να τη βοηθήσει να αποκτήσει συναίσθηση των καθηκόντων και των δικαιωμάτων της ως πολίτης. Για να το πετύχει αυτό, πέρα από τα ειδικά, προσέφερε και μαθήματα γενικής μορφώσεως, όπως ελληνικά, υγιεινή και δίκαιο, τα οποία οποιαδήποτε μπορούσε να παρακολουθήσει ελεύθερα. Με την έναρξη των εργασιών της ορίστηκαν δύο κατευθύνσεις, το διετές εμπορικό τμήμα και το τμήμα γραμματέων, αποτελούμενο από τα διτάξια τμήματα λογιστικής και στενογραφίας, που λειτούργησαν το 1926. Το 1927, έτος που εξισώθηκε η σχολή με τα δημόσια ιδρύματα, μετεβλήθη το καταστατικό της. Τη διοίκηση ανέλαβε αυτόνομη επιτροπή με τριετή θητεία, στην οποία συμμετείχαν μέλη του Συνδέσμου, υπάλληλοι, ακαδημαϊκοί και συνδικαλιστές, ενώ άλλαξε η σύσταση των δύο κατευθύνσεων. Συγκεκριμένα, συγκροτήθηκαν το διτάξιο τμήμα εμπορικών και λογιστικών σπουδών και το μονοτάξιο τμήμα τεχνικών μαθημάτων, στενογραφίας, καλλιγραφίας και δακτυλογραφίας. Τέλος, τα φροντιστηριακά τμήματα εκμάθησης αγγλικών και γαλλικών διατηρήθηκαν και εμπλουτίστηκαν με τμήματα ξένης εμπορικής αλληλογραφίας, ξένης και ελληνικής στενογραφίας, λογιστικής και γερμανικής γλώσσας. Σε αυτά, μάλιστα, επετράπη η εγγραφή μαθητών. Ένα χρόνο αργότερα λειτούργησαν με μεγάλη προσέλευση τέσσερα πρακτικά τμήματα σχεδίου και εφαρμοσμένης στη βιοτεχνία διακόσμησης, τα οποία το 1929 αποτέλεσαν τη βάση για τη δημιουργία της νέας σχολής του Συνδέσμου. Η σχολή μεταρρυθμίστηκε εκ νέου το 1930, η λειτουργία της έγινε τετραετής για το τμήμα λογιστικής, ενώ διετής για το τμήμα δακτυλογράφων και το νεοσύστατο τμήμα πωλητριών. Για την εγγραφή στη σχολή, απαιτούνταν η ολοκλήρωση της δεύτερης τάξης Γυμνασίου ή εμπορικής σχολής κι από το 1927 της πρώτης γυμνασιακής τάξης. Η τελευταία προϋπόθεση αντικαταστάθηκε το 1929 με την κτήση απολυτηρίου από το ελληνικό σχολείο. Ακόμη, δινόταν η ευκαιρία σε απόφοιτες δημοτικού να παρακολουθήσουν ένα ή δύο μαθήματα του τεχνικού τμήματος και έπειτα από εξετάσεις να λάβουν σχετική βεβαίωση. Κάθε μάθημα διεξαγόταν το απόγευμα σε δημοτικό σχολείο που παραχωρούνταν για τη λειτουργία της, ενώ τα δίδακτρα ανέρχονταν σε 75 έως 100 δραχμές τον μήνα. Οι άπορες σπουδάστριες φοιτούσαν δωρεάν. Για τον προβιβασμό στην επόμενη τάξη και τη λήψη απολυτηρίου ήταν απαραίτητη η επιτυχία σε προφορικές και γραπτές εξετάσεις. Με το πτυχίο αυτό μπορούσαν να εργαστούν ως υπάλληλοι και λογίστριες ή ως δακτυλογράφοι και στενογράφοι σε γραφεία, τράπεζες και επιχειρήσεις. Μάλιστα, με τη μεταρρύθμιση του 1930 οι απόφοιτες απέκτησαν δικαίωμα πρόσληψης στο δημόσιο και μετεγγραφής σε δημόσιες ή ιδιωτικές

εμπορικές σχολές. Αν και ήδη από την πρώτη χρονιά λειτουργίας της αρκετές γυναίκες εγγράφηκαν σε αυτή, πολλές μαθήτριες αναγκάστηκαν να διακόψουν ή να περιορίσουν τη φοίτησή τους, επειδή το εργασιακό τους ωράριο συνέπιπτε με εκείνο της σχολής ή λόγω υπερκόπωσης. Για την αποτελεσματική ρύθμιση του ζητήματος, η σύνταξη του *Αγώνα* εισηγήθηκε την επιβολή συγκεκριμένου ωραρίου στις ιδιωτικές επιχειρήσεις και τη ψήφιση νόμου, που θα υποχρέωνε τους εργοδότες να χορηγούν έμμισθες άδειες στις υπαλλήλους τους για να επιμορφωθούν. Με την οικονομική κρίση οι δυσκολίες που ήδη αντιμετώπιζε η σχολή αυξήθηκαν, καθώς οι κρατικές και ιδιωτικές χορηγίες που λάμβανε μειώθηκαν. Συνεπώς παρεμποδίστηκε ακόμη περισσότερο η λειτουργία συγκεκριμένων τμημάτων, ενώ μετά το 1932 η σχολή αδυνατούσε να δεχθεί νέες μαθήτριες. Ο Σύνδεσμος σε αρκετά τεύχη εξέφρασε ανησυχία για ενδεχόμενη παύση των εργασιών της, όμως, όπως ενημέρωσαν οι αρθρογράφοι, το 1936 λειτούργησαν εκ νέου οι δύο πρώτες εμπορικές τάξεις.

924 Παπαστράτειος Δημοτική Σχολή Παιχνιδιών και Διακόσμησης: Η σχολή λειτούργησε για ένα χρόνο ως παράρτημα της Βραδινής Σχολής Γυναικών Υπαλλήλων με τέσσερα τμήματα, όπου οι μαθητές/τριες ασκούσαν στο σχέδιο και στη διακόσμηση ξύλου, μετάλλου και υφάσματος. Από το 1929 λειτούργησε αυτόνομα, διοικούμενη από μία επιτροπή, στην οποία συμμετείχαν μέλη του Συνδέσμου, καλλιτέχνες, κάτοχοι βιομηχανικών και εκπαιδευτικών θέσεων και εκπρόσωποι του υπουργείου Εθνικής Οικονομίας, το οποίο είχε αναλάβει και τη συντήρηση της σχολής. Για τον *Αγώνα* η σχολή προσέφερε μια νέα επαγγελματική διέξοδο στις γυναίκες, απαραίτητη λόγω του κορεσμού των γυναικείων τεχνικών επαγγελμάτων, και ικανοποιούσε κοινωνικές και οικονομικές ελλείψεις. Έφερνε σε επαφή τον λαό με την τέχνη, καθιστούσε προσιτά σε κάθε παιδί υψηλής αισθητικής αξίας παιχνίδια και ευεργετούσε την εθνική οικονομία, περιορίζοντας τις εισαγωγές. Κατά το πρώτο έτος λειτούργησαν δύο ημερήσια τμήματα παιχνιδιών και διακοσμητικής και δύο ελεύθερα, ένα εσπερινό διακόσμησης, προορισμένο αποκλειστικά για γυναίκες, και ένα μικτό παιχνιδιών. Το 1932 προστέθηκε σε αυτά τμήμα δημιουργίας πάνινης κούκλας. Στα προαναφερθέντα τμήματα δεκτοί/ες γίνονταν απόφοιτοι/ες της έκτης δημοτικού, ενώ η φοίτηση το 1930 αυξήθηκε κατά ένα έτος και έγινε τριετής. Την ίδια χρονιά ξεκίνησε η ανέγερση του νέου οικήματός της σε οικόπεδο που προσέφερε η επιτροπή αποκαταστάσεως προσφύγων στον προσφυγικό συνοικισμό Υμηττού. Καθώς αποπερατώθηκε και εξοπλίσθηκε χάρις στη δωρεά των αδερφών Παπαστράτου, μετονομάστηκε προς τιμήν τους σε Παπαστράτειο. Οι συντάκτριες χαρακτήριζαν τη σχολή πρότυπο για τις γνώσεις, τις διδακτικές μεθόδους, τη σχολική ζωή και κυρίως το κοινωνικό της έργο. Ειδικότερα, η σχολή προσέφερε θεωρητικά μαθήματα, όπως ελληνικά,

μαθηματικά, ιστορία, γαλλικά και πολιτική αγωγή, επιδιώκοντας να προετοιμάσει κατάλληλα τους/τις μαθητές/τριες για τη ζωή. Κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας η καθοδήγηση ήταν ελάχιστη, ώστε οι μαθητές/τριες να δημιουργήσουν αυθεντικά και πρωτότυπα έργα. Οι τελευταίοι/ες μούνταν σε ποικίλες τεχνικές, επεξεργάζονταν διαφορετικά υλικά και εξασκούσαν σε παραδοσιακά, αλλά και μοντέρνα μοτίβα. Ταυτόχρονα δέχονταν πληθώρα καλλιτεχνικών ερεθισμάτων, επισκεπτόμενοι/ες κέντρα πολιτισμού, κινηματογραφικά και θεατρικά δρώμενα. Καθώς η σχολή απευθύνονταν κατά κύριο λόγο στις εργατικές τάξεις, εφάρμοσε εκτεταμένο κοινωνικό πρόγραμμα. Συγκεκριμένα, παρείχε συσσίτιο, μετακίνηση, βιβλία, δίδακτρα και διαμονή στις παιδικές εξοχές έναντι μικρού αντιτίμου ή δωρεάν για τους απόρους και τα ορφανά πολέμου. Επιπλέον, προσέφερε δωρεάν ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, τεχνικά υλικά, εργαλεία και ενδύματα σε όλους/ες τους/τις σπουδαστές/στριες. Για τις εν λόγω παροχές χρησιμοποιούσε κρατικές και ιδιωτικές χορηγίες, χρήματα και τρόφιμα από δωρεές και εράνους, ενώ πολύτιμη ήταν η συνδρομή εθελοντών. Επισημαίνεται πως ο Σύνδεσμος επιδίωκε να επεκτείνει την εργασία της και να θέσει τα θεμέλια για την καθιέρωση σχετικού βιοτεχνικού κλάδου.

925 Σχολές για αναλφάβητες γυναίκες: Το 1932 το πειραϊκό τμήμα του ΣΔΓ υλοποίησε την ίδρυση νυχτερινής γυναικείας σχολής, την οποία λόγω έλλειψης σχετικού κεφαλαίου δεν είχε κατορθώσει να ιδρύσει ο Δήμος. Στη σχολή φοίτησαν 25 γυναίκες, οι περισσότερες υπηρέτριες. Τα μαθήματα διεξάγονταν τρεις φορές την εβδομάδα και οι καθηγήτριες προσέφεραν αφιλοκερδώς τις υπηρεσίες τους. Δύο χρόνια αργότερα το κεντρικό σωματείο αποφάσισε να οργανώσει σχολεία για αναλφάβητες γυναίκες, τα οποία θα λειτουργούσαν το απόγευμα ή την Κυριακή σε λαϊκούς συνοικισμούς. Το σχέδιο αυτό δεν υλοποιήθηκε, διότι το Υπουργείο Παιδείας αρνήθηκε να παραχωρήσει δημοτικά σχολεία για να διεξαχθούν εκεί τα μαθήματα με επιχείρημα την αποφυγή πρόκλησης ζημιών στα σχολικά κτίρια.

93 Μαθήματα: Ο Σύνδεσμος διεξήγαγε σειρές μαθημάτων, όπου αναδείκνυε πολιτικά, εργασιακά, κοινωνικά θέματα και ζητήματα μητρότητας. Τα μαθήματα αυτά διενεργούνταν από συνεργάτες/τριες του Συνδέσμου με ακαδημαϊκή μόρφωση και συνήθως προορίζονταν για συγκεκριμένες κατηγορίες γυναικών.

931 Πολιτικής αγωγής: Το 1932 λόγω της επικείμενης εκλογικής αναμέτρησης, στην οποία οι γυναίκες για πρώτη φορά θα αξιοποιούσαν πανελλαδικώς τη δημοτική ψήφο, ο Σύνδεσμος διοργάνωσε μαθήματα πολιτικής αγωγής. Τα μαθήματα διεξάγονταν μία φορά την εβδομάδα και η παρακολούθηση ήταν δωρεάν. Το περιεχόμενό τους σχετιζόταν με τον

τρόπο διοίκησης και οργάνωσης του κράτους και των δήμων, την πολιτική οικονομία, τους διεθνείς οργανισμούς, τον συνδικαλισμό και τη θέση της γυναίκας, ενώ ομιλητές ήταν διακεκριμένοι επιστήμονες, δικηγόροι, κοινωνιολόγοι και η πρόεδρος του σωματείου. Με τα μαθήματα αυτά ο Σύνδεσμος επιδίωκε να προσφέρει αμερόληπτη ενημέρωση στις γυναίκες για τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους ως πολίτες, να τις βοηθήσει να διαμορφώσουν την πολιτική τους ιδεολογία και να τις προπαρασκευάσει, χωρίς να υποδεικνύει συγκεκριμένες κομματικές επιλογές, για την ευσυνείδητη άσκηση των πολιτικών τους καθηκόντων. Η σχετική επιμόρφωση συνεχίστηκε και το επόμενο έτος, αλλά ο κύκλος των μαθημάτων δεν ολοκληρώθηκε, λόγω σταδιακής μείωσης της προσέλευσης των μαθητριών. Ακόμη, δεν ευοδώθηκαν οι σκέψεις για επέκταση των μαθημάτων στην επαρχία.

932 Εκμάθησης γραφής και ανάγνωσης: Μετά την υπό όρους λήψη του εκλέγειν για τις δημοτικές και κοινοτικές εκλογές, τμήματα του Συνδέσμου στη Σάμο (1930), στην Καβάλα (1933) και στις Σέρρες (1934) προσπάθησαν να οργανώσουν νυχτερινά μορφωτικά μαθήματα, ώστε να αυξηθεί ο αριθμός των γυναικών εκλογέων. Στις Σέρρες τα μαθήματα διεκόπησαν, διότι οι πέντε γυναίκες που εγγράφηκαν σταμάτησαν σταδιακά να τα παρακολουθούν. Ακόμη, το τοπικό παράρτημα της Σάμου υπέβαλε αίτημα στο υπουργείο Παιδείας για να ιδρύσει σχολή. Στον *Αγώνα* δεν αναφέρεται αν αυτό έγινε αποδεκτό.

933 Για εργαζόμενες: Τον Ιανουάριο του 1925 ο Σύνδεσμος διοργάνωσε σειρά μαθημάτων με θέμα τη νεοελληνική και παγκόσμια πνευματική κίνηση. Τα μαθήματα αναδείκνυαν πτυχές της τέχνης, της φιλοσοφίας, της βιολογίας, του φεμινισμού, του δικαίου, της κοινωνιολογίας και της παιδαγωγικής. Τυπικά μπορούσε να τα παρακολουθήσει κάθε γυναίκα. Κυρίως, όμως, απευθύνονταν στις εργαζόμενες που ήθελαν να εμπλουτίσουν τη μόρφωση που είχαν λάβει στη μέση εκπαιδευτική βαθμίδα. Τον επόμενο χρόνο, το σωματείο πραγματοποίησε νέα σειρά μαθημάτων με στόχο οι εργαζόμενες να αποκτήσουν συνείδηση της κοινωνικής θέσης τους και να ενταχθούν στον φεμινιστικό αγώνα. Τέλος, το 1927 διενήργησε κατά τις θερινές διακοπές μαθήματα σε υπαλλήλους και δασκάλες, όπου προσέγγισε με επιστημονικό τρόπο θέματα σχετικά με την εργασία, την ηθική και τα δικαιώματα της Ελληνίδας. Σε αυτά ανέδειξε τα σπουδαιότερα φεμινιστικά προβλήματα, κατέγραψε τα εμπόδια που έχουν να αντιμετωπίσουν οι γυναίκες, τις προτάσεις του σωματείου για την επίλυση τους και τα έως τώρα αποτελέσματα της φεμινιστικής δράσης. Λόγω της υψηλής συμμετοχής ο Σύνδεσμος αποφάσισε να διεξάγει περισσότερα μαθήματα το Φθινόπωρο, στα οποία θα ανέλυε περαιτέρω τα προαναφερθέντα ζητήματα.

- 934 Για μητέρες:** Σε συνεργασία με τον Ερυθρό Σταυρό ο Σύνδεσμος προσέφερε το 1925 μαθήματα σε γυναίκες με θέμα τη σωματική και ψυχική υγεία των παιδιών, κρίνοντας ότι οι ίδιες ήταν κυρίως υπεύθυνες για την ανατροφή των τέκνων τους.
- 94 Επιμορφωτικές διαλέξεις:** Ο Σύνδεσμος συχνά πραγματοποιούσε μορφωτικής αξίας διαλέξεις, ανοιχτές προς το κοινό. Πιο αναλυτικά, πέρα από τις καθιερωμένες συγκεντρώσεις κάθε Πέμπτη στην αίθουσα των Ωφελίμων Βιβλίων, οργάνωνε δημόσιες ομιλίες στην αρχαιολογική εταιρεία, σε σχολεία, σε ενώσεις, σε συνοικίες της Αθήνας και στην επαρχία. Μέσα από αυτές ενημέρωνε και προβλημάτιζε τις γυναίκες σχετικά με τις φεμινιστικές αρχές, τα γυναικεία πολιτικά και αστικά δικαιώματα, αλλά και λογοτεχνικά, ιατρικά, ηθικά, οικοκυρικά και εκπαιδευτικά θέματα, όπως τον τρόπο οργάνωσης του εκπαιδευτικού συστήματος, την ανατροφή και τη μόρφωση των παιδιών. Τις προαναφερθείσες διαλέξεις παρακολουθούσε μεγάλος αριθμός ατόμων, ενώ τις παρέδιδαν ειδικοί επί των θεμάτων.
- 95 Σύλλογοι:** Κατά τη διάρκεια της λειτουργίας του ο Σύνδεσμος συγκρότησε σε συνεργασία με άλλα σωματεία συλλόγους ή βοήθησε στη σύσταση αυτόνομων ενώσεων που ενέτασσαν στη σκοποθεσία τους την παροχή μόρφωσης. Συγκεκριμένα, το 1925 ίδρυσε σε συνεργασία με το ΕΣΕ τον Σύλλογο Προστασίας Κρατουμένων Γυναικών και Ανηλίκων, ο οποίος μεταξύ άλλων αποσκοπούσε στην προσφορά κατάλληλης εκπαίδευσης και στην ηθική διαπαιδαγώγηση έγκλειστων γυναικών και παιδιών. Το ίδιο έτος με πρωτοβουλία του λειτούργησε ο Σύνδεσμος προς Καταπολέμηση της Σωματεμπορίας, ο οποίος στόχευε στην οικονομική ενίσχυση και διαπαιδαγώγηση των εκδιδόμενων γυναικών. Τρία χρόνια αργότερα, το 1928, συνετέλεσε στην ίδρυση δύο μορφωτικών συλλόγων, στη Θεσσαλονίκη και στη Νέα Φιλαδέλφεια. Ο τελευταίος φιλοδοξούσε να ιδρύσει νυχτερινά σχολεία και να παρέχει υλική και ηθική στήριξη στους/στις άπορους/ες μαθητές/τριες. Μία από τις τελευταίες δράσεις του, πριν την επιβολή της δικτατορίας του Μεταξά, ήταν η συμμετοχή από κοινού με άλλους συλλόγους στην ίδρυση του σωματείου “Η Γωνιά του Παιδιού”. Η προαναφερθείσα ένωση έθεσε ως άμεση προτεραιότητά της τη δημιουργία παιδικών και βρεφικών σταθμών, καθώς και την προώθηση νομοθετικών αλλαγών στην εκπαίδευση.
- 96 Προτάσεις βιβλίων:** Αναγνωρίζοντας τη μορφωτική επίδρασή τους, οι συντάκτριες προέβλεπαν στο περιοδικό λογοτεχνικά ή διδακτικά βιβλία και τόνιζαν την ανάγκη δημιουργίας μιας παιδικής νεοελληνικής βιβλιοθήκης. Μάλιστα, κατά τα πρώτα χρόνια κυκλοφορίας του περιοδικού υπήρχε ειδική στήλη αφιερωμένη στη σύσταση βιβλίων, την οποία διατηρούσε η Άλκης Θρύλος. Αναλυτικότερα, τα παιδικά λογοτεχνικά βιβλία που πρότειναν δεν διέθεταν μόνο λογοτεχνική αξία, αλλά διαπαιδαγωγούσαν με υπόρρητο

τρόπο, χωρίς να καταφεύγουν στον διδακτισμό. Παράλληλα, σε μικρότερη συχνότητα προέβαλαν αμιγώς διδακτικά βιβλία, όπως τη σειρά εκλαϊκευμένων επιστημονικών συγγραμμάτων με τίτλο “Μελέτες”. Τα περισσότερα ήταν γραμμένα από συνεργάτες του Συνδέσμου και ανήκαν στη Φεμινιστική Βιβλιοθήκη ή ήταν προορισμένα να λειτουργήσουν ως σχολικά εγχειρίδια, αλλά το σωματείο έκρινε πως μπορούσαν να αξιοποιηθούν από οποιονδήποτε ήθελε να αποκτήσει γενικές γνώσεις. Αντικείμενο διαπραγμάτευσης σε αυτά αποτελούσαν ιστορικά, πολιτικά, καλλιτεχνικά, φιλοσοφικά, κοινωνικά και φεμινιστικά ζητήματα.

97 Προβολή και υποστήριξη μορφωτικών ενεργειών άλλων σωματείων: Ο Σύνδεσμος παρουσίαζε συχνά τις μορφωτικές ενέργειες που ανέπτυξαν άλλοι σύλλογοι, προτρέποντας τις αναγνώστριές του να συμμετέχουν σε αυτές. Πιο αναλυτικά, σωματεία ίδρυσαν εσπερινές ή ημερήσιες σχολές, όπως τη Λέσχη Εργαζομένου Κοριτσιού και τη Σχολή Νοσοκόμων του Ερυθρού Σταυρού, ή παρέδιδαν πρακτικά μαθήματα σε υπαλλήλους και τεχνίτριες. Αν και εξήραν τις προσπάθειες αυτές ως αξιέπαινες, το 1933 φιλοξενήθηκε στις σελίδες του περιοδικού η αντίθετη άποψη, σύμφωνα με την οποία οι σύλλογοι που συντηρούσαν εκπαιδευτικά ιδρύματα για ανηλίκους κάτω των 14 ετών συνέδραμαν στην εκμετάλλευσή τους από τους κατόχους του κεφαλαίου. Γυναικεία σωματεία ίδρυσαν, ακόμη, διδασκαλεία νηπιαγωγών, βραδινές σχολές, παιδικούς σταθμούς και άσυλα. Μετά την απόκτηση της δημοτικής ψήφου υπό περιορισμούς ορισμένες ενώσεις, συγκρότησαν σχολές ή πραγματοποίησαν μαθήματα για τις αναλφάβητες γυναίκες, ώστε να μπορέσουν να ψηφίσουν. Ανάλογη πρωτοβουλία ανέλαβαν και δεσποινίδες σε λαϊκούς συνοικισμούς ή στην επαρχία. Αθηναϊκοί και επαρχιακοί σύλλογοι συνέβαλαν στη λαϊκή μόρφωση, ιδρύοντας βιβλιοθήκες, πραγματοποιώντας παραστάσεις και συναυλίες και διεξάγοντας μαθήματα ξένων γλωσσών, άθλησης και τέχνης. Ακόμη, υπήρξαν ενώσεις που ασχολήθηκαν με την άτυπη επιμόρφωση των γονέων και ειδικά των μητέρων μέσα από ομιλίες, κατ’ οίκον επισκέψεις και συζητήσεις ανταλλαγής εμπειριών. Παράλληλα, σωματεία γυναικείου, εργασιακού ή εκπαιδευτικού προβληματισμού σε όλη τη χώρα, όπως το Λύκειο Ελληνίδων, το ΕΣΕ, ο ΣΟΓ, ο Σύνδεσμος Ελληνίδων Επιστημόνων, ο Σύλλογος Εργαζόμενων Γυναικών, ο Σύλλογος Ελληνίδων Φοιτητριών και ο Διδασκαλικός Σύλλογος Καβάλας πραγματοποιούσαν διαλέξεις. Με γνώμονα τον εμπλουτισμό των γνώσεων των γυναικών, τη διαμόρφωση πολιτικού κριτηρίου και την ανάπτυξη κοινωνικής προβληματικής, ανέδειξαν εργασιακά, πολιτικά, φεμινιστικά, κοινωνικά, εκπαιδευτικά θέματα, αλλά και ζητήματα ανατροφής, μητρότητας, ειρήνης, τέχνης, σωματικής και ψυχικής υγείας. Το περιεχόμενο κάποιων από αυτών αποδιδόταν περιληπτικά και

σχολιαζόταν στον *Αγώνα*. Σημειώνεται πως το έργο ορισμένων σωματείων δεν περιορίστηκε σε ομιλίες και μαθήματα. Εν είδη παραδείγματος αναφέρονται οι εκπαιδευτικές πρωτοβουλίες του ΕΣΕ, μεταξύ των οποίων η εισαγωγή των “συνδέσμων καλοσύνης”, η σύσταση συμβουλευτικού παιδαγωγικού σταθμού για τη καθοδήγηση των γονιών και των δασκάλων παιδιών με δυσκολίες ψυχικής φύσεως και η δημιουργία παιδικού κινηματογράφου. Προβολές παιδικών ταινιών οργάνωσε και το Λύκειο Ελληνίδων.

100 Επίδραση της μόρφωσης στη θέση της γυναίκας στην κοινωνία: Ο Σύνδεσμος ενδιαφέρθηκε για την εκπαίδευση των γυναικών της χώρας, κρίνοντας πως η κατάλληλη μόρφωση θα τις ανύψωνε ηθικά και πνευματικά. Ακόμη, θα τις βοηθούσε να διεκδικούν τα δικαιώματά τους σε εργασιακό και πολιτικό επίπεδο και θα συνέβαλε μακροπρόθεσμα στην επικράτηση της έμφυλης ισότητας. Τέλος, με την εκπαίδευση των γυναικών θα ωφελούνταν το κοινωνικό σύνολο. Η μορφωμένη γυναίκα θα εκτελούσε καλύτερα τα καθήκοντά της, θα εργαζόταν για τη δημιουργία μιας ειρηνικής και δίκαιης κοινωνίας, για την προστασία, ορθή ανατροφή και εκπαίδευση των παιδιών, καθώς και για την πολιτισμική και οικονομική άνοδο της χώρας.

101 Βελτίωση της πνευματικής στάθμης και των δύο φύλων: Για τις συντάκτριες του *Αγώνα* ο αναλφαβητισμός κρατούσε δέσμιες τις γυναίκες. Για να εξυψωθούν πνευματικά έπρεπε να μορφωθούν. Με τη φοίτηση στο σχολείο θα καλλιεργούσαν τον ψυχικό τους κόσμο και τις ηθικές και πνευματικές τους δυνάμεις σύμφωνα με τη γυναικεία ψυχοσύνθεση, ώστε από κοινού με τους άνδρες να συμβάλλουν στη διατήρηση και στον εμπλουτισμό του νεοελληνικού πολιτισμού. Παράλληλα, όπως ανέφεραν σε άρθρο του 1923, η βελτίωση και συστηματικοποίηση της γυναικείας μόρφωσης θα αναβάθμιζε το διανοητικό και ηθικό επίπεδο του ανδρικού πληθυσμού. Στην εσφαλμένη μητρική ανατροφή εντόπιζαν οι αρθρογράφοι το αίτιο της πνευματικής ένδειας ορισμένων ανδρών.

102 Προετοιμασία για την άσκηση των γυναικείων ρόλων: Η αγωγή, σύμφωνα με το περιοδικό, αποσκοπούσε στην κατάλληλη προετοιμασία ανδρών και γυναικών, για να επιτελέσουν ορθά τις λειτουργίες που η φύση και οι κοινωνικές εξελίξεις είχαν αναθέσει στο φύλο τους. Για να μπορέσουν, λοιπόν, οι γυναίκες να ανταποκριθούν αποτελεσματικά στα ιδιαίτερα καθήκοντά τους, να μάθουν πώς να αναθρέφουν τα παιδιά τους, να φροντίζουν τον οίκο τους, να είναι αποτελεσματικές στο επάγγελμα που ασκούν και να βοηθούν την κοινότητα, έπρεπε η μόρφωση να επεκταθεί στο σύνολο του γυναικείου πληθυσμού και το εκπαιδευτικό σύστημα να αναμορφωθεί στη βάση της ιδιαίτερης αυτής

γυναικείας αποστολής. Κατά αυτόν τον τρόπο η γυναίκα θα αναδεικνυόταν σε συναγωνίστρια και συνεργάτη του ανδρός και όχι σε ανταγωνίστριά του.

103 Προστασία από ηθικούς κινδύνους: Η μόρφωση προστάτευε τις γυναίκες από κινδύνους ηθικής φύσεως. Καταρχάς, απέτρεπε την υιοθέτηση παραβατικών συμπεριφορών. Η αύξηση της παιδικής εγκληματικότητας αποδιδόταν εν μέρει στην υπολειτουργία των σχολείων. Ακόμη, συνέβαλε στη διατήρηση της γυναικείας αξιοπρέπειας, μαθαίνοντας στις γυναίκες να ενεργούν με γνώμονα αυτά που όριζαν οι ηθικές αξίες. Μία μορφωμένη γυναίκα, σύμφωνα με τις συντάκτριες, ήταν δυσκολότερο να παρασυρθεί στην πορνεία, πιστεύοντας ψευδείς υποσχέσεις, ή να ασκήσει το επάγγελμα για υλιστικούς λόγους. Προς επίρρωση των προαναφερθέντων, παρέθεταν την άποψη του τμηματάρχη του υπουργείου εξωτερικών και ενός γιατρού, σύμφωνα με την οποία οι εκδιδόμενες γυναίκες ήταν ως επί το πλείστον κατώτερης πνευματικής στάθμης, συχνά αμόρφωτες και άπορες, γεγονός που τις καθιστούσε εύκολα χειραγωγήσιμες. Τέλος, διεκήρυσσαν πως μέσω του ειδικού τους ρόλου οι γυναίκες θα μετέδιδαν τις αρχές της ηθικής σε κάθε άτομο, θα θωράκιζαν δηλαδή και το κοινωνικό σύνολο απέναντι σε ανάλογους κινδύνους.

104 Κατάκτηση εργασιακής ισότητας: Σύμφωνα με τη συντακτική ομάδα η μόρφωση έθετε τα θεμέλια για την εξίσωση των δύο φύλων στον εργασιακό τομέα. Με τη λήψη μορφωτικών εφοδίων η γυναίκα μάθαινε να εκτελεί ορθά τα εργασιακά της καθήκοντα και αποκτούσε ανταγωνιστικά προσόντα. Κατά αυτόν τον τρόπο, διευρύνονταν οι επαγγελματικές της προοπτικές, μπορούσε δηλαδή να προσληφθεί σε καλύτερες εργασιακές θέσεις, να εξασφαλίσει καλύτερους μισθολογικούς όρους και να ανελιχθεί ιεραρχικά. Έπειτα έχοντας αντιληφθεί τα δικαιώματά της και εμπνεύσει τον ανδρικό σεβασμό, μπορούσε να οργανωθεί σε σωματεία και σε συνεργασία με τους συναδέλφους της να ξεπεράσει τα εμπόδια που ορθώνονταν στην εργασιακή της εξέλιξη.

105 Λήψη πολιτικών δικαιωμάτων: Οι συντάκτριες του περιοδικού θεωρούσαν αμφίδρομη τη σχέση ανάμεσα στην κατάκτηση των εκλογικών δικαιωμάτων και στη μόρφωση. Πίστευαν πως αν οι γυναίκες μορφώνονταν, θα αντιλαμβάνονταν τη χρησιμότητα της ψήφου, θα ενέτειναν τις προσπάθειές τους για την απόκτησή της και θα προετοιμάζονταν για τη συνετή άσκησή του εν λόγω δικαιώματος. Από την άλλη μεριά, μόλις δινόταν στις γυναίκες η ευκαιρία να επηρεάσουν ή και να διαμορφώσουν τις κυβερνητικές αποφάσεις, θα προωθούσαν κυρίως εκπαιδευτικές αλλαγές, όπως απεδείκνυε η ήδη πλούσια δράση που είχαν αναπτύξει και η σχετική εμπειρία από το εξωτερικό. Συγκεκριμένα, θα καταπολεμούσαν τον αναλφαβητισμό, θα ασχολούνταν με τη λαϊκή μόρφωση και θα βελτιώναν το εκπαιδευτικό σύστημα. Με την εξάπλωση της παιδείας θα ωφελούνταν

μορφωτικά και οι ίδιες. Το 1923 η πρόεδρος του σωματίου κατέθεσε πρόταση στο συμβούλιο της Διεθνούς Ένωσης για τη Γυναικεία Ψήφο, ώστε το δικαίωμα του εκλέγειν να δίνεται στις απόφοιτες δημοτικού, με το επιχείρημα ότι οι γυναίκες θα αποκτούσαν κίνητρο για να φοιτήσουν στο σχολείο. Αργότερα, έλαβε αποστάσεις από την παραπάνω άποψη, διαφωνώντας με τον αποκλεισμό γυναικείων ομάδων από το εκλογικό δικαίωμα. Σημείωσε πως το κράτος έφερε την ευθύνη για τον γυναικείο αναλφαβητισμό, καθώς δεν ίδρυε ειδικά σχολεία και δεν εισήγαγε παιδαγωγικά συστήματα σύμφωνα με τις ανάγκες της.

106 Κατάκτηση της χειραφέτησης: Η αναμόρφωση του εκπαιδευτικού συστήματος θα συνέβαλε στην εξάπλωση φιλελεύθερων και δημοκρατικών αρχών, επομένως θα δημιουργούσε ευνοϊκό κλίμα για την πραγματοποίηση της γυναικείας χειραφέτησης. Ταυτόχρονα, η μόρφωση θα βοηθούσε τις γυναίκες να συνειδητοποιήσουν τη δυσμενή κοινωνική τους θέση και τα δικαιώματά τους και να στρατευθούν στον φεμινιστικό αγώνα, ώστε να τα διεκδικήσουν. Απόδειξη για τα παραπάνω αποτελούσαν ιστορικές αναδρομές στις απαρχές του φεμινιστικού κινήματος, οι οποίες καταδείκνυαν πως οι μορφωμένες γυναίκες, και συγκεκριμένα οι δασκάλες, αντιλήφθηκαν πρώτες την καταπίεση του γυναικείου φύλου. Βέβαια, η μόρφωση που λάμβαναν θα έπρεπε να είναι ουσιαστική και να οδηγεί στην εργασιακή απασχόληση. Οι αστές παραδείγματος χάριν που διέθεταν επιφανειακές γνώσεις και δεν ασκούσαν συγκεκριμένο επάγγελμα δεν είχαν κατορθώσει να αφυπνισθούν.

107 Συμβολή στην εθνική και κοινωνική πρόοδο: Μερίδα μελών του Συνδέσμου διεκήρυσσε πως η εκπαίδευση όφειλε να αποτελεί το κυριότερο από τα ζητήματα που αναδείκνυε ο φεμινισμός, καθώς από την αναμόρφωσή της εξαρτούσαν την αναγέννηση της χώρας. Στο ίδιο πλαίσιο οι συντάκτριες του περιοδικού τόνιζαν συχνά πως η διανοητική και ηθική ανάπτυξη των γυναικών και η συνακόλουθη χειραφέτησή τους θα ωφελούσε το έθνος και την κοινωνία και παράλληλα θα βοηθούσε τις γυναίκες να συνειδητοποιήσουν την ευθύνη που είχαν απέναντι στο κοινωνικό σύνολο. Το τελευταίο, σύμφωνα με άρθρο του 1925, κινδύνευε από τον τρόπο που οι ίδιες επέλεγαν να φέρονται. Συγκεκριμένα, ως μητέρες θα διαμόρφωναν μια εύρωστη νέα γενιά με υψηλά ιδανικά, διασφαλίζοντας έτσι ένα ευνοϊκότερο μέλλον για την πατρίδα και την ανθρωπότητα. Χάρη στη φιλειρηνική, δίκαιη και συναισθηματική τους φύση θα αγωνίζονταν για την επικράτηση της ειρήνης και την άμβλυνση των κοινωνικών ανισοτήτων. Τέλος, μέσω της ισότιμης συμμετοχής και της αгаστής συνεργασίας με τους άνδρες στον πολιτισμό, στην παραγωγή, στην κοινωνική και

πολιτική ζωή θα αυξανόταν ο πλούτος της χώρας, θα βελτιώνονταν οι κοινωνικές υποδομές και θα παραγόταν πνευματικό έργο.

9. ΣΥΖΗΤΗΣΗ

9.1. Συμπεράσματα

Οι φεμινίστριες του σωματείου εκτιμούσαν ότι η διάρθρωση και το περιεχόμενο του εκπαιδευτικού συστήματος εξυπηρετούσαν τα συμφέροντα της αστικής τάξης. Δεν συνδέονταν με την καθημερινή ζωή των λαϊκών στρωμάτων και δεν τους προσέφεραν τα απαραίτητα εφόδια για το μέλλον. Δεν λειτουργούσαν εξειδικευμένοι σχολικοί τύποι προσαρμοσμένοι στις ανάγκες τους, τα γεωργικά σχολεία ήταν ελάχιστα και η επαγγελματική αγωγή ανεπαρκώς οργανωμένη. Σε συνδυασμό με τη δεινή οικονομική τους κατάσταση, πολλοί/ες μαθητές/τριες αναγκάζονταν να διακόψουν πρόωρα τις σπουδές τους ή δεν εγγράφονταν καθόλου στο σχολείο. Τα εσπερινά ιδρύματα, επαγγελματικής ή γενικής κατάρτισης, ήταν περιορισμένα, ενώ αρκετοί/ες εργαζόμενοι/μενες δεν μπορούσαν λόγω ανελαστικού ωραρίου να παρακολουθήσουν τα σχετικά μαθήματα.

Η θέση των γυναικών στο εκπαιδευτικό σύστημα θεωρούσαν πως ήταν ακόμη πιο υποβαθμισμένη. Ο αναλφαβητισμός έπληττε περισσότερο τις ίδιες, κυρίως όσες ανήκαν στην εργατική τάξη. Ταυτόχρονα, διέθεταν λιγότερες εκπαιδευτικές ευκαιρίες συγκριτικά με τους άνδρες. Ένα μικρό ποσοστό γυναικών συνέχιζε τη φοίτησή του στη μέση και τριτοβάθμια εκπαίδευση. Επιπρόσθετα, η παρεχόμενη μόρφωση δεν ήταν η κατάλληλη για να ανταπεξέλθουν στα πολλαπλά τους καθήκοντα, τις οικιακές εργασίες, τη μητρότητα και τις επαγγελματικές τους δραστηριότητες.

Οι μεσοπολεμικές κυβερνήσεις, σύμφωνα με τις συντάκτριες, δεν μεριμνούσαν για τη ρύθμιση των προαναφερθέντων εκπαιδευτικών προβλημάτων και προωθούσαν κυρίως αντιλαϊκά νομοθετήματα. Οι ίδιες εξέφρασαν την αντίθεσή τους στην προσπάθεια ενίσχυσης του θεωρητικού προσανατολισμού του εκπαιδευτικού συστήματος από τις κυβερνήσεις Πάγκαλου και Τσαλδάρη. Αν και εκδήλωσαν τη στήριξή τους στον Παπαναστασίου, έκριναν πως τα νομοσχέδια του 1927 δεν κατόρθωναν να αναμορφώσουν τον θεσμό στη βάση των αρχών της γεωργικής εκπαίδευσης και δεν λάμβαναν υπόψη τις ιδιαίτερες ανάγκες των γυναικών. Αποδοκίμασαν την αναστολή λειτουργίας του Μαρασλείου και της Παιδαγωγικής Ακαδημίας, απότοκο πολιτικών σκοπιμοτήτων, τονίζοντας ότι η εργασία του Δελμούζου και του Γληνού θα βοηθούσε το έθνος να προοδεύσει. Τέλος, εξήραν τον εκσυγχρονισμό του δημοτικού που επιχείρησε η μεταρρύθμιση του 1929. Σε αντίθεση με την πρότερη μεταρρυθμιστική προσπάθεια των φιλελεύθερων πολιτικών δυνάμεων, την οποία

χαρακτήριζαν υποδειγματική, αυτή τη φορά διατύπωσαν ενστάσεις για τις διατάξεις που αφορούσαν τη μέση και τριτοβάθμια εκπαίδευση. Θεώρησαν πως οι τελευταίες θα δυσχέραιναν την ολοκλήρωση των σπουδών των κατώτερων οικονομικά στρωμάτων και των γυναικών και θα υποβάθμιζαν την ποιότητα της παιδείας που λάμβαναν οι τελευταίες.

Πέρα από την αξιολόγηση του συστήματος, άρθρωσαν συγκεκριμένα αιτήματα για τη βελτίωσή του. Αναλυτικότερα, έθεσαν ως σκοπό της παιδείας την ολόπλευρη ανάπτυξη προσωπικοτήτων και τη διάπλαση δημοκρατικών πολιτών, οι οποίοι θα δημιουργούσαν μία καλύτερη κοινωνία και θα οδηγούσαν τη χώρα στην πρόοδο. Κάθε παιδί ανεξαρτήτως κοινωνικής τάξης, φύλου και διανοητικής ικανότητας είχε δικαίωμα στη μόρφωση. Το περιεχόμενο της αγωγής και η δομή του εκπαιδευτικού συστήματος έπρεπε να διαφοροποιηθούν στη βάση των αναγκών τους. Πρωταρχική τους διεκδίκηση ήταν η θεμελίωση του λαϊκού σχολείου, ενός πρακτικού, δωρεάν και υποχρεωτικού θεσμού, ανοιχτού στην κοινωνία. Στο πλαίσιο του οι μαθητές/τριες θα αποτελούσαν μία αυτοοργανωμένη κοινότητα εργασίας. Τα μαθήματα θα απέρρεαν από την πραγματικότητα που βίωναν και θα διεξάγονταν στη δημοτική. Οι ίδιες τάχθηκαν υπέρ της ενιαίας πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, αλλά στη δευτεροβάθμια αιτήθηκαν τη λειτουργία διαφορετικών σχολικών δικτύων, επαγγελματικού και γεωργικού, τα οποία θα παρείχαν στα παιδιά των κατώτερων οικονομικά τάξεων αναγκαία μορφωτικά αγαθά για τη ζωή. Ακόμη, ασχολήθηκαν ιδιαίτερα με τη σχολική διαρροή. Στην αντιμετώπισή της, παράλληλα με την καθιέρωση της λαϊκής εκπαίδευσης, πρέσβευαν ότι θα βοηθούσε η προσφορά προνοιακών παροχών και η βελτίωση της οικονομικής κατάστασης των εργατικών στρωμάτων.

Αναγνωρίζοντας ότι η μόρφωση, ιδίως η ανώτατη, συνιστούσε αστικό προνόμιο, επιδιώκοντας την εγκαθίδρυση του ενιαίου λαϊκού δημοτικού και διακηρύσσοντας την αξία της χειρωνακτικής εργασίας, φαίνεται πως ο Σύνδεσμος αντιλαμβανόταν την εκπαίδευση ως χώρο προσωπικής ανάπτυξης και κοινωνικής ενδυνάμωσης. Ως το μέσο για τη βελτίωση της κοινωνικής θέσης των ατόμων. Παρά ταύτα, η θεμελίωση διαφορετικών δευτεροβάθμιων ιδρυμάτων, όπου τα παιδιά θα εντάσσονταν με κριτήριο τη θέση τους στην κοινωνική ιεραρχία, και συνακόλουθα η διαφοροποίηση της γνώσης που λάμβαναν οδηγεί, σύμφωνα με την εκπονητριά, στην αναπαραγωγή του υφιστάμενου καταμερισμού της εργασίας και της υπάρχουσας διαστρωμάτωσης.

Αναφορικά με τη γυναικεία αγωγή, οι αρθρογράφοι επιδίωξαν την εγγραφή των μαθητριών στα εκπαιδευτικά ιδρύματα της χώρας και την αύξηση των ετών παραμονής τους σε αυτά. Οι θέσεις τους για τη μέση εκπαίδευση των γυναικών μεταβλήθηκαν με την πάροδο των ετών. Αρχικά συμφωνούσαν με τη φοίτηση σε αμιγή σχολεία και τη συγκρότηση ειδικών

ιδρυμάτων. Μετά το 1929 ενέταξαν στα αιτήματά τους την κατάργηση του έμφυλου διαχωρισμού, καθώς άνδρες και γυναίκες διέθεταν τις ίδιες πνευματικές ικανότητες και όφειλαν να λαμβάνουν κοινές ευκαιρίες εργασιακής και ακαδημαϊκής εξέλιξης. Η αλλαγή αυτή πιθανότατα σχετίζεται με τις μεταβολές στο πολιτικό σκηνικό της χώρας, την επαναφορά της δημοκρατίας και την ψήφιση ενός δημοκρατικότερου, όπως υποστήριζαν οι συντάκτριες, συντάγματος. Την ίδια περίοδο (1928-1932) ο αγώνας για την ψήφο βρισκόταν στην ακμή του. Οι φεμινίστριες πρόσβευαν πως με την κατάκτηση του εκλέγειν οι γυναίκες θα γίνονταν ισότιμοι πολίτες με τους άνδρες. Παρομοίως, η κοινή μόρφωση θα συνέβαλε στην εξίσωση ανδρών και γυναικών στον εργασιακό και ακαδημαϊκό τομέα. Σε κάθε περίπτωση, συνέχιζαν να αντιλαμβάνονται τις οικιακές εργασίες ως γυναικείο καθήκον. Για αυτόν τον λόγο, ζητούσαν τη θέσπιση σχετικών μαθημάτων στο γυμνάσιο, την ίδρυση γεωργικο-οικοκυρικών σχολείων και την υποχρεωτική παρακολούθηση της οικοκυρικής σχολής για όσες επέλεγαν να καταρτιστούν σε κάποιον τεχνικό κλάδο.

Από την καταγραφή των αιτημάτων του Συνδέσμου παρατηρείται ότι οι παιδαγωγικές του θέσεις επηρεάστηκαν από το κίνημα της Νέας Αγωγής, καθώς μέλη του υπήρξαν διανοούμενοι, ενταγμένοι στον Εκπαιδευτικό Όμιλο, αλλά και από τις σοσιαλιστικές ιδέες για την παιδεία. Στον *Αγώνα* δημοσιεύθηκαν άρθρα του Γληνού για τη Σοβιετική Ρωσία, ενώ οι απόψεις του ίδιου και της Σβώλου, ακόμη και μετά την αποχώρησή της από τον Σύλλογο το 1932, φιλοξενήθηκαν στο περιοδικό. Με την εδραίωση συντηρητικότερου κλίματος το σωματείο συμμετείχε από κοινού με άλλες γυναίκες, αρκετές από αυτές κομμουνίστριες, στη σύσταση γυναικείων οργανώσεων υπέρ της ειρήνης. Επισημαίνεται, πως οι δύο θεωρήσεις για την αγωγή παρουσίαζαν κοινά σημεία. Αμφότερες, όπως και ο Σύνδεσμος, έθεταν ως πρωταρχικό τους στόχο τη διαπαιδαγώγηση υπεύθυνων πολιτών. Θεωρούσαν ότι η μαθησιακή διαδικασία έπρεπε να είναι βιωματική και πρακτική, να σχετίζεται με τη ζωή και να εδράζεται στην παιδική αυτενέργεια και στη συνεργασία. Επίσης, τάσσονταν υπέρ της συνεκπαίδευσης.

Αρκετοί εκπρόσωποι της Νέας Αγωγής, όπως ο Δελμούζος, πρότειναν την παρακολούθηση ειδικών μαθημάτων από τις μαθήτριες, άποψη που υποστήριξε και ο Σύνδεσμος. Μάλιστα, απέδιδαν διαφορετικά χαρακτηριστικά στα δύο φύλα, ενώ συχνά εξήραν τον ρόλο που διαδραμάτιζε η μητέρα στη διαπαιδαγώγηση των τέκνων της. Κοινή επιδίωξη αποτελούσε η εγκαθίδρυση του σχολείου εργασίας, η δημιουργία πλούσιας σχολικής ζωής και η σύνδεση του σχολείου με την κοινωνία. Το πρόγραμμα των σχολείων έπρεπε να διαμορφώνεται ανάλογα με τις τοπικές συνθήκες και η εκπαίδευση να εξατομικεύεται βάσει των ατομικών αναγκών κάθε παιδιού.

Από την άλλη μεριά, οι σοσιαλιστές και τα μέλη του Συνδέσμου έκριναν ότι η δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση αποτελούσαν προνόμιο των ανώτερων οικονομικά τάξεων και πίστευαν πως η παιδεία μπορούσε να συμβάλλει στη συνειδητοποίηση της κοινωνικής θέσης της εργατικής τάξης και των γυναικών αντίστοιχα και στον αγώνα για τη βελτίωσή της. Και οι δύο πλευρές ζητούσαν την καθιέρωση δωρεάν, υποχρεωτικής και λαϊκής εκπαίδευσης, τη λήψη προνοιακών μέτρων και την καλύτερευση των όρων εργασίας των εκπαιδευτικών. Ακόμη, αναδείκνυαν τη σπουδαιότητα της άτυπης διαπαιδαγώγησης του λαού και των μαθητών/τριών, ενώ σε άρθρα του *Αγώνα* εγκωμίασαν τη σύσταση σχολείων ενηλίκων και σταθμών προσχολικής αγωγής στη Ρωσία.

Οι συντάκτριες αναφέρθηκαν, επίσης, εκτενώς στον εκπαιδευτικό κλάδο. Επισήμαναν τις δυσμενείς συνθήκες του επαγγέλματος, ζητώντας αύξηση των τακτικών και συντάξιμων αποδοχών και καθιέρωση της πρώιμης αποχώρησης από την υπηρεσία. Τα δύο φύλα εργάζονταν υπό κοινό καθεστώς και μπορούσαν να προσληφθούν σε αμιγή και μικτά σχολεία. Παρά ταύτα, χαρακτήριζαν επισφαλή τη γυναικεία θέση, λόγω της απουσίας σαφούς νομοθετικού πλαισίου που επέτρεπε την απόλυση γυναικών κατά προτεραιότητα και την ιεραρχική άνοδο των ανδρών. Επιπλέον, δικτατορικές και οι δημοκρατικά εκλεγμένες κυβερνήσεις του Βενιζέλου και του Τσαλδάρη προώθησαν νομοσχέδια που απέβλεπαν στη μείωση του αριθμού των γυναικών στην εκπαίδευση. Οι προσπάθειες αυτές αντιβαίνουν στις δημοκρατικές αρχές, σύμφωνα με τις αρθρογράφους, και εντάσσονταν στη γενικότερη πολιτική του κράτους να λαμβάνει αποφάσεις με κριτήριο τα οφέλη που θα αποκόμιζε.

Ο Σύνδεσμος θεωρούσε ότι στο πλαίσιο μιας δημοκρατικής κοινωνίας τα δύο φύλα έπρεπε να έχουν κοινά δικαιώματα και να μη γίνονται αποδέκτες ευνοϊκών ρυθμίσεων. Στις αρχές του Μεσοπολέμου επιδίωξε την πρόωγη θεμελίωση συνταξιοδοτικού δικαιώματος για τις παντρεμένες γυναίκες, θέση από την οποία αργότερα έλαβε αποστάσεις. Συνέχισε να αποδέχεται όσες αφορούσαν τη μητρότητα, ως αναγνώριση της γυναικείας συνεισφοράς στην κοινωνία, και να πρεσβεύει την ανάθεση της διεύθυνσης σχολείων θηλέων σε γυναίκες λόγω της στοργικής τους φύσης. Σε συνδυασμό με την παραδοχή ότι οι γυναίκες ήταν εγγενώς καλύτερες παιδαγωγοί από τους άνδρες, γίνεται αντιληπτό πως οι συντάκτριες θεωρούσαν ότι η γυναίκα διέθετε εκ φύσεως ορισμένες αρετές, όπως ευαισθησία, τρυφερότητα και αγάπη.

Ορισμένα μέλη της συντακτικής ομάδας επαινούσαν τη συμμετοχή των γυναικών στα συλλογικά σωματεία και άλλα, όπως η Οικονόμου, τις επέκριναν για παθητικότητα. Συγκεκριμένα, τόνιζαν ότι οι γυναίκες απέφευγαν να λάβουν μέρος στη διοίκηση, στις εκλογές, στα συνέδρια και στις συνελεύσεις, δεν αντιδρούσαν, όταν πλήττονταν τα συμφέροντά τους, βασιζόνταν στην ανδρική υποστήριξη και συναινούσαν με όσες νομοθετικές ρυθμίσεις

πίστευαν πως τις ευνοούσαν. Απέδιδαν την εν λόγω στάση σε αδιαφορία, ενώ σε ένα κείμενο του *Αγώνα* υποστήριζαν πως αποτελούσε εσωτερικευμένη συμπεριφορά. Η αδράνεια αυτή ενέπνεε την ανδρική πολεμική, η οποία εκδηλωνόταν εντός των συνδικαλιστικών οργάνων μέσω του αποκλεισμού από θέσεις ευθύνης και της ανοχής ή υποδαύλισης διακρίσεων. Μόνο με την ενεργητική δραστηριοποίηση στον κοινό αγώνα οι γυναίκες θα κέρδιζαν την εμπιστοσύνη τους.

Ακόμη και στα άρθρα που επαινούσαν τη δράση ανδρών συναδέλφων κατά των έμφυλων διακρίσεων, οι συντάκτριες τόνιζαν πως οι γυναίκες δεν έπρεπε να επαφίενται στην ανδρική βοήθεια. Για τις φεμινίστριες του Συνδέσμου, όπως επιβεβαιώνεται και από τις πληροφορίες που παρουσιάστηκαν στο θεωρητικό μέρος της εργασίας, οι γυναίκες ήταν υπεύθυνες για την επίτευξη της ισότητας.⁷⁸⁷ Ο αγώνας για την άρση των αδικιών και την κατάκτηση δικαιωμάτων συνιστούσε προσωπική υπόθεση. Συνεπώς, εγκωμιάζαν όσες αντέδρασαν στους επιβληθέντες περιορισμούς, ιδίως τις γυμνάστριες το 1932 και τις καθηγήτριες το 1934. Μάλιστα, η Θεοδωροπούλου επισήμανε ότι η άνοδος του συντηρητικού κλίματος και η επιβολή της δικτατορίας το 1935 τις αφύπνισαν.

Αποβλέποντας στην εφαρμογή των προαναφερθέντων αιτημάτων και στην παρακώλυση της ψήφισης νομοσχεδίων που θα έπλητταν το εκπαιδευτικό σύστημα και τους/τις διδάσκοντες/ουσες, ο Σύνδεσμος υπέβαλε υπομνήματα στις εκάστοτε κυβερνήσεις, συχνά σε συνεργασία με εκπαιδευτικά και γυναικεία σωματεία. Ως μέλος ειδικών επιτροπών ανέπτυξε στοχευμένη δράση σε περιπτώσεις καταπάτησης των δικαιωμάτων γυναικών εκπαιδευτικών. Παράλληλα, μέσω του περιοδικού, της συμμετοχής σε συνέδρια και συγκεντρώσεις, της διεξαγωγής ειδικών μαθημάτων και διαλέξεων προπαγάνδιζε τις θέσεις του και καλούσε τις γυναίκες να συσπειρωθούν στον κοινό αγώνα. Οι παραπάνω επισημάνσεις επιβεβαιώνονται και από την επισκόπηση της βιβλιογραφίας. Τα μέλη του Συνδέσμου ενστερνίστηκαν μαχητικότερους τρόπους διεκδίκησης συγκριτικά με την προηγούμενη περίοδο, γεγονός που αποδίδεται στην αλλαγή των επικρατουσών συνθηκών στον οικονομικό και κοινωνικό τομέα. Αποσκοπούσαν, ακόμη, στη δημιουργία ενός μαζικού κινήματος, αναγνωρίζοντας πως αποτελούσε τον μοναδικό τρόπο για την υλοποίηση των αιτημάτων τους. Με την πάροδο των ετών, παρατηρήθηκε ριζοσπαστικοποίηση της δράσης τους και αύξηση των εκκλήσεων για στράτευση,⁷⁸⁸ γεγονός που πιθανώς συνδεόταν με την άνοδο του

⁷⁸⁷ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 21-23, 26-27, 75-77, 95

⁷⁸⁸ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 27, 31-32, 34-35, 37, 40, 49, 66, 69-70, 91-93- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 350-351- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 252, 264-265- Σαμίου, Δ. (2003), ό.π., σσ. 69- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 67, 69

συντηρητισμού στο πολιτικό σκηνικό της χώρας και τη συνακόλουθη καταστρατήγηση δικαιωμάτων και κορυφώθηκε με την επιβολή της δικτατορίας το 1935.

Το σωματείο δεν περιορίστηκε στην άσκηση πίεσης προς την πολιτική ηγεσία. Από την ίδρυσή του ανέλαβε πρωτοβουλίες για τη μόρφωση των γυναικών, την οποία ενέταξε μετά το 1927 στον σκοπό λειτουργίας του. Προς την κατεύθυνση αυτή ανέπτυξε ποικίλες μορφωτικές δράσεις. Συγκρότησε ιδρύματα, προσέφερε μαθήματα και πραγματοποίησε διαλέξεις σε Αθήνα και επαρχία. Οι ενέργειές του αφορούσαν κυρίως τις εργαζόμενες γυναίκες των κατώτερων κοινωνικοοικονομικών στρωμάτων, οι περισσότερες εκ των οποίων ήταν αναλφάβητες ή ανεπαρκώς καταρτισμένες, και αποσκοπούσαν στη λήψη του εκλογικού δικαιώματος και στη βελτίωση των εργασιακών τους προοπτικών. Ταυτόχρονα προσέφεραν στις γυναίκες γενικές γνώσεις για επιστημονικά, καλλιτεχνικά, πολιτικά, κοινωνικά, φεμινιστικά ζητήματα και θέματα ανατροφής, επιδιώκοντας τη διάπλαση ολοκληρωμένων προσωπικοτήτων και την προπαρασκευή τους για τις διαφορετικές πτυχές της ζωής. Ο Σύνδεσμος ενδιαφέρθηκε, επιπρόσθετα, για τη μόρφωση ευπαθών ομάδων, προσφυγισσών, εκδιδόμενων και έγκλειστων γυναικών, και την ένταξή τους στον κοινωνικό ιστό. Τέλος, συνέβαλε στη συγκρότηση μορφωτικών συλλόγων και προέβαλε ενέργειες άλλων σωματείων, προτρέποντας τις αναγνώστριες να λάβουν μέρος. Σημειώνεται πως η σύμπραξη με οργανώσεις που διέθεταν διαφορετική σκοποθεσία και ενστερνίζονταν διαφορετικά προτάγματα, καθώς και η ανάδειξη των δράσεων που ανέπτυξαν, βρίσκεται σε συμφωνία με όσα αναφέρθηκαν στο θεωρητικό μέρος της έρευνας και αποδεικνύει πως οι φεμινίστριες του Συνδέσμου έκριναν αναγκαία τη συλλογική διεκδίκηση δικαιωμάτων στις περιπτώσεις όπου ο στόχος ήταν κοινός.⁷⁸⁹

Επιλογικά, κρίνεται αναγκαίο να επισημανθεί πως η παρούσα εργασία επιβεβαίωσε και εμπλούτισε ανάλογες ερευνητικές προσπάθειες, διευρύνοντας τη διαθέσιμη γνώση για τον τρόπο που οι φεμινίστριες του ΣΕΔΓ εννοιολογούσαν τη γυναικεία ταυτότητα, την αστική και πολιτική θέση της γυναίκας και την έμφυλη χειραφέτηση. Συγκεκριμένα, επικεντρώθηκε στα προτάγματα που ανέπτυξαν για τη γυναικεία αγωγή και επιχείρησε να αναδείξει τη σύνδεσή τους με το σύνολο των θέσεων του σωματείου, δηλαδή να ανιχνεύσει την επίδραση της μόρφωσης στην κατάκτηση της ισότητας. Μάλιστα, καλύπτοντας σχεδόν όλη τη δεκαετία του Μεσοπολέμου καταδεικνύει πως οι εν λόγω θέσεις, επηρεαζόμενες από το πολιτικό και

⁷⁸⁹ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 17, 25, 34, 43, 49-51, 53, 57, 65-66, 91-92- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 346, 348- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 253, 258, 265, 267, 269-270- Σαμίου, Δ. (1992), ό.π., σσ. 59, 61- Σαμίου, Δ. (2003), ό.π., σσ. 73- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 69, 71, 73, 75

κοινωνικό συγκείμενο διαφοροποιήθηκαν σταδιακά, έως την αποκρυστάλλωση τους, η οποία συντελέστηκε κατά τη δεύτερη δεκαετία.

Πιο αναλυτικά, όπως αναφέρεται και στη βιβλιογραφία που μελετήθηκε, οι αρθρογράφοι δεν αμφισβήτησαν τον παραδοσιακό γυναικείο ρόλο, αλλά τον διεύρυναν, ανάγοντας σε ιδανικό τη διανοούμενη γυναίκα.⁷⁹⁰ Παρόμοια συμπεράσματα προκύπτουν από την εξέταση της αρθρογραφίας των μελών του σωματίου. Οι συντακτρίες αναγνώριζαν την ύπαρξη ειδικών υποχρεώσεων, οι οποίες απέρρεαν από τα βιολογικά χαρακτηριστικά του γυναικείου φύλου. Μάλιστα, πίστευαν ότι η μορφωμένη γυναίκα μπορούσε να ανταπεξέλθει καλύτερα σε αυτές, στη διαχείριση του οίκου και στην ανατροφή των τέκνων της. Αμετάβλητο αίτημα τους αποτελούσε η εκμάθηση της οικοκυρικής τέχνης από κάθε γυναίκα ανεξάρτητα από την επαγγελματική της δραστηριότητα. Ταυτόχρονα, η κατάλληλη μόρφωση θα βοηθούσε τη γυναίκα να φέρει εις πέρας τα νέα καθήκοντα που ανέλαβε λόγω των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών, να διακριθεί σε καποιον επιστημονικό τομέα, να προσληφθεί σε περισσότερα εργασιακά στάδια και να αναλάβει θέσεις ευθύνης.

Σύμφωνα με τις πληροφορίες που παρουσιάζονται στο θεωρητικό μέρος της εργασίας, οι φεμινίστριες που συμπαρατάχθηκαν με τον Σύνδεσμο επιδίωκαν η γυναίκα να ανέλθει στο ίδιο επίπεδο με τους άνδρες και να αναδειχθεί σε συνδιαμορφωτή κάθε υλικού και πνευματικού επιτεύγματος.⁷⁹¹ Ως επιχείρημα για την κατακτηση της ισότητας αξιοποιούσαν τις δημοκρατικές αρχές και δευτερευόντως τη θετική της επίδραση στο εθνικό μέλλον.⁷⁹² Από τη μελέτη των εκπαιδευτικών άρθρων του *Αγώνα* διαφαίνεται ότι τα μέλη του διατηρούσαν την πεποίθηση ότι η κατάλληλη μόρφωση θα έθετε τα θεμέλια για την κατάκτηση της έμφυλης ισότητας. Οι γυναίκες θα αντιλαμβάνονταν την υποδεέστερη θέση τους στην κοινωνία και θα κινητοποιούνταν για την πραγμάτωση των φεμινιστικών διεκδικήσεων, την απόκτηση της ψήφου και την ιεραρχική τους άνοδο. Με άλλα λόγια, η δέουσα μόρφωση θα αναδείκνυε τη γυναίκα σε κοινωνικό υποκείμενο, που θα αγωνιζόταν για την κατάκτηση των αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων που διέθεταν ήδη οι άνδρες. Στόχος δεν ήταν η ανατροπή της

⁷⁹⁰ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 25-26, 28, 33, 37, 59-60, 94-95- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 356- Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 228, 230, 241-243, 246-253- Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), ό.π., σσ. 33-34, 76-77, 79-80, 121, 132- Ζιώγου-Καραστεργίου, (1999), ό.π., σσ. 83, 85-86, 95-96- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2007), ό.π., σσ. 313-315- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 265- Ψαρρά, Αγγ. (2002), ό.π., σσ. 71, 76

⁷⁹¹ Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 23-24, 33, 37, 40, 55-60, 95- Αβδελά, Έφ. (2002), ό.π., σσ. 346, 349- Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 242-243, 245-246- Αθανασιάδης, Χ. (2007), ό.π., σσ. 16-17- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 225, 228, 252, 262, 264-265- Σαμίου, Δ. (1992), ό.π., σσ. 61- Σαμίου, Δ. (2003), ό.π., σσ. 71, 73-74

⁷⁹² Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), ό.π., σσ. 28, 33, 37, 59-60, 94-95- Αβδελά, Έφ. (2006), ό.π., σσ. 228, 230, 241-243, 250-252- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), ό.π., σσ. 156-163- Ρεπούση, Μ. (2003), ό.π., σσ. 188

υπάρχουσας κοινωνικής δομής, αλλά η αναδιοργάνωσή της, ώστε οι γυναίκες να αποκτήσουν ενεργότερο ρόλο στη δημόσια ζωή.

Με την ενεργητική τους ανάμειξη σε κάθε πτυχή του δημόσιου και ιδιωτικού βίου θα οικοδομούσαν ένα καλύτερο μέλλον για το έθνος και την ανθρωπότητα. Αναλυτικότερα, θα εργάζονταν για την επικράτηση της ειρήνης, την εξάλειψη των ανισοτήτων, τη μετάδοση υψηλών αξιών στον λαό, τη βελτίωση της εκπαίδευσης, την οικονομική ανάκαμψη της χώρας και την πολιτισμική της πρόοδο. Οι φεμινίστριες που εντάσσονταν στο σωματείο συνέχισαν, όπως και κατά την προηγούμενη περίοδο, να χρησιμοποιούν ως επιχείρημα για την απόκτηση ευρύτερων δικαιωμάτων την προσφορά στο έθνος. Κατά την πρώτη δεκαετία και έως το 1928 πραγματοποιούσαν συχνότερα σχετικές αναφορές, ενώ κατά το επόμενο χρονικό διάστημα τις περιόρισαν αισθητά. Αντίθετα, τόνισαν πως άνδρες και γυναίκες όφειλαν να απολαμβάνουν τα ίδια δικαιώματα, ως εκ τούτου να λαμβάνουν κοινή μόρφωση στη μέση βαθμίδα.

9.2. Περιορισμοί της έρευνας

Η παρούσα εργασία, όπως και κάθε ερευνητικό πόνημα, υπόκειται σε ορισμένους περιορισμούς. Στη συγκεκριμένη περίπτωση οι βασικές ιδέες της ερευνήτριας και η στάση της απέναντι στο υπό διερεύνηση ζήτημα είναι πιθανό να άσκησαν επίδραση στην ερευνητική διαδικασία και ως ένα βαθμό να καθόρισαν την πορεία της. Από τα προαναφερθέντα εξαρτάται η επιλογή του θέματος, τα ερωτήματα που τέθηκαν και η μεθοδολογία που αξιοποιήθηκε. Παράλληλα, επηρεάζεται δυνητικά η σταχυολόγηση των διαθέσιμων πληροφοριών, η ερμηνεία τους και η εξαγωγή συμπερασμάτων.

9.3. Προτάσεις προς διερεύνηση

Η παρούσα εργασία θα μπορούσε να αποτελέσει έναυσμα για περαιτέρω διερεύνηση των απόψεων των φεμινιστριών του πρώτου κύματος. Ο *Αγώνας της Γυναίκας* δεν έχει τύχει συστηματικής επεξεργασίας, οπότε θα ήταν εφικτό να καταγραφούν αναλυτικά οι θέσεις που εξέφρασαν οι φεμινίστριες που εντάχθηκαν στους κόλπους του Συνδέσμου σχετικά με την εργασία, την απόκτηση ψήφου, την πολιτική και κοινωνική ζωή. Τα εν λόγω ζητήματα θα μπορούσαν να εξεταστούν διαχρονικά. Τα τρία διαστήματα κυκλοφορίας του περιοδικού συμπίπτουν ως ένα βαθμό με τις περιόδους επικράτησης των τριών φεμινιστικών ρευμάτων.

Επιπλέον, τα ευρήματα της έρευνας κρίνεται σκόπιμο να συγκριθούν με τις απόψεις που εκφράστηκαν σε περιοδικά άλλων φεμινιστικών οργανώσεων στην Ελλάδα ή σε χώρες

του εξωτερικού, ώστε να ανιχνευθούν τα σημεία σύγκλισης και απόκλισης των ιδεών τους. Ο Σύνδεσμος αποτελούσε μέλος αρκετών διεθνών οργανώσεων, όπως της Μικρής Αντάντ Γυναικών. Για τον σκοπό αυτό θα μπορούσαν, λοιπόν, να αξιοποιηθούν τα έντυπα των σωματείων με τα οποία συνεργάστηκε. Παρομοίως, τα άρθρα του *Αγώνα* που αναφέρονταν στην παιδεία προτείνεται να αντιπαραβληθούν με άρθρα από τον εκπαιδευτικό τύπο της εποχής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Θεωρητικό μέρος

Ελληνόγλωσση

Αβδελά, Έφ.- Ψαρρά, Αγγ. (1985), *Ο φεμινισμός στην Ελλάδα του μεσοπολέμου. Μια ανθολογία*. Αθήνα: Γνώση.

Αβδελά, Έφ. (1987), “Μισθωτές σχέσεις και φυλετικός καταμερισμός της εργασίας: Οι γυναίκες δημόσιοι υπάλληλοι στην Ελλάδα, στο πρώτο μισό του 20ου Αιώνα”. *Μνήμων*, 11, 234-246.

Αβδελά, Έφ. (1988), “Η θέση της δασκάλας. Λόγοι και αντίλογοι σε ένα μεσοπολεμικό επαγγελματικό έντυπο”. *Δίνη. Φεμινιστικό περιοδικό*, 3, 46-53, προσβάσιμο στο: http://anemi.lib.uoc.gr/php/pdf_pager.php?rec=/metadata/7/9/1/metadata-1453892561-790909-11570.tkl&do=398863_w.pdf&lang=el&pageno=1&pagestart=1&width=588&height=841&maxpage=9 [ανακτήθηκε 28-02-2018]

Αβδελά, Έφ. (1988), “Στοιχεία για την εργασία των γυναικών στον Μεσοπόλεμο: Όψεις και Θέσεις”. Στο: Μαυρογορδάτος, Γιώργος Θ.- Χατζηϊωσήφ, Χρήστος, [επιμ.], *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, σσ. 193-204.

Αβδελά, Έφ. (1998), “Αμφισβητούμενα νοήματα: προστασία και αντίσταση στις εκθέσεις των επιθεωρητών εργασίας, 1914-1936”. *Τα Ιστορικά*, 28-29, 171-202, προσβάσιμο στο: http://anemi.lib.uoc.gr/php/pdf_pager.php?filename=%2Fvar%2Fwww%2Fanemi-portal%2Fmetadata%2F0%2F2%2Fc%2Fattached-metadata-1453891577-920566-9607%2F398867_w.pdf&rec=%2Fmetadata%2F0%2F2%2Fc%2Fmetadata-1453891577-920566-9607.tkl&do=398867_w.pdf&width=841&height=590&pagestart=1&maxpage=18&lang=en&pageno=1&pagenotop=1&pagenobottom=7 [ανακτήθηκε: 28-12-2016]

Αβδελά, Έφ. (1999), “Μια γυναικεία επανάσταση: Οι γυναίκες “κατακτούν” τα υπουργεία και τις δημόσιες υπηρεσίες”. *Η Καθημερινή-Επτά Ημέρες*, 23-24, προσβάσιμο στο: http://users.uoi.gr/gramisar/istorias_neoteron_chronon/pdfs_docs/Kathimerini_Ergazomes%20gynaikes.pdf [ανακτήθηκε: 28-12-2016]

- Αβδελά, Έφ. (1999), “Όψεις της γυναικείας εργασίας: Οι πολύπλευρες βιοποριστικές και επαγγελματικές δραστηριότητες των γυναικών κατά το Μεσοπόλεμο”. *Η Καθημερινή-Επτά Ημέρες*, 29-31, προσβάσιμο στο: http://users.uoi.gr/gramisar/istorias_neoteron_chronon/pdfs_docs/Kathimerini_Ergazomes%20gynaikes.pdf [ανακτήθηκε: 28-12-2016]
- Αβδελά, Έφ. (2002), “Οι γυναίκες κοινωνικό ζήτημα”. Στο: Χατζηιωσήφ, Χρ. [επιμ.], *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*. τόμ. Β', μέρ. 1ο, Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Αβδελά, Έφ. (2006), “Ανάμεσα στο καθήκον και στο δικαίωμα. Το φύλο και η ιδιότητα του πολίτη στην Ελλάδα, 1864-1952”. Στο: Δραγώνα, Θ.- Birtek, F. [επιμ.], *Ελλάδα και Τουρκία: Πολίτης και Έθνος-Κράτος*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Αθανασιάδης, Χ. (2007), “Ιστορία του γυναικείου κινήματος. Οι δύο στιγμές του ελληνικού φεμινιστικού κινήματος”. Στο: Μαραγκουδάκη, Ελ. [επιμ.], *Εισαγωγή θεμάτων για την προώθηση της ισότητας των φύλων στην εκπαιδευτική διαδικασία. Δοκίμια*. Ιωάννινα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ευρωπαϊκή Ένωση, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Τμήμα ΦΠΨ, Τομέας Παιδαγωγικής, σσ. 13-23, προσβάσιμο στο: <http://repository.edulll.gr/edulll/retrieve/5005/1428.pdf> [ανακτήθηκε: 30-12-2016]
- Αλιβιζάτος, Ν. Κ. (1986), *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση, 1922-1974: Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Ανδρικόπουλος, Γ. Αν. (1987), *Η Δημοκρατία του Μεσοπολέμου, 1922-1936*. Αθήνα: Φυτράκης.
- ΑΣΚΙ, “Κατάλοιπα Αγνής Ρουσσοπούλου (Αθήνα, 1901-1977)”. προσβάσιμο στο: http://www.askiweb.eu/images/prosopika%20arxeia%20kai%20sylloges/Rousopoulou_Agni.pdf [ανακτήθηκε: 20-12-2019]
- Βαρίκα, Ελ. (1988), “Μια δημοσιογραφία στην υπηρεσία της γυναικείας φυλής”. Διαβάζω, 198, 6-12, προσβάσιμο στο: https://issuu.com/diavazo.gr/docs/aa168_issue_198 [ανακτήθηκε: 20-11-2017]
- Βεργόπουλος, Κ. Β. (1978), *Εθνισμός και οικονομική ανάπτυξη: Η Ελλάδα στον Μεσοπόλεμο*. Αθήνα: Εξάντας.

- Βερέμης, Θ. (2005), “Η εφήμερη πρωθυπουργία”. Στο: Βερέμης, Θ.- Νικολακόπουλος, Ηλ., [επιμ.], *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 265-271.
- Γάτος, Γ. Κ. (2003), *Το μέγα πάθος του εκπαιδευτικού δημοτικισμού. 41 γράμματα του Γληνού στον Δελμούζο*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Γιαννουλόπουλος, Γ. (2005), “Η Μικρασιατική περιπέτεια” και “Ο διακανονισμός της Λωζάνης”. Στο: Βερέμης, Θ.- Νικολακόπουλος, Ηλ., [επιμ.], *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 234-264.
- Γιαννουλόπουλος, Γ. (2008), “Τα χρόνια του Μεσοπολέμου (1923-1939)”. Στο: Δρούλια, Λ.-Κουτσοπανάγου, Γ., [επιμ.], *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου 1784-1974. Εφημερίδες, Περιοδικά, Δημοσιογράφοι, Εκδότες*. Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, σσ. 41-45.
- Γληνός, Δημήτρης (1921), “Γυναικείος Ανθρωπισμός”. Αρχεῖον οικονομικών και κοινωνικών επιστημών, 2-4, 97-116, προσβάσιμο στο: https://books.google.gr/books?id=mwOGbiWMfBgC&pg=PA105&lpg=PA105&dq=%CE%B3%CF%85%CE%BD%CE%B1%CE%B9%CE%BA%CE%B5%CE%AF%CE%BF%CF%82+%CE%B1%CE%BD%CE%B8%CF%81%CF%89%CF%80%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82&source=bl&ots=aix5sPiocV&sig=qOQTF-gG4Hgu_hOFnqtiSrEpaE&hl=el&sa=X&ved=0ahUKEwje3-qDwL3RAhWG3SwKHZVgDvoQ6AEINTAI#v=onepage&q=%CE%B3%CF%85%CE%BD%CE%B1%CE%B9%CE%BA%CE%B5%CE%AF%CE%BF%CF%82%20%CE%B1%CE%BD%CE%B8%CF%81%CF%89%CF%80%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82&f=false [ανακτήθηκε: 20-11-2016]
- Close, D. H. (1989), “Η αστυνομία στο καθεστώς της 4ης Αυγούστου”. Στο: Fleischer, Η.-Σβορώνος, Ν., [επιμ.], *Ελλάδα 1936-44. Δικτατορία- Κατοχή- Αντίσταση. Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας*. Αθήνα: Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, σσ. 77-89.
- Cohen, L.& Manion, L.& Morrison, K. (2000), *Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής Έρευνας*. 5η εκδ. Μτφρ. Στ. Κυρανάκης& Μ. Μαυράκη& Χρ. Μητσοπούλου& Π. Μπιθάρα& Μ. Φιλοπούλου. Αθήνα: Μεταίχιμο.
- Δαλακούρα, Αικ.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015), *Η εκπαίδευση των γυναικών- Οι γυναίκες στην εκπαίδευση. Κοινωνικοί, ιδεολογικοί, εκπαιδευτικοί μετασχηματισμοί και η γυναικεία παρέμβαση (18ος- 20ός αιώνας)*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών

https://repository.kallipos.gr/pdfviewer/web/viewer.html?file=/bitstream/11419/2585/1/02_15210_Master_Document.pdf [ανακτήθηκε 26-12-2016]

Δημαράς, Αλ. (1973), *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε- Τεκμήρια ιστορίας*. τόμ. Β΄, Αθήνα: Ερμής.

Δημαράς, Αλ. (1988), “Χαρακτηριστικά αστικού φιλελευθερισμού στα εκπαιδευτικά προγράμματα των κυβερνήσεων Βενιζέλου”. Στο: Μαυρογορδάτος, Γιώργος Θ.-Χατζηϊωσήφ, Χρήστος, [επιμ.], *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, σσ. 406-415.

Δημαράς, Αλ. (2013), *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης: το «ανακοπτόμενο άλμα». Τάσεις και αντιστάσεις στην ελληνική εκπαίδευση, 1833-2000*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ.- Κελεσιδου, Ελ. (1997), “Οι νομοθετικές ρυθμίσεις για την εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα κατά τον 20ο αιώνα: κενά και αντινομίες”. Στο: Δεληγιάννη-Κουιμτζή, Β.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. [επιμ.], *Φύλο και σχολική πράξη: συλλογή εισηγήσεων*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας, σσ. 189-204.

Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (1999), “Η εξέλιξη του προβληματισμού για τη γυναικεία εκπαίδευση στην Ελλάδα”. Στο: Δεληγιάννη-Κουιμτζή, Β.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. [επιμ.], *Εκπαίδευση και φύλο: Ιστορική διάσταση και σύγχρονος προβληματισμός*. 2η έκδοση, Θεσσαλονίκη: Βάνιας, σσ. 71-125.

Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (1999), “Η μικτή εκπαίδευση στα δευτεροβάθμια σχολεία στην Ελλάδα: προοπτικές και δημόσιες συζητήσεις από τις αρχές του αιώνα μας μέχρι σήμερα”. Στο: Δεληγιάννη-Κουιμτζή, Β.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. [επιμ.], *Εκπαίδευση και φύλο: Ιστορική διάσταση και σύγχρονος προβληματισμός*. 2η έκδοση, Θεσσαλονίκη: Βάνιας, σσ. 193-207.

Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (1999), “Προ των Προπυλαίων: η εξέλιξη της ανώτατης εκπαίδευσης των γυναικών στην Ελλάδα”. Στο: Δεληγιάννη-Κουιμτζή, Β.- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. [επιμ.], *Εκπαίδευση και φύλο: Ιστορική διάσταση και σύγχρονος προβληματισμός*. 2η έκδοση. Θεσσαλονίκη: Βάνιας, σσ. 333-415.

Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2007), “Η γυναικεία εκπαίδευση στο πλαίσιο των μεταρρυθμίσεων του Ελευθέριου Βενιζέλου”. Στο: Βαρουχάκη, Β.- Βατσάκη, Αρ., [επιμ.], *Η εκπαιδευτική πολιτική στα χρόνια του Ελευθέριου Βενιζέλου. Πρακτικά συνεδρίου (Αθήνα, 20-24*

- Ιανουαρίου 2004). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών “Ελευθέριος Βενιζέλος”, σσ. 303-326.
- Ίσαρη, Φ. & Πούρκος, Μ. (2015), *Ποιοτική μεθοδολογία έρευνας*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, προσβάσιμο στο: <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/5826> [ανακτήθηκε: 05-06-2018]
- Καλαντζοπούλου, Β. (2008), “Η Φεμινιστική”. Στο: Δρούλια, Λ.- Κουτσοπανάγου, Γ., [επιμ.], *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου 1784-1974. Εφημερίδες, Περιοδικά, Δημοσιογράφοι, Εκδότες*. Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, σσ. 243-244.
- Καρυκόπουλος, Π. Γ. (1984), *200 χρόνια ελληνικού τύπου 1784-1984*. Αθήνα: Γρηγόρης
- Κασκάλη, Δ. (2008) “Άλκης Θρύλος: μία διαρκής ψευδωνυμική παρενδεδεία”. Στο: Κοντογιάννη, Β., [επιμ.], (2008), *Λόγος γυναικών. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου (Κομοτηνή, 26-28 Μαΐου 2006)*. Αθήνα: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης. Τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (Ε.Λ.Ι.Α.), σσ. 521-534.
- Κίτσου, Αγ. (1993), *Ιστορική εξέλιξη του θεσμού της συνεκπαίδευσης των δύο φύλων στην Ελλάδα*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Κολιόπουλος, Ι. (2005), “Ο αντιβενιζελισμός στην εξουσία” και “Το κίνημα της 1ης Μαρτίου 1935”. Στο: Βερέμης, Θ.- Νικολακόπουλος, Ηλ., [επιμ.], *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 347-363.
- Κρητικός, Γ. (2007), “Ένταξη προσφύγων και σταθερότητα στον ελληνικό χώρο μέσω της εκπαίδευσης (1922-1932)”. Στο: Βαρουχάκη, Β.- Βατσάκη, Αρ., [επιμ.], *Η εκπαιδευτική πολιτική στα χρόνια του Ελευθέριου Βενιζέλου. Πρακτικά συνεδρίου (Αθήνα, 20-24 Ιανουαρίου 2004)*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών “Ελευθέριος Βενιζέλος”, σσ. 353- 374.
- Κυριαζή, Ν. (2011), *Η κοινωνιολογική έρευνα: κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*. Αθήνα: Πεδίο.
- Κυριακίδου, Μ. (2001), “Ο φεμινιστικός περιοδικός τύπος στην Ελλάδα του μεσοπολέμου: Μια απόπειρα προσέγγισης”. *Ιστορ*, 12, 67-96.

- Κωστής, Κ. (2005), “Το στοίχημα της οικονομίας: Αντιμέτωποι με τη διεθνή οικονομική κρίση”. Στο: Βερέμης, Θ.- Νικολακόπουλος, Ηλ., [επιμ.], *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 331-340.
- Λαμπράκη-Παγανού, Αλ. (1995), “Η γυναικεία εκπαίδευση και οι νομοθετικές ρυθμίσεις στην Ελλάδα (1878-1985)”. Στο: Παπαγεωργίου, Ν., [επιμ.], *Εκπαίδευση και ισότητα ευκαιριών. Παιδαγωγικό υλικό και ισότητα ευκαιριών στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Πρακτικά ευρωπαϊκού συνεδρίου (Αθήνα, 7-9 Απριλίου 1994)*. Αθήνα: Υπουργείο προεδρίας της Κυβέρνησης, Γενική γραμματεία ισότητας
- Λιναρδάτος, Σπ. (1989), “Αντίσταση στη δικτατορία του Μεταξά”. Στο: Fleischer, Η.- Σβορώνος, Ν., [επιμ.], *Ελλάδα 1936-44. Δικτατορία- Κατοχή- Αντίσταση. Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας*. Αθήνα: Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, σσ. 92-97.
- Λούβη, Λ. (1988), “Μηχανισμοί της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής μετά τη συνθήκη της Λωζάνης (1923-1928)”. Στο: Μαυρογορδάτος, Γ. Θ.- Χατζηϊωσήφ, Χρ., [επιμ.], *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, σσ. 391-403.
- Μάγερ, Κ. (1957), *Ιστορία του ελληνικού τύπου*. τόμ. Γ΄. Αθήνα: [χ.ο.].
- Μαραντζίδης, Ν. (2005), “Η επάνοδος στην εξουσία” και “Η πορεία προς την πόλωση”. Στο: Βερέμης, Θ.- Νικολακόπουλος, Ηλ., [επιμ.], *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 289-306, 341-346.
- Μουζέλης, Ν. Π. (1978), *Νεοελληνική κοινωνία: Όψεις υπανάπτυξης*. 3η έκδοση, Αθήνα: Εξάντας.
- Μπακαλάκη, Αλ.- Ελεγκίτου, Ελ. (1987), *Η εκπαίδευση εις τα του οίκου και τα γυναικεία καθήκοντα: Από την ίδρυση του Ελληνικού κράτους έως την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929*. Αθήνα: Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, προσβάσιμο στο: http://www.iaen.gr/i_ekpaidefsi_eis_ta_tou_oikou_kai_ta_ginaikeia_kathikonta-b-19.html [ανακτήθηκε: 30-12-2016]
- Μπάλτα, Αθ. (1989), “Η ΕΟΝ: Προπαγάνδα και πολιτική διαφώτιση”. Στο: Fleischer, Η.- Σβορώνος, Ν., [επιμ.], *Ελλάδα 1936-44. Δικτατορία- Κατοχή- Αντίσταση. Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας*. Αθήνα: Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, σσ. 70-75.
- Μπάλτα, Ν.- Παπαδημητρίου, Δ. Ι. (1993), *Σημειώσεις για την ιστορία του τύπου. Η ελληνική και η ευρωπαϊκή διάσταση*. Αθήνα: Οδυσσέας.

- Μπέλλα, Μ. (2013), “Η Ανωτέρα Γυναικεία Σχολή του Δημητρίου Γληνού (1921-1923)”, προσβάσιμο στο: <http://criticeduc.blogspot.gr/2013/02/h-1921-1923.html?view=flipcard> [ανακτήθηκε: 12-11-2017]
- Μπονίδης, Κ. Θ. (2004), *Το περιεχόμενο του σχολικού βιβλίου ως αντικείμενο έρευνας. Διαχρονική εξέταση της σχετικής έρευνας και μεθοδολογικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Μπουζάκης, Σ. (2002), *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα: πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια γενική και τεχνικοεπαγγελματική εκπαίδευση. Μεταρρυθμιστικές προσπάθειες 19^{ος} αιώνας- 1913, 1929*. Τόμος Α', 3^η έκδοση, Αθήνα: Gutenberg.
- Μπουζάκης, Σ. (2006), *Νεοελληνική εκπαίδευση (1821-1998): εξαρτημένη ανάπτυξη*. 5^η έκδ., Αθήνα: Gutenberg.
- Μπουζάκης, Σ. (2007), “Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929: “Νέα παράσταση της παλιάς κωμωδίας” ή “προσπάθεια των κομμουνιζόντων, όπως υπονομευθώσι τα θεμέλια του αστικού κράτους”; Μία ακόμη προσπάθεια ερμηνείας”. Στο: Βαρουχάκη, Β.- Βατσάκη, Αρ., [επιμ.], *Η εκπαιδευτική πολιτική στα χρόνια του Ελευθέριου Βενιζέλου. Πρακτικά συνεδρίου (Αθήνα, 20-24 Ιανουαρίου 2004)*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών “Ελευθέριος Βενιζέλος”, σσ. 143-160.
- Μπουτζουβή, Αλ. (2008), “Θεοδωροπούλου, Αύρα”. Στο: Δρούλια, Λ.- Κουτσοπανάγου, Γ., [επιμ.], *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου 1784-1974. Εφημερίδες, Περιοδικά, Δημοσιογράφοι, Εκδότες*. Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, σσ. 414-415.
- Νούτσος, Χ. (1979), *Προγράμματα μέσης εκπαίδευσης και κοινωνικός έλεγχος (1931-1973)*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Νούτσος, Χ. (1989), “Συνιστώσες της ιδεολογίας του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου”. Στο: Fleischer, Η.- Σβορώνος, Ν., [επιμ.], *Ελλάδα 1936-44. Δικτατορία- Κατοχή- Αντίσταση. Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας*. Αθήνα: Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, σσ. 59-67.
- Νούτσος, Χ. (1990), *Ιστορία της εκπαίδευσης και ιδεολογία. Όψεις του Μεσοπολέμου*. Αθήνα: Ο πολίτης.
- Παλαιού, Ν. (2011), “Μητρότητα και εθνική ανάπτυξη: καθοριστικοί παράγοντες στη διαμόρφωση της γυναικείας ταυτότητας κατά την περίοδο 1900-1940”. Στο: Δημάδης,

- Κωνσταντίνος Α., [επιμ.], *Ταυτότητες στον ελληνικό κόσμο (από το 1204 έως σήμερα). Πρακτικά Δ' ευρωπαϊκού συνεδρίου νεοελληνικών σπουδών (Γρανάδα, 9-12 Σεπτεμβρίου 2010)*. τόμ. Δ', Αθήνα: Ευρωπαϊκή εταιρεία νεοελληνικών σπουδών, προσβάσιμο στο: http://www.eens.org/wordpress/wp-content/uploads/2012/05/Identities-in-the-Greek-world-Granada-2010-Congress-Vol_4-2011-isbn_978-960-99699-6-31.pdf [ανακτήθηκε: 29-12-2017]
- Παντελάκης, Ν. (1988), “Τα πολεμικά δάνεια 1918-1919 παράγοντας εξωτερικής οικονομικής και πολιτικής εξάρτησης”. Στο: Μαυρογορδάτος, Γ. Θ.- Χατζηϊωσήφ, Χρ., [επιμ.], *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, σσ. 406-415.
- Παντελίδου- Μαλούτα, Μ. (2006), *Μισός αιώνας γυναικείας ψήφου. Μισός αιώνας γυναίκες στη Βουλή*. Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων.
- Παπαγεωργίου, Γ. (2004), *Ηγεμονία και φεμινισμός*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Παπαδημητρίου, Δ. (2005), “Ο Αθηναϊκός τύπος στον 20ο αιώνα: Συνέχειες και νέες τάσεις”. Στο: Δρούλια, Λουκία, [επιμ.], (2005), *Ο Ελληνικός Τύπος 1784 ως σήμερα. Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις. Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου (Αθήνα, 23-25 Μαΐου 2002)*. Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, σσ. 71-80, προσβάσιμο στο: <file:///C:/Users/1D30~1/AppData/Local/Temp/N03.024.0.pdf> [ανακτήθηκε: 12-11-2017]
- Παπαναστασίου, Κ.& Παπαναστασίου Ελ. Κ. (2005), *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*. 3η έκδ. Λευκωσία: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου.
- Παπαστεφανάκη, Λ. (1999), “Στα καπνομάγαζα, στα υφαντουργία. Εργάτριες στην ελληνική βιομηχανία: Από το σπίτι στη μισθωτή εργασία”. *Η Καθημερινή-Επτά Ημέρες*, 5-7, προσβάσιμο στο: http://users.uoi.gr/gramisar/istorias_neoteron_chronon/pdfs_docs/Kathimerini_Ergazomenes%20gynaikes.pdf [ανακτήθηκε: 28-12-2016]
- Ρεπούση, Μ. (2002), “Η γυναικεία ψήφος”. *Η Καθημερινή- Επτά Ημέρες*. 50 χρόνια γυναικείας ψήφου, 14-16, προσβάσιμο στο: http://users.uoi.gr/gramisar/istorias_neoteron_chronon/pdfs_docs/Kathimerini_Gynaikes%20kai%20politiki.PDF [ανακτήθηκε: 30-12-2017]

- Ρεπούση, Μ. (2003), “Το φύλο των γυναικών: έμφυλες ομάδες και γυναικείες διεκδικήσεις”. Στο: Παναγιωτόπουλος, Β. [επιμ.], *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000*. τόμ. 5, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 187-196.
- Ρίζας, Σ. (2005), “Η επιστροφή στην Κρήτη”. Στο: Βερέμης, Θ.- Νικολακόπουλος, Ηλ., [επιμ.], *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 272-288.
- Σαμίου, Δ. (1988), “Η διεκδίκηση της ισότητας: Τα φεμινιστικά έντυπα στον μεσοπόλεμο (1920-1940)”. *Διαβάζω*, 198, 23-28, προσβάσιμο στο: https://issuu.com/diavazo.gr/docs/aa168_issue_198 [ανακτήθηκε: 20-11-2017]
- Σαμίου, Δ. (1989), “Στάσεις και αντιστάσεις απέναντι στο δικαίωμα ψήφου των γυναικών μέσα από τον Τύπο 1919-1952”. *Δίμη. Φεμινιστικό περιοδικό*, 4, 29-35.
- Σαμίου, Δ. (1989), “Τα πολιτικά δικαιώματα των Ελληνίδων”. *Μνήμων*, 12, 161-172.
- Σαμίου, Δ. (1992), “Το φεμινιστικό κίνημα στην Ελλάδα (1860-1936)”. Στο: Λεοντίδου Ευτ.- Ammer S. R., [επιμ.], *Η Ελλάδα των γυναικών. Διαδρομές στο χώρο και στο χρόνο*. Αθήνα: Εναλλακτικές εκδόσεις.
- Σαμίου, Δ. (2003), «Οι Ελληνίδες 1922-1940: Κοινωνικά ζητήματα και φεμινιστικές διεκδικήσεις». Στο: Παναγιωτόπουλος, Β. [επιμ.], *Ιστορία του νέου Ελληνισμού, 1770-2000*. τόμ. 7, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 65-76.
- Σκλαβενίτη, Κ. (1988), “Τα γυναικεία έντυπα 1908-1918”. *Διαβάζω*, 198, 13-22, προσβάσιμο στο: https://issuu.com/diavazo.gr/docs/aa168_issue_198 [ανακτήθηκε: 20-11-2017]
- Σκλαβενίτη, Κ. (2008), “Εφημερίς των Κυριών”. Στο: Δρούλια, Λ.- Κουτσοπανάγου, Γ., [επιμ.], *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου 1784-1974. Εφημερίδες, Περιοδικά, Δημοσιογράφοι, Εκδότες*. Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, σσ. 314-317.
- Σταυροπούλου, Ερ. (2005), “Ο αθηναϊκός τύπος”. Στο: Δρούλια, Λουκία, [επιμ.], *Ο Ελληνικός Τύπος 1784 ως σήμερα. Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις. Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου (Αθήνα, 23-25 Μαΐου 2002)*. Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, σσ. 241-252, προσβάσιμο στο: <file:///C:/Users/1D30~1/AppData/Local/Temp/N03.024.0.pdf> [ανακτήθηκε: 12-11-2017]

- Στεφανίδης, Γ. (2005), “Η δημιουργία της Μεγάλης Ελλάδας”. Στο: Βερέμης, Θ.-Νικολακόπουλος, Ηλ., [επιμ.], *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 201-223.
- Σύλλογος Αποφοίτων Γερμανικής Σχολής Αθηνών, “Αγνή Ρουσοπούλου (1901-1977)”. προσβάσιμο στο: http://www.exdsathen.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=2856:roussopoulou_agnicaticid=150:%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%BD%CE%BF%CE%BC%CE%AF%CE%B1-%CE%BD%CE%BF%CE%BC%CE%B9%CE%BA%CE%AC&lang=GR [ανακτήθηκε: 20-12-2019]
- Τζάνη, Μ. (2005), *Σημειώσεις για το μάθημα “Μεθοδολογία έρευνας κοινωνικών επιστημών”*. Εθνικό και Καποδιστριακό πανεπιστήμιο Αθηνών, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, προσβάσιμο στο: <http://benl.primedu.uoa.gr/database1/method.pdf> [ανακτήθηκε: 01-06-2018]
- Τερζής, Ν. Π., [επιμ.], (2010), *Μελέτη της εκπαίδευσης του νεοελληνισμού: Πριν από το κράτος, έξω από το κράτος, στο κράτος*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Φαράκος, Αγ. (1980), *Αγνή Ρουσοπούλου (1901-1977): η επιστήμων, η αγωνίστρια, ο άνθρωπος*. Αθήνα: χ.τ.
- Φραγκουδάκη, Άν. (1977), *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι: άγονοι αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο μεσοπόλεμο*. Αθήνα: Κέδρος.
- Φουρναράκη, Ελ. (1999), “Επάγγελμα: Δασκάλα. Η εκπαίδευση στα Παρθεναγωγεία και η θέση τους στην ελληνική κοινωνία”. *Η Καθημερινή-Επτά Ημέρες*, 9-11, προσβάσιμο στο: http://users.uoi.gr/gramisar/istorias_neoteron_chronon/pdfs_docs/Kathimerini_Ergazomenes%20gynaikes.pdf [ανακτήθηκε: 28-12-2016]
- Χαραλάμπος, Δ. Φ. (1987), *Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος: η ίδρυση, η δράση του για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και η διάσπασή του*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Χατζιωσήφ, Χρ. (1988), “Η βενιζελογενής αντιπολίτευση στο Βενιζέλο και η πολιτική ανασύνταξη του αστισμού στο μεσοπόλεμο”. Στο: Μαυρογορδάτος, Γ. Θ.- Χατζιωσήφ, Χρ., [επιμ.], *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, σσ. 439-458.

- Χρονάκη, Ζ. (1999), “Εργαζόμενες γυναίκες. Η είσοδος των γυναικών στη μισθωτή εργασία (1850-1940)”. *Η Καθημερινή-Επτά Ημέρες*, 2-4, προσβάσιμο στο: http://users.uoi.gr/gramisar/istorias_neoteron_chronon/pdfs_docs/Kathimerini_Ergazomenes%20gynaikes.pdf [ανακτήθηκε: 28-12-2016]
- Ψαρρά, Αγγ. (1999), “Μην πεις κακό για φαμπρικού: ο γυναικείος συνδικαλισμός και οι αγώνες για ισότητα στον μεσοπόλεμο”. *Η Καθημερινή-Επτά Ημέρες*, 20-22, προσβάσιμο στο: http://users.uoi.gr/gramisar/istorias_neoteron_chronon/pdfs_docs/Kathimerini_Ergazomenes%20gynaikes.pdf [ανακτήθηκε: 28-12-2017]
- Ψαρρά, Αγγ. (1999), “Μητέρα ή πολίτις; Ελληνικές εκδοχές της γυναικείας χειραφέτησης (1870-1920)”. Στο: Κέντρο Γυναικείων Μελετών και Ερευνών ΔΙΟΤΙΜΑ, [επιμ.], *Το φύλο των δικαιωμάτων, εξουσία, γυναίκες κι ιδιότητα του πολίτη. Πρακτικά συνεδρίου (Αθήνα, 9-10 Φεβρουαρίου 1996)*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Ψαρρά, Αγγ. (2002), “Το ανέφικτο «ξεσκλάβωμα»”. *Η Καθημερινή- Επτά Ημέρες. 50 χρόνια γυναικείας ψήφου*, 10-13, προσβάσιμο στο: http://users.uoi.gr/gramisar/istorias_neoteron_chronon/pdfs_docs/Kathimerini_Gynaikes%20kai%20politiki.PDF [ανακτήθηκε: 30-12-2017]
- Ψαρρά, Αγγ. (2002), “Φεμινίστριες, Σοσιαλίστριες, Κομμουνίστριες: Γυναίκες και Πολιτική στον Μεσοπόλεμο”. Στο: Χατζηιωσήφ, Χρ. [επιμ.], *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*. τόμ. Β', μέρ. 1ο, Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Ψαρρά, Αγγ. (2003), “Γυναίκες στο κυνήγι της ηδονής και της ψήφου: Οι φεμινίστριες στον κομμουνιστικό λόγο του Μεσοπολέμου”. Στο: Βλαχούτσικου, Χριστίνα- Kain-Hart, Laurie, [επιμ.], *Όταν γυναίκες έχουν διαφορές: αντιθέσεις και συγκρούσεις γυναικών στη σύγχρονη Ελλάδα*. Αθήνα: Μέδουσα, σσ. 182-218.
- Ψαρρά, Αγγ. (2008), “Ο Αγώνας της Γυναίκας”. Στο: Δρούλια, Λ.- Κουτσοπανάγου, Γ., [επιμ.], *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου 1784-1974. Εφημερίδες, Περιοδικά, Δημοσιογράφοι, Εκδότες*. Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, σσ. 109-111.
- Ψαρρά, Αγγ. (2008), “Ελληνίς”. Στο: Δρούλια, Λ.- Κουτσοπανάγου, Γ., [επιμ.], *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου 1784-1974. Εφημερίδες, Περιοδικά, Δημοσιογράφοι, Εκδότες*. Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, σσ. 162-164.

Ξενογλώσση

- Avdela, Ef. (1995), “To the most weak and needy: Women’s protective labor legislation in Greece”. στο Ulla Wikander, Alice Kessler-Harris, and Jane Lewis: *Protecting women “labor legislation in Europe, the United States, and Australia, 1880-1920”*. University of Illinois Press, pp. 290-317.
- Boutzouvi, Al. (2006), “Theodoropoulou, Avra (born Drakopoulou) (1880-1963)”. In: De Haan, Francisca- Daskalova, Krassimera- Loutfi Anna, [eds.], (2006), *Biographical Dictionary of Women’s Movements and Feminisms: Central, Eastern, and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries*. Budapest and New York: Central European University Press, pp. 569-573.
- Mayring, Ph. (2000), “Qualitative Content Analysis”. *Forum: Qualitative Social Research, 1* (2), προσβάσιμο στο: <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1089/2385> [ανακτήθηκε: 01-06-2018]
- Samiou, D. (2006), “Svolou, Maria (born Desypri) (1892?-1976)”. In: De Haan, Francisca- Daskalova, Krassimera- Loutfi Anna, [eds.], (2006), *Biographical Dictionary of Women’s Movements and Feminisms: Central, Eastern, and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries*. Budapest and New York: Central European University Press, pp. 552-555.

Ερευνητικό μέρος

1923:

- (1923), “Εκπαίδευση”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 1-2, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp10007.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Δεσύπρη, Μ. (1923), “Η γυναικεία προσφυγική ανεργία”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 1-2, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp10008.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Ναυπλιώτου, Ζ. (1923), “Το Γ’ Διδασκαλικό Συνέδριο”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 1-2, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp10012.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1923), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 1-2, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp10017.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1923), “Αποφάσεις και ευχές του 9ου συνεδρίου της Διεθνούς Ενώσεως για τη Γυναικεία Ψήφο”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 1-2, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp10021.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1923), “Σύνδεσμος Ελληνίδων υπέρ των Δικαιωμάτων της Γυναίκας. Λογοδοσία του 1922”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 1-2, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp10023.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Νεγρεπόντη, Μ. (1923), “Επισκέπτριαι Αδελφαι”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 3, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp10120.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1923), “Αποφάσεις και ευχές του 9ου συνεδρίου της Διεθνούς Ενώσεως για τη Γυναικεία Ψήφο”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 3, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp10123.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1923), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 3, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp10128.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Οικονόμου, Όλ. (1923), “Ελληνίδες δασκάλεις!”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 3, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp10131.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1923), “Ξένη φεμινιστική κίνηση”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 3, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp10132.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1923), “Εκπαίδευση”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 3, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10139.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Θρύλος, Αλ. (1923), “Παιδικά δικαστήρια”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 4, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10029.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1923), “Το συμβούλιο της Διεθνούς Ενώσεως για τη Γυναικεία Ψήφο”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 4, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10035.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1923), “Η φεμινιστική μας κίνηση”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 4, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10038.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Θρύλος, Αλ. (1923), “Το πρώτο θεμέλιο”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 5, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10046.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Θεοδοροπούλου, Αύρα Σ. (1923), “Το Α’ συνέδριο της Μικρής Αντάντ των Γυναικών”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 5, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10048.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Ιμβριώτη, Ρ. (1923), “Το εκπαιδευτικό μας πρόγραμμα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 5, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10056.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Θρύλος, Αλ. (1923), “Παιδικά δικαστήρια”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 5, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10064.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Κατσογιάννη, Κ. (1923), “Για την κατάργηση της σωματεμπορίας”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 6, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10073.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1923), “Χρονικά του Σ.Ε.Δ.Γ”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 6, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10074.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1923), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 6, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10078.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Ιμβριώτη, Ρ. (1923), “Το εκπαιδευτικό μας πρόγραμμα Β”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 6, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10083.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1923), “Ξένη φεμινιστική κίνηση”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 6, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10086.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

1924:

Σβώλου, Μ. (1924), “Η Ελληνίδα εργάτρια“. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 7, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10096.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1924), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 7, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10101.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

Σταματελλάτου, Άν. (1924), “Πώς μορφώνεται ο λαός. Α’ Κινηματογράφος”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 7, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10105.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

Μηλιάδης, Γ. (1924), “Οι Ελληνίδες στην επιστήμη”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 7, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10107.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

Σταματελλάτου, Άν. (1924), “Πώς μορφώνεται ο λαός. Β’ Τα λαϊκά περιοδικά”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 8, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10144.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1924), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 8, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10155.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1924), “Χρονικά του Σ.Ε.Δ.Γ.”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 8, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10157.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1924), “Ζητούμε ψήφο”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 8, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10162.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1924), “Σύνδεσμος Ελληνίδων υπέρ των δικαιωμάτων της γυναικός. Πρόγραμμα γυναικείας μορφώσεως”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 8, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10163.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1924), “Η ανακοίνωση για τη Μικρή Αντάντ των Γυναικών”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 9-10, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10169.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- Ευελπίδης, Χρ. (1924), “Η τεχνική μόρφωση της γυναίκας στα χωριά”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 9-10, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10174.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1924), “Η Ε’ Γενική Συνέλευση του Σ.Ε.Δ.Γ.”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 9-10, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10191.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Σβώλου, Μ. (1924), “Η θέση του φεμινισμού στην Ελλάδα Β”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 11, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10200.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1924), “Για τα παιδικά δικαστήρια”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 11, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10213.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Σβώλου, Μ. (1924), “Η θέση του φεμινισμού στην Ελλάδα Γ”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 12, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10217.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1924), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 12, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10227.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Οικονόμου, Όλ. (1924) “Μερικές θλιβερές εντυπώσεις από το Πανελλήνιο Διδασκαλικό Συνέδριο”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 12, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10230.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1924), “Ο σκοπός και το έργο του Σ.Ε.Δ.Γ.”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 13, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10239.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Σταματελλάτου, Άν. (1924), “Πώς μορφώνεται ο λαός. Γ’ Το θέατρο”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 13, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10241.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Οικονόμου, Όλ. (1924), “Η εργασία και η θέση της γυναίκας του χωριού”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 13, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10251.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1924), “Η σχολή νοσοκόμων”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 13, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10253.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1924), “Η ανακοίνωση για τη Μικρή Αντάντ των Γυναικών”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 14, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10268.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Φ. Κ. (1924), “Αναχρονισμοί”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 14, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10275.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1924), “Φεμινιστικές ομιλίες”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 14, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10281.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1924), “Η ευθύνη μας”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 15, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10291.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Παπασπυρίδη, Σ. (1924), “Η γυναίκα στις ανώτερες θέσεις”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 15, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10293.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1924), “Χρονικά του Σ.Ε.Δ.Γ.”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 15, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10296.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Θρύλος, Άλ. (1924), “Φεμινιστικές ομιλίες”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 15, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10299.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1924), “Ξένη φεμινιστική κίνηση”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 15, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10301.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

1925:

- (1925), “Επιστημονικές γνώμες για την ψήφο της γυναίκας”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 16, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10320.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1925), “Γυναικείες νίκες στο 1924”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 16, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10327.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1925), “Ειδήσεις”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 16, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10331.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1925), “Μορφωτικές ομιλίες του Σ.Ε.Δ.Γ.”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 16, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10337.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1925), “Για τα παιδικά δικαστήρια”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 16, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10338.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Γκινοπούλου, Ευαν. Ν. (1925), “Για την προστασία των κρατουμένων γυναικών και ανηλίκων”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 16, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10340.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Θρύλος, Αλ. (1925), “Φεμινιστικές ομιλίες”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 17, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10352.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1925), “Μια ωραία σχολική γιορτή”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 17, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10356.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1925), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 17, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10357.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1925), “Ειδήσεις”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 17, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10361.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1925), “Ο φεμινισμός στην Αίγυπτο”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 17, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10362.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Θρύλος, Αλ. (1925), “Βιβλιοκρισία”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 17, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10363.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Καφαντάρης, Γ. (1925), “Τα ζητήματά μας στην Εθνοσυνέλευση. Η ομιλία του κ. Γ. Καφαντάρη για τη γυναικεία ψήφο στη συνεδρίαση της 27ης Μαρτίου 1925”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 18, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10372.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1925), “Γυναικείες νίκες στο 1924”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 18, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10374.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Ξύδη, Χρ. Π. (1925), “Η φωνή χήρων και ορφανών”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 18, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10380.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Θρύλος, Αλ. (1925), “Φεμινιστικές ομιλίες”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 18, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10383.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Βελλιανίτης, Θ. (1925), “Σωματεμπορία και κρατικός διακανονισμός”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 18, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10390.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1925), “Η δημοτική ψήφος”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 19, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10396.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1925), “Σωματεμπορία και κρατικός διακανονισμός”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 19, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10397.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1925), “Γυναικεία εργασία”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 19, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10404.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Θρύλος, Αλ. (1925), “Νέα βιβλία”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 19, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10408.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- A. Κ. (1925), “Γυναίκα και επιστήμη”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 19, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10412.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1925), “Παραμύθι του παλιού καιρού”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 20, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10421.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1925), “Σωματεμπορία και κρατικός διακανονισμός”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 20, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10426.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1925), “Η Στ’ Γενική Συνέλευση του Σ.Ε.Δ.Γ.”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 20, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10440.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1925), “Για την ψήφο”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 21, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10448.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1925), “Η ψήφος της γυναίκας στην Εθνοσυνέλευση”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 21, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10455.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1925), “Ο φεμινισμός στις Ινδίες”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 21, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10469.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Σβώλου, Μ. (1925), “Αντίλαλοι. Από όλο τον τύπο για τα ζητήματά μας”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 22-23, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10478.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- Σβόλου, Μ. (1925), “Γραφεία για την εξεύρεση εργασίας”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 22-23, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10485.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1925), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 22-23, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10487.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1925), “Ξένη φεμινιστική κίνηση”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 22-23, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10490.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1925), “Το συνέδριο των Εθνικών Συμβουλίων στη Βάσινγκτον”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 22-23, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10493.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Θρύλος, Αλ. (1925), “Ομιλίες- Διαλέξεις- Μαθήματα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 22-23, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10496.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1925), “Γυναίκες δικηγόροι”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 24, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10499.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Θεοδοροπούλου, Αύρα Σ. (1925), “Η Εσπερινή Σχολή του Σ.Ε.Δ.Γ.”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 24, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10500.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Πάγκαλος, Γ. Εμμ. (1925), “Ένα σύστημα που πρέπει να λείψει”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 24, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10511.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1925), “Εσπερινή Σχολή για Γυναίκες Υπαλλήλους”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 24, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10514.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1925), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 24, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10515.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1925), “Ξένη φεμινιστική κίνηση”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 24, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10517.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Θρύλος, Αλ. (1925), “Τα βιβλία μας”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 24, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10519.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- Θεοδωροπούλου, Αύρα Σ. (1925), “Η Γυναικεία Εσπερινή Σχολή Υπαλλήλων”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 25, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10525.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Σβώλου, Μ. (1925), “Η ομιλία της κ. Μαρίας Σβώλου”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 25, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10528.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1925), “Σύνδεσμος Ελληνίδων υπέρ των Δικαιωμάτων της Γυναίκος. Γυναικεία Εσπερινή Σχολή Υπαλλήλων”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 25, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10535.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Θρύλος, Αλ. (1925), “Τα βιβλία μας”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 25, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10547.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1925), “Ομιλίες για κυρίες και δεσποινίδες”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 25, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10551.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1925), “Η προεργασία για το συνέδριο της Μ.Α.Γ. Οι απαντήσεις του ελληνικού τμήματος στα ερωτήματα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 26, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10556.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1925), “Ξένη φεμινιστική κίνηση”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 26, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10563.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1925), “Το γενικό συνέδριο του παιδιού και η ειρήνη”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 26, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10567.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Πολιτάκη, Ελ. (1925), “Οι παιδικές εξοχές κι η Εθνική Στέγη”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 26, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10568.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

1926:

- (1926), “Ημέρα δευτέρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 27-28, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10583.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- Σβώλου, Μ. (1926), “Ο λόγος της κ. Μαρίας Σβώλου”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 27-28, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10601.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1926), “Ημέρα τετάρτη”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 27-28, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10607.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1926), “Ημέρα πέμπτη”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 27-28, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10611.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1926), “Ημέρα έκτη”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 27-28, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10614.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1926), “Η δημόσια συγκέντρωση στην Ακαδημία”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 27-28, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10616.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Σβώλου, Μ. (1926), “Η στάση του τύπου”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 27-28, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10626.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1926), “Ο διωγμός της δημοτικής γλώσσας”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 29, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10635.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Πουρκινόβα, Ελ. (1926), “Η γυναίκα στην πολιτική ζωή”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 29, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10637.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1926), “Ο παιδικός κινηματογράφος”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 29, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10641.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1926), “Έξι χρόνια”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 30, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10663.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1926), “Η Ζ’ Γενική Συνέλευση του Σ.Ε.Δ.Γ.”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 30, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10668.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1926), “Για την προστασία της παιδικής ηλικίας”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 30, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10675.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1926), “Η γυναίκα δικηγόρος”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 30, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10688.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- Σβώλου, Μ. (1926), “Γεωργική οικοκυρική μόρφωση”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 31, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10695.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1926), “Ο νόμος για την αναζήτηση της πατρότητας”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 31, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10705.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1926), “Επάνω στα Μαρασλειακά”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 32, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10710.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Γκινοπούλου, Ευαν. Ν. (1926), “Δύο γιορτές”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 32, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10712.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1926), “Το κράτος για την κοινωνική μας ανάπτυξη”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 32, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10717.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1926), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 32, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10718.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Φραγκίστας Χ. Ν. (1926), “Ερμηνεία του νόμου για την αναζήτηση της πατρότητας”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 32, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10720.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1926), “Τα εξώγαμα παιδιά”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 32, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10790.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1926), “Η γνώμη των ανδρών για τη γυναικεία ψήφο”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 33-34, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10736.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1926), “Εργασίες Επιτροπών. Η επιτροπή για την εξώγαμο μητέρα και το παιδί της”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 33-34, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10741.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1926), “Η επιτροπή για την ίση ηθική και κατά της σωματεμπορίας γυναικών και παιδιών”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 33-34, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10748.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1926), “Επιτροπή για τους ίσους όρους στην εργασία”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 33-34, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10751.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1926), “Γενικές αποφάσεις”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 33-34, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10759.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1926), “Επαγγελματική Σχολή Γυναικών Υπαλλήλων: Απολογισμός ενός χρόνου”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 35-36, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10765.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Πλαμίνκοβα, Φρ. (1926), “Η θέση της γυναίκας στην Τσεχοσλοβακική Δημοκρατία”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 35-36, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10766.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1926), “Διεθνής διανοητική κίνηση”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 35-36, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10768.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1926), “Ξένη φεμινιστική κίνηση”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 35-36, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10770.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Θεοδωροπούλου, Αύρα Σ. (1926), “Από το διεθνές φεμινιστικό συνέδριο του Παρισιού”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 35-36, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10771.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1926), “Επαγγελματική Σχολή Γυναικών Υπαλλήλων”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 35-36, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10773.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1926), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 35-36, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10777.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Θρύλος, Αλ. (1926), “Τα βιβλία μας. Διάλογοι και ποιήματα για παιδιά”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 35-36, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10784.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

1927:

- (1927), “Τι περιμένουμε”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 37, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11664.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1927), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 37, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11673.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1927), “Εργασίες του Συνδέσμου”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 37, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11678.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1927), “Από τη Βουλή”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 38, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11683.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1927), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 38, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11690.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1927), “Η επαγγελματική μόρφωση στη Σερβία”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 38, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11693.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Σβώλου, Μ. (1927), “Η γυναίκα στην εργασία. Οι νοσοκόμες”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 39, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11704.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Οικονόμου, Όλ. (1927), “Χωριό και Σχολείο. Η αγραμματοσύνη της χωριάτισσας”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 39, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11707.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1927), “Ένας νέος σύλλογος”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 39, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11710.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Οικονόμου, Όλ. (1927), “Μια ευκαιρία που χάθηκε”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 40, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11718.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1927), “Εργασίες του Συνδέσμου”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 41, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11728.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Διδασκάλισσα (1927), “Η απήχηση του αγώνα μας”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 41, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11730.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1927), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 41, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11731.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Αναγνώστρια (1927), “Λίγα για την Κυπριώτισσα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 41, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11734.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1927), “Πόσες φοιτήτριες φοιτούν στο Πανεπιστήμιο Αθηνών”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 41, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11736.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Οικονόμου, Όλ. (1927), “Μια απάντηση”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 42, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11740.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Αναγνώστρια (1927), “Η γυναίκα στο πανεπιστήμιο”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 43, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11759.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Οικονόμου, Όλ. (1927), “Φεμινισμός και παιδί”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 43, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11760.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1927), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 43, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11764.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1927), “Λογοδοσία για τη δράση του Συνδέσμου το 1926”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 44, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11773.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Ρώτα, Ελ. (1927), “Στις δασκάλες”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 44, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11779.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Θεοδωροπούλου, Αύρα Σ. (1927), “Για την Ελληνίδα χωριάτισσα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 45, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11782.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1927), “Το συνέδριο της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας και η γεωργική μόρφωση”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 45, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11783.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Θεοδωροπούλου, Αύρα Σ.- Σβώλου, Μ. (1927), “Το υπόμνημα του Συνδέσμου για τη γεωργική μόρφωση”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 45, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11785.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Ναυπλιώτου, Ζ. (1927), “Για τη μόρφωση των νηπιαγωγών”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 45, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11791.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- Οικονόμου, Όλ. (1927), “Η Θ’ Γενική Συνέλευση των Δημοδιδασκάλων”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 45, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11793.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1927), “Η Εσπερινή Επαγγελματική Σχολή Γυναικών Υπαλλήλων”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 46-47, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11808.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Σβώλου, Μ. (1927), “Το Νέο Ελληνικό Σύνταγμα σχετικά με τη γυναίκα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 48-49, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11821.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Ναυπλιώτου, Ζ. (1927), “Τύρω στο φετεινό Διδακταλικό Συνέδριο του Πειραιώς”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 48-49, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11824.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1927), “Το διάταγμα για τον νέο οργανισμό της σχολής μας”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 48-49, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11834.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1927), “Από το τελευταίο συνέδριο της Ομοσπονδίας των Λειτουργών της Μέσης Εκπαίδευσης”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 48-49, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11837.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Μακροπούλου, Άν. (1927), “Από την εργασία της γυναίκας και του παιδιού”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 50-51, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11845.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1927), “Εσπερινή Επαγγελματική Σχολή Γυναικών Υπαλλήλων. Κανονισμός εσωτερικής λειτουργίας”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 50-51, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11849.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1927), “Εσπερινή Επαγγελματική Σχολή Γυναικών Υπαλλήλων”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 50-51, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11861.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1927), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 52, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11870.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- Θεοδωροπούλου, Αύρα Σ. (1927), “Αναλφαβητισμός”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 53, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11873.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1927), “Η γεωργικοοικοκυρική μόρφωση”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 53, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11881.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1927), “Η γυναικεία κίνηση στην Κίνα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 53, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11884.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1927), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 54, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11893.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1927), “Η Ελληνίδα στο πανεπιστήμιο”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 55, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11899.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Delbanco, El. (1927), “Η γυναίκα στη Φινλανδία” (Φ. Παγκάλου, μετ.). *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 55, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11901.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Ανυπόγραφο (1927), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 55, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11903.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Κ. Μ. (1927), “Η γυναίκα στην επαρχία. Στη Σάμο”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 56, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11924.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Μητέρα (1927), “Ο κινηματογράφος και τα παιδιά”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 57, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11930.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1927), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 59, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11963.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- 1928:
- (1928), “Η γυναίκα στην εργασία. Οι όροι της εργασίας των γυναικών εις τα Μεταξουργεία”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 61, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11979.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Μελά-Ιωαννίδη, Ζ.- Παπανικολάκου, Κ.- Σκουλουδάκη, Ειρ.- Ποταμιανού, Μ.- Παπαβασιλείου, Μ. (1928), “Ο διωγμός της γυναίκας”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 61,

- προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11985.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1928), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 62, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11993.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1928), “Σύνδεσμος Παιδικών Κινηματογραφικών Παραστάσεων”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 62, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11995.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - K. M. (1928), “Για τα σχολεία των καλογραιών”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 62, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11996.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - Σβώλου, Μ. (1928), “Η γυναίκα στο Δήμο και στην Κοινότητα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 63, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11997.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1928), “Τα αποτελέσματα της γυναικείας ψήφου”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 63, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12003.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1928), “Εργασίες του Συνδέσμου Δ. Γ.”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 66, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12030.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1928), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 66, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12034.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1928), “Η Θ’ Τακτική Συνέλευση του Σ.Δ.Γ.”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 67, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12042.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1928), “Ο κινηματογράφος και τα παιδιά”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 67, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12050.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1928), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 69, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12077.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1928), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 71, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12101.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1928), “Εργασίες του Συνδέσμου”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 72, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12115.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1928), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 73, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12124.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- Σβώλου, Μ. (1928), “Εσπερινή Επαγγελματική Σχολή Γυναικών Υπαλλήλων”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 73, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12126.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1928), “Η εργασία της παντρεμένης γυναίκας”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 74-75, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12138.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1928), “Απ’ όλο τον κόσμο”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 76-77, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12143.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1928), “Η γυναίκα στην ελληνική νομοθεσία. Οι κυριώτεροι νόμοι που αφορούν την Ελληνίδα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 76-77, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12145.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1928), “Απ’ όλο τον κόσμο”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 78-79, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12154.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1928), “Ο Σύνδεσμος Ελληνίδων Επιστημόνων για την ψήφο”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 80, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12164.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1928), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 80, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12171.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Θεοδωροπούλου, Αύρα Σ. (1928), “Λόγια και έργα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 81, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12174.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1928), “Για τον κρατικό διακανονισμό της ανηθικότητας. Το υπόμνημα του Σ.Δ.Γ.”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 81, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12178.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1928), “Η φεμινιστική κίνηση στη Βουλγαρία”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 82, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12192.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1928), “Απ’ όλο τον κόσμο”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 83, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12202.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

1929:

- (1929), “Για τα παιδικά δικαστήρια. Το υπόμνημα του Συνδέσμου”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 84, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12211.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- Σβώλος, Αλ. (1929), “Μια επιστημονική συνηγορία για την ισοπολιτεία της γυναίκας”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 86, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12231.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1929), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 86, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12233.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1929), “Εργασίες του Συνδέσμου”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 86, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12237.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- Σβώλου, Μ. (1929), “Διακοσμητική μόρφωση”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 87, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12239.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1929), “Ψήφισμα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 87, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12245.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1929), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 87, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12247.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1929), “Η γεωργικο-οικοκυρική μόρφωση της Ελληνίδας. Το υπόμνημα του Σ.Δ.Γ.”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 88, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12256.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1929), “Η δεύτερη δημόσια συγκέντρωση για την ψήφο της γυναίκας”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 89-90, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12262.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1929), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 89-90, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12270.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1929), “Μια απάντηση”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 89-90, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12278.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1929), “Η Ι΄ Ταχτική Συνέλευση του Σ.Δ.Γ.”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 91, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12285.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1929), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 91, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12290.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1929), “Κοινά συμφέροντα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 92, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12294.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1929), “Το ΙΑ΄ Συνέδριο της Δ.Ε.Ψ.Ι.Γ.”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 92, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12297.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1929), “Σχολείο και γονείς”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 92, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12301.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- A. Κ. (1929), “Ελληνίδες επιστήμονες”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 93, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12305.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1929), “Ο αγώνας μας στις επαρχίες”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 93, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12316.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Γληνός, Δ. (1929), “Η γυναικεία παιδεία”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 94, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12318.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1929), “Το υπόμνημα του Συνδέσμου για τη γυναικεία μόρφωση”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 94, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12321.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1929), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 94, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12326.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Σβώλου, Μ. (1929), “Οι εργαζόμενες σε διωγμό”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 95, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12330.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1929), “Το υπόμνημα του Συνδέσμου για τη θέση των δασκαλισσών”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 95, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12334.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1929), “Απ’ όλο τον κόσμο”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 96-97, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12351.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Σταματελλάτου, Άν. (1929), “Εξετάσεις και παιδιά”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 96-97, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12352.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1929), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 96-97, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12356.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1929), “Αποφάσεις του συνεδρίου της ΔΕΓΨ”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 98-99, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12363.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1929), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 98-99, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12368.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1929), “Η Βραδινή Σχολή Γυναικών Υπαλλήλων”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 100, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12373.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1929), “Εσπερινή Επαγγελματική Σχολή Γυναικών Υπαλλήλων”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 100, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12374.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1929), “Εκπαιδευτικός κινηματογράφος”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 100, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12376.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1929), “Το συνέδριο των γυναικών επιστημόνων στη Γενεύη”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 100, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12377.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1929), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 100, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12379.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1929), “Απ’ όλο τον κόσμο”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 101, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12384.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1929), “Το Ε’ Συνέδριο της Μ. Αντάντ των γυναικών στη Βαρσοβία, 25-28 Ιουνίου 1929”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 101, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12385.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1929), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 101, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12388.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1929), “Οι σχολές μας”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 101, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12393.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1929), “Το συνέδριο της ειρήνης”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 102, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12399.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1929), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 102, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12402.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1929), “Απ’ όλο τον κόσμο”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 102, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12404.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1929), “Επαγγελματική Σχολή Παιχνιδιών και Διακοσμητικής”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 103, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12412.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

Σβώλου, Μ. (1929), “Η οικοκυρική μόρφωση. Το Χαροκόπειο Διδασκαλείο Οικοκυρικής”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 103, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12416.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1929), “Η μέση γυναικεία παιδεία”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 104, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12423.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

Θεοδοροπούλου, Αύρα Σ. (1929), “Ο ιστός της Πηνελόπης”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 105, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12430.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1929), “Ο παιδικός κινηματογράφος”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 105, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12432.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1929), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 105, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12434.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1929), “Απ’ όλο τον κόσμο”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 105, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12439.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

Γκίνοπούλου, Ευαν. (1929), “Ο κινηματογράφος και τα παιδιά”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 106, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12445.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

Σβώλου, Μ. (1929), “Η πρώτη νίκη”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 107, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12452.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

1930:

Θεοδοροπούλου, Αύρα Σ. (1930), “Ευχές για το 1930”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 108, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp12463.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1930), “Απολογισμός του 1929”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 108, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12468.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- A. K. (1930), “Τι έχει να ωφεληθεί η γυναίκα από τη δημοτική ψήφο”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 109-110, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12487.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1930), “Για τη γυναικεία ψήφο”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 109-110, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12492.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Θεοδωροπούλου, Αύρα Σ. (1930), “Η σπίθα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 111, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12493.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1930), “Η ΙΑ’ Τακτική Συνέλευση του Σ.Δ.Γ.”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 112-113, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12505.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1930), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 112-113, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12512.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1930), “Η κίνησή μας στις επαρχίες”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 112-113, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12518.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1930), “Εργασίες του Συνδέσμου”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 114, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12525.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1930), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 115, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12530.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1930), “Η κίνησή μας στις επαρχίες”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 115, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12545.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1930), “Η κίνησή μας στις επαρχίες”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 116, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12550.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1930), “Ο θεμέλιος λίθος της Εθνικής Στέγης”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 116, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12554.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1930), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 116, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12555.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- Σβώλου, Μ. (1930), “Ο διωγμός της υπαλλήλου και οι επαγγελματικές οργανώσεις”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 117, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12564.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1930), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 117, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12568.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1930), “Δύο μεγάλες γυναικείες νίκες”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 118, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12582.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1930), “Επαγγελματική Σχολή”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 119, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12590.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Θεοδωροπούλου, Αύρα Σ. (1930), “Το συνέδριο των γυναικών της Ανατολής”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 122-123, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12614.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Δοξιάδης, Απ. (1930), “Η γυναίκα ως μητέρα και ως επαγγελματίας”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 122-123, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12618.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Θεοδωροπούλου, Αύρα Σ. (1930), “Η γυναικεία κίνηση στην Παλαιστίνη”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 124, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12625.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1930), “Η Εσπερινή μας Σχολή”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 124, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12631.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1930), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 125, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12642.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1930), “Η συμβολή των γυναικών στη Βαλκανική Διάσκεψη”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 126, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12652.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1930), “Το συνέδριο προστασίας μητρότητας και παιδικής ηλικίας”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 127, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12667.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Σβώλου, Μ. (1930), “Εργασία και μητρότης”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 127, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12673.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

Θεοδωροπούλου, Αύρα Σ. (1930), “Η θέση της γυναίκας στα Βαλκάνια”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 127, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12677.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

Σβώλου, Μ. (1930), “Το εργαζόμενο παιδί”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 130-131, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp12698.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

1931:

- (1931), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 132, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10798.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1931), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 133, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10811.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

Σβώλου, Μ. (1931), “Για την ειρήνη”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 134, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10817.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1931), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 134, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10823.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1931), “Το Παμπειραϊκό Συνέδριο”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 134, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10825.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1931), “Πόσο κοστίζει ο πόλεμος”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 134, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10828.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

Θεοδωροπούλου, Αύρα Σ. (1931), “Σημεία των καιρών”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 135, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10830.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1931), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 136, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10847.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1931), “Η 12η Ταχτική Συνέλευση του Συνδέσμου”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 137, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10852.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1931), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 137, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10858.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- Σβώλου, Μ. (1931), “Η δασκάλα μητέρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 139, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp10874.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1931), “Πανασιατικό συνέδριο γυναικών”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 139, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp10877.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1931), “Το υπόμνημα του Συνδέσμου για τη δασκάλα μητέρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 139, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp10878.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1931), “Γυναικεία κρατική θητεία”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 139, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp10880.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1931), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 139, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp10881.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1931), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 140-141, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp10901.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Θεοδωροπούλου, Αύρα Σ. (1931), “Η Σχολή Παιχνιδιών και Διακόσμησης”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 143, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp10918.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Σταματελλάτου, Άν. (1931), “Η Βραδυνή μας Σχολή και η υποχρεωτική συμπληρωματική μόρφωσις”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 143, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp10923.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1931), “Παπαστράτειος Δημοτική Σχολή. Συνοικισμός Υμηττού”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 143, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp10930.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Στουδίτου, Αγ. (1931), “Ο νόμος για τα παιδικά δικαστήρια”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 144-145, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp10933.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1931), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 144-145, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp10938.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1931), “Γυναικεία αστυνομία στη Νότια Αμερική”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 146-147, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp10950.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

Θεοδωροπούλου, Αύρα Σ. (1931), “Πολιτική σκοπιμότητα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 148-149, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10956.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1931), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 148-149, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10962.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1931), “Ο εκπαιδευτικός κινηματογράφος”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 148-149, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10964.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1931), “Νέα από την Ισπανία”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 148-149, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10966.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1931), “Εσπερινή Πρακτική Εμπορική Σχολή Γυναικών Υπαλλήλων”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 148-149, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10969.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1931), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 154-155, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10982.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

1932:

Θεοδωροπούλου, Αύρα Σ. (1932), “Η μέθοδος του Ηρώδη”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 156, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10987.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1932), “Ο διωγμός των γυμναστριών”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 156, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10989.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1932), “Το υπόμνημα των γυναικείων οργανώσεων επί του νομοσχεδίου περί σωματικής αγωγής”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 156, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10991.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1932), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 156, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp10995.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1932), “Η ΙΓ’ Γενική Συνέλευση του Σ.Δ.Γ.”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 157, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11000.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

Ναυπλιώτου, Ζ. (1932), “Για το κοινό συμφέρον”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 157, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11007.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1932), “Πώς εργάζονται οι δασκάλες μας”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 157, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11008.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1932), “Εργασίες του Συνδέσμου”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 158, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11019.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1932), “Εργασίες του Συνδέσμου”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 159, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11036.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1932), “Τιμή στην Ελληνίδα δασκάλα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 159, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11041.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1932), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 159, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11042.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1932), “Τα σχολεία μας. Η Εθνική Στέγη (1922)”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 159, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11044.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1932), “Η Βραδυνή Σχολή Γυναικών Υπαλλήλων (1925)”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 159, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11046.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1932), “Η Παπαστράτειος Σχολή Παιχνιδιών και Διακοσμητικής (1928)”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 159, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11048.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1932), “Εργασίες του Σ.Δ.Γ.”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 160, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11051.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1932), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 160, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11055.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- K. (1932), “Νέα βιβλία. Προετοιμασία του κοριτσιού στα γενετήσια ζητήματα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 160, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11061.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Στουδίτου, Αγ. (1932), “Η Γ’ Βαλκανική Διάσκεψη”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 161, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11066.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Δασκάλα (1932), “Η κίνηση στις επαρχίες”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 161, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11080.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1932), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 162, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11090.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

1933:

Θεοδοροπούλου, Αύρα Σ.- Θεολογίτου Κ. (1933), “Εργασίες του Σ.Δ.Γ.”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 163, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11098.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

Pethick-Lawrence, Fr. (1933), “Η επίσκεψή μου στη Ρωσσία” (Φ. Παγκάλου, μετ.). *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 163, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11107.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1933), “Η κίνησή μας στις επαρχίες”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 163, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11108.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1933), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 164, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11115.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

Θεολογίτου, Κ. (1933), “Το ερωτηματολόγιο του Διεθνικού Ινστιτούτου του Εκπαιδευτικού Κινηματογράφου”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 164, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11117.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

Θεολογίτου, Κ. (1933), “Μια επίσκεψη στη Λέσχη του Εργαζόμενου Κοριτσιού”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 164, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11119.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

Φεράλδη, Π. Σ.- Πασχάλη, Θ. Κ. (1933), “Εργασίες του Συνδέσμου. Ενέργειες του τμήματος Πειραιώς για την ψήφο”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 165, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11126.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1933), “Η κίνησή μας στις επαρχίες”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 165, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11133.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1933), “Η ΙΔ’ Γενική Συνέλευση του Σ.Δ.Γ.”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 166-167, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11145.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

Στουδίτου, Αγ. (1933), “Το νέο γερμανικό κράτος και η στάση του απέναντι στον φεμινισμό”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 168, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11152.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1933), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 169-170, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11170.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Στουδίτου, Αγ. (1933), “Η θέση της νοικοκυράς μέσα στην πολιτική οικονομία”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 169-170, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11174.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1933), “Εκπαιδευτικό ξεχαρβάλωμα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 171, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11178.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1933), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 171, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11184.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Θεοδωροπούλου, Αύρα Σ. (1933), “Οι αιώνιες αναβολές”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 172-173, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11190.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1933), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 172-173, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11195.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1933), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 174, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11207.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1933), “Μαθήματα πολιτικής αγωγής”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 174, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11213.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

1934:

- (1934), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 175-176, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11221.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1934), “Μαθήματα πολιτικής αγωγής”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 177, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11250.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Ακρίτας, Ν. (1934), “Ο τύπος για τα ζητήματά μας”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 178, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11255.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1934), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 178, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11260.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

Θεοδωροπούλου, Αύρα Σ. (1934), “Η γυναίκα στην πολιτική”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 178, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11262.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1934), “Η ΙΕ’ Γενική Συνέλευση του Σ.Δ.Γ.”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 179-180, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11267.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1934), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 179-180, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11274.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1934), “Η γυναίκα στη χιτλερική Γερμανία”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 179-180, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11281.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

Σουάτ Χανούμ, Εφ. (1934), “Σεξουαλική διαπαιδαγώγηση” (Φ. Παγκάλου, μετ.). *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 179-180, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11283.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1934), “Η Εσπερινή Πρακτική Εμπορική Σχολή Γυναικών Υπαλλήλων”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 181-182, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11287.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

Θεοδωροπούλου, Αύρα Σ. (1934), “Θέλομε απόλυτη ισότητα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 183, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11297.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1934), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 183, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11306.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- (1934), “Εκκκληση”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 184, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11322.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

Γληνός, Δ. (1934), “Οι συγκεντρώσεις του Σ.Δ.Γ.”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 185-186, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11328.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

1935:

- (1935), “Για τα άνεργα κορίτσια”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 187, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdffiles/clp11344.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- Θεοδωροπούλου, Αύρα Σ. (1935), “Το διεθνικό συνέδριο της Αλλιάνς”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 191, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11368.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1935), “Η 16η Γενική Συνέλευση του Σ.Δ.Γ.”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 192, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11383.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1935), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 192, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11387.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1935), “Η Γυναικεία Επιτροπή Συνεργαζόμενων Οργανώσεων”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 192, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11389.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1935), “Για τη μεταρρύθμιση του Συντάγματος”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 193-194, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11404.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Θεοδωροπούλου, Αύρα Σ. (1935), “Τερατουργήματα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 195-196, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11413.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1935), “Επιτροπή Συνεργαζόμενων Οργανώσεων για την Εργασία της Γυναίκας”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 195-196, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11415.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Μαυρομμάτη, Μ. (1935), “Οι φοιτήτριες οργανώνονται”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 195-196, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11426.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Θεοδωροπούλου, Αύρα Σ. (1935), “Το χρέος κάθε γυναίκας”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 197-198, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11429.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1935), “Η συγκέντρωση της Επιτροπής Συνεργαζόμενων Οργανώσεων για την Εργασία της Γυναίκας”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 197-198, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11431.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Λ. Τ. (1935), “Οι παιδικές εξοχές Νέας Μάκρης”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 197-198, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11443.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

1936:

- (1936), “Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η Ελληνίδα. Α΄. Η δημοτική μας ψήφος”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 199-200, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11448.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1936), “Η γωνιά του παιδιού”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 199-200, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11454.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1936), “Περιμένοντας το νέο Συνταγμα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 199-200, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11455.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1936), “Για τους διωγμούς των φοιτητών”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 199-200, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11465.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1936), “Η 17η Γενική Συνέλευση του Σ.Δ.Γ.”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 201-202, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11469.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1936), “Το βαλκανικό συνέδριο για την προστασία του παιδιού”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 201-202, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11475.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Ανδρεάδου, Θ. Δ. (1936), “Το “Διδασκαλικό Βήμα” για την εργαζόμενη γυναίκα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 201-202, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11480.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Δ. (1936), “Η οργάνωση των γυναικών”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 201-202, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11484.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1936), “Πανελλήνια συγκέντρωση γυναικών”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 201-202, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11485.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
 - (1936), “Η πανελλήνια συγκέντρωση των γυναικών”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 203, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11488.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

- Ανδρεάδου, Θ. Δ. (1936), “Οι δασκάλεις στα μονοτάξια σχολεία”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 203, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11499.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- (1936), “Για την αναθεώρηση του Συντάγματος”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 204, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11509.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]
- Θεοδοροπούλου, Αύρα Σ. (1936), “Επίκαιρα”. *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 204, προσβάσιμο στο: <https://www.gender.panteion.gr/gr/pdfiles/clp11514.pdf> [ανακτήθηκε: 10-11-2019]

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Συγκεντρωτικός πίνακας με τα ποσοστά των άρθρων που αναφέρονται στην εκπαίδευση ανά έτος

Χρονολογίες	Αμιγώς φεμινιστικά άρθρα	Άρθρα με αναφορές στην εκπαίδευση
1923	12,8%	19,2%
1924	4,9%	18,7%
1925	7,3%	26%
1926	6,6%	26,4%
1927	16,3%	9,7%
1928	8%	11,3%
1929	12%	20,6%
1930	3,1%	18,9%
1931	7%	21%
1932	16%	17,9%
1933	7,6%	19,7%
1934	5%	18,3%
1935	1,9%	21,2%
1936	5%	30%
1923-1929	9,7%	18,6%
1930-1936	6,4%	20,2%
1923-1936	8,5%	19,2%